

**“MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINIŇ PEDAGOGIKALÍQ HÁM
TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ” ATAMASÍNDAGÍ
RESPUBLIKALÍQ ILIMIY-ÁMELIY KONFERENCIYA**
25-aprel, 2025 jil, Nókis.

**“MUSIQA SAN’ATINING PEDAGOGIK VA NAZARIY
ASOSLARI” MAVZUSIDA RESPUBLIKA
ILMIY-AMALIY ANJUMAN**
25-aprel, 2025 yil, Nukus.

**НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НА ТЕМУ:
«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА»**
25-апрель, 2025 года, г. Нукус.

**A REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL
CONFERENCE ON THE TOPIC "PEDAGOGICAL AND
THEORETICAL FOUNDATIONS OF MUSIC ART"**
25-april, 2025 year, Nukus.

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM
INNOVACIYALAR MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRILIGI
QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍ**

**“MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINIŇ PEDAGOGIKALÍQ HÁM
TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ”
atamasında respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya materiallar toplamı
25-aprel, 2025 jıl.**

**“MUSIQA SAN’ATINING PEDAGOGIK VA NAZARIY ASOSLARI”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami
25-aprel, 2025 yil.**

**«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА»
Сборник материалов республиканской научно-практической
конференции
25 апрель 2025 года**

**Nókis
2025**

UO‘K 78.01
KBK 85.31
Q21

Bas redaktor - ALLANBAEV RUDAKIY ORINBAEVICH

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali direktori, professor.

Juwaplı redaktor - KAMALOVA DILFUZA ENUAROVNA

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali Ilimiy isler hám innovaciyalar boyınsha direktor orınbasarı, PhD, docent.

Pikir bildiriwshiler –

AZIMOV BAXTIYOR - Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

“Musiqiy pedagogika” kafedrası dotsenti.

RAJABOV HIKMAT - Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis

filiali “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası professorı.

Ózbekstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar ministrliginiń 2024-jıl 27-dekabrdaǵı 490-san buyırǵı menen tastıyqlanǵan rejege muwapıq **2025-jıldıń 25-aprel kúni** Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında **“Muzıka kórkem óneriniń pedagogikalıq hám teoriyalıq tiykarları”** atamasında respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya professor-oqıtıwshılar, qánigeler, ilimiy xızmetker hám izleniwshiler, magistrantlar hám talantlı studentler maqala hám tezislari orın alǵan.

(Maqalalardaǵı maǵlıwmatlardıń durıslıǵına hám grammatikalıq qátelerge avtordıń ózi juwapker)

ISBN 978-9910-9380-9-1

@ ELNUR-PRINT, 2025

**THE IMPORTANCE OF PIANO SUBJECTS IN HIGHER EDUCATION IN
THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE MUSIC TEACHERS**

Normuminova Gulmira Komiljonovna,

Teacher at Navoi Specialized
School of Culture

Annotation: In higher education institutions, piano subjects are especially widely manifested in the mastering of the didactic mechanism of performing and teaching works on the instrument by future music teachers, the expansion of the instrumental creativity of future music teachers, the free interpretation of form features, the diversity of the style of expression on solo instruments, the subtle use of the proportion of timbres, and the careful use of harmonic and technical capabilities. The works studied in piano subjects in higher education acquire the color of beautiful sounds and the rich harmonic harmony that has developed in historical stages.

Keywords: didactics, etude, technique, polyphony, instrument, tempo, color, stroke.

The didactic mechanism for developing the creativity of future music teachers in higher education institutions, including the correct application of convenient application and precise and effective technical exercises in the free, independent, fluent and comprehensive performance of works (polyphony, large form, play, etude) on the piano, has been studied and proven.

Scientific research on the development of piano playing skills in future music teachers in higher education institutions through the development of instrumental performance creativity, as well as the study of typological factors and stages in the didactic mechanism of professional performance characteristics, requires analysis, generalization, and scientific clarification of advanced pedagogical experiences.

Through the study of advanced pedagogical methods in piano subjects by future music teachers and the didactic mechanism of enriching the elements of musical expressiveness and melodic harmony of sounds in the performance of works, the stages of creative development of the student's performance potential, such as musical hearing, quality of musical perception, speed of performance (technique), duration, timbre color, resonant power of dynamics, and feeling of music, a high-quality performance technique is formed.

It is important to develop a didactic mechanism based on the theory of dividing complex textures of works into parts and forming correct, clear and smooth rhythmic defects and agogic nuances in performance within the framework of the performance skills and technical capabilities (finger three-bone position, wrist and elbow supination, and propination) of future music teachers studying in higher education.

In piano subjects of higher educational institutions, the harmonization of musical and performance means through melody, key, rhythm, texture, genre, and form of works of varying technical complexity, the harmonization of musical signs of the didactic mechanism, which expresses a specific direction in music pedagogy by illuminating the color of sounds with new harmonic diversity, and the formation of technical performance, are balanced by developing a theory of step-by-step teaching for future music teachers, applying it in the experimental process, substantiating its practical and theoretical aspects with a scientific approach, and improving and developing the didactic mechanism.

The methodological basis of the study was formed by the principles of historicity, objectivity, a holistic and value-based approach to the phenomenon under study, which served as an important methodological basis for the creation and study of a didactic mechanism in piano performance in higher educational institutions. Scientific research on the formation of piano performance skills of future music teachers, the development of performance creativity, the study of typological factors and stages of professional performance characteristics, analysis and generalization of advanced pedagogical experiences found their expression in research methods.

The musical arrangements and compositions of a number of large-scale, polyphonic, technical etudes, plays by the world piano players L. V. Beethoven, F. Liszt, S. Frank, I. S. Bach, F. Chopin were analyzed, the literature that substantiates the tasks and rules of musical artistic performance specific to piano performance, scientific articles and manuals by Gumarov, Lebedeva, Alimbaeva, Kogan, Neuhaus were referred to, and their scientific and practical research was studied. The creation and study of a didactic mechanism for piano performance in higher educational institutions served as an important methodological basis.

The musical arrangements and compositions of a number of large-scale, polyphonic, technical etudes, plays by the world piano players L. V. Beethoven, F. Liszt, S. Frank, I. S. Bach, F. Chopin were analyzed, the literature that substantiates the tasks and rules of musical artistic performance specific to piano performance, scientific articles and manuals by Gumarov, Lebedeva, Alimbaeva, Kogan, Neygauz were referred to, and their scientific and practical research was

studied. The creation and study of a didactic mechanism for piano performance in higher educational institutions served as an important methodological basis.

References:

1. Normuminova G., Alimbayeva M. Fortepiano cholgʻusida asarlar ustida ishlashning muhim bosqichlari. International Science Journal. –Warsaw, Poland, 2021.
2. Normuminova G., Arziqulova O. Fortepiano cholgʻu ijrochiligida turli texnik murakkabliklarga ega pyesalar ustida ishlashning ilgʻor usullari. “Zamonaviy taʼlim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ gʻoyalar, takliflar va yechimlar” mavzusidagi 5-sonli Respublika ilmiy-amaliy on-line konferensiyasi, 5-son. –Fargʻona, 2020.
3. Либерман Е.Я. Работа над фортепианной техникой. –Москва: «Классика XXI», 2003.
4. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi. –Toshkent: «OʻzDK», 2015.
5. Qodirov R. Musiqa psixologiyasi. –T., Musiqa, 2015.

ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍNDÁ DÁP SAZÍN OQÍTÍW PROCESI

Gulmanov Ibadulla Shukurullaevich,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı úlken oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada, húrmetli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovichtıń qaraqalpaq jaslarına qaratıp atırǵan ayırıqsha itibarı, ásirese, bilimlendiriw salasında milliy muzıka sawatxanlıǵın rawajlandırıw barısındaǵı iygilikli isleri haqqında bolıp, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında dáp sazında studentlerdi oqıtıwda, itibar talap wazıypalar tuwralı ashıp beriledi.

Gilt sózler: Dáp, sabaq, student, jaslar, orkestr, mádeniyat hám kórkem óner, saz ásbabı, nota, ustaz-shákirt.

Ózbekstan Respublikasında sońǵı jıllarda milliy mádeniyatımızdı jáne de rawajlandırıw, Jańa Ózbekstannıń jańa tariyxın jaratıw, mádeniy miyraslarımızdı saqlaw hám izertlew, xalıq awızeki dóretpelerdi hám háweskerlik kórkem ónerdi jáne de asırıw, Respublikamızdıń mádeniyat hám kórkem óner tarawın innovacion rawajlandırıwǵa qaratılǵan kóplegen is-ilajlar isleniw barısında Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.Mirziyoyevtıń 2020-jıl 2-oktyabr kúni Qaraqalpaqstan

Respublikasına keliwi dawamında hámde Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń náwbetten tısqarı segizinshi sessiyasında berilgen tapsırıqlar hám keńeytirilgen ráwishte ótkerilgen 73-sanlı májlis bayanlamasınıń 94-bántinde Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasınıń Nókis filialın shólkemlestiriw boyınsha wazıypalardan kelip shıǵıp, Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesiniń 2021- jıl 5-apreldegi “Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasınıń Nókis filialın shólkemlestiriw haqqında” [1] ǵı 186-sanlı qararına tiykarlanıp filial jumısı Nókis Qániygelestirilgen mádeniyat mektebi bazasında shólkemlestirildi. Jáne de 2022-jıl PQ-112-sanlı qararında “Qala hám shetki rayonlarda mádeniy dem alıw xızmetlerin kórsetiw dárejesin asırıw, Respublikanıń bárshe aymaqlarında teatr, cirk hám basqa túrdegi hám koncert-tamasha ilajların jolǵa qoyıw, mádeniyat hám kórkem óner tarawında talantlı jas atqarıwshılardı izlep tabıw hám qollap-quwatlaw, oqıw dárgayların milliy sazlar, muzıka sabaqlıqları, notalar toplanları hám oqıw-metodikalıq ádebiyatlar menen támiynlewdiń sistemasın jaratıw maqsetinde” jaslarımızǵa kóplegen imkaniyatlar esigin ashıp bermekte.

Oraylıq Aziya jerlerinde alıp barılǵan arxeologiyalıq qazılmalar nátiyjesinde alınǵan maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, islam dáwirinen aldınǵı zamanlarda dáp atqarılwına, tiykarınan, hayal-qızlar xor bolǵan. Olardıń dáp usıllarına mas qosıq aytıwı hám oyınǵa túsiwi sol dáwirlerde qalıplesip, ásirler dawamında rawajlanıp kelgen. Házirgi kúnde de Samarqand, Fergana, Buxara, Namangan hám basqa bir qatar wálayatlarda dáp hayal-qızlar atqarıwshılıǵında tiykarǵı ásbaplardan biri bolıp tabıladı. Ásirese, Fergana oazisiniń qala hám awıllarında tek dáp penen birge qosıq aytatuǵın, oyınǵa túsetuǵın qanshadan-qansha xalıq dásteleri dúzilgen. Olar hár túrli dástúriy máresimler menen baylanıslı bolǵan ilajlarda qatnasadı. Yarıylar, óleńler, láparlar, qosıqlar hám de zamanagóy qosıq hám oynlardı atqaradı. Bunday túrdegi xalıq dásteleriniń atqarıwshılıq kórkem óneri kún sayın kóplegen tamashagóylerdiń itibarın tartıp kelmekte. Hújjetlerdiń deregine kóre, dáp-urma sazlar qayroq, zang hám basqalar menen bir qatarda, aymama dástúrlerinde káhinler tárepinen keń qollanılǵan. Niso bosagalarında súwretleniwinshe, dáp diniy máresim oynlarına xor bolıwshı ásbap esaplanıp, ayırım jaǵdaylarda oyınǵa túsiwshilerdiń ózleri dápshiler tárepinen atqarılǵan.

XX ásirdiń ekinshi yarımınan baslap, Ózbekstanda dáp atqarıwshılıǵınıń jańa usılı, yaǵnıy onıń jeke saz ásbapları retinde qollanıw rawajlana basladı. Bul jumısqa 1947-jıl, Tashkenttegi burınǵı rioner hám oqıwshılar sarayı (házirgi Respublika oqıwshıları hám óspirim jasları dóretiwshilik orayı) qasında dápshi balalar dógereginiń shólkemlestiriliwi menen dáslepki ret qádem qoyıldı. Olardıń iskerligi bay ózbek usılların úyreniw menen bir qatarda, estrada sahnalarında bir

yamasa bir neshe (törtewge shekem) dápte jeke atqarıwshı bolıp, jırlaw usılların da úyreniwge tiykarlangan edi.

Sazende, tiykarınan atqarıw procesinde kóbinese tik turğan halda, orkestr hám ansambl quramında bolsa kóbinese otırğan halda atqaradı. Dápte atqarıw sabağın úyreniwshı hár bir oqıwshı, aldı menen, belgili dárejede atqarıwshılıqtıń nızam-qagıydalarına ámel etiwı kerek. Házirde ózbek dápshilik mektebiniń bir neshe metodikalıq jolları mektep dárejesinde dawam etip kelmekte. Soğan qaray, Ózbekstan kórkem óneri hám mádeniyatı rawajlanıwında dáp kórkem óneriniń ornı kútá úlken bolıp tabıladı. Hár qanday ásbapqa xor bolatuğın dáp muzıka mádeniyatımızdın rawajlanıwında ılayıqlı orın iyeleydi. Sonın sebebinen dáp kórkem óneri atqarıwshılıǵına intalı hám uqıplı jaslardı tartıw, olarǵa atqarıw sırların úyretiw áhmiyetke iye boladı. Házirde, jaslarımızdın dáp kórkem óneri hám usıllarına tiyisli ustazlar sabaqların qunt penen úyreniwleri zárúrlilikke aylandı. Hár bir shınıǵıwlarda teoriyalıq hám ámeliy bilimlerge áhmiyet beriw, ustaz tapsırmaların waqıtında úzliksiz atqarılsa ǵana nátiyjege erisiw múmkin.

Al, dáp sazınıń oqıtılıwı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasın Nókis filialında oqıtıwshılardıń studentler menen islesiwinde itibar talap qılatuğın wazıypalar hám tapsırmalar bar dep ayta alamız. Dáp sazın shertiwde studentler tómendegilerge itibar beriwi lazım:

Birinshiden, oqıwshılardıń atqarıwshılıq qábileti dárejeleri hár túrli bolǵanlıǵı sebepli, olardıń hár birine ayrıqsha joba dúzilgeni maqul;

Ekinshiden, baslanǵısh klass ushın jeke joba pútin, yarım, shereklik nota hám pauzalardan, ápiwayı ólshemlerde jaratılǵan shınıǵıwlardan hám ápiwayı etyudlardan dúziliwi maqul;

Úshinshiden, Joqarı klaslarǵa ótken sayın, oqıwshılardıń qábiletine qaray, aste-aqırın quramalı ólshemlerge tán shınıǵıwlar, etyudlar usınıs etiledi, bul dóretpeler kóbirek yarım sherek, on altılıq, otız ekilik notalar sozılıwı hám pauzalardan quralǵan bolıwı kerek;

Tórtinshiden, ápiwayıdan quramalıǵa umtılıw dáp atqarıwshılıǵın tolıq ózlestiriwge keń múmkinshilik jaratıp baradı;

Besinshiden, oqıwshı hár bir sabaqqa kirisiwden aldın 30-40 minut waqıt dawamında ortasha qızdırılǵan dápte hár túrli etyudlar hám usıllardı erkin halda aste-aqırın orınlap, qolların iykemlestiriwi kerek;

Altınshıdan, dápti jaqsılap qızdırıp, tiykarǵı sabaqtı baslawı múmkin. Sonı este tutıw tiyis, qollar jaqsı háreketke kelmegen halda qızdırılǵan dápti shertiw barnaqlardıń awırıwına alıp keledi;

Jetinshiden, oqıtıwshı óz shákirtine durıs hám anıq sabaq beriw procesinde hám olardı ásbapta tınıq, tegis, jańlaǵan dawıs shıǵarıwǵa úyretiwde

tómendegilerge itibar beriwi talap etiledi, bul bolsa óz náwbetinde tómendegilerdi támiyinleydi:

- a) eki qol hám barmaqlar qağısları birdey kúsh penen urılıwı;
- b) ansambl bolıp atqarıwǵa úyretiw; koncertmeysterlikte hárbir dápshi usılǵa qashırım beriwge umtıladı. Bul bolsa saz ásbap sheberligin asırıp, erkinlikke iytermeleydi;
- d) qısqı, jazǵı imtixanlarda, koncertlerde ózbek kompozitorlarınıń dáp hám fortepiano ushın maslastırılǵan dóretpelerinen atqarıw oqıwshılardıń muzikalıq qábileti, atqarıwshılıq dárejesin rawajlandıradı.

Juwmaqlastırıp aytatúǵın bolsaq, dáp sazında atqarıwshılıqta, sazendeden bir qansha fizikalıq háreketti talap etedi. Filialda studentlerdi xalıq sazları orkestrine biriktiriw nátiyjeli jumıs islewdiń de bir túrine aylanǵanı quwanarlı hal. Sebebi, studentler turaqlı shınıǵıp turmasa, óz formasınan shıǵıp ketiw itimalı kúshli boladı. “Hárbir student ózi bilim alıp atırǵan dargaydıń tariyxı, dástúrleri, pitkeriwshileri, tanıqlı sazendeler haqqında maǵlıwmatqa iye bolıwı tiyis...” [2: 6] – degen pikirde jan bar. Usı pikirge bola, studentler ómirinde ózliginshe sabaqlarǵa biyitibar qaramawı tiyis. Olar menen ustaz-shákirt dástúrlerine muwapıq doslarsha jumıs alıp barıw talap etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston davlat konservatoriyasining Nukus filialini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2021-yil 5-aprel 186-sonli qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida Toshkent shahri, 2022 yil 2 fevral.

3. “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi № PQ-112 sonli qarori.

4. Икромов И. Дойра дарслиги. - Тошкент: Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1997.

5. Ikromov I., Lutfullayev A. «Musiq» nashriyoti. Toshkent 2012-yil, 10-bet.

MUZÍKA FORMASÍNÍN EŇ ZÁRÚRLI AŇLATPALARÍNÍN ÁHMIYETI

Karimova Indira Ibaratovna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filiali assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Muzikalıq shıǵarmalardı talıqlaw barısında tolıq sistema retinde, házirgi basqıshtaǵı muzikalıq estetikalıq tárbiyanıń maqsetlerinen hám de bul tariyxıy dáwirdegi arnawlı bir tálim-tárbiya wazıypalarınan kelip shıǵıp úyretiwdiń mazmunın belgileydi. Ulıwma muzıka teoriya táliminiń muzıka shıǵarmaların talıqlaw páninde studentlerge muzıka shıǵarmasın úyretiwde tálim-tárbiya beriwdiń maqset hám wazıypaları jańa insandı kamal taptırıw principlerinen kelip shıǵadı.

Gilt sózler: forma, cezura, nama, muzıka teoriiyası, garmoniya, dáwir, gáp.

“2022-2026” jıllarǵa mólsherlengen jańa Ózbekstanıń rawajlanıw strategiyası haqqında Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Parmanında tálimdi rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratıw zárúrligi belgilengen. Integrativ hám innovacion kórinisleriniń jedellesiwi muzıka táliminde tájiriybeli, kasbiy baǵdarlangan barkamal insandı tárbiyalaw wazıypasın óz aldına qoydı [1].

Muzıka formasınıń eń zárúrlı ańlatpaları áhmiyeti hám ulıwma tiykarları “Muzıka shıǵarmalardı talıqlaw” páni studentlerdiń muzıka teoriiyası, garmoniya, sonday aq, muzıka tariyxı pánleri boyınsha alǵan bilimlerin ulıwmalastırıw ushın xızmet etedi. Studentler muzıka shıǵarmalardı talıqlawdı dúzgen waqtında, solfedjio sabasında iyelegen esitiw tájiriybelerinen hám keń paydalanıladı. Hárbir muzıka pániniń ózine mas tárepleri muzıka kórkem óneri belgili bir dárejeli teoriiyası tiykarında úyreniwge qaratılǵan.

Muzıkanıń elementar teoriiyası páninde studentler muzıkanıń elementleri metro-ritm, lad hám basqalar haqqındaǵı dáslepki maǵlıwmatlardı aladı. Garmoniya páninde bolsa muzıka shıǵarmanıń garmoniyalıq negizin, yaǵnıy akkordlardıń funkciyanallıq dúzilisi tiykarındaǵı izbe-izligin hám dawıs jónelisleriniń izbe-izligi, kadanslar, modulyaciylar, akkordsız dawıslardı úyretedi.

Muzıka shıǵarmalardı talıqlaw páninde bolsa muzikalıq bólimlerdiń hám ulıwma, muzıka shıǵarmanıń dúzilisi, yaǵnıy onıń forması úyreniw obyektı bolıp xızmet qıladı. Óz-ózinen belgili, muzıka shıǵarmasınıń forması onıń mazmunınan ajratıp, bólek qarap shıǵıw múmkin emes. Sonıń ushın, muzıka shıǵarmalardı talıqlaw páninde muzikalıq shıǵarmanıń ańlatpalı quralları, yaǵnıy muzikalıq sóylew elementleri hám úyreniledi.

Muzika teoriiyası hám garmoniya pánlerden parıqları sonday-aq, muzikalıq sóylew elementleri olardıń rawajlanıw basqışında, bir-biri menen óz ara baylanısları menen qarap shıǵıladı.

Muzikalıq shıǵarmalardı esiter ekenbiz, dáslep shıǵarma haqqında tek ǵana ulıwma túsinikke iye bolamız. Muzika shıǵarması kóz aldımızda belgili bir waqıt aralığında payda bola baslaydı, keyin bolsa, áste-aqırın onıń ayırım bólimleri hám tolıq dizimde jaylasadı. Kóz aldımızda kórkem óner obrazi júzege keledi. Ómirdi tereńirek dóretiwshi kompozitor ózin tolqınlantırıp atırǵan pikir hám oy-sezimlerin tıńlawshılarga jetkeriw hám olar menen baylanıs quralı sıpatında bul kórkem óner obrazın jaratqan. Muzika atqarıwshısı hám tıńlawshısı sıpatındaǵı óz tájiriybelerimizden paydalanıp, kompozitordıń kórsetpelerde ámel qılıp, shıǵarmanı dáslepki esitiw yáki shertip kóriwden aq ol haqqında ayırım, ulıwma kórinislerge iye bolamız. Biz shıǵarma hám onı jaratqan kompozitor, ol jaratqan dáwir haqqında qansha kóp nárese bilsek, bul tásirsheńligimiz sonshellı kóp áhmiyet payda etedi. Dáslepki tıńlaw shıǵarma ústindegi jumıstıń birinshi basqışı esaplanadı. Keyingi wazıypa shıǵarmanıń barlıq mayda qırların tereńirek qarap shıǵıw hám onı talıqlawdan ibarat.

Shıǵarmalardı talıqlawdan maqset, shıǵarma mazmunı haqqındaǵı dáslepki tásirlerimizdi tereńlestiriw hám keńeyttiriwden ibarat. Atqarıwshı bul islerdiń hámмесiniń atqarıw texnikasınıń ózlestiriw menen bir waqıtta ornılaydı, bunnan gózlengen maqset bolsa, shıǵarmanı quramalı dárejede atqarıp, onıń oy-pikiri hám mazmunın tıńlawshılarga jetkeriw. Muzika shıǵarmasınıń dúzilisi muzika forması dep ataladı. Forma bólek alınǵan hár bir shıǵarmanıń mazmunına qarap belgilenedi, mazmun menen birge jaratıladı hám de waqıtlarǵa ajratılǵan ayırım haldaǵı barlıq dawıs elementleriniń óz ara baylanıslı halda háreketleniw menen xarakterlenedi. Bólek alınǵan hár bir shıǵarmanıń forması jeke bolıp, áne sol shıǵarmanıń ózine ǵana tán hám ayırıqsha bolıp tabıladı. Biraq, áyne waqıtta forma jaratıw nızam hám qaǵıydalarınıń muǵdarı salıstırǵanda sheklengen bolıp, sol sebepli kópshilik dóretpeler dúzilisi tárepinen ulıwma belgilerge iye esaplanadı. Bul bolsa forma túrlerin yamasa ulıwma kompozicion sxemalardı anıqlaw imkaniyatın beredi, bunday túri hám sxemalar ráńbáreńlik jaratıwdıń pútín ulıwma estetikalıq nızamlıqlarına kóbirek yamasa kemirek muwapıq keliwi, óziniń álpayımlıǵı hám maqsetke muwapıqlıǵı sebepli anaǵurlım keń tarqalǵan bolıp tabıladı.

Muzika formasın payda etiwde óz ara baylanısta bolǵan nama, garmoniya hám ritm muzikanıń basqa ańlatpa quralları arasında tiykargı áhmiyetke iye esaplanadı. Sol sebepli konkret muzika formasınıń bayanlanıwı bir pútín halındaǵı muzika shıǵarmasını jaratıwda usı elementlerdiń rolın kórsetip beriwge tiykarlanadı; bul jerde, kirisiwde bolsa áne sol elementlerden hár birewiniń ulıwma

áhmiyeti ústinde toqtalıp ótiw zárúr. Nama, yaǵnıy bir dawıs menen bayan etilgen muzıkalıq pikir muzıkanın eń zárúrli bayanlaw quralı esaplanadı. Namada yamasa bul pikirdiń xarakterli belgileri ádetde hámmeden góre ayqınlaw kórinetuǵın boladı. Kóbirek yamasa kemirek dárejede tolıqlıqqa iye bolǵan yamasa, júdá bolmaǵanda, onıń xarakterli túsiniqke iye bolǵanına shekem rawajlanıwshı muzıkalıq pikir muzıkalıq tema dep ataladı [2].

Nama bálent-tómen dawıslar (intervallar)dıń izbe-iz keliwi hámde ritmnıń óz ara baylanısınan payda boladı. Lad-interval izbe-izligi, sonday-aq, jasırın dawıs kóshiwi formanıń salıstırǵanda mayda elementleri kompoziciya tárepten bir-birine baylanıslı bolıwdı támiyinleydi. Irilew pikirde bolsa bólimlerdiń óz ara baylanıslılıǵı nama-tema elementleri negizinde payda boladı, yaǵnıy juwmaqlanǵan xarakterli tús (obraz) payda etken pikirlerdiń óz ara koefficientler hám baylanıslarınan dúziledi. Bul túrdegi koefficientler túrlishe bolıwı múmkin, biraq aqıbet nátiyjede olardaǵı hár túrli jaǵdaylar tómendegi tiykarǵı túrlerde jıynaqlı boladı: a) bir tema tiykarında bólimlerdiń óz ara baylanısıwı, mısalı, temanıń baslanıwı rawajlanıwı hám de tákirarlanıwı; b) temalardıń uqsaslıǵı tiykarında bólimlerdiń óz ara baylanısıwı; v) hár túrli, geyde qatar múnásibetler boyınsha bir-birinen keskin parq etiwshı temalar tiykarındaǵı óz ara baylanısıw. Garmoniyanıń túrli qásiyetleri ishinde funkcionallıq tiykarǵı formanı jaratıw áhmiyetine iye.

Garmoniyanıń basqa taǵı bir zárúrli hám turaqlı ózgesheligi kolorit kemnen-kem jaǵdaylarda forma jaratıw ushın tikkeley áhmiyetke iye boladı, biraq, muzıkanın basqa elementlerine sáykes kelip, olardı jáne de tásirli, qızıqlı etedi. Tonallıqlar almasıp atırǵan waqıtta tómendegi jaǵdaylar zárúrli áhmiyetke iye boladı. 1. Jańa tonallıq oǵan ótilmegen halda kiritiliwi múmkin. Bunday usıl (majordan minorǵa ótilgende yamasa kerisinshe bir tonikada kelgen waqıtta) yamasa ladlı sekiriw dep ataladı. Onıń wazıypası jańa funciyanı (kóbinese koloritinde) oǵan keskin kóshiw arqalı atap ótiwden ibarat esaplanadı. Jańa, salıstırǵanda uzaqlastırılǵan tonallıq kútpegende júz bergen modulyaciya arqalı da kiritiliwi múmkin. Usı effekt tonallı sekirmege jaqın turadı, biraq onnan ótiw waqıtınıń bar ekenligi menen parıq etedi. 3. Jańa tonallıq modulyaciyalanıwı áste júz beredi. Ulıwma kóbinese ótiw sol tárizde júz beredi. Talay uzaǵıraq tonallıqqa keskin ótilgennen keyin kóbinese az-azdan jolı menen ótiw hádiysesi júz beredi. Bul hádiyse nama háreketindegi sekirmeden keyin júz beretuǵın áste háreketke bir shekem uqsap ketedi. 4. Tonallıqlar almasqan waqıtta olardıń hár birewinin jańlawı birneshe múddet dawam etiwı zárúrli bolıp tabıladı. Talay keń kólemde ayılǵan tonallıq yamasa funciyanı boyınsha birdey tonlıqlar gruppası formanıń tayanısh

noqatları sıpatında xızmet etedi. Qısqa múddet dawam etetuǵın tonallıqlar kóbinese ótkinshi, aralıq áhmiyetke iye boladı [3].

Tonallıqlardıń tez-tez almasınıp turıwı ulıwma keriliwdı jıynawǵa salmaqlı úles qosıwı múmkin. Ulıwma alganda, garmoniya (iri kólemde) forma bólimleriniń kompozicion baylanıslarına tómendegi múnásibetlerde járdem beredi: a) akkordlardıń óz-ara oraylastırılǵan múnásibetleri waqtında kadenciyalardıń óz-ara baylanısları. Bunıń eń ápiwayı mısalı shıǵarmada tórtinshi takttaǵı dominantada yarım kadensiyalı muzıka strukturası bolıp, ol segizinshi takttaǵı tolıq kadensiya tonikasına sheshilgenday boladı; b) tonallıq múnásibetleriniń oraylasıwında, yaǵnıy tiykargı hám boysınıwshı tonallıqlardıń óz-ara baylanısları hám de túrli boysınıwshı tonallıqlardıń óz-ara bir birleri menen bolǵan baylanıslarında; v) kóbinese biraq bárhama emes kózge taslanatuǵın júdá az muǵdarda sonda da ámeldegi bolǵan forma ishindegi turaqsızlıq akkordlar, tonallıqlar turaqsızlıǵı menen onıń aqırındaǵı (tonika, bas tonallıq) turaqlılıǵı ortasındaǵı muǵdarlıq koefficientlerde boladı [3: 262].

Muzikalıq shıǵarmalardı esiter ekenbiz, dáslep shıǵarma haqqında tek ǵana ulıwma túsinikke iye bolamız. Muzıka shıǵarması kóz aldımızda belgili bir waqt aralığında payda bola baslaydı, keyin bolsa, áste-aqırın onıń ayırım bólimleri hám tolıq dizimde jaylasadı. Kóz aldımızda kórkem- óner obrazı júzege keledi. Ómirdi tereńrek gúzetiwshı dóretiwshı-kompozitor ózin tolqıntırıp atırǵan pikir hám oypikirlerin tınlawshılardıǵa jetkiziw hám olar menen baylanis quralı sıpatında bul kórkem óner obrazın jaratqan. Muzıka atqarıwshısı hám tınlawshısı sıpatındaǵı óz tájriybelerimizden paydalanıp, kompozitorardıń kórsetpelerinde ámel qılıp, shıǵarmanı dáslepki esitiw yáki shertip kóriwdenaq ol haqqında ayırım, ulıwma kórinislerge iye bolamız. Biz shıǵarma hám onı jaratqan kompozitor, ol jaratqan dáwir haqqında qansha kóp narse bilsek, bul tásirshenligimiz sonshelli kóp áhmiyet kásip etedi.

Házirgi kúnde tálim procesinde interaktiv metodlar, innovaciyalıq texnologiyalar, pedagogikalıq hám informaciya texnologiyaları oqıw procesinde qollawǵa bolǵan qızıǵıwshılıq, itibar kúnden kúнге kúsheyip atır, bunday bolıwınıń sebeplerinen biri, sol waqıtqa shekem dástúriy tálimde pedagog talabalardı tek tayın bilimlerin iyelewge úyretilgen bolsa, zamanagóy texnologiyalar olardı iyelep atırǵan bilimlerin ózleri izlep tabıwlarına, ǵárezsiz úyrenip, analiz etiwlerine, hátte juwmaqlardı da ózleri keltirip shıǵarıwına úyretdi. Pedagog bul procesde shaxstıń rawajlanıw, kámilleniwi, bilim alıwı hám tárbiyalanıwına sharayat jaratadı hám sol menen bir qatarda basqarıwshılıq, shólkemlestiriwshilik funkciyasın atqaradı. Sonıń ushın joqarı oqıw orınları hám fakultetlerinde maman kásip iyelerin tayarlawda zamanagóy oqıtıw metodları

интерактив методлар, innovatsion texnologiyalardıń ornı hám rolı biybaha úlken bolıp tabıladı.

Juwmaqlap aytqanda jaslarğa “Muzıka shıǵarmaların talıqlaw” pándi túsiniwi ushın ózleri atqaratuǵın kompozitorlar tárepinen dóretilgen muzıka shıǵarmalarınń formasın tariyxı qurılısı dúzilisin túsiniwde akkordlarınń garmoniyalıq funkciyaların anıqlawda, házirgi kúnde zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardıń ornı áhmiyetli ekenligi, olardı qollanǵanıımızda sabaqtı únemli ótiwimiz ushın oyın texnologiyalar, intraktiv metodlar haqqında tolıq maǵlumat beriledi. Xalıq pedagogikasınan paydalanıw, onı jaslar qızıǵıwshılıǵına sáykes texnologiyalastırıwdı zaman talap etpekte. Tálım alıwshılarga qaraqalpaq milliy muzikalıq dástúrleriniń tariyxıy tárbiyalıq áhmiyetin sabaq procesinde studentlerge jetkerip beriw, bay mádeniy miyrasqa, pedagogikalıq áhmiyetke iye qaraqalpaq dástúriy muzikalardı oqıwshılarga muzikalıq tálım tárbiya beriwde muzikalıq shıǵarma mazmunın jetkerip beriw, olardı mánawiy jaqtan hám bilimli etip tárbiyalaw muzıka tálimi studenttiń eń áhmiyetli wazıypalarına kiredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Mirziyoyev SH.M. “Mádeniyat hám kórkem óner tarawın jánede rawajlandırıwǵa baylanıslı qosımsha is-ilajlar”ǵı PQ-112-sanlı qararı. 02.02.2022j.
2. Gafurbekov T. Muzıka shakli. – Tashkent: 1982
3. Аренский А. Руководства к изучению форм инструментальной и вокальной музыки. - М.: 1921.

СТИХОТВОРНЫЙ ТЕКСТ В МУЗЫКАЛЬНОМ ВОПЛОЩЕНИИ

Жаксылыкова Хурлиман,

Студент 2-курса Нукусского филиала

Государственной консерватории Узбекистана.

Научный руководитель: Гулмариям Камалова.

Аннотация: В данной статье рассматривается философская концепция, выраженная в знаменитой пословице Сенеки: «Любят родину не за то, что она велика, а за то, что своя». Это утверждение служит основой для глубокого анализа темы любви и привязанности к родной земле, которая не определяется величием страны, а основывается на личной идентичности и эмоциональной связи с родным местом. Также рассматривается стихотворение Жиенбая Избасканова, которое воплощает эти идеи, а также песенная адаптация Дарико Джанабаевой, усиливающая выразительность

текста через музыкальные средства. В статье уделено внимание взаимодействию стихотворного текста и музыки, анализу стихосложения, ритмики и цезуры, а также особенностям музыкальной структуры, включая использование куплетной формы и контраста между запевом и припевом. Работа подробно исследует, как эти элементы способствуют усилению эмоциональной нагрузки произведения и раскрывают смысл пословицы.

Ключевые слова: родина, любовь к родине, поэзия, стихосложение, ямб, цезура, музыка, вокальные произведения, поэт, композитор, куплетная форма, припев, ритм, гармония, эмоциональная выразительность, музыкальная структура.

«Любят родину не за то, что она велика, а за то, что своя» - Сенека младший произнес эти слова когда-то в далеком прошлом до нашей эры. Но она выражает одну из самых глубоких и универсальных истин о человеческой привязанности и принадлежности. Эта мудрость находит отклик в сердцах людей по всему миру, потому что она затрагивает самые базовые и истинные эмоции, связанные с родной землей, культурой, историей и даже личной идентичностью. В ней заключён важный посыл: любовь к родине не определяется её размерами, политическим могуществом или экономической мощью. Речь идёт о гораздо более личном, более сокровенном ощущении - принадлежности к этому месту, к этой культуре, к этим людям.

Суть пословицы в том, что родина - это не просто абстрактное понятие или географический объект, это пространство, которое становится частью твоего внутреннего мира, твоей жизни, твоей личности. Даже если другие страны велики, могущественны или успешны в глобальном контексте, человек, выросший в своей родной стране, будет любить её не за эти внешние факторы. Он будет любить её за её неповторимость, за то, что она стала частью его судьбы, за те особые моменты, которые с ней связаны, за те улицы и деревни, что стали ему знакомыми с детства, за запахи, звуки, климат и, конечно, за людей, с которыми он делит свою жизнь.

Иногда люди стремятся покинуть родные места в поисках лучшей жизни, и с каждым шагом отдаляясь от дома их любовь к родине только крепнет. Это случается потому, что человек начинает осознавать, как важно для него то, что осталось за пределами нового мира: люди, место, где его душа чувствует себя в безопасности, традиции, которые помогают ему найти внутреннюю гармонию. Чужая земля может быть великой, но она никогда не станет настолько родной, как та, на которой ты вырос. Зачастую любовь к родине является универсальной - она объединяет людей, несмотря на

различие в национальностях, традициях и языках. Вне зависимости от того, где человек родился, он будет ощущать привязанность к своей родной земле, как к месту, которое сформировало его внутренний мир. Знаменитая фраза «любят родину не за то, что она велика, а за то, что своя» напоминает, что истинная любовь к родной земле имеет глубинное, личное значение. Это любовь, основанная на чувствах и воспоминаниях, на переживаниях и опыте, а не на внешнем великолепии или политическом успехе. И именно эта привязанность делает родину настолько уникальной для каждого человека.

Тема любви к родине, о которой мы говорили ранее, также затронута в произведении «Туўған топырақ» нашего поэта Жиенбая Избасканова. Хотя его стихотворение довольно короткое, оно в полной мере передает все вышеизложенные мысли и чувства. Это произведение наполнено глубоким смыслом и искренними эмоциями.

Особое звучание этому стихотворению придала Дарико Джанабаева [5: 54], превратившая его в песню. Она сделала композицию ещё более трогательной, а её лиричность и «хрустальность» значительно усиливают эмоциональную нагрузку текста. В этом музыкальном исполнении стих раскрывается с новой глубиной, передавая не только слова, но и атмосферу родной земли, любви и привязанности. В дальнейшем мы детально проанализируем этот стих и песню, чтобы разобраться в том, как музыкальное оформление помогает ещё ярче выразить чувства, заложенные в тексте, и как мастерство исполнителя придает ему особую эмоциональную окраску.

В вокальных произведениях особое значение, нередко определяющее особенности формирования музыкальной структуры, приобретает взаимодействие литературного текста и музыки [2: 3]. Этот аспект оказывает значительное влияние на выбор музыкальных средств и на общее звучание произведения. Важнейшую роль в этом контексте играет размер стихосложения, который определяет ритмическую основу текста. Существует пять основных размеров стихосложения, каждый из которых оказывает влияние на звучание и восприятие произведения. К ним относятся: хорей, ямб, дактиль, амфибрахий и анапест. Эти размеры, в свою очередь, служат основой для построения стихотворных строк, придавая им определённый ритм и структуру. Наше стихотворение построено в ямбическом размере. Ямб представляет собой двусложную стопу (минимальную единицу стихотворной речи), в которой ударение падает на второй слог. Ямб, как правило, придает стихам плавность и гармоничность, создавая естественный ритм, что

особенно важно в вокальной музыке, где текст должен легко и выразительно ложиться на мелодию.

Кроме того, не менее важную роль в формировании музыкальной и поэтической структуры произведения играют цезуры, которые оказывают значительное влияние на ритмическую организацию текста и его восприятие как в литературном, так и в музыкальном контексте. Характер цезуры в вокальной речи и её соотношение с тем или иным видом цезуры в литературном тексте играют важнейшую роль в формировании музыкальной и поэтической структуры произведения [2: 5]. Это взаимодействие влияет не только на ритмическое построение текста, но и на его восприятие при исполнении. Цезура в поэзии, как и в музыке, пауза, разделяющая стихотворную строку на части, и её характер может варьироваться в зависимости от структуры текста и музыкального сопровождения. В вокальной музыке цезуры помогают певцу или исполнительному коллективу правильно организовать дыхание и ритм, а также выразить смысл произведения. Существует три основных типа цезур: рифмическая (или стихотворная), синтаксическая и асинтаксическая. Каждый из этих видов цезуры имеет своё специфическое значение и применение. Наше стихосложение входит в рифмическую цезуру. Рифмическая или стихотворная цезура, как правило, совпадает с концом стихотворной строки. Это означает, что пауза возникает на месте окончания строки, и текст читается или исполняется по принципу завершенности, что способствует четкому восприятию ритма и мелодии.

Классификация вокальных форм основана на количестве повторяющихся частей, от максимального до минимального. В отличие от классических инструментальных форм, вокальные могут включать различные количества частей. Они бывают не только двух- и трехчастными, но также четырех-, пяти- и даже шести-частными.

Основные виды вокальных форм:

1. Куплетная
2. Куплетно-вариационная
3. Запевно-припевная
4. Рефренная
5. Многочастная репризная и сквозная
6. Смешанные

Анализируемая нами песня «Tuwǵan topraq» относится к запевно-припевной форме. Эта форма имеет разнообразные структуры, включая:

- Простую двухчастную (с репризой и без)

- Двойную двухчастную
- Сложную двухчастную

Таким образом, запевно-припевная форма обладает большим структурным разнообразием.

Композиция «Туўған топырақ» оказывается многослойной и глубокой. Вступление, которое состоит всего лишь из четырех тактов, играет важную роль в создании общей атмосферы произведения. Произведение написано в гомофонно-гармонической фактуре. Песня выполнена в темпе *Moderato*, в четырехдольном размере и в ля-миноре.

Сначала оно может показаться достаточно простым, но на самом деле эти несколько тактов аккуратно закладывают основное настроение песни и служат своего рода подготовкой для основного материала. С динамической точки зрения, вступление отличается торжественностью. Каждый аккорд и каждая доля в музыке подчеркнуты знаками *сфорцандо*, что делает звучание более выразительным и ярким. Это создает ощущение напряженности и усиленной эмоции. Несмотря на это, сама песня, все же сохраняет лирический характер. Это можно почувствовать в звучаниях и через мягкие переходы и темп композиции, которые плавно ведут слушателя в глубину чувств. Песенный формат в сочетании с таким вступлением помогает создать эффект контраста, где торжественность первых тактов переходит в более спокойное, задумчивое звучание, соответствующее лирическому настрою.

Запев песни выделяется ярко выраженными фразами, что делает его особенно запоминающимся. Благодаря этому слушатель с легкостью улавливает смысл каждого слова, не теряя связи с музыкой.

Интересной особенностью данного фрагмента является его необычная структура — он состоит не из привычных двух предложений, а из трех, что придает композиции уникальность и делает её отличительной от традиционных музыкальных форм. Такая композиционная находка создает дополнительную динамику и неожиданный поворот в мелодической линии. Каждое предложение длится восемь тактов, что придает музыкальному течению особую гармонию и плавность. Кроме того, весь запев написан в ля-миноре.

Несмотря на лиричность, первое предложение первой части звучит очень уверенно, так как оно построено на тонике, создавая ощущение гармонии и стабильности. Этот устойчивый аккорд символизирует прочность и незыблемость чувств, что композитор мастерски использует, чтобы подчеркнуть глубину и стабильность своей привязанности к родине. Именно через такой музыкальный приём он передает свою преданность и любовь, делая её неотъемлемой частью внутреннего мира. Для создания контраста второе предложение основано на доминанте, что является традиционным приемом, придающим музыке напряжение и переход к новому эмоциональному состоянию. Этот ход ведет композитора к теплым воспоминаниям, словно погружая его в прошлое, где он может вновь пережить моменты, наполненные теплотой и ностальгией. Третье предложение возвращается к тонике, придавая музыке ощущение завершенности. Такое чередование гармонических опор делает мелодию выразительнее и помогает создать естественное музыкальное развитие. В целом, все три предложения первой части обладают устойчивой структурой и звучанием.

Вторая часть – это классическая кульминация, представлена в виде припева.

Naqirati:

Or-paň jol lar a-yaq soq - paq lar

Or-paň jol - lar a-yaq soq - paq - lar

f ff

Между музыкальным материалом запева и припева в куплетной форме может наблюдаться как тематическое единство, так и контраст. Контраст достигается разными средствами. В нашем же случае контраст этой песни заключается в темпе – медленный запев и быстрый припев или наоборот. А так же в большинстве случаев контраст может достигнут с помощью одного лишь противопоставления солиста и хора [2: 7]. Это наблюдается и в нашей песни.

Припев состоит из неустойчивых предложений, что придает композиции динамичность и создаёт напряжение, заставляя музыку развиваться в непрерывном движении. Первое предложение припева особенно выделяется своей длиной - оно состоит из двенадцати тактов, что усиливает его выразительность. Это длинное музыкальное высказывание звучит как крик души, который вырывается наружу, передавая всю гамму эмоций. Такое строение делает его кульминационным моментом произведения, где все напряжение и чувства, накопившиеся до этого, достигают своего пика, создавая незабываемое ощущение переживания и интенсивности.

После первого мощного предложения припева следует реприза, в которой повторяются два последних предложения первой части. Этот приём возвращает слушателя к первоначальной гармонии, создавая эффект

завершенности и возвращения к исходным эмоциям. Реприза служит своего рода повторением, которое позволяет углубить восприятие темы и усиливает её значимость.

The musical score is presented in two systems. Each system includes a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are in Azerbaijani and are repeated in the second system. The piano part features a repeating harmonic pattern in the right hand and a steady bass line in the left hand.

mf
Qız-ğın öt - ken gá-niy - met waq - lar, Bul jaq-lar -

mf
dın Dañ-qın kó-te rer, Qız-ğın öt ken

Qız-ğın öt ken

Повторение этих фраз в контексте припева создает ощущение замкнутости, подчеркивая важность того, что было сказано ранее, и укрепляя

эмоциональный отклик, созданный в кульминационный момент произведения.

В целом произведение в схеме выглядит следующим образом:

вступление запев припев

A B A¹ C B A¹

4т. 8т. 8.т 8т. 12т. 8т. 8т.

Песни, созданные композиторами, особенно в вокальном жанре, играют ключевую роль в передаче эмоций и смыслов, заложенных в литературном тексте. Песенная интерпретация стихотворения придает тексту новые оттенки и глубину, позволяя передать не только содержание, но и атмосферу родной земли, которую так трогательно описывает поэт. Особенность композиторского подхода к созданию этой песни заключается в гармоничном сочетании литературного текста и музыкальной структуры. Вдохновленная стихотворением, музыка превращает простое слово в живое, дышащее произведение, наполняя его дополнительными эмоциональными слоями. Каждый элемент композиции - от вступления до структуры куплетов и припева - тщательно выстроен, чтобы подчеркнуть идею о любви к родине, которая не зависит от её размеров или величины, а пронизана личной привязанностью, основанной на воспоминаниях, переживаниях и уникальном опыте. Таким образом, композиторская песня, рожденная из стихов Избасканова, является прекрасным примером того, как музыка может трансформировать литературное произведение, придавая ему дополнительное звучание, которое невозможно передать лишь словами. Через музыку передаются те самые глубинные чувства любви к родине, которые не поддаются объяснению в сухих терминах, но становятся осязаемыми и понятными каждому через эмоции, которые вызывает эта песня.

Использованные литературы:

1. Холопова В. Н. Формы музыкальных произведений: Учебное пособие. 2-е изд. испр. – СПб.: Издательство «Лань», 2001.
2. Мазель Л.А. Анализ музыкальных произведений II часть. 2005.
3. Камалова Г.М. Композитор Дарико Джанабаева. Н.: Илимпаз, 2023.
4. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
5. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva. – Nókis: “Ilimpaz”, 2023.
6. Жаксылыкова Х.М., & Камалова Г.М. (2025). "НА ПУТИ К СОВЕРШЕНСТВУ: ИСКУССТВО И РОЛЬ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В

XALÍQ DÓRETIWSHILIGINÍŇ BÚGINGI ZAMANAGÓY JASLARǴA TÁSIRI HÁM TÁRBIYASÍ

Yendirbayev Davronbek,

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Muzıka tálimi hám
kórkem óner qánigeligi 2-basqısh magistrantı,
Ilimiy basshı: p.i.k., docent S.Ye.Romanova

Annotaciya: Maqala awladlardan-awladlarǵa ótip kiyatırǵan qaraqalpaq folklorın tiykarında oqıwshılardı milliy sezimlerin rawajlandırıwda shólkemlestirilgen ilajlardı muzıka sabaqı tálim standartı tiykarında paydalanıw haqqında jazılǵan.

Gilt sózler: xalıq muzıka kórkem óneri, nama, dastanlar, pedagogika, baqsı, jıraw, estetika, mádeniyat, tarbiya.

Dúnya xalıqlarınıń awızeki dóretiwshiligin bezep turǵan áyyemgi dastanlar, ertekler, qızıqshılıq hám aytısıwlar, qosıq hám jańılpashlar adamlardı keleshekke jaqsı kúnlerge shaqıradı. Xalıq awızeki dóretiwshiliginıń tiykarǵı ózgesheligi dóretiwshı process-dóretiwshilik hám atqarıwshılıq barısın awızekiligi hám jamaat xarakterine iyeligi. Onıń dástúriy, ózgeriwshi, kóp túrlilik, ulıwmalıq, ananimlik sıyaqlı belgileri folklorǵa say áne sol dóretiwshı procestıń bas ózgesheligi aylanasında kórinedi. Folklor shıǵarmaları kópshilik tárepinen awladlardan-awladlarǵa baylanıslılıǵında poetikalıq elementleri, dástúriy usıl quralları tiykarında júzege keledi. Ol belgili esitiwshiler toparına móljellengen hám xalıq jamaati tárepinen ayılǵanda ǵana jámiyet hám tariyxıy áhmiyetke iye. Folklor úlğileri awızeki jaratılıp awızeki tarqalıw jámiyet repertuarınan keń orın alǵan poetikalıq formalarınıń barlıǵı, tekstten-tekstke ótiwshi ulıwmalıq orınlardıń qatańlıǵı, uqsas syujetlerdiń kópligi mumkinshilik jaratadı.

Hárbir dóretiw hám atqarıwda dástúriy shıǵarmadaǵı ayırım kemshilikler ózgeredi yamasa túsip qaladı. Bunday ózgeriwshelik jámiyetlik-ishki jaǵday, tıńlawshılar talabı dóretiwshilik bilimine baylanıslı. Biraq hár qanday ózgeriw formalasqan qatań dástúrler aylanasında payda boladı.

Folklordıń jamaat xarakteri jeke dóretiwshiler jumısın toqtatpaydı. Talantlı dóretiwshiler awızeki dástúrler aylanısında onı jáne de tereńlestiredi, jańaların

jaratadı. Bulardı bilimlendiriw barısında jaslardı tárbiyalaw hám qalıplestiriw búgingi kúnniń aktual máselesi esaplanadı.

Muzika sabaqları ámeliy hám teoriyalıq bóleklerden hám keńnen ótiledi. Qosıq, jańlpash, apsana, ráwiyat, awızeki drama, ertek, dastan, tez-aytıwlar hám basqa folklorniń tiykarǵı janrları.

Usı kúnge shekem saqlanıp miyras qalǵan, saqlanıp kiyatırǵan úrp-ádetler, milliy qádiriyatımızdı bizge shekem jetip keliwine kitaplar, videoplyonkalar, kino, jurnal hám gazetalar arqalı biz ótmish haqqında bilimlerge iye bolıp kelmektemiz. Házirgi kúnde pán texnika qatań rawajlanıp atırǵan waqıtta bárshe jaslarımız óz bilimin jáne de bayıtıwda jańa hám zamanagóy texnologiyaları ómirimizdiń ajıralmas bólegine aylanıp úlgerdi.

Hár kúni xabar portallarında jaylasıp búgingi kúnniń global jaslardıń dıqqatında turǵan internet jańalıqlardan xabardar bolıwǵa ádetlenbegen jumıs quralınday bolıp qalǵan kompyuterlerden sonday-aq, jasalma intellekten paydalanbaǵan insandı tabıw qıyın. Bul orında bárshemiz qálewshilerimiz. Kúndelik ómirde hám jumıs hám oqıwda insandı hár waqıt qızıqtıratuǵın sorawlar payda bolaberedi. Bul juwapqa bolsa internet baylanısı arqalı biymálel tabıw múmkinshiligi bar. Rus ilimpazlarınan biri “Internet bul tarmaqlanǵan belgi” onda tek kompas penen járdem alıw múmkin. Kompas bolsa “Ideologiyalıq immunitet” degen edi. Internetke hámme kiriwi múmkin, onıń esikleri bárhama ashıq turadı. Pútkil órmekshi torın izlew sisteması hárbir zamanagóy insan zárúr bolǵan aql jetpes hám kóp xabarlardı jámleydi. Onıń qolaylı tárepi insan qálegen temadaǵı maǵlıwmattı hesh qıyınshılıqsız tabıwı múmkin. Bunıń ushın internetke jalǵanıw izlew sistemasın tańlaw hám oǵan kerekli maǵlıwmat atın jazıw jeterli. Internet arqalı adam hár kúni túrli ideologiyalıq (pikirdi ózǵertiriwshi) tásirlerge dus keledi. Bul jasalma intellekt¹ dáwirinde milliylik barısı júdá qıyın másele bolıp sol jasalma intellekt penen birge milliy miyrastı birgelikte engiziw máseleleri búgingi kúnniń zaman talaplarınıń biri. Sebebi tek jasalma intellekt penen jaslardı tárbiyalaw ózligimizdi joǵaltadı, bul bolsa aktual mashqala sanaladı.

Folklor shıǵarmalar ulken tásirlendiriwshi kúshke iye, ádebiyat hám kórkem óner ushın tawsılmas baza. İnsan sóylewin qalıplesiwi menen awızeki sóz iskusstvosınıń áyyemgi túri hám janrları da birge aralas jaǵdayda júzege kele baslaydı. İnsanlıq kórkem mádeniyattı túrli formaların óz ishine alǵan bul dóretiwshi úlğileri qádimgi adamlar sharwası hám jumıslarınıń bárshe tárepleri menen baylanıslı bolıp, qádimgi insanlardıń diniy kózqarasları, baslawshı ilimiy

¹ Jasalma intellekt-ingliz tilinen ahımpartifical intellegence, AI- insan intellektına eleklewge iye bolǵan pán hám texnologiya tarawı.

bilimleri, tábiyat hám jámiyet haqqındaǵı kózqarasların sáwlelendiren. Biraq qádimgi folklordın bunday úlgeri bizgeshe jetip kelmegen.

Jazıwdın payda bolıwı nátiyjesinde folklor menen tariyxıy baylanıslı bolǵan ádebiyat ta payda boldı. Ádebiyat óziniń rawajlanıwı dawamında folklordan bárshe estetikalıq túsiniqler hám poetikalıq formaları aldı. Sóz iskusstvosınıń óz betinshe túri bolıp folklor hám ádebiyat birgelikte jasap keldi. Folklor hám ádebiyat shıǵarmaları jaratılǵan social jaǵdaydaǵı ózgeshelik dóretiliwi procesiniń hár qıylılıǵı olardıń ózlerine say ózgesheligin kúsheytedi. Nátiyjede folklor hám ádebiyat awızeki hám de jazba túri qalıplesti hám rawajlandı.

Qaraqalpaq folklorın tiykarında oqıwshılardı milliy sezimlerin rawajlandırıwda shólkemlestirilgen ilajları tómendegi máselelerdi orınlawǵa múmkinshilik beredi. Bul másele muzıka sabaǵı tálim standartında koncepciyasında ayrıqsha etip kórsetilgen:

-Oqıwshılar óz xalqınıń milliy dástúriy muzıkaları tuwralı belgili bilim hám túsiniqlerge iye bolıw ushin múmkinshiliklerdiń jeterli bolıwı;

-Folklor qosıqlar mazmunda ilgeri súrilgen ideyaların túsiniqlerin analizley alıw mumkinshiliklerin tárbiyalaw;

-Qosıq mazmunındaǵı óz sawlesin tapqan nasıyatlı, tárbiyalı bolǵan sóz hám namalardı balalarǵa túsindirip beriw hám olardı bul tárbiya mazmunın óz ómiri, turmısında qollay alıwǵa, onı tek sabaqta qaldırıp ketpey ámelde qollawǵa úyretiw hám jollaw.

Qaraqalpaq folklor qosıqlar mazmunın tereń úyreniw, olardıń múmkinshiliklerinen tálim - tárbiya, sonday-aq, oqıwshılardıń tárbiyalaw barısında nátiyjeli paydalanıw pedagogika teoriyasında hám ámeliyatında ámelge asırıwda zárúr bolǵan social mashqalalardan biri boladı. Bay mádeniy miyrasqa, pedagogikalıq áhmiyetke iye qaraqalpaq folklorın oqıwshılardıń muzikalıq tálim-tárbiya beriwde qosıq mazmunın jetkerip beriw, usı proces arqalı olarda Watanǵa súyispenshilik, milliy dástúrlerine húrmet, kámillik sezimlerin oyatıw hám rawajlandırıw máselesi házirgi kúnde tálim sistemasında hám mámleket siyasatınıń eń aktual máselelerden sanaladı.

Qaraqalpaq xalıq ruwxıy miyrasında milliy muzıka dástúrleriniń tutqan orını ayrıqsha áhmiyetli, folklordın eki bir tásirli tarawı saz menen nama birlesedi. Sózdegi mánislerdi nama ırǵaqları toltıradı. Onıń tariyxıy derek beriwshi qosıqları ótken zaman menen keleshekti birlestirip qalıplestirip turadı. Bul mádeniy miyrastı úyreniw bizge ruwxıy tarbiya baǵdarlamalarınń jańadan-jańa betlerin ashıp úyreniwge múmkinshilik tuwdıradı.

Hár bir milliy muzıkanı oqıwshılar óz sezimleri arqalı seze alatúğın, óz júreginde qosıq mazmunın sáwlelendirip biliwi olardı hám bilim hám qosıqtı túsiniwshi ruwxıy tárbiya tapqan insan bolıp rawajlanıwında úlken úlesin qosadı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988.
2. Гадло А.В. Этнография народов Средней Азии и Закавказья: традиционная культура: Учебное пособие. - СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1998.
3. Қарақалпақ фольклоры I-III томлар. - Н.: Қарақалпақстан, 1980.
4. Мақсетов Қ. Фольклор хәм әдебият - Н.: Қарақалпақстан, 1975.
5. https://kaa.wikipedia.org/wiki/Qaraqalpaq_xal

QARA JORĞA TEMASÍNA “FANTAZIYA”

Tlepov Ilxambek,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzıkatanıw” bólimi

1-kurs studenti

Ilmiy basshı: Lyubimceva V.S

Annotaciya: Maqalada Dariko Djanabaevanıń qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorğa” temasına fantaziyası shıǵarması talıqlanıp nota materialları mısalları úzindileri menen kórsetilgen. Quramalı janrda jazılğan shıǵarma mazmunın tereń mengeriw máseleleri jarıtılıp berilgen.

Gilt sózler: fantaziya, qara jorğa, pyesa, skripka atqarıwshıları, janr.

Qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem ónerinde qosıq janrı úlken orındı iyeleydi. Xalıq qosıqlarınıń tiykarı uzaq ótmishke barıp taqaladı. Xalıq qosıqları jergilikli xalıqtıń turmıs tirishiligi menen birgelikte tıǵız baylanısıp rawajlanıp kelgen. Olar hár qıylı toy-tamashalarda, geshteklerde atqarılğan. Bir awılǵa jıraw, baqsı, qıssaxanlar kelse alıs-jaqın awıllardan adam qalmaq qurǵa jıynalǵan. Jıynalǵan jámaát milliy dóretpelerimiz bolǵan dástanlarımızdı, xalıq qosıqları menen namalarımızdı otırıp tınlalǵan. Mine usınday mádeniy dem alıslar sol waqıttaǵı xalıq turmısında úlken tárbiya oshaǵı bolıw menen birge, olarǵa ruwxıy baylıq inám etken. Xalıq dóretpeleriniń hámmesi awızeki túrde áwladtan-áwladqa, atadan-balaǵa, alıs-jaqın awıllardan izlep kelip ustaz-shákirt túsiw jol menen biziń zamanımızǵa shekem jetip kelgen.

Filologiya ilimleriniń doktorı Nájim Dáwqaraev “Qaraqalpaq xalqı óziniń qayǵılı kúnlerinde de, quwanışlı kúnlerinde de qosıqsız, saz-sáwbetsiz, awızeki poeziyasız jasay almaydı” dep jazǵan. Rus ilimpazı Aleksandr Belyaev 1903-jılı folklordı jıynaw hám izertlew jumısları menen qaraqalpaq awılların kórip shıǵadı hám xalıqtıń qosıqshılıq ónerin kórip tań qalıp, olardı “Qaraqalpaqlar dala búlbilleri” dep atap ótedi. Qaraqalpaq xalıq namaların izertlew jumısları boyınsha jáne de bir qansha muzıkatanıwshı hám kompozitorlar keledi. Olardan aytatuǵın bolsaq, Viktor Shafrannikov, Álimjan Xalimov, Ikram Akbarov hám taǵı basqa da ilimpazlar kelgen.

Házirgi waqıtta bul xalıq namalarınan paydalanǵan halda kompozitorlar fortepiano, simfoniyalıq orkestr jáne de xalıq sazları orkestrleri ushın qayta islegen. Atap aytatuǵın bolsaq, Ábdreyim Sultanov, Saparbay Palwanov, Ğayıp Demesinov, Nájimaddin Muhammeddinov, Qurbanbay Záretdinov, Ulbiybi Abdullaeva, Dariko Djanabaeva hám basqa kóplegen kompozitorlarımız bul xalıq namalarınan paydalanıp óz dóretiwshilik iskerligin alıp barmaqta. Kompozitor Qurbanbay Záretdinov qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorǵa” shıǵarmasın xalıq sazlar orkestri ushın qayta islep pyesa janrında jazǵan bolsa, Ulbiybi Abdullaeva fortepiano ásbabı ushın maslap qayta islegen. Sonday aq, kompozitorlar qatarında Qaraqalpastan Respublikasına xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, Qaraqalpaqstandaǵı birinshi professional hayal kompozitor, ustaz Dariko Djanabaevada qaraqalpaq xalıq namasına júzlengen halda 1987-jılı óziniń “Fantaziya” atlı fortepiano hám skripka ushın jazılǵan shıǵarmasın dóretti. Aradan waqıt ótkennen keyin shıǵarmanı Mahkambay Saparov skripkashılar ansambli hám fortepiano ushın maslastırdı. 1980-jılı Qaraqalpaqstanda birinshi tarlı kvartet quramı dúziledi. Onıń birinshi atqarıwshıları Valeriy Lontov, Mahkambay Saparov, Maxset Tarixov, Shámshet Ayimbetov boldı. Olar atqarǵan namalardı gosteleradio da hár kúni muzıka iqlasbentlerine qoyıp esittirgen.

Házirgi kúnde Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı saz atqarıwshılıq kafedrası tarlı sazlar qánigesı w.w.a, docenti M.M.Zuxurov basshılıǵında filial studentleri Rozmetov Nodirbek, Turımbetov Ilxam, Rozmetov Syavush, Bazarbaeva Lola, Artıqbaev Allambergenler filialda ótkerilip atırǵan ushrasıw keshelerde koncert baǵdarlamalarında kamer saz orkestri jámaáatı menen belsene qatnasıp baǵdarlama repertuarlarınan óziniń qunlı ornın iyelep kelmekte.

Bul shıǵarmada qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorǵa”nıń teması rawajlandırılıp jazılǵan. Namanıń tariyxında Aqımbet baqsıdan atadan-balaǵa miyras bolıp kiyatırǵan namalardıń biri bolıp, namanı alamoynaq duwtarda atqarǵanda biziń kóz aldımızǵa attıń túrli júrisleri, jorǵalaǵanları, shabısları bári kóz aldımızǵa keledi.

Qaraqalpaqlarda “qara” sózi kóplik mánisin ańlatadı oǵan misal aytatuǵın bolsaq qara shor adam, qara suw hám basqa da mánileri ushırasadı. Qara jorǵa ol attıń túrin emes eń zor jorǵa ekenligin ańlatıw ushın qara jorǵa dep atalǵan. Sonlıqtan bul nama “Qara jorǵa” atın alǵan. At shaptırıw, jorǵa júristiriw úlken toylarda bulda xalıq waqtı xoshlıǵınıń bir túri bolǵanlıqtan, xalıq óziniń jaqsı kórgenlerin umıtpay saqlap keldi.

Sazda óziniń atına ılayıqlı tulpardıń shayqatılıp aǵıp baratırǵan sulıw jorǵasınıń tuyaqlarınıń ritmli túrde taslangan shaqırılı sesti, onıń siyne salısı kelisken tamasha kórinisi súwretlenedi. Bul kórinisler sazda rawajlanıwı belgili bir qalıpte tákirarlanıp keletuǵın ritmikalıq ırǵaqlar, farshlaglar hám triollar qusagan muzikalıq bezewler járdeminde sazdıń rawajlanıwı ashıp beriledi. Ritmikalıq figura arqalı jorǵanıń ayaq taqırılǵanlarınń tempinde súwretlep ulıwma sazǵa bastan ayaq ózgermeytuǵın fon berip turadı. Saz erkin formada rawajlanıp, onda hár qıylı muzikalıq figuralar izbe-iz gezeklesip, almasıp turadı. Birinshi motiv sazdıń tiykargı mánisin ańlatıp jorǵanıń jarısqa atlangandaǵı dáslepki júrisiniń jay qozǵalısn kórsetedi. Bul kórinis muzıkada ritmikalıq súwretler menen qaytalana beretuǵın forshlaglar sesti úzip-úzip jiberiw arqalı atqarıladı. Sazdıń ekinshi motivi jorǵanıń kem-kemnen pát alıp, naǵız júrisine túskenligin muzıkada sozılıp atqarılıwı, tómenen joqarı qaray órleytuǵın nama arqalı kórsetilip beriledi.

“Qara jorǵa”nıń eń sońǵı motivi arqalı jorǵanıń birden kúshine minip, keń joldı toltırıp, omırawınan kóbirek shawıp baratırǵan saltanatlı sulıw júrisin bir qalıpte tákirarlanıp keletuǵın triollar járdemi menen sáwlelenedi. Solay etip usı kórsetilgen muzikalıq figuraları gezekpe-gezek, izli-izinen tákirarlanıp, belgili waqıtqa shekem sol kúyinde qáddin buzbay bara beredi. Ásirese jarısqa qosılǵan jorǵalar bolsa, qurǵa jaqınlaǵan sayın adamlardıń xoshametine marapatlaǵan sıyaqlı naǵıshlı tendenciyların kúsheyp, ayaq alısın buringıdan da údetip jiberedi.

Mine usı kórinisti sazdıń dawamında dáslepki muzikalıq motivleri sol halda qalıp taǵı bir mártebe tákirarlanıp ketiwi arqalı sáwlelenedi. Sazda qara jorǵanıń jarısı arqalı xalıqtıń toy beriw, jarıslar ótkeriw, óner menen kúsh sinasıwın hám taǵı basqa da qusagan tolıp atırǵan sán-saltanatlı, dástúrleri kóz aldımızda elesleydi.

“Fantaziya” shıǵarması quramalı úsh bólimli formada jazılǵan bolıp, 4/4 ólshemde, lya frigiya ladında, Allegro tempinde atqarılǵan.

Birinshi bólim eki gápten ibarat (birinshi gáp 12 takt, ekinshi gáp 11 takt) fortepiano partıyası akkordlı funkciyalar menen atqarıladı. Tarlı kvartetpartıyasında

qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorǵa” teması berilgen.

Ekinshi bólim (birinshi gáp 7 taktan, ekinshi gáp 8 takt) birinshi gápi fortepiano partiyada yarımliq notalar menen polifoniyalıq usılda atqarıladı jáne de akkordlı funkciyalardan quralǵan.

Ushinshi bólim tarlı kvartet bóliminde qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorǵa”ǵa qarama-qarsı salıstırmalı túrde taza tema oylap tabılǵan hám polifoniyalıq

atqariladı. Al fortepiano partiyasında bolsa akkordli funkciyalardan paydalanılğan.

Úshinshi dáwir úsh gápten quralğan (birinshi gáp 9 takt, ekinshi gáp 8 takt, úshinshi gáp 7 takt) bolıp úshinshi gápi waqtında úshinshi dáwir birinshi gápin jane bir márte qaytalaydı. Juwmaqlawshı bólimi eki gápten ibarat bolıp, birinshi gápi úshinshi dáwirdiń teması hámde ekinshi gápte qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorga” nota sozımlıqlarınan paydalanıp frigiý ladında juwmaqlanğan.

Juwmaqlap aytqanda, Dariko Djanabaevanın “Fantaziya” shıǵarmasında eki qarama-qarsı temalarda jazǵan. Birinshi teması qaraqalpaq xalıq naması “Qara jorga” hám ekinshi teması kompozitordıń óziniń oy pikirlerinen tawıp jazılǵan fantaziyası bolıp tabıladı. Sonday aq Dariko Djanabaeva óziniń dóretiwshiligi jolında bimeshe hár túrli ásbaplar ushın túrli janrdagı pyesa shıǵarmalar dóretken bolıp, olar xalıq arasında keńnen taralǵan, atap aytqanda balalar muzıka hám kórekem óner mekteplerinde, qanıgelestirilgen mádeniyat mektebinde jánede joqargı oqıw orınlarında sabaqlıq esabında dástúrge kiritilip atqarılıp kelinbekte. Sonday aq fortepiano ushın shıǵarmaları respublikamız boylap ótkerilip kiyatırǵan kórik tańlawlarda óziniń salmaqlı ornın tawıp, xalıq arasında keńnen tanılıp kelmekte. Sonıń ushın da kompozitor óziniń dóretiwshiligi dawamında qaraqalpaq xalıq namaların qayta islep xalıq temaların óziniń shıǵarmalarında sheberlik penen qollap muzıka iqlasbentlerine jetkerip olardı tań qaldırıp kelmekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kamalova. G. Kompozitor Dariko Djanabaeva. Nókis: “ILIMPAZ” 2024.
2. Nadirova. A. QARAQALPAQ MUZÍKA TARÍYXÍ. Toshkent: “Sano-standart” 2018.
3. Kamalova G. JAMIL CHARSEMOVTÍN “POPURRI” SHÍǴARMASÍNÍN ÓZGESHELIGI // Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
4. Kamalova, . G., & Dauletbaeva , G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDÍN ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>

5. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – С. 880-884.

6. Kamalova.G QÁLEMI ÓTKIRKOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.

7. Kamalova. G. “Kompozitor Dariko Djanabaeva”. Nókis-2024. “ILIMPAZ”. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.

8. Любимцева В.С Использование инновационных технологий-важное условие для совершенствования профессионального мастерства преподавателя - Вестник музыки и искусства 1 (3) 2024, С.131-135.

9. Любимцева В.С. Музыкальная поэзия в фортепианном цикле «Соприкосновение» Мухаммаджона Атаджанова//Научное сообщество студентов: проблемы художественного и музыкального образования. – 2021. – С. 100-104.

10. Karimova. I.I. Qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem ónerin rawajlanıwındırıwda dirijiyor kompozitor Abdireyim Sultanov dóretiwshiliginiń ornı hám áhmiyeti. Respublikalıq ilimiy ámeliy konferenciya materiallar toplamı.- 2024. 204-214.

INDIRA KARIMOVA “AT SHABAR” SHÍĜARMASINIŇ TALIQLANIWI HAQQINDA

Quwanıshbayeva Rayxan Baxadır qızı,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası
fortepiano qánigeligi studenti
Ilmiy basshı: I.I.Karimova

Annotaciya: Bul maqalada kompozitor Indira Karimovaniń ómiri hám dóretiwshilik jolı dóretiwshiligindegi “At shabar” atamasındaǵı pyesaniń kelip shıǵıw tariyxı hám talıqlanıwı haqqında maǵlıwmat beriledi. Tiyykarınan “At shabar” pyesaniń klaviri talıqlanadı.

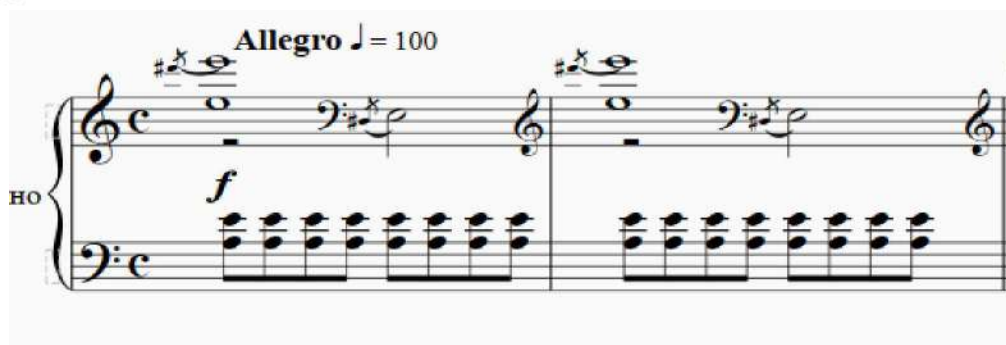
Gilt sózler: kompozitor, pyesa, bólim, talıqlaw, muzıka, garmoniya dúzilis.

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kompozitorlar hám bastakorlar awqamı aǵzası kompozitor Karimova Indira Ibaratovna 1988-jılı 6-iyulda Qaraqalpaqstan Respublikası Shomanay rayonu ziyalılar shańaraǵında dúnyaǵa keledi. Balalıǵınan

muzikağa ıqlası biyik bolğan hám balalar muzika hám kórkem óner mektebinde oqıdı. 1998-2004-jılları fortepiano klasında tálim aladı. 2000-2004-jılı M.Ashrafiy hám M.Qori Yoqubov atındağı kórik tańlawlarda belsene qatnasıp sıylıqlı orınlardı iyelegen. 2004-2007-jılları J.Shamuratov atındağı Nókis mádeniyat hám kórkem óner kollejinde fortepiano klasında ustazı M.B.Seyitniyazovadan fortepiano sırların úyrenedi. 2007-jılı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası “Bastakorlik san’ati” bóliminde ustazı Farxod Alimovdan muzika sırların úyrendi. Oqıw jıllarında talabalar arasında bolıp ótgen kóp ǵana kórik tańlawlarda belsene qatnasıp sıylıqlı orınlardı iyelegen. 2011-jıl oqıwdı ayrıqsha bahalargá tamanlap, Tashkent qalasındağı Glier atındağı akademiyalıq licey mektebinde “Bastakorlik san’ati” sırları boyınsha sabaq bergen. 2012-jılı J.Shamuratov atındağı Nókis mádeniyat hám kórkem óner kollejinde muzika teoriyası hám fortepiano kafedrasında oqıtıwshı lawazımında óz jumısın baslaǵan. 2020-2022-jılı Ájiniyaz atındağı Nókis Mámleketlik Pedagogika institutı muzika tálimi qánigeligi magistr basqışın tamamlǵan. Házirgi kúnde Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Ulıwma kásiplik hám social-gumanitar pánler” kafedrasında oqıtıwshı lawazımında jumıs islep kelmekte.

Indira Karimova óz dóretiwshiligi dawamında xalq muzika miyrasların úyrendi. Ustazları menen birgelikte “Bastakorlik san’ati” sırları boyınsha jumıs alıp barmaqta. Hár túrli janrlarda kórkem óner shıǵarmaların jaratıp kelmekte. Simfoniyalıq orkestr ushun “Syuta”, muzıkalı dramalar “Ayılmaǵan sır” sózi A.Óteniyazova, “Taǵdir”, a kapella ushun xor “Balalıq”, organ ásbabı ushın “Fugalar”, fortepiano ásbabı ushın “Pyesalar”, “Sanatalar”, “Balladalar”, “Skerco”, “Balalar ushun pyesalar” toplamı, fortepiano ushın romanslar “Soǵındım”, sózi Muxammad Ismoil, “Muhabbat” sózi Muxammad Ismoil, gimn “Madeniyat mektebi” sózi B.Sarıbayev, fleyta va fortepiano ushın “Lirik kuy”, xalıq namaların fortepiano ásbabı ushın qayta islegen.

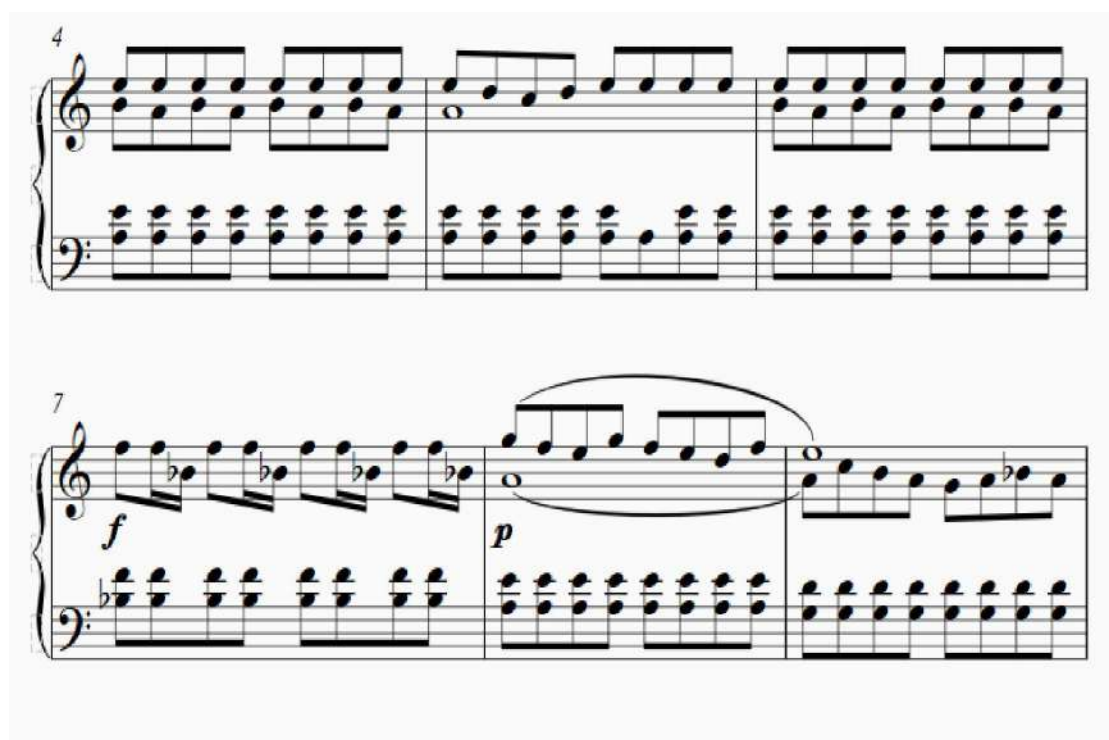
Kompozitor “At shabar” shıǵarmanıń kirisiw bóliminde shep qolda at shabardıń júrgiziliwi menen oń qol tárepinen urılǵan anıq ritmli figura shıǵarmanı ashadı.

Bul jerde tema kirisiwinen aldın ol eki ret takt tákirarlanadı At shabar boylap turaqlı túrde jańlaydı, bul anıq ekige bólinedi, ekinshi bólimi anıq názik xarakterge iye. Bul ayaq oyın tezempte bolıp melodiya, garmoniya hám ritmikalıq tárepinen hesh nárese ózgermeydi jáne toqtawsız shep qolda ritm urılıp turadı. Bul shıǵarmada ózgeris kiritilgen jalǵız elementi klavirde krishendosı bolıp esaplanadı. Biraq kompozitordın bul pyesa shıǵarması tek ǵana shoqqıǵa shıǵıp qoymastan balalar muzıka hám kórkem óner mektepleri orta oqıw orınları joqarı oqıw orınları ushın belgili bolıp, ol dúzilisi boyınsha ózgerissiz pyesa uqsas túrde jazılǵan. Pyesa tiykarında qaraqalpaq xalqı ayaq oyını onsha úlken bolmaǵan xalıq ayaq oyını xarakterindegi melodiya súwretlenedi. Qaraqalpaq xalıq naması “At shabar” shıǵarmasın kompozitor fortepiano ásbabı ushın qayta islegen.

Pyesa bul bir yamasa birneshe ásbaplar ushın hawazlar ushın jazılǵan kóbinese kishi kólemli muzıkalıq shıǵarma.

Shıǵarma a-moll tonallıǵında frigiya ladında jazılǵan. Birinshi bólim birinshi gáp 8 taktten ekinshi gáp 8 taktten turadı.

Ekinshi bólim bir dáwirden quralıp, lirik xarakterde sáwlelenedi.

Pyesaniń juwmaqlawshı bóliminde bes taktten turıp, kem-kemnen kúsheyip shıǵarmanı fortissimo tempine alıp keledi.

Sazda At shabar óziniń atına ılayıqlı tulpardıń shayqatılıp aǵıp baratırǵan sulıw jorgasınıń tuyaqlarınıń ritmli túrde taslangan shaqırlı sestı, onıń siyne salısı kelisken tamasha kórinisi súwretlenedi. Bul kórinisler sazda rawajlanıwı belgili bir qalıpte tákirarlanıp keletuǵın ritmikaliq ırǵaqlar, farshlaglar hám triollar qusaǵan muzıkalıq bezewler járdeminde sazdıń rawajlanıwı ashıp beriledi. Ritmikaliq

figura orqali jorgani ayaq taqirlaganlarini tempinde suvretlep uliwma sazga bastan ayaq ozgermeytugin fon berip turadi. Saz erkin formada rawajlanip, onda har qiyli muzikliq figuralar izbe-iz gezeklesip, almasip turadi. Birinshi motiv sazdi tiykargi manisin anlatip jorgani jarisqa atlanganda daselepki jurisini jay qozgalisin korsetedi. Bul korinis muzikada ritmikaliq suvretler menen qaytalana beretugin forshlaglar sestii uzip-uzip jiberiw orqali atqariladi. Sazdi ekinshi motivi jorgani kem-kemnen pat alip, nagiz jurisine tuskenligin muzikada sozilip atqarilwi, tomennen joqari qaray orleytugin nama orqali korsetilip beriledi.

Juwmaqlap aytqanda, kompozitor Indira Karimovani fortepiano saz asbabi ushin qaraqalpaq xaliq namasi qayta islegen "At shabar" atli pyesa shigarmasi belgili bolip ele de jahon saxnalarinda atqarilip qaraqalpaq muzika madeniyatini bay muzikağa suliw koloritke iye ekenligi menen muzika iqlasbentlerin ele de tan qaldiraliligi menen ozinde estetikalig zawiq beriwi sozsiz dep oylaymiz. Qaraqalpaq xaliq namalarini tanikli bolgan sonsheli hazirgi künde de oz qunin joyitpastan atqarilip saxnalarda atqarilip kelmekte.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. Айзенштадт С. Детский альбом, П.И.Чайковского М.,2003 г
2. А.Р.Parsegova «Muzikalig shigarmalardi talqlaw» , «Muzika» 2009 j
3. Г.Р.Кадиров «Музыка психологияси», Ташкент 2005 й
4. I.I.Karimova "QARAQALPAQ XALIQ MUZIKA KORKEM ONERIN RAWAJLANDIRIWDA DIRIJYOR-KOMPOZITOR ABDIREYIM SULTANOV DORETIWSHILIGINI ORNI HAM AHMIYETI"
Respublikaliq ilimiy-ameliy konferenciya materiallari toplami
23-aprel 2024-jil 204-214 betler.
5. www.musicfancy.net Конен В. «История зарубежной музыки» выпуск третий

MUZÍKA OQÍW ORÍNLARÍNDÁ MUZÍKA ÁDEBIYATÍ PÁNIN OQÍTÍW USÍLLARÍ HÁM WAZIYPALARÍ

Tursinbaeva Umida,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzikatanıw” qánigeligi

1-kurs studenti

Annotatsiya: Bul maqalada balalar muzika mektebi, qánigelestirilgen mádeniyat mektebi, joqarı oqıw orınınıń muzika ádebiyat pání oqıtıwshısınıń aldına qoyılğan wazıypaları hám oqıtıw usılları haqqında maǵlıwmat berilgen.

Gilt sózler: oqıtıwshı, oqıwshı, tema, metod, didaktika, kompozitor, shıǵarma, muzikalıq analiz, gormoniya, polifoniya, túsiniq, bala psixologiyası.

Respublikamızda júz berip atırǵan ózgerisler, mádeniyat tarawına bolǵan itibar tiykarında shıǵıp atırǵan prezident pármanları sıyaqlı imkaniyatlar bolajaq pedagoglardıń aldına da oǵada juwapkerli wazıypalardı júkleydi. Pedagogikalıq oqıw orınlarında bolajaq muzika oqıtıwshısı muzika oqıtıw metodikası páninen arnawlı bilim hám ilimiy tájiriybeler iyelewi, etikalıq normaǵa say, joqarı pazıyetli, óz kásibiniń mamanı hám óz kásibine studentlerdi qızıqtıra alatuǵın shaxs bolıwı kerek.

Muzika turmısımızda keń orın tutqan bolıp náreste waqtınnan ana háyyiwi arqalı sińip ketken, insan ózligin rawajlandırıwda zárúrli áhmiyetke iye bolatuǵın kórkem óner túri bolıp tabıladı. Hárbir insannıń ruwxıy qalıplesiwinde shańaraq, mektep, jámiyet áhmiyetli orın iyeleydi. Sebebi insandı insaniylıq qásiyetleri jámiyette quram tawıp onıń tárbiyasın kórsetedi. Keleshek áwladti kámil insan etip tárbiyalawda tárbiyanıń kóplegen faktorları qatarı muzika tárbiyasıda ayırıqsha orın tutadı. Mektepte muzika pánin oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti oqıwshılarda muzika mádeniyatın qalıplestiriw, olardı zaman talabına juwap bere alatuǵın bárkamal insan etip tárbiyalaw bolıp tabıladı. Tálim sisteması elimizde basqıshpa basqısh ámelge asırıladı, MSHBSH, orta arnawlı mektep, qánigelestirilgen mektepler, texnikum hám joqarı oqıw orınları. Albette tariyx bul óz-ózinnen bolmaydı onda kóp adamlardıń miyneti jatır. Muzika qánigesı tálim sistemasınıń tiykarǵı úsh basqıshında da bilimin bekkem alǵan bolsa keleshekte ol sıpatlı tálim bere aladı [7].

Muzika mekteplerinde muzika ádebiyatı sabaqların oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat:

➤ Oqıwshılardı muzika kórkem ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵın asırıw;

- Muzikalıq iskerligi barısında oqıwshılardıń qábiletleri muzikalıq oqıwı, dawısı, dıqqat qoyıwı hám dóretiwshilik sezimlerin ósiriw;
- Muzikalıq shıǵarmasın kórkem ideologiyalıq mazmunı járdeminde estetikalıq ruwxta tárbiyalaw;
- Reje tiykarında belgilengen shet el, rus, qaraqalpaq, ózbek xalıq kompozitorlarınń ómiri hám dóretiwshiligi menen tanıstırıw;
- Taza temanı túsiniw alıwı ushın didaktikalıq metodlardan paydalanıp balalardı qızıqlı etip úyretiw. Mısalı, resbus, alma teregi, balıq skleti sıyaqlı metodlardan paydalanıw;
- Mektep oqıwshıları 45 minut dawamında talıǵıp qalmasıǵı ushın ótip atırǵan kompozitorların shıǵarmaların tıńlatıw.
- Muzika sabaqlarında oqıwshılardı kásip-ónerge baǵdarlaw, miynet súyiwshilik, Watangá muhabbat, úlkenlerge húrmet sezimlerin qalıplestirip XXI ásir balaların gadjetler menen bánt bolmawın saplastırıp milliy ásbaplarımızǵa qızıqtırıw.

Usı maqset hám wazıypalardı ámelge asırıw oqıtıwshınıń kásiplik hám pedagogikalıq uqıplılıǵına baylanıslı. Hár klastaǵı oqıwshılardıń eslep qalıwı, uqıwı, esitiwı, dıqqatı hár qıylı boladı. 45 minut dawamında oqıwshıda ele de qızıǵıwshılıq oyatıp qatarınan artta qalmaq sabaqlardı tez ózlestiriw ushın úlken matiwator bolıwı kerek. Sebebi hár nárseniń túbiri bekkem bolsa hár qanday tosıqqa ushıraǵanda da qulamaydı. Temanı túsindirgeni menen balalar qabıllawı qıyın yamasa ádebiy tilge túsinebiwı múmkin oqıtıwshı bunday mashqalanıńda aldın alıp qabıllawı ushın imkaniyat jaratıp beriwı kerek. Nama tıńlatıw, balagá bala tili menen qorshaǵan ortalıqta ushırasatuǵın waqıyalardı baylanıstırıp aytıp berilse maqsetke muwapıq bolar edi.

Qánigelestirilgen mekteplerdegi muzika ádebiyatı oqıtıwshısınıńda ózine say maqset wazıypaları belgilenip qoyılǵan. Bul oqıw dárgayındaǵı oqıwshılar 10-11-klass oqıwshıları bolıp kózqarası keń bilim alıwǵa qushtar waqtı esaplanadı. Oqıwshılar óspirim jasta bolǵanlıǵı sebepli oqıtıwshınıń hár tárepleme baqlap analiz qıla alatuǵın dárejede boladı. Sonlıqtan oqıtıwshı bala psixologiyası, fizialogiya, metodika, estetika-etika pánlerin jaqsı ózlestirgen maman bolıwı shárt.

- Qánigelestirilgen mádeniyat mektebinde de sabaqlar muzika ádebiyatı (shet el ózbek hám qaraqalpaq kompozitorları) dep júritiledi. Endi sabaq quramalı túrde alıp barıladı;
- Hárbir kompozitordı ótken waqtında onıń shıǵarmaların tereń úyreniw súwretin kórsetip tanıstırıw;
- Hárbir janrdıǵı shıǵarma ushın saat ajratıw hám esittiriw (simfoniya, ariya, oratoriya, sonata h.t.b);

- Ásbaplarǵa jazılǵan muzıkaların notaların kórsetip shertip kóriw;
- Analiz islew, janr, muzikalı forma onıń ishine ólshem, temp, tanallıq.

Oqıw barısında usı wazıypalardı ámelge asırıladı. Eger usı qálipte sabaqlar ótilse oqıtıwshılar oqıwshılardıń kórkem ónerge kiriwine sebepshi boladı. Kórkem óner tanıwına jaqınlawına bir qádem basqan esaplanadı. Soń oqıwshılar joqarı oqıw orınlarına baradı, joqarıda aytıp ótilgen muzıka tariyxı pání “Muzıka tariyxı pání” bolıp qalıplesedi. Ele de keń kóp ádebiyat derekleri arqalı sabaq dawam etedi.

Búgingi berilip atırǵan bilimlerdi-bolajaq pedagogqa, ótmishi bar xalqımızdıń muzıka kórkem ónerinde kem ushırasatıǵın úlgilerin ózlestirgen bolıp, keleshek oqıwshı - jaslarına ózgeripten kemshiliksiz jetkerip beriw dáwir talabı bolıp tabıladı. Studentlerde joqarı oqıw orınlarında bergen bilimlerin ózlestirip, waqtın bosqa jıbermesten imkaniyatlardan keń paydalana bilse keleshekte jaqsı mamam bolıp jetilisedi.

Usı sebepten joqarı oqıw orını muzıka ádebiyatı pání oqıtıwshısınıń aldına tómendegishe talaplar qoyıladı. Mısalı haqıyqıy muzıka adamların tárbiyalanatuǵın dárgay esaplangan oqarı oqıw ornı oqıtıwshısı aldına qoyılatuǵın talaplardı kórip shıqsaq.

1. Studentlerge muzıka kórkem óneriniń sırların úyretiw boyınsha úzliksiz izleniwde bolıw.
2. Pedagogika, psixologiya, muzıka oqıtıw metodikası pánlerin keń túrde úyretiw.
3. Muzıka kórkem óneri boyınsha dóretiwshilikke jeteklew, intalı talabalardı dógereklerge qamtıw.
4. Zaman talapları sheńberinde sabaq hám shınıǵıwları oqıtıwda óz sheberligin kórsetiw.
5. Jáhán ulgilerine tán jańa pedagogikalıq texnologiyalardı sabaq barısında paydalanıw.
6. Studentler bilmegen hám qızıqtırǵan soraw bergende anıq juwap qaytarıw.
7. Temanı túsinikli bolıwı ushın didaktikalıq metodlardan paydalanıw.
8. Ótilip atırǵan hár bir pán bir-biri menen tereń baylanıslı sol sebepten basqa pánlerdi de ózlestirip sabaqqa tayarlanıp keliw.

Joqarıda belgilengen talaplardı mısıl retinde, “Muzıkatanıw” qánigeliginiń “Jáhán muzıka tariyxı” pánin talıqlasaq orınlı boladı. Studentler menen oqıtıwshı arasında dialog bolıwı kerek qánigelestirilgen mektepte oqıwshı temalar menen tolıq tanıspasa da ol baǵdarın bilip keledi sonlıqtan óz pikirin ayta aladı, shıǵarmaların esitkende meniń pikirimshe ol mına jaǵdayda jazǵan degen pikirlerdi aytqanda soraw bergen oqıtıwshınıń juwabı qannatlandırarlı bolsa ǵana sabaq

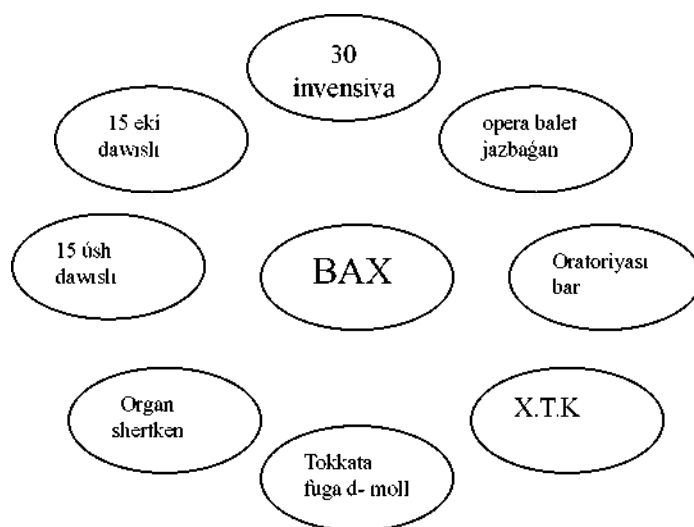
qızıqlı hám kóplegen jańalıqlarǵa tolı ótedi. Talabalarǵa muzıkalıq oqıtıwdıń tiykarǵı formaları lekciya, ámeliy shınıǵıwlar, hám óz betinshe jumıs baǵdarlarında ámelge asırıladı [5: 196-196].

Lekciya-muzıka mádeniyatı sabaqları hám oqıtıw metodikasınıń teoriyalıq tiykarları hám metodların úyretiw bolıp esaplanadı. Lekciya barısında oqıtıwshı belgili bir kompozitordı haqqında túsindirip bergende, birinshi náwbette ol jasaǵan dáwir neshinshi ásirlerge tuwra keledi, ol dáwirde qanday ózgerisler bolǵanlıǵı haqqında tereń maǵlıwmat beriw kerek. Onıń shıǵarmaları menen tolıq tanıtıw sebebi muzıka ádebiyatı qánigelik sabaq esaplanadı. Shıǵarmaların túsindirip beriw óz gezeginde gormoniya, polifoniya, analiz sabaqları menen tıǵız baylanıslı. Eger sol pánlerdi de az ǵana bolsa da túsindirip shıǵarmaların tınlatsa oqıwshı óz betinshe shuǵıllanıwına úlken bilim boladı. Mısalı, Iogann Sebastiyann Bax ullı nemis kompozitori haqqında lekciya ótilse, onıń ómirbayanın aytıp otırıw shárt emes, sebebi oqıwshı bul maǵlıwmat penen álleqashan tanıs. Joqarı oqıw ornında onıń shıǵarmaları, muzıkalıq forması, stilin anıqlaw áhmiyetli wazıypalardıń biri esaplanadı.

Ámeliy shınıǵıwlar-temanıń jobaları tiykarında, awızsha, soraw, sawbet sabaq, seminarlarǵa tayarlanadı hám de didaktikalıq materiallar tiykarında ámeliy sabaqtı shólkemlestiriw bolıp tabıladı. Ámeliy sabaq barısında oqıtıwshı Baxtıń bir qansha shıǵarmaların mısalı invenciyların, tokkata tınlap onı basqa kompozitorlar menen salıstırıp onıń motivin tabıwdı úyretiw kerek. Onıń shıǵarmaları júda kóp hám quramalı sonlıqtan bir ámeliy sabaqtıń ózi az waqıt bolıp qalıwı múmkin. Biraq oqıwshı tanısıp shıǵıwı kerek waqıttı únemlep úzindiler esittiriw birqansha jeńillik tuwdıradı bulda álbette oqıtıwshınıń sheberligine baylanıslı boladı. Social tarmaqlarda belgili lektorlar rus muzıkatanıwshısı Aleksandr Velikovskogo, Ivan Sokolovalardıń lekciyların esittirse de orınlı sebebi bul muzıkatanıwshılar jasaǵan úylerine barıp júrgen jerlerinnen ótip hám shıǵarmaların ózi shertip kórip izlertleydi.

Óz betinshe - oqıwshılar ótilgen tema boyınsha óz betinshe jumıs islep bir jańalıq úyreniw kerek. Biraq oqıwshılar orınlamawı múmkin sol ushında azmaz túrtki qılıp bir metod tayarlap keliwin tapsırma beriw kerek. Mısalı:

Juwmaqlap aytqanda, student bolıp pikir beriwdi qáler edim, hámmemizge belgili XXI ásir texnologiyalar ásiri. Ilim úyreniw ushın biz jaslarǵa úlken imkánıyat. Degen menen orınlı paydalanıp biliw kerek. Jasalma intellektler búgingi mektep balalarınnan tartıp úlken jastaǵılardıń da dostısına kerek bolsa ustazına da aylanıp baratır. Usınday úlken mashqalanıń aldın alıw ushın oqıtıwshılar durıs baǵıt berip bilim berse, keleshekte texnologiya ásir jasların gadjetler menen tıǵız baylanısıń aldın alǵan boladı. Watannıń tınıshlıǵı, erteńgi aydın kúni biz jaslar qolında solay eken ilim alayıq izleneyik. Jetik mamán bolıp xalqımızdıń isenimin aqlaymız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Музыкальная энциклопедия (5 jildlik) – Moskva: 1973–1982
2. Смолина, Е. А. Современный урок музыки [Текст]: творческие приёмы и задания / Е. А. Смолина. - Ярославль: Академия развития, 2007.
3. “История зарубежной музыки”. Книга 1— Левик Б.В.
4. Kutlimuratovich A. B. MUSIQA FANINI O’QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH //Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2024. – T. 4. – №. 2. – С. 21-24.
5. Dauletbaev T. A. OLIY MALUMOTLI MUSIQA FANI O ‘QITUVCHISINING DARS O ‘TISHDA ZAMONAVIY METODI VA TEXNOLOGIYALARI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 3. – С. 195-196.
6. “Xikmat Rajabov”. Monografiya. G.Kamalova “Golden print nokis” baspası Nókis -2025
7. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva Nókis, “Iлимпaz”. 2023.

I BÓLIM: MUZÍKALÍQ PÁNLERDI OQÍTÍWDÍN PEDAGOGIKALÍQ TIYKARLARI

MILLIY QOSÍQLARDÍ OQÍTÍW PROCESINDE ZAMANAGÓY TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW SHEBERLIGI

Jaksımuratova Bağdagúl Qoshıbaevna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoryası
Nókis filialı úlken oqıtıwshı

Annotaciya: Maqalada tálim procesiniń tiykarǵı tendenciýalarınan biri oqıtıwda oqıwshınıń oqıw miynetine salıstırǵanda juwapkershiligin asırıw tiykarları haqqında, texnologiyalıq metodlar túrleri oqıwshılardı bahalaw qadaǵalaw procesleri, innovaciyalıq oqıtıw metodları haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: innovaciya, tálim procesi, uzliksiz tálim, oqıtıw dástúrleri, pedagogikalıq principler.

Tálim procesiniń tiykarǵı tendentsiyalarınan biri oqıtıwda oqıwshınıń oqıw miynetine salıstırǵanda juwapkershiligin asırıwdan ibarat. Oqıwshılardıń dóretilshilik jumislari oqıwshınıń talabı, beyimligi, qálewin onıń múmkinshiliklerinen keń paydalanıw tiykarında informaciya formasından ilimiy izertlew, oqıtıwdıń aktiv metod hám formalarına ótiwdi, basqasha etip aytqanda “erkin dóretilshilik jantasıwnı” názerde tutadı. Bul bolsa, jámiyettiń zamanagóy oqıtıwshı shaxsına qoyatuǵın talapları, tálim alıwshınıń muzikalıq qábileti, ayrıqsha individual qásiyetleri hám qızıǵıwshılıqlarınan kelip shıǵıp tálim procesin shólkemlestiriwde innovaciyalıq jantasıw mashqalasın júzege keltiredi. Sol orında innovaciyanıń túrli táriyplerine toqtalıp óteylik.

“Innovaciya” (jańalıq) sózliklerde hám enciklopediyalarda túrlishe ayıladı. Mısalı, “innovaciya” (latınsha inovatis) - jańalıq, jańa tártip qaǵıyda, ózgeris degen mánisti ańlatadı. Innovaciya qanday da bir jańa zat, tártip-qaǵıydanıń kiritiliwin ańlatıp, ol latın tilinen kelip shıqqan: in-novis-jańa hám jańalanıw, jańalıq, ózgeriwdi ańlatadı. “Jańalıq” termini jańalıq, jańalanıw retinde ańlatadı. Jańalıq bul texnikalıq, texnologiyalıq oylap tabıw hám tabıslardan ámeliy paydalanıw bolıp tabıladı. Ol (innovaciya) pedagogikalıq kategoriya retinde tálimge jańalıq kirgiziwdi ańlatadı. Jańalıq kóbinese jańa metod, usıl, qural, jańa koncepciya, programma sıyaqlılarga hám de olardı qollaw bolıp tabıladı. “Jańalıq” termin retinde tálimdi modernizaciyalaw yamasa zamanagóylestiriw túsiniǵi mánisin bildiredi. Kópshilik tariyplerde jańalıq ózgeriwdi ańlatadı, degen pikir joqarı turadı. Lekin bunda ayırım jańa ózgerislerdi, basqalar bolsa muǵdarlıq ózgerislerdi,

úshinshi bir adamlar sapalıq ózgerislerdi, modellerdi kirgiziw procesin názerde tutadı. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde muzıka pánin oqıtıw forma hám metodları tálim alıwshılardıń muzıkalıq sawatlılıgın qalıplestiriwge, dóretiwshilik hám gárezsiz biliw qábiiletlerin rawajlandırıwǵa xızmet etiw menen ajralıp turadı.

Sol sebepli, qaraqalpaq xalıq muzıkası tiykarında oqıwshı jaslardıń ruwxıy etikalıq pazıyletlerin qalıplestiriwde oqıtıwdıń forma, metod hám quralların tuwrı tańlaw bólek áhmiyetke iye boladı. Tájiriybe-sınaq jumısları dawamında ulıwma orta bilim beriw mektepleri muzıka pání oqıtıwshıları kásiplik tayınlıgın qalıplestiriwge xızmet etiwshi innovciyalıq forma, metod hám qurallar sisteması islep shıǵıldı hám ámeliyatqa qollanıldı. Sonıń menen birge, tálim processinde muzıkalı ulıwmalastırıw metodınıń qollanıwı málim ózgeshelikke iye bolǵan háreketiń izbe-izligin ámelge asırıw imkaniyatın berdi. Sebebi, oqıwshıǵa muzıka haqqındaǵı ulıwmalasqan túsinikti tek muzıkalı shıǵarmanı, muzıkanı janrlardı túsiniw tiykarında ózlestiriw ańsat keshedi. Mısalı, qaraqalpaq xalqınıń balalar ushın úyreniwge, yadlawǵa qolay oym qosıǵı “Aq terekpe, kók terek” tiykar etip alınadı. Bul qosıq házir de xalıq arasında keń tarqalǵan. Bul qosıq oǵada shın júreктен, kewilli keypiyat baǵıshlap insannıń júrek-tórine sińip baradı. Sabaqta bul qosıqtı tereń analiz etip, qaraqalpaq xalıq qosıqları, olardı jırlaw jolları hám ayırıqsha qásiyetleri, kórkem ańlatpa quralları haqqında gúrriń qılıw arqalı túsinik beriliwi, oqıwshılardıń qosıqtıń ideologik-ruwxıy hám emocional mazmunın tereń úyreniwge shárayat jaratadı. Sabaqtı izbe-izlik penen alıp barıw, keyingi sabaqlardı A.Xachaturyannıń “Klarnet, skripka hám fortepiano ushın trio” shıǵarmasın tırlaw menen baslaymız, bunda ol qaraqalpaq xalqınıń “Aq terekpe, kók terek” ten paydalanadı. Arman kompozitorınıń dóretpelerin tırlaǵanda balalar ilgeri úyrengen qosıqtı biledi. Sol sebepli ol balalarda kúshli tásirler qaldıradı. Nátiyjede muzıka menen munasábette bolıw sıyaqlı quwanışlı hádiyse júz beredi, muzıkalıq yad jumısqa túsedı. Bul shınıǵıwlar keyinirek dodalanıwı nátiyjesinde muzıka kórkem ónerindegi milliylik hám ózine tánlik oqıwshılardı ruwxıy – etikalıq tárbiyalawdaǵı muzıka kórkem óneriniń múmkinshilikleri haqqında túsinik payda etedi.

Ulıwma orta bilim beriw mektepleri hám balalar muzıka kórkem óner mektepleriniń pedagogikalıq sheriklik iskerligi monitoring jaslardı ruwxıy-etikalıq tárbiyalaw jumısların jáne de jetilistiriw, áwele, sherikliktiń qatar pedagogikalıq principlerge ámel qılıwdı talap etedi: yaǵnıy,

- ruwxıy hám fizikalıq salamat áwladtı tárbiyalaw mazmunı, forma hám metodları, pedagogikalıq-psixologiyalıq shárt-shárayatları, faktorları, quralların óz-ara sheriklik kózqarasınan tańlaw ;

- tárbiya baǵdarları, shaxsta qalıplestiriliwi kerek bolǵan pázıyetler kriteriya anıqlaw hám soǵan jóneltirilgen tárbiyalıq ilajlardı ámelge asırıw;
- tárbiya forması, metodı hám qurallarınıń shaxs jası hám psixologiyalıq qásiyetlerine sáykesligi;
- bárkámal áwlad tárbiyasında teoriya menen ámeliyattıń birligi, tálim-tárbiya processinde jańa informaciya texnologiyasınan ónimli paydalanıw ;
- tálim shólkemi, shańaraq, puqaralıq jámiyeti institutları sherikligindegi birden-bir maqset, tárbiyaǵa siyasiy gruppalasqan jantasıw ;
- bárkámal áwlad tárbiyasına pánler integraciyası tiykarında jantasıw ;
- tárbiya procesin shólkemlestiriwde jalǵız, gruppalı, jámaátlik ilajlar ótkeriw arqalı shaxs aktiv bos waqıttı shólkemlestiriw;
- tárbiyalıq jumıstı shólkemlestiriwde ideologiklik, ilimiylik, turmıshlıq, jeke juwapkerlik;
- bárkámal áwladqa tálim hám tárbiya beriwde ata-ana, tárbiyashi-oqıtıwshı, jámiyetshiliktiń tárbiyalıq - bilimlendiriwge tiyisli jumısı hár bir obyekttiń aktiv qatnasıwın támiyinlewge xızmet etiw;
- social mútajlik, shańaraq aǵzalarınıń talapları, region hám de aymaqtıń máplerin inabatqa alǵan halda tárbiyaǵa pútin jantasıw;
- tárbiya procesin ulıwma insaniylik hám milliy qádiriyatlar ortaqlıǵında shólkemlestiriw;

– úzliksiz tálim sistemasında tálim-tárbiya procesin shólkemlestiriwde tálim shólkemi xarakterin inabatqa alıw hám basqalardan ibarat esaplanadı. Jaslardı tálim mákemeleri hám jámiyetshilik shólkemleri sherikliginde ruwxıy-etikalıq tárbiyalawda innovciyalıq pedagogikalıq kommunikativ texnologiyalardan keń paydalanıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Atap aytqanda, kontinum, prezentaciya, time-menegement, kollokvium, logikalıq maqset: ulıwma bilim beriw mektep muzıka pání oqıtıwshılarınıń kásiplik bilim, kónlikpe hám ilmiy tájriybelerin jańa maǵlıwmatlar, pán hám texnikanıń jańa jetiskenlikleri menen tanıstırıwdı pedagogikalıq texnologiyalar arqalı ámelge asırıw Pánge tiyisli tiykarǵı normativ hújjetler ulıwma bilim beriw mektep muzıka pání oqıtıwshılarına qoyılatuǵın mámleket talapları ulıwma bilim beriw mektepte muzıka pánin oqıtıwdıń Mámleket tálim standartları hám oqıw programmaları Kontseptual komponent mazmun komponenti Ilimiy-metodikalıq jantasıwlar. Kompetenciyalıq, shaxsqa baǵıtlanǵan, ámeliyatqa baǵıtlanǵan.

– Pedagogikalıq principi – Pútinlik, individualıq, gruppalı, adamgershilik, kórgezelilik principi.

–Texnologiyalıq komponent – Oqıw programmaları, pánmi oqıtıwda pedagogikalıq texnologiyalardıń qollanıwı, lingafon hám texnikalıq qurallardan paydalanıw.

–Sırtqı kórinisler qurallar maqset hám mazmunni belgilew komponenti

–Texnologiyalar metodlar bahalaw qadaǵalaw komponenti Ğárezsiz atqarıw Oqıtıwshı qadaǵalawı Dóretiwshilik shınıǵıw, individual atqarıw, gruppalı atqarıw, ansanblya, oyın Muzıka ásbapları, slaydlar, kóргеzbeli materiallar, oqıw qollanbalar, tarqatpa materiallar Balıq skeleti, Qararlar shejiresi, kishi gruppalarda islew, bumerang texnologiyası, modullı oqıtıw texnologiyası Baqlaw, sáwbet, ámeliy, joybarlı, jalǵız hám sherikliktegi atqarıw. Óz ústinde islew, shınıǵıw, tapsırmalar, ońlaw, ámeliyatda qóllaw. Qadaǵalawlar, sherek bahalar, juwmaqlawshı bahalaw, kesellikti anıqlawlaw. analiz, kommunikativ aktivlik, logikalıq jaǵday jaratıw, Case-study, didaktik oyın hám basqa didaktik interektiv sırtqı kórinisler usılar gápinen bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, multimedia resursları, oqıw hám kórkem ádebiyatlar, qanıgelesken súwretler menen bezetilgen gazeta hám jurnallar, oqıw-metodikalıq materiallar, elektron informacion-kommunikaciya texnologiyaları, arnawlı teleradio hám reportajlar, social joybarlar, ilimiy-kópshilikke arnalǵan, kórkem hám multiplagacion hám hújjetli filmler, elektron tálim resursları, arnawlı interektiv veb joybarlar, audivizual hám basqa qurallardan sheriklikte ótkeriletuǵın tárbiyalıq ilaj tema mazmunınan kelip shıqqan halda paydalanıladı. Tárbiyalıq ilajlardı ótkeriwde soraw-juwap, kishi gruppalarda islew, gúrriń, davra sáwbeti, tartıs, klaster, intellektual hújim hám basqa metodlar unamlı nátiyjeler beredi. Tálim mákemeleriniń jámiyetshilik shólkemleri menen sheriklikte júrgizetuǵın ilimiy, teoriyalıq, ámeliy xarakterdegi ruwxıy-etikalıq tárbiyalıq jumıslarınıń nátiyjesi natiyjeliligin pedagogikalıq tárepten úyreniw hám sol tiykarda ámelge asırılatsuǵın keleshektegi islerdi proektlestiriw sherikliktiń natiyjeliligin támiyinlewde zárúrli áhmiyetke iye boladı. Onıń ushın ruwxıy-etikalıq barkedamal áwladtı tárbiyalaw jáne onıń nátiyjesin pedagogikalıq hám psixologiyalıq úyreniwdiń arnawlı diagnostika programmasın dúziw;

–metodologiyalıq tiykarın anıqlaw ;

–mazmunın hám principlerini belgilew;

–nátiyjeli metodlardı tańlaw ;

–analiz etiw, juwmaq shıǵarıw, usınıslar beriw jolların anıq belgilep alıw kerek.

Tálim mákemeleri tárepinen ruwxıy saw, etikalıq pák áwladtı tárbiyalaw nátiyjesi hám kelesinde ámelge asırılsh kerek bolǵan tárbiyalıq jumıs mazmunı, forma hám metodların anıqlawda oqıtıwshı -tárbiyashi, tálim shólkemi, puqaralıq jámiyeti institutları, máhelle jámaáti, shańaraq aǵzaları, jigitler haqqında qızlar,

qızlar haqqında jigitler, átirap daǵı joralar, perzentlerdiń ata-ana, ata-ananıń perzentler, úlkenlerdiń jaslar, jaslardıń úlkenler haqqındaǵı pikirleri shın derek bolıp esaplanadı. (úyreniw maqsettiń qóyılıwǵa qaray ámelge asırıladı, yaǵnıy jalpı hám pútin; tárbiyanıń málim strukturalıq qırı boyınsha (is-háreketi, etika -ádebi, psixologiyalıq qásiyetleri hám t.b); anıq mashqala tiykarında hám de óz-ózin úyreniwden ibarat bolıwı múmkin). Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde jaslar ruwxıy-etikalıq tárbiyalanǵan dárejesin úyreniwde maqset hám wazıypalardan, olardıń jas hám psixologiyalıq qásiyetlerinen kelip shıqqan halda metodlardan paydalanıladı : baqlaw, awızsha hám jazba sorawlar, salıstırıwıy analiz, sawbet, tartıs, analiz, sintez, induktsiya, diduktsiya, anıqlawshı hám tárbiyalaytuǵın eksperiment, intervyu, matematikalıq - statistikalıq analiz, retrospektiv úyreniw, mashqalalı jaǵday jaratıw, óz-ózine, átiraptaǵılar jazba hám awızsha ataq beriw hám basqalar. Sonday etip, ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde ruwxıy -etikalıq tárbiyalaw natıyjeliligini asırıwda :

- oqıwshılar ózliginde jasırın bolǵan muzikalıq qábiletlerdi payda etiw hám rawajlandırıw;
- oqıwshılarda muzikalıq kónlikpelerdi qalıplestiriw, bul kónlikpeler olarda tek ǵana muzıkaǵa tiyisli bilimlerdi tabısılı ózlestiriw múmkinshiligin jaratıp ǵana qalmaq, bálki olardı social turmıs wazıypaların shesha alıwǵa tayarlap barıwı kerek;
- oqıwshılarda muzıkaǵa qızıǵıwshılıq oyatıw, olardı jırlaw, saz ásbapları shertiwge salıstırǵanda qızıqtırıw;
- muzıka oqıtıwshı pútkil pedagogikalıq - psixologiyalıq qurallardı qollanǵan halda oqıwshılardı estetik tárbiyalawı kerek. Tek ǵana sonday pútin iskerlik nátiyjesinde oqıwshılar muzıka tálimi juwmaǵında muzikalıq aqıl, muzikalıq ań, jırlaw kónlikpesi hám saz ásbapları shertiw sıyaqlı kónlikpelerge iye bolıwı, sonıń menen birge, muzıkaǵa tiyisli túsiniklerdi anıq ańlap jetiwleri múmkin;
- úlgili muzıka pání oqıtıwshılarınıń aldınǵı tájiriybelerin keń ǵalabalastırıw, xalıq muzıkasına tiyisli sorawlar boyınsha máslahátlar alıw hám máslahát beriw maqsetinde Ǵalabalıq ashıq onlayn saytlardı jolǵa qoyıw, vebinarlar (vebseminarlar, vebkonferenciya, vebdebatlar, veb shaqırıqlar, metodikalıq vebbetler hám t. b.), internet tarmaqlarında “Muzıka álemine sayaxat” arnawlı saytları shólkemlestiriw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Biz izertlew maydanınan alıp barǵan baqlawlarımızdan kelip shıqqan halda oqıwshılardı qaraqalpaq milliy qosıqlar hám baqsıshılıq dástanların tańlawda tómendegilerdi zárúr dep esapladıq:
- oqıwshılar ushın saylanatuǵın qaraqalpaq milliy qosıqlar hám baqsıshılıq dástanları olardıń jas ózgeshelikine uyqas bolıwına erisiw;

- qaraqalpaq milliy qosıqlar hám baqsıshılıq dástanları haqqında izbe-izlik tiykarında úzliksiz tárzde mektep sabaqlıqlarına maǵlıwmatlar kirgiziw hám de atqarıw qılıw jolların úyretiwdi jolǵa qoyıw;

- qaraqalpaq milliy qosıqlar hám baqsıshılıq dástanlarına oqıwshılardı ruwxıy - etikalıq tárbiyalaw quralı retinde qaralıp, milliy muzıka dástúrleri menen uyqaslastırǵan halda úyreniwdi támiyinlew;

ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde muzıka mádeniyatı sabaqlarında qaraqalpaq milliy muzıka dóretpelerin úyretiw processinde qaraqalpaq milliy qosıqlar hám baqsıshılıq dástanların oqıwshı jaslardıń etikalıq sapaların tárbiyalawdıń nátiyjeli quralı ekenligin esapqa alǵan halda, olardan orınlı paydalanıw sistemasın shólkemlestiriw.

Innovciyalıq oqıtıw texnologiyaları tiykarında oqıwshı jaslardıń ruwxıy etikalıq pazıyetlerin qalıplestiriw metodıkası qaraqalpaq xalıq muzıkası úlğileri menen oqıwshılardı tanıstırıw, tálim-tárbiya nátiyjelerin monitoring qılıw, onıń mazmunın jetilistiriw, jumıs forma hám metodların tuwrı tańlawda úlken áhmiyetke iye boladı. Tálimdi shólkemlestiriwdiń tiykarǵı formaları teoriyalıq (lekciya) hám ámeliy shınıǵıwları óz ishine aladı. Lekciya shınıǵıwları B. Blum taksonomiyasiga muwapıq oqıwshılardıń biliw hám túsiniw jaǵdayı menen baylanıslı oylaw dárejesin rawajlandırıwǵa járdem beredi. Kóbine arnawlı pánler blokındaǵı pánlerdiń teoriyalıq tiykarların ózlestiriw degi qıyınshılıqlar oqıwshılardıń emotsional zorıǵıwın keltirip shıǵaradı. Bul bolsa olardaǵı muzikalıq tayarlıq dárejesiniń susayishiga alıp keledi. Tómenде innovciyalıq texnologiyalar járdeminde muzıka sabaqların tashkil etiw maydanınan úlğiler keltiremiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Алеуов У. Музыкалық эстетикалық мазмуны. // Материал РНТК «Роль Амир Тимура в истории культуры центральной Азий» Нукус, КГУ. 2006. – 20-28 б.
2. Алеуов У. Музыкалық тәрбияның тарийхый дереклери // Материал РНТК «Роль Амир Тимура в истории культуры центральной Азий» Нукус, КГУ. 2006.
3. Алеуов У. Музыка хám эстетикалық тәрбия // Ғәрезсизлик дәўиринде театр өнериниң раўажланыўы. Республикалық илмий-теориялық конференция материаллары. ӨЗМКӨМИ Нөкис филиалы. Нөкис, 2014.
4. Адамбаева Т, Алланазаров Д, Алымов А. Творчество знаменитого баксы Генжебая Тилеумуратова. Нукус: Каракалпакстан, 2002.
5. Адамбаева Т. «Революцияға шекемги каракалпак музыкасы». «Қаракалпакстан» баспасы. 1976.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО

¹Артыкбай Ережепов,

²Гулайым Тилепова

¹Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, профессор

²Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза, магистрант

Аннотация: В данной работе рассматривается значимость музыкального искусства как средства формирования и развития духовных ценностей у учащихся общеобразовательных школ. В условиях современного общества, где акцент часто делается на материальные достижения, важность духовного воспитания становится особенно актуальной. Музыка, как универсальный язык, способна передавать глубокие эмоциональные и культурные смыслы, что делает её важным инструментом в образовательном процессе. Исследование направлено на выявление взаимосвязи между музыкальным образованием и развитием духовных ценностей, таких как сострадание, уважение, честность и ответственность. В работе анализируются педагогические подходы, которые способствуют интеграции музыкального искусства в учебный процесс, а также рассматриваются примеры успешных практик, демонстрирующих, как музыка может обогащать внутренний мир учащихся и формировать их моральные ориентиры. Кроме того, акцентируется внимание на роли педагогов в этом процессе, их способности вдохновлять и направлять учеников на путь духовного самосовершенствования через музыку.

Ключевые слова: музыкальное искусство, духовные ценности, образование, общеобразовательные школы, педагогические подходы, эмоциональное развитие, моральные ориентиры, самосовершенствование, гармоничная личность, воспитание.

В современном мире, где акцент на материальные достижения и технологический прогресс становится все более заметным, важность духовного воспитания и формирования высоких моральных ценностей у подрастающего поколения не может быть недооценена. Духовные ценности, такие как сострадание, уважение, честность и ответственность, играют ключевую роль в развитии гармоничной личности, способной к конструктивному взаимодействию с окружающим миром. В этом контексте

музыкальное искусство выступает как мощный инструмент, способный не только обогащать внутренний мир учащихся, но и формировать их моральные ориентиры. Музыка, как универсальный язык, позволяя людям выражать свои эмоции и переживания. Она обладает уникальной способностью передавать глубокие чувства и идеи, что делает её важным элементом образовательного процесса. Включение музыкального образования в школьную программу может способствовать не только развитию творческих способностей, но и формированию духовных ценностей, необходимых для полноценной жизни в обществе. В ходе исследования будут рассмотрены педагогические подходы, способствующие интеграции музыки в учебный процесс, а также примеры успешных практик, демонстрирующие, как музыка может обогащать внутренний мир детей и способствовать их духовному развитию. Особое внимание будет уделено роли педагогов в этом процессе, их способности вдохновлять и направлять учеников на путь самосовершенствования через музыку. Таким образом, данное исследование направлено на выявление взаимосвязи между музыкальным образованием и развитием духовных ценностей, что позволит создать более глубокий и значимый образовательный опыт для подрастающего поколения.

Музыкальное искусство имеет многогранное влияние на личность человека. Оно не только развивает творческие способности, но и способствует формированию эмоционального интеллекта, что является важным аспектом духовного воспитания. Исследования показывают, что музыка может вызывать сильные эмоциональные реакции, способствуя развитию таких качеств, как эмпатия и сострадание. Важно отметить, что музыкальное образование не ограничивается лишь обучением игре на инструментах или пению; оно включает в себя изучение истории музыки, культурных контекстов и философских аспектов, что обогащает внутренний мир учащихся.

Для эффективного формирования духовных ценностей через музыкальное образование необходимо применять разнообразные педагогические подходы. Это может включать проектное обучение, где учащиеся работают над созданием музыкальных произведений, а также использование междисциплинарных методов, которые связывают музыку с другими предметами, такими как литература и история. Важно, чтобы педагоги создавали атмосферу, способствующую свободному самовыражению и обмену мнениями, что позволяет учащимся глубже осмысливать и обсуждать духовные и моральные аспекты, отраженные в музыке.

Интеграция музыкального искусства в учебный процесс общеобразовательных школ требует применения разнообразных педагогических подходов, которые способствуют не только развитию музыкальных навыков, но и формированию духовных ценностей у учащихся. Ключевые подходы, которые могут быть использованы для достижения этих целей:

- Междисциплинарный подход
- Проектное обучение
- Использование технологий
- Эмоционально-ценностный подход
- Кросс-культурный подход
- Рефлексивный подход

Междисциплинарный подход предполагает интеграцию музыки с другими предметами, такими как литература, история, искусство и даже естественные науки. Например, изучение музыкальных произведений может быть связано с анализом литературных текстов, в которых рассматриваются темы любви, дружбы и моральных ценностей. Это позволяет учащимся глубже осмысливать содержание музыки и её влияние на человеческие эмоции и поведение. В рамках уроков истории можно исследовать, как музыка отражала социальные и культурные изменения в разные эпохи, что способствует формированию у учащихся критического мышления и понимания исторического контекста.

Проектное обучение является эффективным методом, который позволяет учащимся активно участвовать в создании музыкальных произведений, а также в организации музыкальных мероприятий. В рамках проектной деятельности учащиеся могут работать в группах, что способствует развитию командного духа и навыков сотрудничества. Например, создание музыкального спектакля или концерта может включать в себя написание сценария, подбор музыки, репетиции и организацию выступления. Такой подход не только развивает творческие способности, но и формирует у учащихся чувство ответственности и гордости за совместный труд.

Современные технологии открывают новые возможности для интеграции музыкального искусства в учебный процесс. Использование музыкальных приложений, программ для создания музыки и онлайн-ресурсов позволяет учащимся экспериментировать с различными музыкальными стилями и жанрами. Например, учащиеся могут создавать собственные композиции, используя цифровые инструменты, что

способствует развитию их креативности и самовыражения. Кроме того, технологии могут быть использованы для организации виртуальных концертов и мастер-классов, что расширяет доступ к музыкальному образованию.

Эмоционально-ценностный подход акцентирует внимание на эмоциональном восприятии музыки и её способности вызывать глубокие чувства. В рамках этого подхода педагоги могут использовать обсуждение музыкальных произведений, анализ текстов песен и проведение практических занятий, направленных на развитие эмоционального интеллекта учащихся. Например, обсуждение того, какие эмоции вызывает определённая музыка, и как она может отражать личные переживания, помогает учащимся осознать важность эмоционального аспекта в их жизни и формирует у них способность к эмпатии.

Кросс-культурный подход предполагает изучение музыкальных традиций различных народов и культур. Это позволяет учащимся расширить свои горизонты, узнать о многообразии музыкального наследия и понять, как музыка может отражать культурные и духовные ценности разных народов. Уроки, посвященные музыке разных стран, могут включать в себя изучение народных инструментов, танцев и песен, что способствует формированию уважения к культурному многообразию и развитию толерантности.

Рефлексивный подход предполагает, что учащиеся должны осмысливать и анализировать свой опыт в процессе обучения. Педагоги могут поощрять учащихся вести дневники, в которых они будут записывать свои мысли и чувства, связанные с изучаемой музыкой. Это помогает учащимся глубже осознать свои эмоции и переживания, а также развивает навыки саморефлексии и критического мышления.

Существуют множество примеров успешных практик, где музыкальное образование активно используется для формирования духовных ценностей. Например, в некоторых школах проводятся музыкальные фестивали, на которых учащиеся представляют свои произведения, посвященные темам дружбы, любви и уважения. Такие мероприятия не только развивают творческие способности, но и способствуют формированию сообщества, основанного на взаимопонимании и поддержке.

Педагоги играют ключевую роль в процессе формирования духовных ценностей через музыкальное образование. Их задача заключается не только в передаче знаний, но и в вдохновении учащихся на самосовершенствование. Педагоги могут использовать различные методы, такие как обсуждение музыкальных произведений, анализ текстов песен и проведение мастер-

классов, чтобы помочь учащимся осознать важность духовных ценностей в их жизни.

Таким образом, музыкальное искусство является мощным инструментом в формировании духовных ценностей у учащихся общеобразовательных школ. Интеграция музыкального образования в учебный процесс, использование разнообразных педагогических подходов и активное участие педагогов могут значительно обогатить внутренний мир детей и способствовать их духовному развитию. Важно продолжать исследовать и развивать эти аспекты, чтобы создать более глубокий и значимый образовательный опыт для подрастающего поколения.

Список литературы:

1. Бенедиктов, А. В. (2015). Музыка и духовность: Влияние музыкального искусства на формирование личности. Москва: Издательство "Наука".
2. Громова, Н. И. (2018). Педагогика музыкального образования: Теория и практика. Санкт-Петербург: Издательство "Питер".
3. Зимняя, И. А. (2016). Духовные ценности в образовательном процессе: Педагогические аспекты. Екатеринбург: Издательство "Урал".
4. Кузнецова, Т. В. (2017). Музыка как средство формирования духовных ценностей у детей. Вестник музыкального образования, 2(3), 45-50.
5. Левина, Е. А. (2019). Музыкальное образование и его роль в воспитании духовности у школьников. Образование и культура, 4(1), 12-18.
6. Михайлова, С. А. (2020). Интеграция музыкального искусства в образовательный процесс: Педагогические подходы. Журнал педагогических исследований, 5(2), 25-30.
7. Петрова, Л. Н. (2018). Эмоциональное восприятие музыки и его влияние на развитие личности. Музыка в школе, 3(1), 34-39.

“URGANCH IXTISOSLASHTIRILGAN SAN’AT VA MADANIYAT” MAKTABI HAQIDA

Sevinch Shukurullayeva,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali “Musiqashunoslik”
bo‘limining 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **Nodira Rajabova**

Annotatsiya: Maqolada Urganch musiqa bilim yurtining tarixi, ochilganidan boshlab bugungi kungacha bo‘lgan hayoti, o‘quv davridagi o‘zgarishlari, erishgan yutuqlari va musiqa nazariya bo‘limi haqida bayon qilingan. Shuningdek, 1992-yilda bilim yurti tashkil topganligining 30 yilligi munosib ravishda o‘tkazilganligi, musiqa bilim yurti tarixiy bosqichlarini yorituvchi “Go‘zallikga yo‘lovchi dargoh” nomli risola chop etilib, 1993-94 yillarda bilim yurti o‘qituvchilari safiga oliy ma‘lumotli mutaxassis yoshlar Davron Tillaev, Xamdam Raximov, Alisher Masharipov, Alisher To‘rayev, Gulnora Babaniyazova, Shirin Saparova, Ravshan Axmedov, Maqsud Jumaniyazovlar kelib qo‘shilganligi haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: san’at, kollej, mo‘tabar maskan, musiqashunoslik, musiqa nazariyasi, garmoniya, salfedjio, tahlil, polifoniya, jo‘navozlik, o‘quv binosi.

Musiqa inson hayotining ajralmas bir qismi bo‘lib hisoblanadi. Hayotni musiqasiz tasavvur qilish mumkin emas. Bola tug‘ilganidan boshlab musiqa bilan birgalikda katta bo‘ladi. Musiqaga insonning ruhiyatiga tasir etuvchi kuch sifatida qaraladi, shu sababli bolalarga yoshligidan yani bog‘chalardan boshlab musiqa o‘rgatiladi. Keyinchalik bolaning musiqaga qiziqishi kuchli bo‘lsa musiqa maktablariga beradilar. Bu maktablar yosh avlodga nafaqat musiqiy bilim beradi, balki shaxsiy rivojlanishi va ijodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Musiqa maktabini tugatgach maxsus musiqa bilim yurtlarida tahsil oladilar. Bulardan biri Xorazm viloyati Urganch tumanida joylashgan “Urganch ixtisoslashtirilgan san’at va madaniyat maktabi”dir. Musiqa bilim yurti professional ta‘lim beradigan o‘rta maxsus ta‘lim muassasasi hisoblanadi. Bu dargohda tahsil olgan insonlar orasida mashhur hofizlar, musiqa bilimdonlari, aktyor, raqqosa insonlar va o‘qituvchilar yetishib chiqqan.

Musiqa bilim yurti 1962-63-o‘quv yilida Matyusuf Xarratov nomidagi Urganch musiqa bilim yurti nomi bilan o‘z faoliyatini boshlagan. Bu dargohning ochilishida ko‘p mehnati singan san’at fidoyisi Raxmon Ollaberganov musiqa bilim yurtining birinchi direktori bo‘lgan. Bu dargoh ish faoliyatini boshlaganda o‘quvchilarga chuqurlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni o‘rgatib, ularni

musiqa san'ati sohasida malakali musiqachilar, ijrochilar, pedagoglar va san'atshunoslarni yetishtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bilim yurtida dastlab xalq cholg'u asboblari, fortepiano, torli, puflama, xor dirijyorligi va ashula bo'limlari tashkil qilingan. Xalq cholg'u asboblari bo'limiga Rustam Murodov, Odilbek Jumaniyozov va Abdusharif Ro'zmatovlar bo'limning birinchi o'qituvchilari sifatida ish faoliyatini boshlaganlar. 1965-yilda bilim yurtida yangi bo'lim tashkil qilinadi. Bu bo'lim eng katta ahamiyatga ega bo'lgan ya'ni Musiqa nazariyasi bo'limi edi. Bu bo'limning ochilishi o'quvchilarni bilimi yanada mustahkamroq bo'lishini taminlaydi. Musiqa jonimizga quvvat ato qilsa raqs inson tanasini tarbiyalaydi. Raqs shunshaki xarakatlar yig'indisi emas, balki raqs o'zida ulkan ma'nano mujassamlashtirgan go'zal bir san'at turidir. Dargohda Xalq raqslari bo'limini ochilishi ham ko'pchilikni xursand qildi. Raqs bo'limini boshqarish uchun Ogoxiy nomidagi viloyat musiqali drama teatrida bosh baleymester bo'lib ishlab kelgan Zoya G'affarova taklif qilindi. Yil yildan o'qituvchilar soni ko'paya boshladi. Toshkent Davlat Konservatoriyasini tamomlagan Erkin Najmiddinov, Rimma Sarimsoqova, Xalima Ataeva, Salima Abdukarimova, Xosiyat To'ramurodova, Zumrad Xo'jayeva, Kamoliddin Malikov, Botir Matyoqubov, Madraxim Yoqubov, Zokir Otamuradov, Amir Gadjievlar ushbu dargohda o'z faoliyatini boshlaydilar. 1970-72 yillarda O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi Matnayoz Yusupov bilim yurtiga rahbarlik qiladi. 1972-80-yillarda O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artist Abdusharif Otajonov rahbarlik qiladi. Uning rahbarligi paytida ya'ni 1976-yilda musiqa dargohi hayotida katta yangilik ro'y beradi. "Kamer" ansanbli tashkil qilinadi. Bu ansanblga torli asboblari bo'limi o'qituvchisi Qadamboy Musaev rahbarlik qildi. Bu ansanbl o'z chiqishlari bilan hammaga birdek manzur bo'lib kelmoqda. 1980-yilga kelib Qadamboy Musayev musiqa dargohining rahbari lavozimiga tayinlanadi. U kishi rahbarlik qilgan paytlarda Davron Raximov, Ollabergan Xujaev, Rajabbibi Atayeva, Zokir Otajonov, Bobojon Sapoyev, Rustam Boltayev, Alisher Matniyazov kabi istedadli pedagoglar ishga keldi. 1990-yilga kelib "An'anaviy ijro" bo'limi faoliyat boshladi. Bu bo'limning boshlig'i sifatida Madrim Yoqubov faoliyat yuritgan.

1992-yilda bilim yurti tashkil topganligining 30 yilligi munosib ravishda o'tkazildi. Musiqa bilim yurti tarixiy bosqichlarini yorituvchi "Go'zallikga yo'llovchi dargoh" nomli risola chop etildi. 1993-94 yillarda bilim yurti o'qituvchilari safiga oliy ma'lumotli mutaxassis yoshlar Davron Tillaev, Xamdam Raximov, Alisher Masharipov, Alisher To'rayev, Gulnora Babaniyazova, Shirin Saparova, Ravshan Axmedov, Maqsud Jumaniyazovlar kelib qo'shildi.

2003-2004-o'quv yilida Qadamboy Musayev raxbarligida o'quv binosi qayta tamirlanadi. Birinchi qavatda oshxona, o'qituvchilar xonalari, kutubxona, ikkinchi qavatda 11ta guruh, dars o'tish xonasi, uchinchi qavatda 5ta guruh dars xonasi va 17ta yakka dars o'tish xonalari joylashtirildi. Ikkinchi qavatning o'quv binosida esa 21ta yakka darslar uchunxonalalar, konsert zali, raqs xonalari, qishki sport zallari, sport maydonchalari tamirlanib ishga tushirildi. Ushbu yangilanishlardan so'ng 2004-2005-o'quv yilida bilim yurti Kollej maqomiga ega bo'ldi. Bilim maskani Kollej unvonini olganida keyin talim yo'nalishida o'zgarishlar bo'ldi. Talim darajasi yanada murakkablashdi. Shu paytlarda musiqa soxasi rivojiga ulkan xissasini qo'shib kelayotgan Durdiboy Karimov rahbar bo'lib ishga keladi. Kollej unvonini olgan kezlarda Durdiboy Karimov boshchiligida aktyorlik san'ati, rangtasvir rassomchiligi, ovoz operatori va rejissorligi kabi bo'limlar tashkil qilindi. Kollej paytida jami 13 ta bo'lim mavjud bo'lgan. Bular Xalq cholg'ulari bo'limi, puflama cholg'ular, musiqa nazariyasi, xor dirijyorligi, raqs bo'limi, an'anaviy ijro, fortepiano, rang-tasvir, ovoz operatori, torli cholg'ular, aktyorlik va vocal bo'limlari mavjud bo'lgan. 2015-yilga kelib musiqa sohasida ko'plab yillardan beri xizmat qilib kelayotgan ayol Najmiddinova Nigora bilim yurtiga direktor qilib saylanadi va 2018-yilgacha rahbarlik qiladi. 2019-yilga kelib prezident qarori bilan "Kollej" maqomidan san'at maktabi maqomiga ya'ni "Urganch ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktabi" nomiga o'zgartiriladi. Shu yildan boshlab bilim yurtining direktori qilib san'at sohasiga ko'pgina hissasini qoshgan inson To'rayev Alisher tayinlanadi. U insonning rahbarlik paytlarida bilim yurti k'plab muvaffaqiyatlarga erishdi, ko'plab kansertlar va suhbat kechalari bo'lib o'tdi. O'quv binosiga ham ko'pgina o'zgarishlar kiritdi. O'quv binosi ikkita binodan iborat bo'lib birinchi bino 4ta qavat va ikkinchi bino esa 2ta qavatdan iborat. Birinchi binoda umumtalim fanlari va mutaxassislik fanlari o'rgatilar, ikkinchi binoda esa ko'proq fortepiani bo'yicha darslar olib boriladi. Bundan tashqari o'quvchilar uchun 2ta qavatdan iborat yotoqxona ham mavjud. O'quv binosida o'quvchilar bilim olishi uchun barcha shart sharoitlar yetarli. O'quv binosida umumta'lim fanlar va mutaxassislik fanlarini o'zlashtirish uchun guruh dars xonalari va yakka holda dars o'tish uchun ham xonalar, kansert zallari, kutubxona, raqs xonalari, oshxona va qishki sport zallari va sport maydonchalari mavjud edi.

San'at kollejining 50 yillik yubileyi munosabati bilan kollejning sobiq direktori Durdiboy Karimov "Mo'tabar maskan" nomli ilk kitobini yozadi. Bu kitobda kollejning 50 yillik hayoti tarixi, uning rivojlanishiga hissalarini qo'shgan mo'tabar insonlar, erishgan yutuqlari haqida bayon qilingan. 2023 yilda esa musiqa sohasida ko'dan beri faoliyat yuritip kelayotgan Xamid Sapayev tayinlandi. Bu

inson rahbar bo'lib kelganidan keyin o'quvchilarni bilimiga ko'proq etibor qaratdi. Bilim yurtidagi sinf xonalariga o'zgartirishlar kiritdi. O'quvchilar nafaqat bilim olishlari balki olgan bilimlarini sahnada namoyish qilishlari uchun ko'plab konsertlar uyushtirdi va shu bilan bir qatorda mashhur insonlarni bilim yurtiga taklif qilib suhbat kechalari konsertlar uyushtirdi. Bu konsertlarda va suhbat kechalarida o'quvchilar mazza qilib hordiq chiqarishardi va o'zlarini qiziqtirgan savollarga suhbat kechalarida javob olishardi. Suhbat kechalarida turli xil san'at vakillari mehmon sifatida qatnashardi. Bundan tashqari bilim yurtida ko'p yillardan beri faoliyat yuritib kelayotgan o'qituvchilarning yubiley konsertlari ham bo'lib o'tdi.

Musiqani nazariy bilimlarsiz tasavvur qilish qiyin. Nazariy bilimlar bor bo'lsa amaliyotda ham qiyinchiliklar kam bo'ladi musiqa nazariyasi bo'limi barcha bo'limlarning otasi hisoblanadi desak adashmagan bo'lamiz. Shu sababli bilim yurtida 1965-yilda "Musiqa nazariyasi" bo'limi tashkil qilingan. Bu bo'lim tashkil qilinganidan keyin o'quvchilarning bilimi yanada mustahkamlanib bordi. Lekin shu yo'nalish bo'yicha hali malakali mutaxassislar bo'lmaganligi sababli Xamza nomidagi Toshkent musiqa bilim yurti bitiruvchilari ma'lum muddat o'qituvchilik qilishadi. Shu bilan bir qatorda ijrochilik bo'limlarini tamomlagan malakali yoshlar ma'lum muddat ishlab turishgan. Qashqar rubobi mutaxasisi Ozod Matyaqubov, xor dirijori Islam Ollaberganov, rubobchi Jumaboy Tojimonov, fortepianochi Farog'at Otajanova kabi insonlar musiqa nazariyasi bo'yicha o'quvchilarga bilimlar berishgan. 1970-yilga kelib Toshkent davlat konservatoriyasini tugatgan musiqashunoslar ishga keladilar. Bular Ulug'bek Musayev, Qadamboy Polvonov, Sofya Sobirova, Kamol Malikov, Botir Raximov, Davron Raximov va Rajabbibi Ataevlar kabi musiqa bilimdonlari edilar. 1980-1990-yillarda bo'lim o'qituvchilari safi yanada kengaydi. Gulbaxor Boltaeva, Gulnora Babaniyozova, Marxabo Otajanova, Alisher Masharipov, Rayxon Jumaboyeva, Bekposhsha Yakubova kabi yosh mutaxassislar Konservatoriyaning tamomlab bilim yurtiga ishga keldilar. Oldinlari faqat yevropa musiqasi ko'proq o'rgatilar edi keyinchalik o'zimizning o'zbek musiqamizni o'rgatishga ham katta etibor qaratildi va "O'zbek musiqa adabiyoti", "O'zbek xalq musiqa ijodi", "O'zbek muntiz musiqasi", "O'zbek an'anaviy cholg'ulari" kabi fanlar ham qo'shildi. "Musiqa asarlari tahlili", "Polifoniya", "Notiqlik amaliyoti" kabi fanlar ham o'rgatilgan.

Bugungi kunga kelib Musiqa nazariya bo'limi tashkil qilinganiga 60 yil to'ldi. Shu kungacha musiqa nazariya bo'limi ko'plab yangiliklar bo'ldi, turli xil yutuqlarga erishdi, bu bo'limni tugallagan o'quvchilardan yetuk mutaxassislar o'z kasbining fidoyi insonlari yetishib chiqmoqda. Hozirda Musiqa nazariya bo'limida 11 ta mutaxassis o'qituvchilar faoliyat yuritib kelmoqda. Bo'lim boshlig'i sifatida

Raximov Davron Matyusupovich, kasaba uyushmasi qo'mitasi raisi va musiqa nazariya bo'limi o'qituvchisi Ataeva Rajabbibi Abdulovna va Matniyazov Ilxom Alisherovich, Malikov Kamol Jalolovich, Babaniyazova Gulnora Yo'ldashevna, Masharipov Alisher Farxodovich, Jumaboeva Rayxon Ruzmamatovna, Ro'zmetov Bekpulat Masharipovich, Xodjaeva Adolat Ismailovna, Raximova Xulkar Uktamovna, Atajonova Barno Atabekovnalari faoliyat yuritib o'qituvchilarga o'z mutaxassisliklari bo'yicha mukammal darslar berib kelishmoqda.

Mutaxassislik fanlari bo'yicha o'qituvchilarga "Garmoniya", "Salfedjio", "Tahlil", "Polifoniya", "O'zbek musiqa adabiyoti", "Cholg'ushunoslik", "Sharq xalqlari musiqasi", Yevropa xalqlari musiqasi, Fortepiano, Amaliyot, Jo'mavozlik fanlari o'qituvchilarga o'rgatib kelinmoqda.

Musiqa maktabdagi Nazariya fanlarini o'tuvchi oqituvchilar sababli nazariy bilimlarga qiziqishim kuchaydi. Shu sababli 2022-yilda "Urganch ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat" maktabiga "Musiqa nazariya" bo'limi bo'yicha o'qishga topshirdim. 2022-2024 yillarda bilim yurtida "Musiqa nazariyasi" bo'limida ta'lim olib mutaxassisligim bo'yicha ko'plab yangi narsalarni o'rgandim. O'qituvchilar judayam mehnatkash har bir narsani bizga erinmasdan tushuntirib berishardi. Har bir o'qituvchini o'z farzandlaridek ko'rib bor bilimlarini berishga harakat qilishardi. Men ham bu o'qituvchilardan saboqlar olib ko'p nasalarimni o'rganib oldim. Qiziqtirgan savollarimizni ham so'rasak birma-bir hammasini tushuntirib berishardi. 2023-2024-o'quv yiliga kelib mutaxassislik fanlariga yangi fan qo'shildi. Bu Jo'mavozlik fani edi. Bu fanda fortepianoni biron bir musiqa asbobi yoki ashulachi bilan birga qo'shilib chalardik. Bu ham bizga yangi mahortimizni oshirish uchun bir imkoniat edi. Bu fan orqali ham ko'plab yangi narsalarni o'rganib oldik. O'qituvchilar orasida Rajabbibi Atayeva (Taxlil) va Alisher Masharipov (Garmoniya, Salfedjio) kabi o'qituvchilarning dars o'tishlari menga judayam yoqardi. Ularni darslarini judayam katta qiziqish bilan o'qirdim. Shu insonlar sababli nazariy bilimlarga bo'lgan qiziqishim yanada kuchaydi. Keyinchalik ham shu yo'nalish bo'yicha bilim olishga qaror qildim va O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi Nukus filialiga "Musiqashunoslik" bo'limiga o'qishga topshirdim. Bu yerdagi professional o'qituvchilar ham nazariy bilimlarga bo'lgan qiziqishimni kuchaytirdi. Oqituvchilar bizlarga yangi narsalarni professional tarzda qiziqarli qilib tushuntirib berishadi. Har bir o'qituvchiga alohida etibor berib, har biri bilan alohida shug'ullanishadi. Men ham kelajakda shu o'qituvchilar kabi professional mutaxassis bo'lishni niyat qilganman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov D. "Mo'tabar maskan". 2022.
2. Bilim dargohi o'qituvchilarining intervyularidan olingan

ВЗАИМОСВЯЗЬ МУЗЫКИ С ЧЕЛОВЕКОМ И ЕЕ МЕТОДЫ ИСПОЛНЕНИЯ

Немирова Вера Вениаминовна,
студентка 1 курса кафедры инструментального
исполнительства (скрипка) Нукусский филиал
Государственной консерватории Узбекистана
Научный руководитель: Любимцева Виктория.

Аннотация: В данной статье освещается структура музыки и как она взаимосвязана с организмом человека. Влияние музыкального исполнения на людей. Указанные некоторые методы исполнения скрипичной игры.

Ключевые слова: музыка, человек, структура, звук, метод исполнения, штрихи, педагог.

Организм человека построен на законах и сложнейших структурах взаимодействия. Психология и нервная система влияет на состояние организма в целом. Связь окружающей среды и все что находится в ней непосредственно оказывает положительную или отрицательную нагрузку.

Звуки делятся на музыкальные и шумовые. Шумовые звуки - это треск, скрип, шум волны и т.д. В музыке такие звуки используются редко, поэтому мы их рассматривать не будем. Музыкальные звуки характеризуются следующими свойствами: высота, тембр и громкость. Остановимся на каждом свойстве чуть подробнее.

Высота звука. Строгое определение гласит следующее: «высота звука зависит от частоты колебания вибрирующего тела (струна, голосовые связки и т.д.). Чем чаще колебания, тем выше звук». Это определение рассматривает звук с точки зрения физики - так проще объяснить. Людям, ещё не знакомым с физикой, а также тем, кто с этой наукой «не дружит», понять это определение непросто. Подключим наше воображение: представьте себе рычащего медведя. Рык его грубый, страшный, низкий. А теперь представьте поющую птичку. Песня её будет звучать на более «высоких нотах», нежели низкий рык медведя.

Любой уважающий себя музыкант имеет представление о том, что такое звук, какие у него есть характеристики. Итак, что можно сказать о звуках в принципе? Как можно их описать?

Когда говорят, что звук мягкий, густой, резкий, звенящий, то говорят именно о тембре звука. Вы можете по голосу узнать своего знакомого, потому что тембр его голоса не похож на тембр других людей. Вы можете отличить звук гитары от звука флейты, потому что этим инструментам соответствует своя окраска звука, свой тембр. Различие тембров объясняется тем, что у каждого звука есть так называемые добавочные звуки («призвуки»). Их называют обертонами. Образуются обертоны вследствие сложной формы звуковой волны. Здесь мы не будем углубляться в физику, т.к. наша цель — объяснить вам в общих чертах, что такое тембр звука. Два варианта звучания одной мелодии. Тембр. Громкость звука. Тут всё легко. Как мы воспринимаем громкость звука в обычной жизни, точно так же она воспринимается и в музыке.

Длительность звука. Отдельно отметим, что в музыке используется такое понятие, как длительность звука. Это одно из основных свойств звука с точки зрения музыки. Время и в которое звучит звук несет определенную длительность воспроизведения его. Теперь вы знаете основные свойства звука: высота, тембр и громкость. Также вы поняли, что длительность звука - очень важное свойство для музыки.

Слово «музыка» – греческого происхождения. Музыка из всех видов искусств наиболее непосредственно воздействует на восприятие человека, «заражает эмоциями». Язык души, так принято говорить о музыке именно потому, что она обладает сильным воздействием на подсознательном уровне на область чувств человека, но нельзя исключить при этом и воздействия на область разума.

Один звук не вызывает особых эмоций, необходима связь и совокупность построенных звуков с непрерывной продолжительностью чтоб разобрать его характер.

В медицине термин «Гипоталамус» находится в самом центре головного мозга, размером миндалины и по форме. Он отвечает за центр удовольствия. Когда мы смотрим красивую картину, слушает красивую музыку, едим пищу. За эти ощущения и удовлетворения отвечает гипоталамус. Также эта область головного мозга синхронизирует биоритмы человека. Многие процессы в организме проходят ритмично с определенной периодичностью. Например: сон и пробуждение, сердцебиение, кровообращение, дыхание. Пульс в норме у взрослого человека 60-80 ударов

в минуту, вдох и выдох – дыхательный цикл, ему соответствует 4 цикла сердцебиения. Одному циклу кровообращения соответствует 16 дыхательных циклов. Одному циклу кровообращения соответствует 64 цикла сердцебиения, так вывели длительности ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{16}$, $\frac{1}{32}$, $\frac{1}{64}$...). Поэтому длительности нот влияют на организм и они воспроизводятся в каждой пропорции, это и заложено Богом Творцом в человека. И все это мы чувствуем, слышим и частично видим. Есть процессы более мелкие – на клеточном уровне, микро и макроциклы. Например: если учащается сердцебиение, мышцы заработали быстрее и дыхание соответственно.

Оздоровительно влияет та музыка, которая построена на такой закономерности. Стрелка часов - 60 секунд в минуте чаще, как и пульс человека. Некоторые врачи записывают нотами сердцебиение. Основной пульс здорового сердца человека трехдольный, такая музыка умиротворяет человека -2 удара + пропуск (пауза). При его ускорении образуется двухдольный ритм, если замедляется, то четырехдольный и способствует состоянию сна. Гипоталамус отвечает за то, чтобы синхронизировать слышимые нами импульсы с организмом и все процессы соответствуют ему. Не ритмичность же разрушает это, а набор синкопы выводит из состояния воли, и влечет к неосмысленным действиям. Есть соответствующие ритмы для реализации определенного замысла (гипноз, оккультизм, медитация). Все это берет корни из африканских племен, где дикие люди, ими они вызывали духов, поклонялись идолам. Соединение европейских и африканских ритмов приводит к эстрадной музыке.

В гармонии есть диссонансы и консонансы, чередование их показывает жизнь (трудности и радости). Если же диссонансы идут без разрешения, то оставляют в невесомости, стрессе, при его переходе в консонанс наступает облегчение и свобода. Чередование ряд диссонансов приводит к проблемам за проблемой, в итоге наступает безысходность и это привело в жанру-джаз. По законам музыки и законам жизни такой цикл не правильный.

Музыка протекает двумя путями- внешними (что мы слышим) и внутренним (уровень внутреннего воспоминания). Есть уловка сатаны, который берет власть и делает таким образом людей рабами наслаждений.

Музыка – это искусство. Здесь мы выходим в контекст социальной жизни, особый вид творческой деятельности, ремесло, профессия. Однако результаты искусства (в частности музыкального) с точки зрения «здорового смысла» и пользы – не имеют утилитарной материальной ценности, как бы бесполезны. Искусство – это умение, мастерство, искусность, поэтому оно неизбежно связано с понятием ценности, качества, а также, как правило, с

понятиями красоты, вдохновенности созданного. Отличие искусства музыкального от других областей нематериальной деятельности (науки, политики) и есть преобразование духовной жизни общества и человека по законам красоты, создание ценностей нравственно-духовных (способ духовного производства).

Во все времена музыка существовала и передавалась далее из поколения в поколение, из уст в уста, из дома в дом, из села в село и т. д. В наше время при каждом событии или празднике есть свои мотивы, номера исполнения отображающее его. Например, на праздник Рождества и нового года в людских местах (на рынках, в кафе, в торговых центрах) можно услышать тематическую музыку.

Пение определяет настроение в народе и задает его. Интересно что национальный гимн Российской империи в 1794 году и с 1918-1920 гг. был «Коль славен наш народ». И так в каждом народе, стране и обществе песнь задает какой-то тон, настроение, создает единство и побуждает к определенным действиям. Песнь оказывает этическое влияние (о мама, о ее заботе любви, о подвигах). Негативное влияние музыка оказывает в народах идолопоклонства, ее ритм влечет к отрицательным действиям. Манипуляция через музыку на больших выступлениях, ее громкость раздражающая ведет к неузнаваемости самих себя, она расстраивает внутренность человека и призывает к насилию, содержащий агрессивный посыл. Важно в песнях не столь музыка, сколько содержание слов, здесь музыка является фоном.

Какая музыка благотворно влияет на человека? А какую слушаем мы?

Скрипка или струнные инструменты как показатель вокального голоса имеет богатую и обширную систему воспроизведения музыки. Хочется рассмотреть некоторые детали на исполнении этой группы инструментов.

Ранний расцвет итальянского скрипичного искусства имел свои общественные, культурные причины, коренящиеся в социально-экономическом развитии страны. В силу особых исторических условий в Италии раньше, чем в других странах Европы, феодальные отношения вытеснялись буржуазными, в ту эпоху более прогрессивными. В стране, которую Ф. Энгельс назвал «первой капиталистической нацией», наиболее рано начали оформляться национальные черты культуры и искусства.

Ренессанс активно расцвел именно на итальянской почве. Он привел к появлению гениальных творений итальянских писателей, художников, архитекторов. Италия дала миру и первую оперу, развитое скрипичное искусство, появление новых прогрессивных музыкальных жанров, исключительные достижения скрипичных мастеров, создавших

непревзойденные классические образцы смычковых инструментов (Амати, Страдивари, Гварнери).

Изменение исторической обстановки, социальных и культурных потребностей, спонтанные процессы развития музыкального искусства, эстетики - все это способствовало смене стилей, жанров и форм музыкального творчества и исполнительского искусства, приводило порой к пестрой картине сосуществования различных стилей на общем пути продвижения искусства от Ренессанса к барокко, а затем к предклассицистскому и раннему классицистскому стилям XVIII века.

Что влияет на восприятие исполнителя и слушателя: Звукоизвлечение. Интонация. Штрихи. Техника рук. Динамика. Умения исполнения и восприятия.

Первая задача **звукоизвлечения** заключается в том, чтобы, с одной стороны, возбудить максимальные колебания струны, а с другой - не «задавливать» ее, дать ей возможность свободно колебаться, поддерживать эти колебания проведением смычка по струне. Когда микрозацепления волоса и струны сливаются друг с другом, то кажется, что смычок идет по струне плавно (в чем помогают и возникающие колебания трости), то есть появляется своеобразный «мотор», генератор, непрерывно возбуждающий струну, не дающий затухнуть звучанию. В этом огромное преимущество смычковых инструментов. Этого можно во многом избежать, ибо сам механизм зацепления предоставляет возможность в определенной мере не нажимать на струну вертикально, а несколько оттягивать ее вбок, как резину (А. Ямпольский). Большой нажим в чем-то компенсируется увеличением скорости поведения смычка. Предварительное условие, которое необходимо иметь в виду, связано с верной постановкой правой руки, создающей необходимую степень ее управляемости, свободы движений при звукоизвлечении. Здесь следует обратить внимание на четыре момента:

- движение правой руки должно производиться по возможности в одной плоскости, без «углов»;
- давление смычка на струну желательно осуществлять, сочетая «вес» руки и некоторое прижатие смычка к струне указательным пальцем, что наиболее плодотворно при постановке.
- необходимо всегда ощущать точку ведения смычка по струне (о чем более подробно сказано в следующем разделе);
- всемерно использовать силы инерции в правой руке, динамику колебаний струны и трости смычка. Динамическая сторона звучания («громкость») зависит от того, насколько интенсивно струна возбуждается смычком и

заставляет колебаться деки скрипки. В то же время необходимо учитывать, что громкость звучания определяется слушателем в основном по самому началу звука, его атаке. затем можно значительно форсировать звук, но реальный звуковой результат будет нарастать весьма медленно - необходимо в четыре раза усилить звук, чтобы слушатель почувствовал его двойное нарастание. прижатие смычка к струне приводит к более сильному сцеплению с ней волоса, но затрудняет ее колебания, не давая, как это иногда представляется некоторым скрипачам, большей динамики звучания. Ведь при «углублении» смычка в струну она стремится отбросить его вверх своими колебаниями, амплитуда которых нарастает с нажимом.

Существуют еще две возможности выполнения постепенной **динамической** смены. Одна связана с тем, чтобы, «показав» начало усиления динамики (*crescendo*), сделать его более выпуклым лишь к самому концу - к кульминации.

Вторая возможность заключается в том, чтобы делать звуковые нарастания ступенчато, по фразам, либо по однотипным фигурациям. Следует учесть, что при любом способе достижения плавных динамических переходов меняется не только громкостная характеристика звука, но и его окраска, колорит. Внезапная, контрастная смена динамики всегда связана с резким изменением самого характера звукоизвлечения, звукового спектра. Так, у Баха, к примеру, смена *forte* и *piano* - это резкая грань света, солнца и тени, переднего и дальнего планов, реального и отраженно-го звучаний («эхо»). Такой прием, как *subito forte*, можно сравнить со сверкнувшим лучом солнца, а *subito piano* - с внезапно закрывшей небо тучей. Подобные образные представления весьма помогают в игре. При переходе от яркого нюанса к менее энергичному необходимо следить, чтобы все выразительные детали в *piano* не были утрачены, ибо в условиях меньшей динамики восприятие носит в целом более обобщенный характер. Разнообразная звуковая динамика применяется там, где необходимо выделить полифонические пласты музыки, «художественного пространства» (к примеру, у Баха исполнение различных голосов в фугах), либо при контрастной смене достаточно длительных. Градации звучания здесь должны весьма заметно отличаться друг от друга.

Штрих (нем. *Strich* - черта, линия) - выразительный способ исполнения, извлечения смычком в характере звучания, музыкальной артикуляции. Свое название смычковой техники получил от тех черточек и линий, которые стали ставить над нотами для обозначения способа проведения смычка, С. Фейнберг писал, что «штрихи смычковых

инструментов можно назвать «видимым дыханием» музыки. Не отрывая глаз от правой руки скрипача, можно следить за движением самой музыки, за напряжением, спадом и сменой звучащих образов». В основе штрихов лежит не деталь, как это часто неверно полагают, - ведь оно само является штрихом, а соотношение пяти различных элементов движения правой руки: 1) проведение смычка; 2) характер начального импульса и заключительное филирование звука; 3) нажим или ослабление давления смычка на струну; 4) использование сил упругой эластичности, заложенных в самом смычке (в частности, вибрация трости). 5) автоматизированные (дрожательные, колебательные) природные движения мышц руки. Эти элементы в той или иной степени присутствуют в каждом штрихе, но их сочетание и баланс различны. Штрихи можно классифицировать по нескольким признакам. Наиболее плодотворно пользоваться при этом все же двумя основными принципами и объединять их по музыкально-художественной выразительности или по характеру исполнения. В первом случае выделяются следующие группы: 1. Протяжные, певучие, плавные - деташе, легато, выдержанный звук (*son filé*), портато, все виды мягких акцентов, вибрато смычком. техники выразительности. Они несут основную художественную нагрузку, передают главные оттенки выразительности. Выделяются следующие группы:

Протяжные, певучие, плавные - деташе, легато, выдержанный звук (*son filé*), портато, все виды мягких акцентов, вибрато смычком. техники выразительности. Они несут основную художественную нагрузку, передают главные оттенки выразительности.

Отрывистые, ударные, маркированные - мартле, твердое стаккато, пунктирные штрихи, штрих Виотти, отрывистые, резкие акценты и др., выражающие энергию действия, напор, блестящие, героические образы, кульминационные моменты.

Острые, блестящие, полетные - спиккато, сотийе, рикошет, летучее стаккато, тремоло, сальтандо, передающие легкость, блеск, изящество, веселость, игру, радостное возбуждение, фантастические видения и т. п.

Смешанные штрихи, соединяющие качества первых трех групп. по характеру исполнения штрихи можно объединить в четыре другие группы:

1. основанные на лежащем смычке; 2) акцентированные, отделенные в той или иной мере друг от друга; 3) бросковые; 4) отскакивающие от струны. Представляется, что первая классификация штрихов, базирующаяся на выявлении их типологической выразительности, гораздо более органична, ибо непосредственно связана с музыкой, со слуховой и двигательной

сторонами одновременно, а не только с одной технологической, как во втором случае. В ходе самостоятельных занятий творческого типа вырабатываются следующие фундаментальные навыки:

- умение на каждом этапе, в каждый момент занятий ставить и пытаться решить четко очерченную цель, сверяя свое ощущение цели, конечного желаемого результата с реальными достижениями что и дает возможность сближения внутреннего идеального представления с внешним его выражением;
- умение предслышать внутренним слухом и предчувствовать мышечным ощущением то, что должно быть сыграно, с такой красотой, выразительностью, точность и масштабом, с какими еще не представляется возможным исполнить.
- умение сконцентрировать усилия в первую очередь на ключевых моментах игры, лежащих в фундаменте исполнительского процесса, а не на второстепенных, находящихся на периферии;
- знание психофизиологических возможностей организма, работа сознания, определяющих наиболее эффективные приемы изучения материала;
- умение распределять время, внимание, свои силы как в течении дня, так и на более длительные отрезки времени, умение планировать свою работу.

Педагог - музыкант профессионал. Выделим основные навыки и умения ученика и педагога:

- 1) умение педагога слушать (и слышать) ученика, специфическая настройка его слуха на выявление достоинств ученика, того нового (пусть и не всегда привычного, устоявшегося - ведь новое всегда не без недостатков; обычно), что раскрывается в его игре, а не только регистрация его.
- 2) создание творческой атмосферы в классе, на уроке, атмосферы высокой музыкальности, горения, творческого соревнования; умение формировать у студентов идеал игры, верную оценку ими уровня исполнения известных скрипачей, оценку их достоинств и вклада в мировое скрипичное искусство;
- 3) системный подход к процессу развития ученика (шире - к движению скрипичного искусства и педагогики), охват его эволюции во всей целостности и перспективности, концентрация внимания на ключевых моментах процесса, наиболее чувствительных звеньях системы воспитания скрипача;
- 4) способность педагога психологически переключаться на работу с разными учениками, «вживаться» в многочисленные роли, вставать на место ученика, а также умение уходить от «инерции» методического и педагогического (а

также музыкально-художественного) мышления, быстро схватывать и усваивать новое;

5) яркая, образная, богатая ассоциациями речь, уход от плоских, однозначных замечаний и инструкций, владение искусством точной формулировки заданий, поэтического разговора о музыке; поощрять в них инициативу, активность и самостоятельность, развивать их творческое мышление, эмоционально-волевую сферу, темперамент, фантазию.

Использованная литература:

1. В.Ю. Григорьев. «Методика обучения игре на скрипке» В.Ю. Григорьев. Москва. 2022 г.
2. Выпуск 1 Л. Гинзбург, В. Григорьев «ИСТОРИЯ СКРИПИЧНОГО ИСКУССТВА» В ТРЕХ ВЫПУСКАХ».
3. Любимцева В.С Использование инновационных технологий-важное условие для совершенствования профессионального мастерства преподавателя - Вестник музыки и искусства 1 (3) 2024, С.131-135.
4. Любимцева В.С. Музыкальная поэзия в фортепианном цикле «Соприкосновение» Мухаммаджона Атаджанова//Научное сообщество студентов: проблемы художественного и музыкального образования. – 2021. – С. 100-104
5. <https://www.krugosvet.ru/>
6. <https://www.music-theory.ru/>
7. Лекции аудио: М. Парафейник, А. Уманец.

QO'SHIQ IJRO QILISH VA UNING TURLARI

Matimuratov Sag'inbay,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali "Umumkasbiy va ijtimoiy-
gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo'shiq ijro qilish va uning turlari va qanday ijro imkoniyatlari bor ekanliklari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Qo'shiqlarning turli o'ziga xos milliy xususiyatlar O'rta Osiyoda terma, o'lan, lapar, yalla kabi nomlari, o'zbek xalq ijodidagi janrlar va o'zbek bastakorlari ijod namunalari haqida soz boradi.

Kalit so'zlar: musiqa, terma, o'lan, lapar, yalla, marosim qo'shiqlari, konsert, teatr, konservatoriya, vokal, bastakor, dirijyor, sozanda.

Musika madaniy hayotimizda keng o‘rin tutgan, inson shaxsiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan san‘at turidir. Har bir insonni ma‘naviy shakllanishida oilani, maktabni, jamiyatni ahamiyati katta. Chunki insonni insoniylik xususiyatlari jamiyatda tarkib topadi. Yosh avlodni kamolot sari yetaklashda tarbiyani ko‘plab omillari qatori musiqa tarbiyasi alohida o‘rin tutadi. Musika tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo‘lib, insonni atrofdagi go‘zal narsalarni to‘g‘ri idrok etishga va qadrlashga o‘rgatadi. Musika inson ruhiyatiga kuchli ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lib, uni nafosat olamiga olib kirish va axloqiy g‘oyaviy tarbiyalashni muhim vositasidir. Musika insonni yuksak did bilan qurollantiradi va unga ma‘naviy ozuqa beradi.

Hurmatli Prezidentimizning “Aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko‘rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish, madaniyat va san‘at sohasida iste‘dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo‘llab-quvvatlash, ta‘lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqa darsliklari, notalar to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyotlar bilan ta‘minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq: 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab ta‘lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish amaliy to‘garaklari va fakultativ darslari o‘tkaziladi; yosh iste‘dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi tog‘risida qarorida” [1] musiqaga katta e‘tibor qaratganligi bugungu kunda qo‘shiq kuylash, cholg‘u ijro qilish ishlari bo‘yicha turli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qo‘shiq – keng ma‘noda she‘riy-musiqiy janr; ashula. Lirik qo‘shiq. Hajviy qo‘shiq. Xalq qo‘shiqlari. Qo‘shiq aytmoq. Qo‘shiq bastalamoq [2: 456]. Vokal musiqaning eng ommalashgan, ko‘proq band shakliga asoslangan turi, shuningdek, kuylashga mo‘ljallab to‘qilgan she‘riy asarlarning umumiy ifodasi. Xalq ijodiga mansub, bastakor va kompozitorlar yaratgan ommabop musiqa yo‘nalishidagi qo‘shiqlar farqlanadi. Kelib chiqishi, janri va mazmuniga qarab marosim qo‘shiqlari, ommaviy qo‘shiq, shahar, dehqon, bolalar, maishiy, harbiy, lirik, raqs va boshqa qo‘shiqlar ajratiladi. Qo‘shiqlar kuyi diapazoni ixchamligi, musiqa rivoji band shaklida asoslanganligi, ohanglar tizimida so‘z va kuy intonatsiyalari

mushtarakligi she'riy matndagi g'oyaviy emotsional mazmun rivojining umumiy tarzda ifodalanishi bilan ajralib turadi.

Al Forobiy fikricha: "Musika - nodir san'at, ezgulikka yetaklovchi kuchdir", "Kimki ilm xikmat o'rganmoqchi bolsa, avvalo o'zi ma'naviy barkamollikka erishmog'i lozim"- deydi Abu Rayxon Beruniy. Bugungi kunda qo'shiq aytish kopchilik uchun odatiy holga aylanib musiqadan malaka tajribasi yoq insonlar ham ijro qilib uning turli xususiyatlarini imkoniyatlariga to'liq amal qilib ijro qilinmagan qo'shiqning originalligini yo'qotib ayrim qo'shiqlar asl mohiyatini saqlab qolmayabdi. Qo'shiqlarning turli o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'lib, O'rta Osiyoda terma, o'lan, lapar, yalla kabi nomlar bilan ataladi. Bular negizida bastakorlar ijodi, XX asrda zamonaviy qo'shiqlar shakllari rivojlangan. Meysterzingerlar san'ati namunalari, uyg'onish davri yaratilgan ko'p ovozli italyan sangopepa, nemischa, fransuzcha spazop, XVII – XVIII asrlardan ommaviy tus olgan gomofoniya uslubidagi qo'shiqlar, romantizm davridagi kompozitorlar ijodidagi qo'shiqlar XX asrda keng rivoj topgan ommaviy qo'shiq. Estrada qo'shiqlari va boshqa professional qo'shiqlarning rivojlanish bosqichlardir. Shoirlardan P.Visotskiy, R.Byorns, R.Hamzatov va boshqalar O'zbekistonda – Hamza, Habibiy, Sobir Abdulla, Mirtemir, Chustiy, T.To'la , P.Mo'min, N.Narzullayev, M.Yusuf va boshqalarning qo'shiqlari she'riyati rivojidagi xizmatlari katta. Tor ma'noda qo'shiqlar – o'zbek xalq ijodidagi janr; qo'sh qofiya bilan boshlanuvchi, asosan, 7-8 hijoli barmoq vaznidagi to'rtliklar bilan kuylanadigan, band shaklli aytim turi. Birinchi she'r to'rtligi qofiyalari a-a-a-a, a-a-v-a, a-a-v-v nisbatida bo'lishi mumkin. O'zbek qo'shiqlarida birinchi bandi, odatda, 4 she'riy misra va ularni kuylashga asos bo'lgan nisbiy tugal ohang tuzilmalari uyg'unligidan tashkil topadi. Kuy tuzilmalari soni 2-4 bo'lib, ularning o'zaro nisbatlari esa asosiy jumlaning takrorlash, o'zgartirish yoki ma'lum darajada rivojlangan yangi jumla bilan yakunlash kabi vositalardan iborat. O'zbek qo'shiqlari, ashuladan farqli o'laroq, kichik ovoz doirasida (asosan, kvinta - seksta diapazonida) bo'lib, ba'zan doira jo'rligida ijro etiladi. Kuychan ohangli qo'shiqlar, asosan, lirik mavzudagi namunalarda uchraydi. Boshqa qo'shiqlarda kuychanlik xususiyatiga ega cho'zimli ohanglar uchrasa-da, ular ko'proq qo'shiqlarning yakunlanishi arafasida namoyon bo'ladi. Qo'shiqlarda maxsus (alohida) naqarotlar deyarli qo'llanmasa-da, ba'zan kichik naqarot vazifasini kasb etuvchi takror so'zlar kelishi, shuningdek, "jon", "yor", "dod-ey" kabi undov-undalma iboralar ishlatilishi kuzatiladi. XX asrlarda o'zbek bastakorlari va ayniqsa, kompozitorlari ijodiga mansub qo'shiqlar janr nuqtai nazaridan o'zida boshqa janrlar (lapar, yalla, ashula, terma) xususiyatlarini mujassam qilib, ma'lum o'zgarishlarga yuz tutgan. Jumladan, ularda band-naqarot tuzilmalari, jo'rnavoz

cholg'ular, raqs unsurlarini ham ko'rish mumkin. O'zbek bastakorlaridan Yu.Rajabiy, K.Jabborov, F.Sodiqov, T.Jalilov, G'.Toshmatov, N.Hasanov, M.Mirzayev, B.Aliyev, R.Tursunov va boshqa bastakorlardan T.Sodiqov, M.Burhonov, M. Leviyev, S.Yudakov, A.Otajonov, F.Nazarov, A.Nazarov, F.Alimov, Q.Komilov, bolalar uchun A.Muhamedov, Ye.Shvarts, N.Norxo'jaev, A.Ergashev, A.Mansurov va boshqalar salmoqli ijod qilgan [3]. Qo'shiqlarning quyidagi turlari mavjud:

1. Lirik qo'shiqlar. Bunday qo'shiqlarda insonlarning ruhiy olami, ishqiy kechinmalari aks etadi, to'rt misralik bandlardan tashkil topadi, ular kasb, payt, o'rin tanlamaydi: ularni istalgan vaqtda, istalgan kishi xohishiga ko'ra, baland ovoz bilan yoki xirgoyi qilib aytaveradi.

2. Mehnat qo'shiqlari:

a) **dehqonchilik bilan bog'liq qo'shiqlar:** qo'sh qo'shiqlar, o'rim qo'shiqlari, yanchiq qo'shiqlari ("Xo'p mayda"lar), yorg'ichoq qo'shiqlar

b) **chorvachilik bilan bog'liq qo'shiqlar:** sog'im qo'shiqlari: xo'sh-xo'sh govmishim, turey-turey, churiyalar.

d) **hunarmandchilik bilan bog'liq qo'shiqlar:** charx qo'shiqlari, bo'zchi qo'shiqlari, o'rmak qo'shiqlari (o'zbek ayollarining gilam to'qish bilan bog'liq mehnat qo'shiqlari), kashta qo'shiqlari.

3. Mavsumiy marosim qo'shiqlari: yil fasllari tasvirlangan qo'shiqlar mavsum qo'shiqlari deyiladi. Qadimgi qo'shiqlarning namunalari Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asari orqali yetib kelgan. Bizgacha yetib kelgan mavsumiy marosim qo'shiqlari quyidagilar:

a) sust xotin (yomg'ir chaqirish qo'shig'i). Sust xotin qadimgi zardushtiylik dinida muqaddas sanalgan Tishtiriyaning xalq o'rtasida nomi o'zgarib ketgan obrazidan iborat. Bunda bahor oylarida yomg'ir yetarli yog'masa, qishloq ayollari yig'ilib, poliz qo'riqchisiga o'xshash qo'g'irchoqqa keksa ayol ko'ylagini kiydirib, qishloqdagi barcha xonadonlarga kirishib, sust xotin qo'shig'ini aytib yurganlar. Xonadon egalari ularni shodlik bilan qarshi olib, qo'g'irchoq ustidan suv sepishib, marosim ishtirokchilariga xayr-sadaqa qilishgna. Marosim tugagach, yig'ilgan xayr-sadaqa hisobiga sust xotinga atab katta is chiqarishgan [2].

b) choy momo (shamol to'xtatish). Bunday qo'shiqlarda iltijo qilinadigan choy momo tarixan Chuy momo, ya'ni Shamol momo obrazidan iborat bo'lib, u zardushtiylikning shamol tangrisi hisoblangan. Bu marosim quyidagicha o'tkazilgan: ikki kampir eski kiyim va chopon kiyib, yuzlariga qora quya surtishib, qo'llariga aso ushlab oldinda Choy momo qo'shig'ini aytib yurishgan. Bo'y yetib qolgan beshta qiz boshlariga sholcha yopib, kampirlar ortidan ergashib, qo'shiqqa jo'r bo'lib yurishgan. 7-8 yoshlardagi bir yoki bir necha o'g'il bolalar xurjun

osilgan eshaklarga minishib, xonadonlardan xayr-sadaqalarni yig'ib yurishgan. Eshakka o'qlog', yumshoq supurgi va keli sopi sudratib qo'yilgan. Marosim tugagach, yig'ilgan xayr-sadaqa hisobiga shamol tangrisi sharafiga is chiqarilgan. Choy momo marosimlari hozirgi Qozog'istonning Turkiston, Sayram atroflarida yashovchi o'zbeklar orasida saqlanib qolgan [5: 419].

“Har kimki hikmat o'rganaman desa, yoshlikdan bolasini, ilimli va dono kishilardan saboq olsin, shundagina u komillik darajasiga yetadi”. Shunday ekan, hozirgi davrda, musiqa o'qituvchisidan mas'uliyat, fanga yangicha yondashuv uning metodologiyasini chuqur o'rganish talab etadi. Umumta'lim maktablarida esa, musiqa madaniyati darslarning asosiy maqsadi, o'quvchilarda musiqaga qiziqish uyg'otish vositasida musiqiy madaniyatini tarkib toptirish. Zero kuy va ohang ta'sirida inson ezgulikka intilish, go'zallikni asrash, ona tabiatga, ona Vatanga muhabbat his tuyg'ularini shakllantirib, ma'naviy dunyosini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qaroriga 1-ILOVA
2. Alaviya M. O'zbek xalq qo'shiqlari. 1959.
3. Karomatov F. O'zbek xalqi musiqa merosi. 1-kitob (qo'shiq), 1978.
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (Davlat ilmiy nashriyoti), 2006.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.

XALQ CHOLG'U ASBOBLARINI O'QITISH METODIKASI

Jumaniyazov Iskander Rozumetovich,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq cholg'u asboblari o'qitish metodikasining muhim asoslari, innovatsion va an'anaviy yondashuvlari hamda samaradorligini oshirish usullari yoritilgan. O'quvchilarning bosqichma-bosqich rivojlanishi, individual yondashuv, amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati va sahna madaniyatini shakllantirish masalalari keng tahlil qilingan. Shuningdek, xalq cholg'u asboblari o'rgatishda musiqiy savodxonlik, ritm va intonatsiya muhimligi, ansambl va yakka mashg'ulotlarning muvozanati ham ko'rib chiqilgan. Maqola o'qituvchilar, musiqashunoslar va ijrochilar uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: innovatsion yondashuv, anʼanaviy yondashuv, individual yondashuv, ritm, intonatsiya, ansambl, musiqashunos, ijrochi

Xalq cholgʻu asboblari Oʻzbekiston madaniyatining ajralmas qismi boʻlib, ularni yosh avlodga oʻrgatish milliy anʼanalarni saqlab qolish va rivojlantirish uchun muhimdir. Cholgʻu asboblarni oʻqitish metodikasi esa muayyan didaktik tamoyillarga, innovatsion texnologiyalarga va anʼanaviy yondashuvlarga asoslanadi. Ushbu maqolada xalq cholgʻu asboblarni oʻqitishning usullari, zamonaviy metodlari hamda samaradorligini oshirish yoʻllari tahlil qilinadi. Xalq cholgʻu asboblarni oʻqitishda quyidagi tamoyillar muhim oʻrin tutadi:

1. Bosqichma-bosqich oʻqitish

Oʻquvchilar yoshiga va tayyorgarlik darajasiga qarab, oʻqitish jarayoni bosqichlarga boʻlinadi:

- **Boshlangʻich bosqich** – Cholgʻu asbobining tuzilishi, ushlash usullari va asosiy tovushlarni chiqarish texnikasi oʻrgatiladi.
- **Oʻrta bosqich** – Oddiy kuylarni chalish, notalarni oʻqish va ritmni tushunish qobiliyatlari rivojlantiriladi.
- **Yuqori bosqich** – Murakkab kuylarni ijro etish, improvizatsiya qilish va ansambl tarkibida chalish oʻrganiladi.

2. Amaliy mashgʻulotlarning ustunligi

Cholgʻu asboblarni oʻrganishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda, amaliy mashgʻulotlar ham muhim ahamiyatga ega. Quyidagilarga eʼtibor qaratiladi:

- **Kunlik mashqlar** – Oʻquvchilarning texnik mahoratini oshirish uchun maxsus mashqlar ishlab chiqiladi.
- **Ijrochilik koʻnikmalari** – Qoʻl harakatlari, barmoqlar moslashuvchanligi va nafas olish texnikasi (puflama asboblari uchun) oʻrganiladi.
- **Mushohadali tinglash** – Oʻquvchilar oʻz ijrolarini yozib olib, tahlil qilish orqali xatolarini tuzatishadi.

3. Individual yondashuv

Har bir oʻquvchining qobiliyati, tajribasi va rivojlanish tezligi turlicha boʻlishi mumkin. Shu sababli:

- Oʻquvchilarning qobiliyatini baholash tizimi joriy etiladi.
- Har bir oʻquvchi uchun alohida mashgʻulot rejalari ishlab chiqiladi.
- Oʻquvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, ularni rivojlantirish uchun maxsus usullar qoʻllaniladi.

4. Anʼanaviy va innovatsion metodlarning uygʻunligi

Oʻqitish jarayonida quyidagi usullarni birlashtirish samaradorlikni oshiradi:

- **Ustoz-shogird an'anasi** – O'zbek milliy cholg'u an'alarida muhim o'rin tutadigan yondashuv bo'lib, bevosita tajriba almashishni ta'minlaydi.
- **Zamonaviy texnologiyalar** – O'quv jarayoniga interfaol ta'lim dasturlari, virtual simulyatorlar va onlayn platformalarni jalb qilish.
- **Tinglovchilarni jalb qilish** – O'quvchilar jonli ijrolar orqali auditoriya oldida chiqish qilishga o'rgatiladi.

5. Ijodiy yondashuv

Faqat tayyor asarlarni ijro etish emas, balki:

- O'quvchilarning mustaqil improvizatsiya qilishiga imkoniyat yaratish.
- Milliy cholg'u asboblari asosida yangi kuylar yaratish mashg'ulotlarini o'tkazish.
- O'ziga xos uslub va texnikalarni rivojlantirish uchun eksperiment qilish.

6. Jamoaviy va yakka mashg'ulotlarning muvozanati

O'quvchilar yakka holda mashg'ulot olib borish bilan bir qatorda, ansambl yoki orkestr tarkibida ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantirishi kerak. Bu orqali:

- O'quvchilarning ijodiy hamkorlik qobiliyati oshiriladi.
- Jamoaviy ijro madaniyati shakllantiriladi.
- Birgalikda ijro qilish texnikasi rivojlantiriladi.

7. Ritm va intonatsiyani o'rgatish

Ritm va intonatsiya musiqa ijrochiligining asosiy komponentlaridan biridir. Bu borada:

- Maxsus ritmik mashqlar o'tkaziladi.
- Notalarni aniq ijro qilish uchun quloqni rivojlantirish mashg'ulotlari olib boriladi.
- O'quvchilarga metronom bilan ishlash o'rgatiladi.

8. Musiqiy savodxonlikni oshirish

Xalq cholg'u asboblarni ijro etish bilan bir qatorda, musiqa nazariyasi va notalarni tushunish ham muhim:

- O'quvchilarga notalarni o'qish, gamma va tonal tizimni tushunish o'rgatiladi.
- Musiqiy terminologiya va belgilar tushuntiriladi.
- Musiqa tarixiga oid darslar o'tkaziladi.

9. Sahna madaniyatini shakllantirish

Ijrochilik san'atida sahnada o'zini tutish madaniyati muhim ahamiyatga ega:

- O'quvchilarni omma oldida chiqish qilishga tayyorlash.
- Sahna harakatlari, auditoriya bilan bog'lanish bo'yicha mashg'ulotlar.
- Sahna etikasi va kiyinish madaniyati haqida tushunchalar berish.

10. Musiqiy did va milliy an'analarni shakllantirish

Xalq cholgʻu asboblari oʻrganish orqali oʻquvchilarda milliy musiqa va anʼanalar haqidagi bilimlar mustahkamlanadi:

- Turli mintaqalarga xos milliy kuy va uslublarni oʻrganish.
- Xalq musiqasi tarixi va rivojlanishini oʻrgatish.
- Oʻquvchilarni folklor ansambllari va konsert dasturlarida ishtirok etishga jalb qilish.

Xalq cholgʻu asboblari oʻqitish metodikasi anʼanaviy va zamonaviy yondashuvlarning uygʻunligini talab etadi. Ustoz-shogird anʼanasi bilan birga raqamli texnologiyalarni qoʻllash oʻquv jarayonini yanada samarali qiladi. Kelajakda xalq cholgʻu asboblari oʻrganish va oʻrgatish jarayonini takomillashtirish uchun ilgʻor metodlarni joriy etish zarur. Shu bilan birga, xalq cholgʻu asboblari oʻqitish madaniy merosimizni asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻqitish jarayonida individual yondashuv va amaliy mashgʻulotlarga eʼtibor qaratish oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim oʻrin tutadi. Jamoaviy ijro va mustaqil ijrochilik oʻrtasidagi muvozanatni saqlash esa oʻquvchilarga yanada kengroq imkoniyatlar yaratadi. Kelajakda xalq cholgʻu asboblari oʻqitish va rivojlantirishda ilgʻor metodlarni tatbiq etish, anʼanaviy ijrochilik sanʼatini saqlab qolish va uni yangi avlodga yetkazish asosiy vazifalardan biri boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov S. Oʻzbek xalq cholgʻulari va ularning ijrochilik anʼanalari. - Toshkent: Fan nashriyoti. 2015.
2. Karimov U. Xalq cholgʻulari va ularni oʻqitish metodikasi. - Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. 2019.
3. Saidov A. Musiqa taʼlimida innovatsion yondashuvlar. Oʻzbek milliy konservatoriyasi ilmiy jurnali, 3(1), 45-58. 2020.
4. Jalilov H. Musiqa va anʼanaviy cholgʻular oʻqitish metodikasining rivojlanish bosqichlari. - Toshkent: Sanʼat nashriyoti. 2017.
5. Nazirova G. Musiqa nazariyasi va cholgʻular ijrochiligi. - Buxoro: Maʼrifat nashriyoti, 2021.
6. Oʻzbekiston milliy konservatoriyasining rasmiy sayti – www.conservatory.uz
7. Madaniyat va sanʼat jurnali – www.sanat.uz
8. Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi – www.madaniyat.uz

О МЕТОДИКЕ РАБОТЫ С ХОРОВЫМ КОЛЛЕКТИВОМ

Кульчигаева Махида,
Старший преподаватель кафедры
«Общесоциальные и специально-
гуманитарные предметы» Нукусского
филиала ГКУз

Аннотация: В статье рассматривается методика работы руководства с хоровым коллективом, а также анализируются практические занятия по усвоению нового произведения со студенческим хором.

Ключевые слова: хоровой коллектив, методика, студенческих хор, произведения.

Хоровое пение способствует музыкально-эстетическому воспитанию не только самих участников хорового исполнительства, но и широкого круга слушателей.

Хор – это коллектив организованных и объединенных общими целями и задачами певцов, способных в своем исполнении воссоздать хоровую партитуру различной трудности и разных музыкальных жанров от простейшей народной песни до сложнейших произведений хоровой литературы [1: 15].

Методика преподавания любого предмета должна отвечать на два вопроса:

- чему учить, то есть каково содержание предмета и
- как учить, то есть какими методическими приемами достигается усвоение сообщаемых сведений.

Общий количественный состав хора и соразмерность голосовых групп являются фактором, обеспечивающим звучность не только в объеме отдельных голосовых групп, но и звучность всего хора. В то же время именно этот фактор может стать обстоятельством, осложняющим работу дирижера или хормейстера над достижением слитности общего хорового звучания.

Успешное проведение хоровых занятий по разучиванию нового хорового произведения возможно лишь после детального анализа партитуры и овладения ею в фортепианном изложении.

Анализ нового произведения требует изучения эпохи его создания и характеристики творческой деятельности композитора: знакомства с содержанием текста и сведений об авторе его; определения типа и вида хора, объема и тесситурных условий хоровых голосов, склада хорового письма

(гармонический, полифонический, смешанный); определение тональности; метра; ритма; установления хроматических и модуляционных сдвигов.

Следует также провести анализ вокальной стороны произведения и установить степень трудности исполнения в связи с предусмотренной динамикой; определить форму произведения. Кроме того, нужно составить план разучивания нового произведения. Установить время, необходимое для успешного проведения репетиции с целью освоения музыкального материала по частям и в целом.

Рекомендуется выбрать аудио и видеозаписи, которые могут быть использованы для прослушивания.

В связи с уровнем исполнительского коллектива возможны три формы по разучиванию нового произведения в зависимости от того, с каким хором ведется работа – с профессиональным, учебным хором консерватории или с коллективом хоровой самодеятельности.

Профессиональный хор возглавляет художественный руководитель – главный дирижер. Техническая работа по усвоению нового материала находится в ведении хормейстера. В репетиционной работе участвует концертмейстер. За сохранением необходимого уровня вокального звучания следит педагог-вокалист, который ведет индивидуальную работу с участниками хора. При высоком исполнительском уровне коллектива возможно преодоление сложных задач исполнительского плана в относительно короткие сроки.

Студенческий или учебный хор консерватории или специализированных школ обычно возглавляет дирижер-хормейстер. Участникам хора являются все студенты дирижерско-хорового отделения. Для выравнивания количественного состава и нормальных соотношений между голосовыми группами возможно пополнение хора за счет приглашения певцов или педагогического состава хорового отделения.

К практическим занятиям по руководству хором должны привлекаться все студенты дирижерско-хорового отделения, начиная со второго курса.

Техническую работу по усвоению нового материала (по частям и в целом) выполняют студенты дирижерско-хорового отделения по установленному кафедрой порядку (в смысле очередности привлекаемых студентов и выбора хоровых произведений) в полной согласованности между заведующим кафедрой, руководителем хора и преподавателем специального дирижирования.

Студент, работающий в качестве хормейстера или дирижера, обязан заблаговременно освоить партитуру нового произведения в фортепианном

изложении и выработать план своих занятий с хором, план для утверждения представить своему преподавателю специального дирижирования и перед началом занятия с хором предъявить руководителю учебного хора.

Студент при разучивании нового материала должен обходиться без концертмейстера, пользуясь инструментом только в крайних случаях. Использование концертмейстера допустимо только при освоении таких произведений, которые написаны для хора и инструментального сопровождения.

Проведенные студентами практические занятия по руководству хором в каждом отдельном случае должны быть разработаны, проанализированы под руководством и участием руководителя учебного хора, преподавателей специального дирижирования в присутствии студентов соответствующего курса.

Кафедра организует концертные выступления учебного хора под руководством специального дирижирования.

В завершении отметим, что практика выступления студенческого хорового коллектива на различных мероприятиях активно ведутся в стенах Нукусского филиала Государственной консерватории Узбекистана. В качестве примера, можно отметить знаменательное событие 2023 года, в котором впервые в Каракалпакстане прозвучала Кантана Антонио Вивальди «Глория», где совместно с камерным оркестром пел студенческий хор Нукусского филиала Государственной консерватории Узбекистана. Одной из последних работ является работа хорового коллектива с современным и очень глубоким, поэтическим произведением Раджабова Хикмата Джумаевича ораторией - «Арал». Следует также подчеркнуть активные выступления студенческого коллектива на праздниках, как «День независимости», «Навруз» на которых тематическое исполнение произведений дополняют смысл и их значение.

Список использованной литературы:

1. Медынь Я.Г. Методика преподавания дирижерско-хоровых дисциплин. М.: Музыка, 1978.
2. Турсунов Р., Шомагдиева Б. Хор дирижерлиги. Т., 2006.

KLARNET TURLARINING FARQLARI

Kurbanazarov Polatbay,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali dotsenti

Annotatsiya: Klarnet asbobi turli madaniyatlar va jamiyatlar tomonidan o'tmishdan hozirgi kungacha musiqaning ko'plab sohalarida ishlatilgan. Cholg'uning texnik va akustik tuzilishining ahamiyati tufayli u nafaqat yakkaxon cholg'u sifatida, balki ansambllar, orkestrlar musiqalarida ham qabul qilingan. 1800-yillarda davrning eng taniqli ijrochilari Teobald Boem va Eugene Albert klarnetda qilgan turli xil yangilanishlari bilan asboblarni ijrochilar uchun texnik jihatdan yanada qulayroq qilishdi. Maqolada Albert va Boem tizimlari deb ataladigan ikki xil klarnet tizimlari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Klarnet, Albert tizimi, Boem tizimi, klarnet turlari, Teobald Boem, Eugene Albert.

Klarnet bugungi kunda keng qo'llaniladigan asbob bo'lib, turli musiqa turlarini ijro etishda alohida ajralib turadi. Tarixchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqalgani aytiladi. Klarnet tarixi haqida ma'lum bo'lgan narsa shundaki, klarnet nomi lotincha "Clarus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, yorqin yoki tiniq degan ma'noni anglatadi. Klarnet birinchi marta paydo bo'lganida, uning rivojlanishi to'liq bo'lmagan va mexanizmlarning yetarli emasligi sababli to'liq bo'lmagan xususiyatlar bilan paydo bo'lgan [5: 1]. Musiqa umuminsoniy hodisa bo'lib, madaniyatlar turlicha bo'lsa-da, odamlarni bir tom ostida birlashtiradigan vositadir. Dunyoning turli burchaklarida ijro etilgan klarnet cholg'usi turli madaniyatlar musiqasiga kirib, o'z o'miga ega bo'ldi. Madaniy farqlar mavjud bo'lsa-da, ko'pchilik tomonidan afzal ko'rilgan klarnetlar ham vaqt o'tishi bilan turli xil o'zgarishlarga duch keldi. Ayniqsa, g'arbiy mamlakatlarda klarnet mexanizmi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, klarnetdagi ba'zi notalar teng va silliq emas va intonatsiya xatolari va barmoqlar uchun tezlashtirilgan mexanizmni yaratish uchun yechim izlanadi [9: 100].

1700-yillarda boshlangan o'zgarish o'sha davrning mashhur asbobsoz ustasi Denner tufayli boshqa pozitsiyaga ko'chirildi. Denner klarnetga qo'shgan kalit tizimi bilan asbobning ovoz va nota qobiliyatini yanada oshirdi. Dennerning ushbu kalitni ixtiro qilgani tufayli, o'sha paytda ma'lum bo'lgan "Chalumeau" endi yuqori oktavada bo'lgan notalarga erisha oladi. Aynan o'ynaladigan notani o'n ikki nota balandroq chalish imkonini beruvchi bu tizim

hozirgi klarnetlarda ham xuddi shu tamoyil bilan qo'llaniladi. Keyinchalik Rossiyalik klarnet ustasi va rassomi Ivan Myuller 13 kalitli klarnet mexanizmini yaratdi, bu esa klarnet tarixida yangi zamin yaratadi. Ushbu tizim tufayli klarnet xromatik qator deb ataladigan yarim tovushlardan iborat mexanizmga ega bo'ldi. Bundan tashqari, Myuller tomonidan ixtiro qilingan 13 kalitli tizim tufayli klarnet ko'p tonli bo'ldi [9: 51].

Davrning muhim asbob ishlab chiqaruvchilari Theobald Boem va Eugene Albert bugungi kunda eng ko'p afzal ko'rilgan va foydalaniladigan klarnet tizimlarini yaratgan asbob ishlab chiqaruvchilardir. Ushbu ishlab chiqaruvchilar ikkita asosiy Boem va Albert tizimlarini yaratgan. Bugungi kunda eng ko'p afzal ko'rilgan bu klarnet tizimlari yillar davomida mamlakatlar va madaniyatlarga ko'ra o'zgargan. Boem tizimi asosan Evropa mamlakatlarida qo'llaniladi. Albert tizimini afzal ko'rgan davlatlar Germaniya, Turkiya, Gretsiya va Isroildir.

Boem tizimi klarnetlari Albert tizimiga nisbatan ko'proq keng tarqalgan asbob hisoblanadi. Amerika va Angliyada Albert tizimini "oddiy tizim" deb ham atashadi. Ikkala tizimga nazar tashlaydigan bo'lsak, Boem tizimida past notadan 2-yuqori oktava mi notagacha 72 ta alternativ pozitsiya mavjud bo'lsa, Albert tizimida bu raqam 39 ta bo'lib qolmoqda. Asosiy barmoq tizimlarining haqiqiy soni teng bo'lsa-da, muqobil fretlar haqida gap ketganda, Boem tizimi Albert tizimidan ustunlikka ega.

Klarnet so'zining ma'nosiga oid dalillarni o'rganar ekanmiz, "Chalumeau" atamasi fransuz manbalarida XII asrdan boshlab yunoncha kalamosdan olingan so'z sifatida qo'llanila boshlaganini ko'ramiz [5: 2]. Bu 17-asrda Evropada qo'llanilgan Chalumeau klarnetning birinchi rivojlanmagan shaklidir. J.C.Denner Chalumeauni qayta ishlab chiqdi va klarnetning ajdodini yaratdi [4: 2]. Turli mamlakatlardagi klarnet ishlab chiqaruvchilari klarnetni rivojlantirish uchun turli dizaynlarni sinab ko'rdilar. Ushbu o'zgarishlar klarnetning texnik xususiyatlarini yaxshilash va foydalanish qulayligini ta'minlash maqsadida qilingan [8: 8].

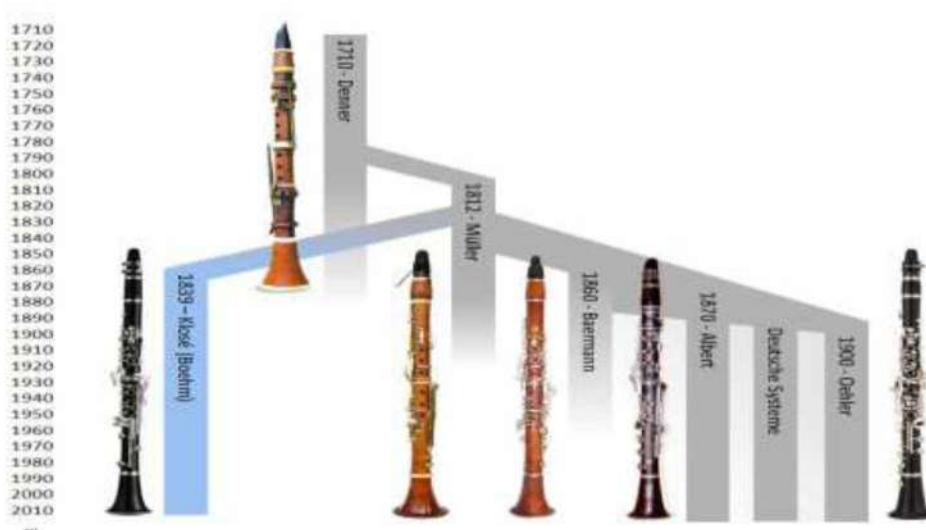

1-rasm. Chalumeau.

Klarnet rivojida muhim rol o'ynaganlardan biri Rossiyalik Ivan Myuller edi. 1806-yildan boshlab u klarnetda asbob yasash tajribalarini oshira boshladi. 1810-1812-yillar oralig'ida Myuller o'n uchta kalitli klarnet mexanizmini yaratdi, bu esa klarnet tarixida kata yutuq bo'ldi. 1700-yillarda oddiy asbob

sifatida boshlangan klarnetning rivojlanishi ko'p bosqichlardan o'tib, bugungi kunda biz o'ynagan modellarga yetib keldi. Quydagi rasmda yillar va ishlab chiqaruvchilar bo'yicha klarnetlarning rivojlanishi ko'rsatilgan.

Klarnetlar yillar davomida rivojlanishda va o'zgarishda davom etdi. Bugungi kunda orkestr, ansambl musiqalarida qo'llaniladigan klarnetlar o'zining xususiyatlari va nomlari bilan bir-biridan ajralib turadi. Bular si bemol klarnet, la klarnet, mi bemol klarnet, bas klarnet va sol klarnet deb ataladi. Chug'ullanish yoki professional foydalanish uchun mos klarnetni tanlash tabiiy ravishda katta ahamiyatga ega [2: 7].

2-rasm. Yillar davomida klarnetlarning rivojlanishi.

Boem tizimining yaratuvchisi Teobald Boem 1794-yil 9-aprelda Germaniyaning Myunxen shahrida tug'ilgan. U asosiy mexanizm tizimlarini ishlab chiqqan nemis fleytachisi va asbobsozlik ustasidir. Zargarning o'g'li Boem fleyta chalishni o'rgangach, 1818-yilda Myunxenda saroy musiqachisi bo'ldi. U 1828-yilda asboblarni fabrikasini ochdi va 1832-yilda kalit mexanizmi va tizim kalitlarini o'zgartirib, Boem fleytasini ishlab chiqdi [1: 134]. Boem o'sha davrning mashhur fleytachisi Charliz Nikolsonni ikki marta London va Parijda tinglash imkoniga ega bo'ldi. Boem Nikolson tomonidan ishlatiladigan fleytadan ilhomlangan va o'zining fleyta tizimidan, Boem model fleytasini yaratgan [2: 136].

3-rasm. Teobald Boem.

O'sha davrning mashhur fransuz klarnetchisi Kloze va fransuz ustasi Auguste Baffet 1840-yillarda Boem tomonidan ishlab chiqarilgan mexanizmni klarnetni takomillashtirish va kamchiliklarini to'ldirish maqsadida aynan klarnetga qo'llashga harakat qilishgan, biroq ular buni uddalay olishmagan. Kloze Boem fleytadan faqatgina klarnetga mos keladigan fret mexanizmi kabi xususiyatlarni oldi. Kloze tomonidan qabul qilingan ushbu xususiyatlar tufayli Boem tizimi klarnetining asosi shakllandi [9: 46].

Albert tizimi klarnetlari o'zlarining ajoyib mahorati va intonatsiyasi tufayli taqdim etilganda insonlarni jalb qilgan va afzal ko'rilgan [7: 90]. Boem tizimini murakkab deb topganlar va ayniqsa havaskor klarnet ijrochilari Albert tizimining yorqinroq ovozi afzal ko'rishdi. Shu sababli, Albert tizimi yigirmanchi asrgacha qo'llanilishda davom etdi [6: 12].

Albert tizimining asosiy tuzilishi Germaniyada ishlab chiqarilgan Oehler tizimi bilan bir xil. Oskar Oehler tomonidan 1905-yilda ishlab chiqilgan Oehler tizimi Ivan Myuller tomonidan ishlab chiqilgan o'n uch kalitli tizimga asoslangan. Bu tizim yigirma ikkita pardadan va beshta halqadan iborat.

Bugungi kunda ishlatiladigan Boem va Albert tizimi klarnetlari bir qarashda o'xshash tuzilmalarga ega bo'lsa-da, ularning mexanizmlari o'rtasida farqlar mavjud. Odatda G'arb musiqasida qo'llaniladigan Boem tizimi o'zining balandligi va pozitsiyasi afzalliklari hamda mikrotonal tovushlarni ijro etishdagi muvaffaqiyati tufayli afzal ko'riladi. Bundan tashqari, Albert tizimiga nisbatan ko'proq muqobil barmoq pozitsiyalari mavjud. Ikkala tizimni ham ko'rib chiqsak, Boem tizimida past mi notadan ikkinchi yuqori oktava mi notagacha ko'plab muqobil pozitsiyalar mavjud, Albert tizimida esa bu raqam pastroqligicha qolmoqda.

Asosiy barmoq tizimlarining haqiqiy soni teng bo'lsa ham, muqobil fretlar ishtirok etganda Boem tizimi Albert tizimidan ustunlikka ega ekanligi ko'rinib turibdi. Quyidagi rasmda Boem va Albert tizimining yuqori va pastki tanasining

tasvirlari berilgan. Ularning mexanizmidagi farqlari sariq (Albert) va yashil (Boem) rangli tafsilotlarda ko'rsatilgan. Rasmda ko'rinib turibdiki, Boem klarnetida ishlatiladigan fretlar soni ko'proq. Albert klarnetidan foydalanadigan ba'zi insonlar Boem tizimini afzal ko'rmaydilar, chunki unda ular o'rganib qolgan roller mexanizmi yo'q.

Ikki tizim o'rtasidagi ishlash farqlari haqida gapirish kerak bo'lsa, ko'proq kalit va texnik xususiyatlarga ega bo'lgan Boem tizimli klarnet, tez harakatlari va funksiyalari jihatidan birinchi o'ringa chiqadi.

Klarnet cholg'usi bugungi kungacha o'zining asl shakliga nisbatan o'zgarib, rivojlangan. Klarnet tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, bu o'zgarishlar chog'ida asbob yasovchilarning asbobga qo'llagan turli ohanglari, tugmalari va mexanizmlari klarnetning tovush diapazoni va texnik qobiliyatini oshirgan.

4-rasm. Boem(yashil) va Albert(sariq) tizimli klarnet farqlari.

Adabiyotlarni ko'rib chiqish jarayonida ikkala tizim ham taqqoslandi va Boem tizimi ko'proq muqobil pozitsiyalarga ega ekanligi aniqlandi. Boem tizimi ko'proq pozitsiyalarga ega bo'lsa ham, ikki tizimning bir-biriga nisbatan ijobiy va salbiy tomonlari bor. Chet el va mahalliy manbalar o'rganilib, aniqlik kiritildi va Albert va Boem tizimlari bo'lgan klarnetlar haqida yetarli akademik manbalar mavjud emasligi aniqlandi. Shu sababli, bu maqola resurs hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arslan, F. ve Sarıboğa, B. Flüt Tarihinde Teobald Boehm ve Flüte Getirdiği Yenilikler. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi. (2012). 2(4) 133-140.
2. Hoeprich, E. Te Clarinet. London: Yale University Press. (2008).
3. Kalender, C. ve Akgül Barış, D. Tamperamanın Tarihçesine kısa Bir Bakış. Sanat ve Tasarım Dergisi, (2022). 12 (1) 331-346.
4. Kılıç, K. Klarnet Tarihi, Klarnetin Tarihsel Gelişimi, Brahms Klarnet Sonatları'nın İncelenmesi ve Analizleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Eser

- Metni. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (2009).
5. Lawson, C. Te Cambridge Companion to the Clarinet. Cambridge: Cambridge University Press. (1995).
6. Montagu, J. Origins and Development of Musical Instruments. Lanham: Scarecrow Press. (2007).
7. Pagliaro, M. J. (2016). Basic Elements of Music. Maryland: Rowman Littlefield. (2016).
8. Rice, A. Te Clarinet in the Classical Period. USA: Oxford University Press. (2008).
9. Terlikol, G. Klarnette Boehm Mekanizmasının Bulunuşu ve İşleyiş Biçimi. Cukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Adana. (2006).

FRANCUZ VIOLONCHEL MEKTEBİNİN VIOLONCHEL TARIYXINDAĞI ORNÍ HÁM ÁHMIYETI

Zuxurov Maxmud,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı, “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası
docent w.w.a

Annotaciya: Maqalanıń maqseti XIX ásirde Franciyada óz izin qaldırǵan belgili violonchelshiler menen tanısıw hám francuz violonchel mektebiniń tariyxıy rawajlanıwı, sonday-aq, onıń jáhán muzıka hám basqa violonchel mekteplerine tásiiri hám qosqan úlesin súwretlew bolıp esaplanadı. Bul maqalada francuz violonchel mektebiniń payda bolıwı hám usı mekteptegi belgili violonchelshiler menen tanıtırıladı. Francuz violonchel mektebiniń violonchel hám violonchel kompozitorlarınıń rawajlanıwına qosqan úlesi kórip shıǵıladı.

Gilt sózler: francuz violonchel mektebi, Martin Bertau, violonchel, shertiw texnikası, kompozitor, aǵa-ini Duportlar, atqarıw.

XIX ásirde Parij Evropanıń eń iri muzıka oraylarınan biri sıpatında ajırılıp turatuǵın edi. Parijdegı janlı koncert pútkil dúnyadan belgili muzıkashılar jıynalıwı múmkin bolǵan oǵada tartımlı orınǵa aylandı. Franciya paytaxtı muzıka turmısındaǵı hár túrli estetikalıq talǵam hám kózqaraslar arasındaǵı qarama-qarsılıqlar violonchel kórkem ónerinde de óz kórinisin tapqan. Biraq eń jaqsı atqarıwshılardıń muzıkasında demokratiyalıq ruwx hám adamgershilik principleri,

muzıka tiliniń tásirshenligi hám poeziyası, ránbáren sheberligi menen ajralıp turatuǵın milliy dástúrler rawajlanıwda dawam etti.

Parij konservatoriyasınıń violonchel klasları, XIX ásir violonchel tariyxında áhmiyetli orın tutadı. Francuz violonchel mektebi pútkil dúnyadaǵı violonchelshilerge tásir kórsetken mektep boldı. Biraq, francuz mektebine basqa júdá rawajlangan Rus hám Belgiya mektepleri de tásir kórsetti hám bunıń nátiyjesinde áste-aqırın universal mektep túsinigi payda bola basladı. Franciyada violoncheldiń tez pátler menen tanılıwına, Le Klerktiń 1738-1750-jıllar aralıǵındaǵı shama menen 26 tomnan ibarat shıǵarmaları sebep boldı. Usı maqalalar sebepli francuz hám italyan violonchel muzıkasınıń áhmiyeti sezilerli dárejede arttı.

Nemis violonchel mektebi sıyaqlı, francuz mektebi de muzıka maydanına kóp ásir dawamında óz tásirin kórsetti. Nemis violonchelshileri atqarıwda kúshli dawıstı uslawǵa hám shep qolda shertiw texnikasını ańsatlastırıwǵa háreket etse, francuzlar áste hám tınısh muzıkanı abzal kórdi [10].

XVIII ásirde álleqashan júdá joqarı dárejege kóterilgen francuz violonchel mektebi XVIII ásir ortalarından XX ásirge shekem talantlı violonchelshilerdi tayarlawda aldınǵı orınlarda boldı. Francuz mektebiniń sazandeleri ekige bólingen: taza hám jumsaq dawısqa iye bolǵan hám texnikalıq jaqtan qıyın poziciyalarda shep qol shaqqanlıǵı jaqsı bolǵan sazandeler.

Zamanıń rawajlanıwı, imkaniyatlardıń artıwı mektepler ortasındaǵı óz ara baylanıstıń kúsheyiwi muzıka bilimine unamlı tásir kórsetti. Aviakompaniyalar hám internetten paydalanıw zamanagóy violonchel mekteplerine bir-biri menen ańsatıraq baylanısw imkanın bergen hám francuz mektebi pútkil dúnya boylap violonchelshilerge tásir kórsetken mektep boldı. Basqa tárepten, bul óz ara tásirlesiw francuz mektebiniń basqa mektepler tásirine túsiwine de sebep boldı. Solay etip, global mektep túsinigi payda boldı.

Francuz mektebiniń basshısı 1700-jıllardıń baslarında francuz violonchel mektebiniń atası Martin Bertou bolıp, ol barlıq áwladlar ushın sheber violonchelista hám oqıtıwshı boldı.

Aǵa-ini Duportlar, Navarra, Gendron, Tortelier hám Yo-Yo Ma bul mekteptiń umıtilmas wákilleri edi. Paul Bazelaire (1886-1958) hám Mourice Marechal (1892-1964) XIX ásirde jańa áwladqa úlken tásir kórsetken pedagoglar hám violonchelista sıpatında kózge kóringen wákiller edi [1: 52].

Franciyada derlik on bes violonchel usılı basıp shıǵarılǵan bolıp, olardan en áhmiyetlileri Charles Nicolas Baudiot, Pierre Alexandre Chevilliard hám Hyppolite Francois Raboudtıń usılları edi.

XVIII ásir aqırı XIX ásir baslarında francuz violonchelshileri tárepinen jazılğan koncert hám sonatalar Franciyadağı sol dáwir violonchel kórkem óneriniń ózine tán ózgeshelikleri haqqında maǵlıwmat beredi hám olar ózine tán atqarıw principleri hám usılların óz ishine alǵan.

XVIII ásirdeń birinshi yarımında Franciyada iskerlik kórsetken violonchelister tórt kategoriyaǵa bólinedi, olar tómendegishe:

Birinshisi, erte dáwirlerdegi talantlı violonchelshiler, violoncheldiń Franciyaǵa kirip keliwinde sheshiwshi rol oynanǵan [2: 52].

Ekinshisi, repertuar tiykarında isleytuǵın violonchelshiler, olar repertuara kóplegen shıǵarmalar qosqan [3: 65].

Úshinshisi, francuz violonchel atqarıwshısı bolmaǵan ayırım kompozitorlar erte dáwir francuz violonchel repertuarına úles qosqan.

Tórtinshisi, violonchel ushın shıǵarmalar jazǵan francuz bolmaǵan shet el violonchelshileri hám kompozitorları bolıp, Parijde ózleriniń atqarıwları hám shıǵarmaların basıp shıǵarıw arqalı belgili bolǵan.

Francuz violonchel mektebi tariyxta uzaq hám áhmiyetli orın tutadı. Bul mektep sol dáwirdiń ataqlı violonchel atqarıwshısı Martin Bertoudiń sheber atqarıwshılıǵı sebepli usı dárejege jetken [4: 15].

Martin Bertou 1700-jılı Valenciyaǵa tuwılǵan. Ol francuz violonchel atqarıwshısı hám kompozitorı bolıwdan tısqari, oqıtıwshı hám francuz violonchel mektebiniń tiykarın salıwshısı da bolǵan. Basqa bir maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, Bertou óziniń muzıkalıq bilimlerin Germaniyada Kozecz atlı bogemiyalıqtan alıp, viola da gamba menen baslaǵanı aytıladı [5: 87].

1739-jılı onıń atı birinshi márte Parijde tanıldı. Tastıyıqlanbaǵan maǵlıwmatlarǵa kóre, ápsanaǵa aylanǵan Fransisko Alboreanı esitkennen soń, onıń violonchelge qızıǵıwı arttı hám Bertou ózin violonchelge baǵıshladı hám keyinshelik Fransisko Alboreanıń shǵırtı boldı [6: 8].

Bertou XVIII ásir ortalarında Parijde jasaǵan hám violonchel boyınsha kompozitor hám oqıtıwshı sıpatında óziniń dóretiwshiligin dawam ettirgen [7: 4]. Bertou júdá sırlı qaharman. Sebebi onıń nátiyjeli tálim usılları haqqında jazba maǵlıwmatlar hám ol jazǵan barlıq kompoziciyalar da joq bolıp ketken.

Francuz violonchel mektebi dáslepki kúnlerde shep qol texnikasında skripka sıyaqlı yarım tonlı hám tolıq tonlı basıw usılınan paydalanǵan. Bertou óziniń zamanagóy barmaq texnikasını islep shıǵıwı hám garmonikadan paydalanıwı menen belgili edi. Ol sonday-aq, flageolet texnikasını júdá jaqsı biletuǵın edi, bul tarawda kópshilik violonchelister alda emes edi.

Bertou shep qolda bas barmaǵınan paydalanıwdı óz ishine alǵan jeńil barmaq urıw texnikasını islep shıqtı, bul sol waqıttaǵı violonchel ushın ádettegi

bolmağan tábiyyıy hám jasalma garmonikalardan paydalanıwǵa imkan berdi. Onıń pikirinshe, violonchel barmaǵı texnikası skripkadaǵı sıyaqlı hárbir barmaq yarım sestı basatuǵın shertiw texnikasın talap etedi. Sol dáwirde violonchel sazındeler barmaq penen islew imkaniyatları haqqında sheklengen bilimge iye bolǵanlıǵı sebepli, olar kópshilik bólimlerde yarım dawıs hám pútın dawıslardı bir qıylı barmaqlar menen alıstırdı [8: 185].

Barmaq basıwdıń jáne de rawajlanǵan usılları Jan-Batist Kupis (1732-1808) hám Jozef Bonaventure Tiller (1750-jılǵa shekem hám 1790-jıldan keyin) sıyaqlı oqıtıwshılar tárepinen jaratılǵan.

Aǵa-ıni Duportlar Jean-Louis Duport (1749-1820) hám Jean-Pierre Duport (1741-1818) Bertoudıń umıılmas shákirtleri edi. Bertou jeke violonchel repertuarında tábiyyıy garmonikalardan birinshi bolıp paydalanǵan. Ol sheber atqarıwshı, awdarmashı hám tárbiyashı bolıwına qaramastan, ishkilikke mehir qoyǵanı onıń dóretiwshiligine unamsız tásir kórsetti.

Martin Bertou 1748-jılı Italiyada Martino Bertau yamasa Sigr laqabı astında altı sonatadan ibarat dúrkin basıp shıǵardı. Sol waqıtta Franciyada kompozitorlarǵa shıǵarmalardı basıp shıǵarıw qımbatqa tústi hám shıǵarmalardı baspaǵa tapsırıw ushın olarǵa jaqsı siltemeler kerek edi. Bertou tárepinen jazılǵan bul sonatalarda violoncheldiń keń qollanılıwı ashıp berilgen. Bas barmaq poziciyası ústem edi hám sazındelerge ásbapta óz ústemligin kórsetiw imkaniyatın berdi. Kompozitor bul sonatalarda 3 gıltten (sol, do, fa) paydalanǵan [9: 29].

Bizge belgili, Franciya XVIII-XIX ásirlerde basqa xalıqlarǵa úlgi bolǵan muzıka hám mádeniyat orayı bolǵan. Bul muzıka hám mádeniyat orayına pútkil dúnyadan belgili muzıkashılar Parijge keletuǵın edi. Francuz muzıkasınıń qalıplesiwi hám mektepke aylanıwında mámleketke kelgen basqa xalıqlar da úlken rol oynanǵan. Bul óz ara tásirlesiw francuz violonchel mektebine de úlken tásir kórsetti hám bunıń nátiyjesinde francuz violonchel mektebi payda boldı.

Bul dáwirlerde jazılǵan shıǵarmalarda sol dáwir usılı hám bul usıldıń saz ásbaplarında texnikalıq sáwleleniwi tolıq kórinisin tapqan. Sol dáwir violonchelshileri 4 kategoriyǵa bólingen: kompozitorlar, talantlı violonchelshiler, repertuar violonchelshileri hám sırt el violonchelshileri. Málim bolıwınsha, talantlı violonchelshilerdin bir bólimi tárbiyashı bolǵan, sonıń menen birge violonchelde shıǵarmalar jazǵan kompozitor hám sazındeler bolǵan. Bul dáwir ásbaptı jetilistiriw ushın keskin báseki bolǵan dáwir edi hám bul violoncheldiń texnika hám repertuar jaǵınan tez rawajlanıwına imkan berdi.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Šarić Jelena Magdalena A Comparative Research On The Famous Violoncello Schools Of The 20th Century Master Thesis 2016 Mentor: Univ.Prof. Dr.phil. MA Klaus Aringer.
2. These sources include Ancelet, Maisonelle, Corrette and Fétis.
3. Some may not be ‘next generation’ in terms of dates, but were not regarded as seminal in the way Stück and L’abbé l’aîné, in particular, were. These ‘later’ cellists were active in producing solo cello music largely in the 1730s and 1740s.
4. Adas Jane, “Le célèbre Berteau,” *Early Music* 17, 368-380: August 1989, in PCI Full Text [database on-line]; available from <http://iiiprxy.library.miami.edu/>; Internet (Miami, FL: Oxford University Press, accessed 5 August 2004).
5. Von Wasielewski Wilhelm Joseph, *The Violoncello and Its History*, trans. Isobella S.E. Stigend (London: Novello, Ewer, & Co., 1894/R 1986).
6. Campbell Margaret, *The Great Cellists*, Faber and Faber: London, 1988.
7. Adas Jane, “Le célèbre Berteau”, *Early Music*, 17, no.13 (August 1989).
8. Valerie Walden. “Technique, style and performing practice to c. 1900.” *The Cambridge Companion to the Cello*, edited by Robin Stowell. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
9. 2006-06-19 The Influence of the French Cello School in North America Marie-Elaine Gagnon University of Miami.
10. <http://www.interlude.hk/front/schools-cello-playing-france/by> Janet Horvath | August 18th, 2018.

AKADEMIK VOKAL MASHQLARIDA NAFASNI TO'G'RI OLISH USTIDA ISHLASHNING AHAMIYATI

Qutekeeva Roza Artikovna,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning dars jarayonida ovoz mashqlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va ovozni mustahkamlovchi mashqlarning pedagog tomonidan to'g'ri yo'lga qo'yilishi yuzasidan yozilgan bo'lib, bugungi kunda ommalashgan ovoz mashqlarini inson immun tizimiga oid yoshlarda uchrayotgan traxeytlarni bartaraf etish yo'llari va ovoz mashqlarini ahamiyati haqida yozilgan.

Kalt so'zlar: Opera, san'at, teatr, musiqali drama, solist, rejissor, kompozitor, janr v.h.

XIX asr oxiri, XX asr boshlaridan O'zbekistonda san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar biz pedagog xodimlarni quvontiradi, ayniqsa yurtimizda pedagogika sohasida keyingi 7-8 yilni olib qarasak, ancha o'zgarishlar va rivojlanishlarning guvohi bo'lamiz. Yurtboshimizning madaniyat va san'at sohasiga oid ellikga yaqin farmon va qarorlari tasdiqlandi.

Ayniqsa Qoraqalpog'iston Respublikasida bu sohani rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib, ko'pgina o'zgarishlarning, yangilanishlarning guvohi bo'lamiz. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Qoraqalpog'iston Respublikasiga amaliy tashrifi chog'ida O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filialini tashkil etish to'g'risidagi topshirig'iga binoan, Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 5 apreldagi 186-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston davlat konservatoriyasining Nukus filiali tashkil etildi [4].

Bu kabi uzoqni go'zlab amalga oshirilgan islohatdan Qoraqalpog'istonlik yoshlarning orza-tilaklari, umidlari uyg'onib, katta imkoniyat eshiklari ochilgani biz professor o'qituvchilarga ham mas'uliyat yuklaydi. Ushbu dargoh tashkil etilganidan buyon beshta mutaxassislik, to'qqizta yo'nalish bo'yicha talabalar tehsil olib kelmoqda. Akademik vokal yo'nalishida yurtimizga tanilgan professor o'qituvchilar dars berib kelishmoqda. Talabalar ham ushbu yo'nalish bo'yicha xalqaro va respublika miqyosidagi ko'rik-tanlovlarga qatnashib muvaffaqiyatlar qozonmoqda, bu esa pedagogga yana ham kuch va g'ayrat ulashishi turgan gap.

Akademik vokal mashg'ulotlarida talabalarning yosh ko'rsatkichlariga katta ahamiyat beriladi, masalan, mutatsiya davrida talaba ovozi bilan iloji boricha amaliy mashqlar qilmasdan, ularga faqatgina darslarda muntazam qatnashib,

mutatsiya davridan o'tgan talabalar mashqlarini tinglash orqali, talabada eshitish va ritmik sezish qobiliyatini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Mutatsiya - (lotincha: mutare — “o'zgarish, almashish”) organizmlar genetik moddasining asos juftlaridagi o'zgarishdir [5].

Ovoz mashqlarini boshlashda dastavval ovoz apparatlarini qizdirish maqsadga muvofiq sanaladi.

Vokal artistining ichki a'zolari

Tamoq, burin bo'shliqlari nafas olish naycha yo'lagi hamda o'pkalar ovoz hosil qilish a'zolari hisoblanadi.

Yirik ovoz bog'lamlari qo'shiq aytishda qatnashmaydi, lekin ular tarkibida suyuqlik bilan ta'minlovchi bezlar mavjud bo'lib, ularning vazifasi haqiqiy ovoz to'qimalarini ho'llab turadi [1: 17].

Ovoz mashqlari – Vokal ijrochilari mashqlari qo'shiqchining madaniyati, ovoz tiniqligi va tinglash mahoratini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Vokalist birinchi navbatda uning asosiy quroli ovozi bo'lganligi bois, ovozni saqlovchi, uni parvarish qiluvchi omillarga yuzlanishi kerak. Kunlik 7-8 soat demolish, achchiq va o'tkir shira mahsulotlardan tiyilishi va albatta to'g'ri ovqatlanishi zarur.

Qo'shiqchi har kuni qo'shiq aytishga tayyor turmog'i lozim. Uning uchun u ma'lum gigienik qoidalarga amal qilishi shart. Ovoz apparatini charchashan asray bilishi, ko'p gapirmaslik, ortiqcha ovozni zo'riqtirib qo'shiq aytmaslik, yuqori notalarni keraksiz foydalanmaslik kerak. Hech qanaqasiga tayyorgarlik ko'rmay turib, qo'shiq aytish kerak emas. mashqlarni shunday tuzish kerakki, to'qtamasdan qo'shiq aytish bir soatdan oshmasligi shart [2: 58].

Ovoz mashqlarining o'ziga yarasha maqsadlari bor bo'lib, ular ovoz apparatlarini mustahkamlash, toza intonatsiya, diktsiya tiniqligi, artikulyatsiya aktivligiga erishish, ovozni kuchaytirishda tembrning rang-barangligini shakllantirish maqsadida qo'llaniladi. Masalan, «Legato» bir nesha ovozlarni

biriktirib aytish, stakatto aytishda esa unli tovushlarni tenglashtirish va hokazolarga amal qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ovozlarni sozlash haqida gap ketar ekan, albatta traxeya terminiga duch kelamiz, “traxeya” – bu Yunonchada nafas olish yo‘lagi deganni anglatadi.

Dastavval burin va og‘iz bo‘shlig‘idan boshlanib, havoni o‘pkaga yetkazish bilan birga pastki dam olish a‘zolari qatoriga kirib, ushbu a‘zo so‘lak qabatining harakatchanligidan rivojlanadi hamda burin yoki tamoqning virusli kasalliklarining murakkablashuvi natijasidan kelib chiqadi. Traxeyani keltirib chiqaruvchi omillar tutin yoki gazlardan, ifloslangan havodan dam olish, tamaki chekish, virusli va bakteriya infeksiyalaridan paydo bo‘ladi. Bu infeksiya asosan yosh bolalarda ko‘p uchrashadi, ularning immune tizimining to‘liq shakllanmaganidan paydo bo‘ladi.

Talabaning bunday holatdan chiqib ketishiga, vokal ovoz mashqlarining uslublaridan ya‘ni qulay tuzilgan, shakllangan unli ovozlardan, ularning oraliq masofasini kamaytirish uslublari asosida ovoz mashqi qo‘llaniladi. Agarda talaba bir unli tovushni aytishga qiynaladigan bo‘lsa, boshqa o‘zlashtirilgan unli tovush bilan aralashtirib ayishiga imkoniyat yaratiladi.

Musiqqa madaniyati darslarida qo‘shiqlar vositasida o‘quvchilarda vokal san‘ati ko‘nikmalarini shakllantirish orqali jahon va o‘zbek vokal san‘atining naqadar boy tarixga ega ekanligi xususida o‘quvchilarning bilimga ega bo‘lishi kelajakda vokal san‘atida buyuk insonlar yetishib chiqishida katta ahamiyatga ega [3:7].

Shundan xulosa chiqarish kerakki har qaysi kasb borki, uni tanlash erkinligi hammaga tengdek yaratilgan. Akademik vokal yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar ham, boshqa soha vakillari kabi o‘zini va ovozini asrashi shart. Masalan, sportchilar u futbolchi bo‘lsin yoki tennischi o‘z ustida muntazam ishlab bormasa, o‘ziga e‘tibor qaratmasa, musobaqalarda o‘z natijasini bermayadi. Shunday ekan bo‘lajak vokal artisti ham muntazam ravishta o‘z ustida ishlamasa, ovozini to‘g‘ri parvarishlamasa, albatta sahnaga chiqqan paytida o‘z so‘zini aytadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allanbaev R. Jeke qosiqshilik óneri. O‘quv qo‘llanma. – T.: Tamaddun nashriyoti, 2023.
2. Muxamedova G. Qosiqshilikdan sabaq beriw. – N.: Ilimpaz nashriyoti, 2023.
3. Savapov R. “Musiqada o‘quvchilar ovozini tarbiyalashda vokal san‘atining yangi texnologiyalar asosida o‘rgatishning ahamiyati” nomli maqolasi, 7-bet.
4. Lex.uz
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mutatsiya>

MILLIY MUSIQIY NAMUNALAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNI ESTETIK TARBIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Djumaniyazov Uktam,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarni milliy musiqiy namunalari vositasida tarbiyalash alohida ahamiyatga ega ekanligi, o'quvchilarda nafosat tarbiyasini shakllantirishda milliy musiqa namunalari alohida ahamiyat kasb etishi haqidagi bilimlar bayon qilingan. Shuningdek, maqolada olimlarning musiqiy namunalarning o'quvchilarni estetik tarbiyalashdagi o'rni, o'quvchilarning ijodiy fikrlash jarayoniga milliy mumtoz musiqa asarlari yordamida ta'sir ko'rsatish ijobiy natijalarga erishish imkonini berishi haqidagi fikrlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: milliy musiqa, musiqiy tarbiya, estetik tafakkur, idrok, madaniyat, diskursiv, ijtimoiy-madaniy, hissiy-emotsional.

Musiqa san'ati madaniy hayotimizda o'ziga xos o'rniga ega bo'lgan, inson shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan san'at turidir. Musiqa tarbiyasi esa, nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri sifatida borliqni estetik idrok etishga va qadrlashga o'rgatadi. O'quvchilarda nafosat tarbiyasini shakllantirishda milliy mumtoz musiqa asarlarimizning o'rni be'qiyosdir. O'quvchilar nafosat hissini, san'at sirlarini tushunishni va qadrlashni, san'atdan bahramand bo'lishni, avvalo musiqa va san'at maktablarining dastlabki sinflariga qadam qo'yishi bilanoq seza boshlaydi hamda o'rganib borishga muvaffaq bo'ladi. Olimlarning e'tirof etishlaricha, "estetik tafakkur"ni shakllantirish orqali tarbiya ma'lum bir davrning madaniy xususiyatlarini individual darajada yaxlit qamrab olishga, uning birligi va stilistik munosabatini tushunishga yordam beradi. Estetik tafakkurni shakllantirishda esa o'zining g'oyaviy-badiiy mazmuniga boy bo'lgan musiqiy namunalari alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'quvchilarni milliy mumtoz musiqa san'ati durdonalari bilan yaqindan tanishtirish – estetik tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biridir. Estetik tarbiyaning quyidagi tarkibiy qismlari tajribalar asosida o'z ifodasini topgan.

- badiiy-estetik tarbiya, shaxs estetik madaniyatining nazariy va qadriyatli asoslarini yaratish;

- shaxsning badiiy-estetik didini bilimlar, ko'nikmalar qadriyatli yo'nalishlar birligida shakllantiradigan o'quv-nazariy va badiiy-amaliy bilimlar;

- shaxsning rivojlanishiga qaratilgan estetik o'z-o'zini tarbiyalash;
- ijodiy ehtiyojlar va qobiliyatni tarbiyalash.

Estetik tarbiya shaxsning barcha rivojlanish bosqichlarida amalga oshiriladi. O'quvchilarni milliy mumtoz musiqa asarlari yordamida tarbiyalash orqali ularda badiiy voqelikdagi go'zallikni to'liq idrok etish, nafosatni his qilish va to'g'ri anglash qobiliyati shakllanadi. Shu bilan bir qatorda, estetik ta'lim insonning xohish-istagi, go'zallik elementlarini uning hayotiga singdirish va ijodiy faoliyatda o'zini namoyon qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Mashhur pedagog olim M.A. Verb fikricha insonning estetik madaniyati, shaxsning asosiy mulki bo'lib, unga to'liq aloqa qilish va uni yaratishda faol ishtirok etish imkonini beradi. Estetik madaniyatning umumiy madaniyat va shaxsning ma'naviy, jismoniy ko'rinishining boshqa jihatlari bilan aloqasi alohida xususiyatga ega.

Har qanday musiqiy bilimlarni anglash uni idrok etishdan boshlanadi. Bunda o'quvchining mavjud bilim va tajribalari milliy mumtoz musiqa asarlarini samarali o'zlashtirishlariga ko'maklashadi. O'quvchilar idrokining ko'lamini sezgi xotirasi bilan cheklangandir. U bir soniya ichida 9 tagacha elementni saqlaydi, 5-6 ta elementni qayta ishlash imkoniyatiga ega hisoblanadi. Milliy mumtoz namunadagi o'quv materiallarini xotirada saqlash va qayta ishlash uchun o'quvchilarning tinglab idrok etish layoqatlari rivojlangan bo'lishi lozim. Pedagogik jarayonlarda milliy mumtoz musiqiy namunadagi bilimlarni o'quvchilar kundalik faoliyatlarida foydalanmasalar ular vaqt o'tishi bilan unutiladi. Ularni doimiy ravishda qo'llaganda o'quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanadi. O'zlashtirilgan milliy musiqa asarlarini o'quvchilar o'zlaridagi zaxira bilimlar bilan qiyoslaydilar va ularni uyg'unlashtirgan holda qo'llaydilar.

Milliy musiqa asarlarini uzoq vaqt xotirada saqlashning 2 ta asosiy shakli mavjud. Ular milliy mumtoz musiqa asarlarini ayrim qismlarini esda saqlash va milliy mumtoz musiqa asarlarini mazmun-mohiyatini chuqur anglagan holda esda saqlash. Birinchi holatda milliy mumtoz musiqa asarlarini ayrim qismlarini o'quvchilar saralagan holda eslab qoladilar va ular bilan bog'liq holatlarni xotirlaydilar. Ikkinchi holatda o'quvchilar milliy mumtoz musiqa asarlarining tili bilan ya'ni uslubi bilan bog'liq jihatlarga e'tibor qaratgan holda o'z xotiralarida saqlaydilar. Bunda milliy mumtoz musiqa asarlarining tushunchalar, qoidalar, abstrakt g'oyalar, so'z boyligi muhim ahamiyatga ega. Bu o'z navbatida o'quvchilarning bilimlarini so'z va ramzlar yordamida shakllantirishni nazarda tutadi [3].

Didaktik vositalarni badiiy idrok etish hissiy idrok etish kabi aniq hodisadir. Bunda shaxs ruhiyatining vizual, hissiy-emotsional va diskursiv sohalari

mujassamlashadi. Bu esa o'quvchilarga ijodiy jarayonlarni yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi [4]. Bunda o'quvchilarning ijodiy fikrlash jarayoniga milliy mumtoz musiqa asarlari yordamida ta'sir ko'rsatiladi. Mazkur o'rinda o'zbek xalqining milliy mentalitetini o'zida ifodalagan kuy va qo'shiqlar ustuvor o'rin egallaydi. chunki shaxs ongining badiiy obrazli shakli katta gnoseologik quvvatga ega. Shunga ko'ra ta'lim jarayonida milliy mazmundagi o'quv materiallari yordamida o'quvchilarning estetik ongini rivojlantirishga e'tibor qaratish nazarda tutilishi lozim. O'quvchilarning estetik ongi, bilish faoliyatining shakllanishi, amal qilishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy madaniy jarayon hisoblanadi. Uning negizini o'zbek xalqi ijtimoiy-madaniy tajribasini asrash, ajdodlardan avlodlarga uzatish, boyitish va hissiy-ifodali shakllarda o'quvchilarga taqdim etishni tashkil qiladi. Estetik ongning ustuvor jihatlari quyidagilarda o'z ifodasini topadi: ular tabiat go'zalliklari, jamiyatdagi voqe'likning san'at namunalarida mujassamlashganligi, inson va jamiyat munosabatlari shaxsning bilish faoliyatining aniq modeli sifatida namoyon bo'lishi kabilarda.

Milliy musiqiy namunalar vositasida o'quvchilarni estetik tarbiyalash uchun avvalo uning xulqiga ta'sir etuvchi omillarni, uning tabiatini, qiziqishini o'rganish lozim. Buning uchun o'quvchini turli munosabatlar doirasiga qo'yib kuzatish kerak. Ana shundagina uning ijtimoiy xulqi, ma'naviy qiyofasi, insoniy fazilatlarini ro'yobga chiqadi. "Abu Nosir Farobiy shunday degan edi: Har bir inson – o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va yuksak yetuklikka erishish uchun, insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi, shu sababli u ko'p narsalarni o'zaro yordamlashuvi orqali yetuklikka erishadi" [2].

O'quvchilarni shaxs sifatida rivojlantirishda nasl, atrofidagi muhit, tarbiya muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi bu omillarni kuzatib, o'rganib chiqib, o'quvchilarni qiziqishi, qobiliyati, musiqaga, go'zallikka, mehnatga munosabatlariga qarab, musiqiy bilim, ko'nikma va malakalarini singdira borishi lozim. Inson musiqadan umrbod zavq topadi va madad oladi. Shu bois o'quvchilarni milliy musiqa namunalari vositasida estetik tarbiyalash, yuksak did bilan qurollantirish, ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish har bir o'qituvchi shaxsining vazifasidir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shunday xulosa qilish mumkinki, milliy mumtoz musiqa asarlari vositasida o'quvchilarda estetik tarbiya tushunchalarini tarkib toptirish alohida ahamiyatga ega bo'lib, uni rivojlantirish uchun milliy mumtoz musiqa asarlarini ta'lim jarayonida tizimli tarzda taqdim etishni taqozo qiladi. O'quvchilarda milliy mumtoz musiqa asarlarini idrok etish, unda kuylash faoliyatini amalga oshirish natijasida estetik tasavvurlari boyib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Арипов З. Т. О «Большой книге музыки» Фараби (К изучению первоисточника). // Некоторые вопросы совершенствования учебно-воспитательной работы в музыкальных учебных заведениях (Методические рекомендации). Сборник. -Т.: Конструктор, 1986.
2. Даукеева С. Философия музыки Абу Насра Мухаммада аль-Фараби. - Алма-Ата: Фонд Сорос - Казахстан, 2002.
3. Shomurodov J.O. O‘quvchilarning badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarini kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirish mexanizmlari ped. fan. falsafa dok. (PhD) diss. - T.: 2023. - 156 b.
4. J.O.Shomurodov “THE ISSUES OF MEDIA COVERAGE AND INTERPRETATION OF THE SONGS “YO RAMADAN” JOURNAL OF NORTHEASTERN UNIVERSITY WEB OF SCIENTIST: ISSN: 1005-3026 <https://dbdxxb.cn/OriginalResearchPaper>

ORFF METODÍ TIYKARÍNDÁ MUZÍKA SABAQLARÍNDÁ SAZ ÁSBAPLARDAN PAYDALANÍW

Muratbaev Alisher,

Nókis mámleketlik pedagogikalıq
institutı 2-kurs magistrantı

Annotaciya: Muzıka sabaqlarında sabaqlar ele de ónimdar hám effektiv alıp barılıwı ushın durıs metodlardan paydalanıw ógada áhmiyetli. Saz ásbaplardı tuwrı metodlar menen oqıtıw hám úyretiw baslı talaplar bolǵanı sıyaqlı, bala jası hám onıń professionallıq dárejesine mas bolǵan, tuwrı saz ásbaplardı tańlap alıw júda áhmiyetli bolıp sanaladı. Bul maqalada Orff metodınıń ayrıqsha ózgeshelikleriniń biri bolǵan hár qıylı jastaǵı oqıwshılardıń, ásirese, balalardıń qatnasıwın, improvizaciyanı hám muzikalıq izertlewdi qollap-quwatlaw ushın arnawlı túrde jaratılǵan ásbaplardan paydalanıwın kórip shıǵamız. Orff instrumentariumında paydalanılǵan saz ásbaplarǵa hám olardı tánlawdaǵı faktorların esapqa alıp otırıp, biz ózimizdiń milliy saz ásbaplardan qaysıların bul toparǵa mas dep ayta alamız, degen sorawǵa juwap izlep kóremiz.

Gilt sózler: Orff metodı, Orff instrumentariumı, milliy saz ásbaplar, muzıka sabaǵı, ritm, ksilofon, urma ásbaplar, rekorder, dene perkussiyası.

Muzıka sabaqlarında sabaqlar ele de ónimdar hám effektiv alıp barılıwı ushın durıs metodlardan paydalanıw ógada áhmiyetli. Muzıka sabaǵında iyeleniwi

zárúr bolğan, bala kognitiv pikirlewine úlken kómegi bolğan saz ásbapta oynaw da, muzıka klasındaǵı áhmiyetli kónlikelerden biri. Saz ásbaplardı tuwrı metodlar menen oqıtıw hám úyretiw baslı talaplar bolǵanı sıyaqlı, bala jası hám onıń professionallıq dárejesine mas bolğan, tuwrı saz ásbaplardı tańlap alıw júda áhmiyetli bolıp sanaladı. Tuwrı hám mas keletuǵın ásbaplardan sabaqta paydalanıw qızıqlı hám nátiyjeli oqıw ortalıǵın jaratıw ushın júda kerekli faktor bolıp tabıladı. Klasta qollanılatuǵın ásbaplar oqıwshılardıń muzıka menen óz ara qatnaslarına, uqıpların rawajlandırıwǵa hám dóretiwshilikti júzege shıǵarıwına tikkeley tásir etedi.

Balalar muzıka klası ushın mas hám qolay bolğan saz-ásbaplar dizimi hám jıynaǵı bir qansha dúnyanıń aldǵı muzıka oqıtıw metodlarında óz kórinisin tapqan. Karl Orfftıń muzıka oqıtıw metodı sóylew, háreketleniw, qosıq aytıw, improvizaciya, urma saz ásbapları birlestirilip, muzıka óneri tábiyiy rawajlandırılıwǵa qaratılǵan usıl bolıp esaplanadı. Karl Orff (1895-1982) kompozitor hám muzıka oqıtıwshısı muzıkanı intuitiv, qızıqlı hám balalardı baǵdarlangan tárizde úyretiwge arnalǵan Orff Shulwerk (yamasa Orff) metodı menen muzıka tálimine tereń tásir kórsetti. Orff metodınıń ayrıqsha ózgeshelikleriniń biri hár qıylı jastaǵı oqıwshılardıń, ásirese, balalardıń qatnasıwın, improvizaciyanı hám muzıkalıq izertlewdi qollap-quwatlaw ushın arawlı túrde jaratılǵan ásbaplardan paydalanıwı bolıp tabıladı. Orff ásbapları kishi jastaǵı baslanǵısh oqıwshılar ushın da paydalanıwǵa qolaylı bolıwı ushın jaratılǵan. Olar óziniń ápiwayılıǵı hám kóp qırlılıǵı menen tańlanıp, oqıwshılardı ritm, nama, garmoniya hám dinamika sıyaqlı tiykargı muzıkalıq elementlerdi úyreniw imkaniyatın beredi. Kóplegen ásbaplarda alıp taslanatuǵın perdeler yaki klavishler bar bolıp, olar oqıwshılardı dissonans dawıslardıń aldın alatuǵın hám improvizaciyanıń tabıslı bolıwın támiyinleytuǵın pentatonikalıq shkala sıyaqlı ápiwayılastırılǵan tonallıqlardı jaratıw imkaniyatın beredi. Orff usılındaǵı ásbap túrleri tiykarınan tórt topardı bolıp kórsetiledi:

Urip shertiletuǵın ásbaplar - Orff instrumentariumınıń tiykarın quraydı, sebebi olar intuitiv bolıp, oqıwshılardı ritm hám pulsti ózlestiriwge járdem beredi. Olar jáne tómendegi kategoriyalardı bolıne:

1. Notasız urma ásbaplar: Muzıkaǵa emes, bálki ritmke tiykarlangan saz ásbaplar: ritm tayaqshaları, qol barabanları, sheykerler, marakaslar, úshmúyeshlikler, samballar hám kastanetler
2. Notalı urma ásbaplar: Oqıwshılardı nama hám garmoniyanı úyreniw imkaniyatın beretuǵın ásbaplar. Olardı tómendegiler kiredi: ksilofonlar (soprano, alto, bas), metallfonlar (soprano, alto, bas), glokenshpillar (soprano, alto).

Bul saz ásbaplar, ádette, aǵash yamasa metall tayaqshalarǵa iye bolıp, kóbinese toparlıq birge atqarıw hám dóretiwshilikti xoshametlew maqsetinde ansambl sharayatında shertiledi.

Melodiyalıq ásbaplar. Oqıwshılardıń nama hám sózlerdi túsiniwin jaqsılaw maqsetinde, urıp shertiletin ásbaplarǵa qosımsha túrde melodiyalıq ásbaplarda kirgiziledi. Eń kóp tarqalǵan mısál – rekorder ásbabı bolıp, ásirese soprano rekorder bolıp, onı shertiw ańsat hám oqıwshılardı úplep shertiletin ásbapları texnikası menen tanıstıradı. “Rekorder” bul aǵashtan islenilgen, úplep shertiletin ásbaplar shańaraǵına kiriwshi, tek ǵana háweskerler ushın jaratılatuǵın oyınshıq, oqıw quralı yamasa ápiwayı saz ásbabı emes, al álbette dóretiwshilikti de talap etetuǵın muzikalıq ásbap bolıp esaplanadı.

Dene menen urıp shertiw. Dene perkussiyası dástúriy mánistegi ásbap bolmasa da, Orff usılınıń áhmiyetli bólegi bolıp esaplanadı. Oqıwshılardıń denesinen ásbap sıpatında paydalanıp, ritm hám dinamika menen shuǵıllanıwı, kinestetikalıq oqıwdı bekkemlew imkaniyatın beredi.

Basqa ásbaplar. Kishi saz ásbaplar (mısalı, ukulele yamasa kishkene arfa) yamasa pianino sıyaqlı basqa da saz ásbapları sabaqqa joldas bolıwı yamasa qosımsha dawıs qatlamların támiyinlew ushın paydalanılıwı múmkin.

Orf usılındaǵı balalarǵa mas hám qolay bolǵan ásbaplardan paydalanıw kóplegen oqıw hám rawajlandırıwǵa baylanıslı paydalar beredi, sonıń ishinde:

- Aktiv qatnasıw: Oqıwshılar tikkeley muzıka dóretiwshiligi menen shuǵıllanıw, oqıw tájiriybesin qollap-quwatlaydı.
- Dóretiwshilik hám improvizaciya: ásbaplardıń ápiwayılıǵı izertlew hám dáslepki muzikalıq dóretpelerdi jaratıwdı ańsatlastıradı. Hám bul óz gezeginde, balanıń ózine degen, óz muzikalıq qábiletlerine degen isenimi artadı.
- Birge islesiw: ansambl oqıwshılardı basqalar menen tınlaw, birge islesiw hám muwapıqlasıwǵa úyretedi.
- Muzikalıq túsiniw: Oqıwshılar oynaw arqalı ritm, pát, dinamika hám garmoniyanı intuitiv túrde úyrenedi.

Orff usılında saz ásbapları quwanışlı hám toltırıwshı muzikalıq tájiriybeni jaratıwda oraylıq rol atqaradı. Bul ásbaplar ápiwayılıq, qolaylılıq hám kóp qırlılıqtı birlestirip, oqıwshılardı muzıkanı bilim beriwshi hám ruwxlandırıwshı túrde úyreniw imkaniyatın beredi. Bunday qatnas jeke muzikalıq sheberlikti qalıplestirip qoymastan, dóretiwshilik, birge islesiw hám muzıkaǵa úzliksiz muhabbattı qalıplestiredi.

Al, bul Orff instrumentariumında paydalangan saz ásbaplardı hám olardı tánlawdǵı faktorlardı esapqa alıp otırıp, biz ózimizdiń milliy saz ásbaplardan

qaysıların bul topaǵa mas dep ayta alamız? Álbette, biziń tiykarǵı saz ásbaplarımız bolǵan tarlı-tartıshlı – duwtar, girjek, qobız, yamasa úplep shertiletin balaman sıyaqlı ásbaplardı endi muzıka álemine kirip kiyatırǵan baslangısh oqıwshılardı yaǵı ulıwma bilim beriw mekteplerinde professional hám specifikalıq úyretiw, balalardıń sabaqlarında ámeliyatta qollanıwǵa qosıw biraz balalar ushın qıyınshılıq tuwdırarı sózsiz. Bul ásbaplardıń diapazonı hám kólemi kishiriytirilgen túrleri islep shıǵılmasa, bulardı keyinrek, balalar biraz muzıka tuwralı dáslepki túsiniklerge iye bolǵan soń úyretile baslansa, yaǵı arnawlı muzıka mekteplerindegi jeke klaslarda úyretile durıs boladı. Biraq, názerden sırtta qaldırılmaı, tanıtırılıp barılsa kóbirek orınlı. Al, balalarǵa birden muzıkalıq ásbaplar menen baylanıs ornatıp, jeke tájiriybesinde sınap kóriwi ushın mas keletin saz ásbaplar da joq emes. Dúzilisi jaǵınan bir qansha ápiwayı bolǵan hám kóplegen kónlikpelerdi talap etpeytuǵın urıp shertiletuǵın hám demli saz ásbaplar jeterli. Olardı, mısali:

- Demli saz ásbaplar; úshpelek, qamıs sırnay, shıńqobız, ǵartıq, balaman;
- Urıp shertiletin saz ásbaplar; tuyaq, qabaq, kishi dáp sıyaqlı.

Bul tóbedegi milliy ásbaplarımız hár tarepleme balaaǵa dáslepki muzıkalıq talimdi beriwde, muzıkalıq túsiniklerdi túsindiriwdе, ritmikaliq túsiniklerdi kórsetkende eń jaqsı ápiwayı, ámeliy kómekshi wazıypasın atqara aladı. Jáy ǵana úshpelek ásbabın mısal etip alayıq.

Úshpelek - qaraqalpaq xalqınıń úplep shertetuǵın ásbaplar qatarına kirip, onıń pishimi kishkene domalaq kóriniske iye, gúzege uqsatqan bolıp keledi. Bul ásbap basqa xalıqlarda qus formasında bolıp, 1-3 tesigi boladı. Biziń úshpelek ásbabımız ılaydan islenip, seslerdi ózǵertetuǵın tiykarǵı eki tesigi bar. Úshpelektiń sestі jıńıshke bolıp, nay ásbabınıń sestine jaqın bolıp keledi. Úshpelek ásbabına arnalǵan sanawlı ǵana namalar bar bolıp, qaraqalpaq xalqında kóbinese shopan hám jılqımanlar shertip kelgen. Bul ásbaptıń dawısı júdá jaǵımlı, jumsaq hám onıń sestiniń artında qanday da bir elespesiz ájayıp ızıldı ses esitiledi. Bunnan tisqari úshpelek, dońız qabaq sıyaqlı ásbaplar ılaydan islengenligi ushın kóbinese balalardı bir jaǵınan oyınshıq retinde qollanılsa, ekinshi bir tárepten hár qıylı jaǵımlı namalardı da atqaratuǵın ásbap bolǵan. Úshpelek ásbabınıń birneshe túreleri bar. Bul saz ılaydan islep, pisiriledi. 3-4 tesiksheli, gúzege uqsas, jáne nayshalı túriniń ishine suw quyıp shertilse, búlbıldıń sestine uqsas ses beredi.

Bunnan bólek, balalar muzıka klaslarına ideal mas keletin urıp shertiletin ásbaplarda bar. Tuyaq - bul ásbap attıń tuyatına islew beriw arqalı jasaladı. Eki tuyaqtı bir-birine urıw arqalı attıń júrisin yamasa shawǵan sestin beredi. Qabaq - bul ásbap jetilip piskende suw qabaqtıń eki tárepini kesip alıp, ishi tazalanıp, baspaq yamasa tay terisi menen qaplanadı. Tuyaq hám qabaq ásbapları shıǵarmadaǵı

berilgen obrazlardı jaratıp beriw ushın usıl beriwshi ásbaplar bolıp tabıladı. Bul milliy saz ásbaplar menen jaqınnan tanısıw hám óz tájiriybesinen ótkeriw arqalı balalar muzıkanı tek teoriyalıq jaqtan emes, al óz úlkesiniń milliy muzıkalıq mıyrası retinde de úyrenedi hám milliy ruwxta tárbiyalandı.

Bul ásbaplardı toplaı, tek ǵana jeke atqarıw emes, al ansambl bolıp namalar atqarǵanda da paydalanılsa boladı. Bul arqalı balalardıń toparlarda sherik bolıp islew kónlikpeleri asadı. Bunnan tısqarı, joqarıdaǵı ásbaplardıń ápiwayılıǵı, diapazonınıń tarlıǵı hám qolaylıǵı menen balalardıǵa ásbaplarda erkin túrde improvizatsiya qılıwǵa múmkinshilik jaratdı hám balalarda dóretiwshilik qábiletiniń rawajlanıwına alıp keledi.

Orff instrumentariumındaǵı saz ásbaplar jıllar sınaǵınan ótkenligi, óziniń ápiwayılıǵı hám muzıkalıq improvizaciya hám eksperimentler qılıwǵa qolaylılıǵı menen endi muzıka álemine qádem qoyıp atırǵan balanıń muzıkalıq ásbap penen shoshımay baylanısqa kirisip hám ol menen hár túrli eksperimentlerdi qılıp kóriwin, ózi ushın muzıkalı ashılıwlar qılıwın qollap-quwatlawı menen júda áhmiyetli. Bulardıń bárin esapqa ala otırıp, hám bul saz ásbap tańlawdaǵı jantasıwǵa biraz ǵana milliy kolorit, yaǵnıy, milliy saz-ásbaplardı qosıw arqalı, muzıka klaslardaǵı saz ásbaplardan ónimli hám effektiv, hám milliy ruwxtaǵı muzıka klasların jaratıw artıq bolmas edi dep oylaymız. Qáytse de, eń baslısı bul qosımshalar balanıń muzıkalıq hám kognitiv aqılınıń ósiwi hám rawajlanıwına úlken xızmet eteri sózsiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. “Discovering Orff: A Curriculum for Music Teachers” – Jane Frazee;
2. “Teaching general music: approaches, issues and viewpoints” – Brent M.gault, Carlos R.Abril, 2016.
3. “Qaraqalpaq muzıka tariyxi” – A.Nadirova, 2018;
4. “Music for Children” (Volumes 1–5) – Carl Orff & Gunild Keetman;

QADIMGI MISR SIVILIZATSIYASIDA MUSIQA VA MUSIQA ASBOBLARI

Aliev Nursultan,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali "Cholg'u ijrochiligi"
kafedrası mudiri

Annotatsiya. Qadimgi Misr sivilizatsiyasi san'at sohasida juda boy va teran ildizli tarixga ega. Ular musiqa, rassomchilik, haykaltaroshlik, me'morchilik kabi ko'plab sohalarda muhim asarlar yaratganlar. Musiqa Misrda dastlab faqat diniy marosimlarda ishtirok etgan bo'lsa da, vaqt o'tishi bilan kundalik hayotda ham muhim o'rin tutgan. Ushbu maqolada Misrdagi musiqa tarixi va o'sha davrda keng qo'llanilgan musiqa asboblari haqida to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar. musiqa, Misr, fleyta, truba, arfa, lira, nay, goboy.

Ijtimoiy tartibning rivojlanishi bilan parallel ravishda musiqa ham rivojlandi. Uzoq vaqt sehr vositasi sifatida qo'llanilgan musiqa keyinchalik diniy musiqa shaklini oldi va oxir-oqibat vaqt o'tishi bilan diniy sohadan ham chiqib, mustaqil san'atga aylandi. So'zlashuv tili kabi musiqa tili ham uzoq o'zgarishlar natijasida shakllangan. Marosimlarda, ibodatxonalarga kiraverishda, askarlar urushga ketayotganda doimo musiqa bo'lgan. Keyinchalik u shaxsiy hayotda ham ishtirok etgan. To'y, dafn marosimi, ziyofat, ekinlarni yig'ishtirish har doim musiqa jo'rligida o'tkazilgan [5: 11].

Misrdagi musiqiy hayot qabrlar devorlaridagi qabrtoshlar va devoriy rasmlarda boy tarzda aks ettirilgan. Tantanali ziyofat sahnalarida mezbob va mehmonlarni xursand qilish uchun cholg'u asboblari chalgan, qo'shiq kuylagan musiqachilar jamoasi va raqqosalar tasvirlangan [2: 8-9].

Arfa - Misrda eng ko'p ishlatiladigan va vaqt o'tishi bilan rivojlanib borgan musiqa asbobi bo'lib, barmoq bilan chalinadigan, uchburchakli, torli cholg'u asbobidir. Mesopotamiya va Misrda paydo bo'lgan birinchi arfalar kamondan yasalgan. Bunga tovush qutisi qo'shib, usti teri bilan qoplangan va yoysimon yoki egilgan arfa turi paydo bo'lgan [2: 16].

4-sulola davrida mavjud bo'lgan biz biladigan Misr arfasi benet deb ataladi. Egri arfa odatda 5-7 torli bo'lgan. Ushbu arfa turi Yangi Qirollik davrining boshlarigacha mavjud bo'lgan. Ba'zi arfalarining tovush qutisi ustida arfachilarning homiysi Horusning ko'zi chizilgan. O'rta Qirollik davrida egri arfa bilan bir qatorda ko'p egri tumshuqli va chuqur tovush qutisi bo'lgan arfa shakli paydo bo'ldi. Yangi Qirollik davrida keng qo'llanilgan bu arfa simlarining soni odatda 9

ta. Misr arfalari shakllarining nafisligi va ehtiyotkorlik bilan bezatilishi har doim diqqatga sazovor bo'lgan.

Lira - Qadimgi Onasiyada paydo bo'lgan musiqa asboblardan biri. Qadimgi Sharqda keng qo'llanilgan bu cholg'uning kelib chiqishi Mesopotamiya yoki Suriya ekanligi haqida turli fikrlar mavjud. Arfalarning uchburchak ko'rinishidan farqli o'laroq, liralari to'rtburchak shaklga ega. U ovoz qutisiga bog'langan ikkita yon qo'l va tekis, ba'zan egilgan yuqori qo'ldan iborat bo'lishi mumkin edi. Torlar odatda ovoz qutisining asosiga bog'langan va ko'priq orqali yuqori qo'lga yetib boradi. Qo'shqo'llab baravariga chalinadigan lirani simdan yasashardi. Nayzasiz yoki bir qo'lda nayza bilan chalinardi [2: 20]. Misrda bu cholg'u "tebuni" va "nabla" deb ataladi [1: 36].

Bu asbob Misrga 18-sulola davrida Suriya orqali kirib kelgan deb taxmin qilinadi. Misr liralari turli shakllarda, to'g'ri va egri yengli, simmetrik yoki nosimmetrik ko'rinishlarda bo'ladi. Lira erkak va ayol musiqachilar tomonidan ijro etilishi mumkin edi. Simlar soni 4 va undan ortiq bo'lishi mumkin. Uning kichkina va o'rta bo'yilardan tashqari, odam bo'yi, oyoqli turlari ham mavjud. Ilgari gorizontol, 19-sulola davridan beri esa vertikal holatda saqlanib kelinmoqda [2: 27]. Gorizontol joylashgan liralari ko'p jihatdan Ossuriya lirasiga o'xshash bo'lsa da, vertikal joylashgan liralari ko'proq Misrga xosdir.

Liralarning ikki yon tomoniga ot va kiyik kabi hayvonlarning bosh qismlari o'yib ishlangan. Bu liralari butunlay yog'ochdan yasalgan bo'lib, ularning bir qo'li ikkinchisiga qaraganda uzunroq qilib yasalgan. Cholg'uni moslashtirish uchun torlar pastga yoki yuqoriga harakatlanuvchi qilib yasalgan. Berlin va Leyden muzeyida qadimgi Misr davriga oid lira namunalari saqlanadi [3: 197].

Qadimgi Misrda puflama cholg'ularning ko'plab turlarini aniqlash mumkin bo'lsa da, ularning aksariyati bir-biriga juda o'xshaydi. Shu sababli bu musiqa cholg'ularini alohida nomlar ostida ajratib bo'lmashligi sababli, ularning barchasini umumiy tarzda fleyta nomi ostida o'rganish to'g'riroq ko'rinadi. Bu cholg'ular qatoriga klarnet, gaboy, kaval va nayni kiritish mumkin.

Fleyta - qamishdan yasalgan, uzunligi bir metrqa yaqin, ikki tomoni teshik musiqa asbobi. Ushbu musiqa asbobini tik turgan va o'tirgan holda chalish mumkin. Uch yoki to'rt teshikli bu fleytalarni chalayotgan san'atkorlar eng uzoqdagi teshikka cho'zilish uchun qo'llarini to'liq cho'zishga tayyor edilar. O'rta Qirollik davriga oid fleytalar topilgan bo'lib, ularning balandligi taxminan 1,8 sm bo'lgan. Fleytalar marosim musiqalari bilan bir qatorda kundalik hayotda ham qo'llaniladi. Ma'lumki, odamlar dalada ishlayotganda ham bu fleytalarni chalishgan. Yangi Qirollik davrida erkaklar va ayollar tomonidan ijro etilgan fleyta

cholgʻusidan foydalanish kamaydi [2: 46]. Yangi qirollik davrida Osiyo taʼsirida fleyta oʻrni gaboy egallagan [4: 334].

Misrda fleytalarining turli xillari mavjud. Bu xilma-xillik ularning oʻlchamlari va teshiklari sonidan kelib chiqadi.

Nay deb nomlangan musiqa asbobi ham fleytalar orasida joylashgan asbob. Nayning baʼzi turlari qadimgi Misrda ishlatilgan uzun fleytaga deyarli oʻxshaydi. Zamonaviy misrliklarning nayi odatda “Darvesh Flute” nomi bilan tanilgan. Nay taxminan 18 dyuym uzunlikdagi qamishdan tayyorlanadi. Yuqori uchi 7-8 dyuym qalinlikda. Ovozlar juda kichik tirqishga puflash orqali chiqariladi. Koʻproq yoki kamroq kuch bilan puflash orqali tovushlar yuqori yoki past oktavada hosil boʻladi [3: 215-216].

Trubalar - bu harbiy musiqada, armiya yurishlarida signal berish uchun ishlatiladigan silindrsimon quvurdan iborat puflamali asbob. 18-sulola podshohlaridan Tutankamon qabridan ularning namunalari topilgan.

Misr relyefli plitalar va devor rasmlari jihatidan juda boy. Qabr devorlaridagi boʻrtma rasmlarda ziyofat sahnalari tasvirlangan. Ushbu releflarda turli musiqa asboblari chalayotgan guruhlar, qoʻshiq aytayotgan musiqachilar, raqsga tushayotgan qizlar, ularni tinglayotgan odamlar tasvirlangan. Rasmlarda turli xil musiqa asboblari uchratish mumkin. Qadimgi Qirollik davrida arfa, lira, fleyta kabi cholgʻularidan keng foydalanilganligi koʻrinadi. Biroq, Yangi Qirollik davrida ushbu cholgʻularning shakllari oʻzgarganligi, torlar soni va puflama cholgʻularda teshiklar soni koʻpayganligi maʼlum.

Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, Misrda musiqiy did oʻzgargan. Ayniqsa, arfalarda katta oʻzgarishlar boʻldi. Uning hajmi kichrayib, qoʻlda koʻtarib yurish mumkin boʻldi. Ushbu musiqa asboblari bezaklariga ham katta eʼtibor berilgan va cholgʻular muhim deb hisoblangan baʼzi hayvonlar naqshlari bilan bezatilgan.

1-rasm. Misr relyefli plitalar va devor rasmlari.

Ma'bad va qabriston devorlaridagi xudolarga qurbonlik keltirish marosimlari va hosilni yig'ib olish sahnalariga ham musiqa jo'r bo'lgan. Dalada ishlayotgan ishchilar fleyta jo'rligida qo'shiq kuylashgan. Shularga qarab, musiqaning diniy marosimlarda ham, kundalik turmushda ham o'rni juda keng, deb aytish mumkin. Musiqachilar Misr jamiyatida muhim o'rin egallab, saroyda turli unvonlar bilan atalgan amaldorlar qatoridan joy olgan. Bundan tashqari, nafaqat erkaklar, balki ayollar ham musiqachi bo'lishi mumkin va toshlardagi rasmlarda arfa, lira, nay va fleyta chalayotgan ayollar ham tasvirlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alaner, A. Bülent. Tarihsel Süreçte Müzik. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000.
2. Dinçol, Belkıs. Eski Önasya ve Mısır'da Müzik. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları, 2003.
3. Engel, Carl. The Music of the Ancient Nations. Londra: Boston University, 1864.
4. İnan, Afet. Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
5. Tunçer, Berna. Eskiçağ Kilikia Çalgıları. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2005.

II BÓLIM. MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDEGI MASHQALALAR HÁM OLARDÍN TEORIYALÍQ SHESHIMLERI

KOMPOZITOR DÓRTIWSHILIGINDE “WATAN” TEMASÍ

Polatbekova Dilaraxan,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis fillialı “Muzıkatanıw”

qánigeligi 1-kurs studentı

Ilimiy basshı: Kamalova Gúlmáryam

Annotaciya: Bul maqala Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri, belgili kompozitor, oqıtıwshı Dariko Djanabaevanıń vokal janrındaǵı shıǵarmaları, sonıń ishinde “Aman bolshı, Jer-Ana” atlı qosıǵınıń muzıkalıq tárepten talıqlanıwı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: qosıq, professional, pedagog, kórkem óner, atqarıwshı, Watan, xalıq namaları, talıqlaw faktura.

Watan – adam balasınıń eń qımbat baylıǵı. Ol tuwılıp ósken jeri, atababalarımızdıń mańǵilik miyrası. Watanımızdıń tariyxı hám mádeniyatı biz ushın úlken maqtanısh. Oǵan degen súyispenshilik penen húrmet hár birimizdiń júregimizde mángi saqlanadı. Watanǵa degen súyispenshilik – bul óz eliniń ósip-óniwine úles qosıw, onıń tınıshlıǵı ushın miynet etiw bolıp esaplanadı. Watan bul hár bir insan qálbindegi sheksiz sezimler bolıp, Watanǵa bolǵan sezimlerin shayırlarımız qalemin qolına alıp qaǵaz betine tusiretuǵın bolsa, elimizdiń rawajlanıwına úlken ules qosıp atırǵan kompozitorlarımız óz sezimlerin jırlap notaǵa túsirip kiyatır. Atap aytatuǵın bolsaq, Qurbanbay Zareddinovtıń “Watan degen” qosıǵı, Saparbay Palwanovtıń “Dala armanları” degen qosıqların esitken waqıtta insanńıń kewlinde patriyotlıq sezimler oyanıp ketedi. Usınday temada Dariko Djanabaeva dóretiwshiliginde de óz shıǵarmaların dóretken.

Dariko Djanabaeva Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri, birinshi professional hayal kompozitor bolıp esaplanadı [5: 37-39]. Ol hayal bolıwına qaramastan, sonsha qıyınshılıqtan ótip, shańaraǵın, jumıs hám kompozitorlıqtı da birge alıp barǵan. 1966 – jılı mektepti tamamlagannan keyin, Dariko Djanabaeva Alma-Ata qalasındaǵı Qurmanǵazı atındaǵı Konservatoriyaǵa “Kompoziciya” fakultetine oqıwǵa tapsırıwdı árman etedi biraq, ol sol jılı qazaq kompozitorlıq mektebiniń tiykarshısı, Qazaqstan xalıq artisti, professional kompozitor, professor Evgeniy Grigorevich Brusilovskiy klasına tayarlaw kursına qabil etiledi. Sol jerde ol 2 jıl dawamında tayarlanadı hám 1968 – jılı R. Gamzatov

sózone “Gúz” atlı romansın jazadı. Bul shıǵarması tabıslı juwmaqlanıp, oǵan áwmet alıp keledi hám sol shıǵarması menen konservatoriyaǵa qabil etiledi. Konservatoriyanı pitkergennen keyin ol Qaraqalpaqstanǵa kelip óz dóretiwshiligin dawam etedi. Dóretiwshiligi dawamında túrli janrlarda shıǵarmalar dóretken. Ol Kúnxojanıń sózine “Qaytıp kel” qosıǵın, Estrada jónelisinde J.Izbasqanov sózine eń birinshi “Arman” atlı qosıǵın jazadı. Soń S.Sadıqovtıń “Muhabbatıńnan”, “Qara tallarım”, J.Xojaniyazovtıń “Men árman etip edim”, “Juldızıma”, “Meni umıt deyseń” sıyaqlı shayırlardıń sózlerine qosıqlar dóretken.

1990-jılı shańaraǵı menen Alma-Ata qalasına kóship ketedi, hám dóretiwshilik jumısın sol jerde dawam etedi. Dóretiwshiligi dawamında ol Qazaqstanǵa belgili alım, pedagog, jazıwshı Gulnar Shamshieva sózine “Aman bolshı, Jer-Ana” atlı qosıǵın Qazaqstannıń hawasına, tawlarına, xalqınıń mıymandoslıǵına qarap óziniń tuwılıp ósken jerin saǵınıp qosıqtı dóretdi.

Wa, Jer-Ana, qayǵıń ushın kimge kiná taǵasıń?

Qunıń ne bop baradı, óziń ne bop barasıń,

Óz perzentıń ózińe or qazıp tır aspannan,

Qalay emdep jazarsıń adam ulı sanasın.

Qosıqtıń tekst qatarların oqıǵan waqtımda, hámme birdey emes, hám hámme jaman emes ekenligin, Watandı qádirlep, Watanıń rawajlanıwına óz úleslerin qosatın da, Watandı qádirlemeytin perzentler de bar ekenligin túsinemiz. Usı tekstler menen Watan saǵınıshın, óz elin ańsaw, Watan qádirin túsiniw sazımlerin sonday júrekke jaqın sózler menen qosıq qatarlarında jetkerip bergen. Bul shıǵarmanıń birinshi atqarıwshısı bolmaǵan hám búgingi konferenciyaǵa usı shıǵarmanı alıp shıǵıwdan maqsetimiz, Dariko Djanabaevanıń tek ǵana “Aman bolshı, Jer – Ana” atlı qosıǵın emes, onıń atqarılmay qalǵan dóretpelerin házirgi jaslarımızdıń atqarıwın, sabaqlıq baǵdarlamalarǵa qosılıwın usınıs etpekshimiz.

Dariko Djanabaevanıń fortepiano ushın jazılǵan “Aman bolshı, Jer-Ana” atlı shıǵarması polifoniyalıq usılda, ápiwayı 3 bólimli qosıq formada, C-dur tonallıǵında, 4/4 ólshemde Allegro tempinde dóretilgen. 2 takt kirisiw menen baslanǵan.

1-bólim 3 dáwirden turadı. <Allegro> tempinde, akkortlı faktura menen jazılǵan.

2-bólim $\frac{3}{4}$ ólshemde Moderato tempinde, $\frac{3}{4}$ ólshemde jazılǵan. 1-gáp 9 takt, 2-gáp 8 takt 3-gáp $\frac{4}{4}$ ólshemde 8 taktden ibarat. Bul bólim ortańǵı bólim bolıp, jayılgan faktura menen rawajlangan. Bul bólimde aralas ólshemler qollanılǵan.

Полная партитура

mf A-man - ba dep an - da rın or-man - dar -

sf *mf*

3-bólim 3 gápten turıp 2-bólimnen keyin baylanıstırıwshı taktler berilgen. Naqıratı 2 bólimnen túradı. Juwmaqlawshı bólim 3 taktden ibarat.

Полная партитура

ar - - - man kún!

ff

Juwmaqlap aytqanda, Dariko Djanabaevanıń qálemine tiyisli kóplegen vokal hám kamer saz ásbap shıǵarmaları bar bolıp, olardıń hár biri óziniń ózgeshe mazmunına iye. Bul shıǵarmalar qatarında “Aman bolshi, Jer – Ana” atlı qosıǵı kompozitor hám shayır tárepinen Jer-Ana menen insaniyattıń baylanısın tereń mazmunda ashıp bere alǵan. Joqarıda aytıp ótkenimizdey “Watan” temasında qosıq yaqı tekst qatarların oqıǵanıımızda insan kewlinde patryotlıq sezimler oyanadı hám bul sezimlerdi Dariko Djanabaevanıń dóretpesinde anıq kóre alamız. Kompozitordıń qosıqlarınıń derlik hámmesi esitken insannıń qulaǵına jaǵımlı, júrek tórinen orın alatuǵın qosıqlar bolıp esaplanadı.

Házirgi kúńge shekem “Aman bolshi, Jer – Ana” atlı qosıǵın atqarıwshı adam bolmadı hám usı konferenciya jas atqarıwshılar ustazları járdeminde búl qosıqtıń muzıkası hám tekstleri ózgertilmegen halda atqarıwın usınıs etip qalamız.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Kamalova G. JAMIL CHARSHEMOV'TIN "POPURRI" SHIG'ARMASININ OZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
2. Kamalova, G., & Dauletbaeva, G. (2024). DUWTAR SAZ ASBABIN ZAMANAGOYLESTIRIWDIN AHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
3. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
4. Kamalova G. QALEMI OTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva doretiwshilik joli) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
5. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva. – Nókis: "Ilimpaz", 2023.

ROMANTIZM KOMPOZITORLARI

Jalg'asbaeva Shiyirin,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filialining Fortopiano (organ)

mutaxassisligi 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Saburova Umida Maulenovna

Annotatsiya: Romantizm davri kompozitorlari o'z asarlarini yaratishda inson ruhiyatining chuqur ifodasi, tabiat va erkinlikka bo'lgan ehtirosli muhabbatni o'zida aks ettirdilar. Bu davr musiqasi klassik musiqaning an'alarini yangi yondoshuvlar bilan boyitib, har bir kompozitor o'ziga xos musiqiy uslub va hissiyotlarni yaratdi. Romantizm musiqasi shaxsiy his-tuyg'ularni, milliy va folklor an'alarini, tabiatni va fantastik elementlarni o'ziga xos tarzda ifodalashni maqsad qilgan edi. Ushbu davrning buyuk san'atkorlari, masalan, Ludwig van Beethoven, Frédéric Chopin, Pyotr Ilyich Tchaikovsky, Johannes Brahms, musiqaning ekspressiv kuchini yangi darajaga olib chiqishdi. Ular asarlarini yaratishda boy melodiylar, turli tembrlar va murakkab ritmik strukturalarni qo'lladilar. Romantizm musiqasi tasavvur va fantaziyaning boy dunyosini kashf etdi, bu esa uni o'z davrining eng jozibali va ehtirosli musiqiy yo'nalishlaridan biriga aylantirdi.

Kalit so'zlar: romantizm, kompozitorlar, musiqa, ludwig van Beethoven, pyotr ilyich chaikovsky, johannes brahms, ekspressivlik, melodiya, ritm, folklor, tabiat, fantaziya.

Romantizm musiqasi XIX asrning boshlarida paydo bo'lib, o'zining eng yuksak cho'qqisiga asrning ikkinchi yarmida yetdi. Bu davrda musiqiy ifoda erkinligi, shaxsiy his-tuyg'ular, tabiatga bo'lgan muhabbat va fantastik unsurlar asosiy mavzular sifatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Romantizmning ajralib turadigan xususiyati shundaki, u musiqaning tashqi shakllaridan ko'ra, insonning ichki dunyosini, uning ruhiy holatlari va his-tuyg'ularini ifodalashga katta e'tibor qaratdi. Kompozitorlar bu davrda yangi melodiyalar, murakkab ritmik tuzilmalar va rang-barang temblarni qo'llash orqali musiqaning cheksiz imkoniyatlarini ochib berdilar. Musiqa orqali insonning orzulari, umidlari, va qayg'ularini chuqurroq anglashga harakat qilishdi. Romantizm musiqasi klassik musiqaning mustahkam poydevorini davom ettirgan bo'lsa ham, u yangi tasavvurlar va yondoshuvlarni yaratishda o'ziga xos yo'nalishni ishlab chiqdi [1].

Shu tariqa, romantizm kompozitorlari o'z asarlari orqali tarix, madaniyat va insoniyatning eng chuqur his-tuyg'ularini aks ettirdilar.

Romantizm davri musiqasi insonning ichki dunyosini, hissiyotlarini va shaxsiy tajribalarini ifodalashda yangi yondoshuvlar yaratdi. Bu davr kompozitorlari o'z asarlarini yaratishda musiqaning faqat tashqi shakllari bilan emas, balki uning ruhiy va hissiy tomonlari bilan ham shug'ullanishdi. Ludwig van Beethoven, Frédéric Chopin, Pyotr Ilyich Tchaikovsky va Johannes Brahms kabi buyuk san'atkorlar romantizmning asosiy prinsiplari va tamoyillarini shakllantirib, musiqiy tilni yangi darajaga olib chiqdilar [2].

Biroq, romantizm musiqasining rivoji bilan birga uning ijtimoiy va siyosiy konteksti ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Kompozitorlar o'z asarlarida shaxsiy dunyoqarashlari, ijtimoiy muammolar va insoniy masalalarni ham ifodalashga harakat qilishdi. Romantizm davrida musiqada erkinlik va individualizmning muhim o'rnini bor edi, bu esa musiqiy ifodaning va kompozitsiya shakllarining kengayishiga olib keldi [3].

Biroq, romantizm musiqasida yuzaga kelgan ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud edi. Kompozitorlar yangi shakl va uslublar yaratishda o'z uslubining o'ziga xosligini yo'qotish xavfi bilan duch kelishdi. Musiqa juda hissiyotli va ba'zida melankolik bo'lib, bu ba'zi tinglovchilar uchun murakkabliklar yaratgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, romantizmning asosiy mavzulari, masalan, tabiat, sevgi va insonning ichki iztiroblari ba'zi tanqidchilar tomonidan haddan tashqari idealizatsiya va sentimentalizm deb baholangan [4].

Shu bilan birga, romantizm musiqasi o'zining innovatsion yondoshuvlarini va shaxsiy ifodalarini yaratishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Beethoven, Chopin, Tchaikovsky va Brahms kabi kompozitorlar o'z asarlarida musiqaning

ekspressiv kuchini yangi darajaga olib chiqdilar. Ularning musiqasi nafaqat o'z davriga, balki keyingi asrlarda ham musiqiy dunyoni shakllantirdi.

Romantizm musiqasi hozirgi kunda ham ahamiyatini saqlab qolgan va dunyo bo'ylab musiqiy tahlillar, ijrolar va tadqiqotlar orqali o'rganilmoqda. Bu davr musiqasi ko'plab zamonaviy musiqachilar va tinglovchilar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Romantizmning eng katta merosi, ehtimol, musiqaning hissiyotlarga boy, shaxsiy va chuqur ifodalar yaratishdagi imkoniyatidir. Bundan tashqari, bu davr musiqasi turli milliy va madaniy elementlarni o'z ichiga olib, global musiqiy madaniyatning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi [5].

Shunday qilib, romantizm musiqasi nafaqat musiqiy inqilobni, balki insonning ichki dunyosini va uning hissiyotlarini yanada chuqurroq ifodalash imkoniyatlarini yaratdi. Bu o'z navbatida musiqaning kelajakda rivojlanishiga va yangi san'at shakllarining paydo bo'lishiga turtki bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, romantizm musiqasi XIX asrda insonning ichki dunyosini va hissiyotlarini ifodalashda yangi imkoniyatlar ochdi. Bu davr kompozitorlari o'z asarlarini yaratishda erkinlik, shaxsiy ifoda va emosional chuqurlikni asosiy tamoyil sifatida qabul qildilar. Ludwig van Beethoven, Frédéric Chopin, Pyotr Ilyich Tchaikovsky va Johannes Brahms kabi buyuk san'atkorlar o'z musiqalarida yangi yondoshuvlar va innovatsion texnikalarni qo'llagan holda romantizm musiqasini yangi yuksakliklarga olib chiqdilar. Ularning asarlarida tabiat, sevgi, qayg'u va inson ruhiy holatlari yanada chuqurroq ifodalandi.

Romantizm musiqasi shaxsiy va emosional ifodaning eng yuqori nuqtasini tashkil qilib, nafaqat o'z davriga, balki kelgusi musiqiy rivojlanishlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu davr kompozitorlarining asarlari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab, ko'plab zamonaviy ijrochilar va musiqashunoslar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Romantizmning eng katta merosi, ehtimol, musiqaning hissiyotlarga boyligini yangi darajaga olib chiqishda va insoniyatning ichki dunyosini hamda tabiatni o'ziga xos tarzda musiqiy til bilan ifodalash imkoniyatini yaratishda yotadi.

Shunday qilib, romantizm musiqasi nafaqat san'at tarixida, balki inson hissiyotlari, orzulari va tabiatga bo'lgan munosabatni anglashda muhim o'rin tutadi. Bu musiqiy yo'nalishning qadriyatlari hozirgi kunda ham davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Taruskin, R. (2005). The Oxford History of Western Music: The Romantic Era. Oxford University Press.
2. Kerman, J., & Tomlinson, G. (2016). Listen. 8th edition, Pearson Education.

3. Taruskin, R. (2009). Music in the Nineteenth Century. Oxford University Press.
4. Rosen, C. (2002). The Romantic Generation. Harvard University Press.
5. Glover, J. (2010). The Romantic Era in Music: A History. University of Chicago Press.

DARIKO DJANABAEVANIŇ “MENI UMÍT DEYSEŇ” SHÍĜARMASI HAQQINDA

Qalenderov Quyash,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzıkatanıw”

bóliminiń 1-basqısh student

Ilimiy basshı: Nodira Rajabova

Annotaciya: Bul maqala Dariko Djanabaevanıń kompozitorlıq jumısları, kóplegen vokal shıǵarmaları haqqında, olardan biri “Meni umıt deyseń” shıǵarması mazmunı hám garmoniyalıq analizi haqqında ayıp ótilgen.

Gilt sózler: temp, qosıq, dinamika, dawıs, atqarıw, ólshem, tonallıq, vokal, janr, organ punkt.

Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, ustaz Qaraqalpaqstannıń birinshi hayal kompozitorı, óziniń oǵada ájayıp shıǵarmaları menen keńnen tanılǵan kompozitor, Qaraqalpaqstan kompozitorlar awqamınıń aǵzası sonday-aq Dariko Djanabaeva kóplegen vokal shıǵarmalardıń avtorı bolıp esaplanadı. Dariko Djanabaeva óziniń dóretiwshilik jolında kóplegen Qaraqalpaq temasına tiykarlanıp shıǵarmalar dóretip kelmekte. Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artistler menen olardan: Dawlet Aytjanov, Zamira Xojaniyazova, Roza Qutekeeva, Jalǵasbay Xoshniyazov, Hikmetulla Ayimbetov, Keńesbay Karimov, Salenbay Sadixov, Saǵiydulla Abbasov, Uzaqbay Pırjanov, Gulstan Shamuratova sıyaqlı artistler menen birgelikte kóplegen jumıslar alıp barıp vokal shıǵarmaları menen keleshek awlatqa 70 ten aslam shıǵarmalar dóretip kelmekte. Dariko Djanabaeva óziniń shıǵarmaların kóbinese lirik janrda jazıp, olarda ıshqı sezimler, jerge bolǵan muhabbat, Watanǵa degen muhabbat sezimlerin keltirip ótip xalqımızǵa shıraylı muzıkalar úlesip atır.

Sol qatarda Jalǵasbay Xojaniyazov benen biraz waqıtlar dawamında birge islesip onıń sózine de muzıkalar dóretken. Olardan atap aytsaq, “Men arman etip edim”, “Meni umıt deyseń”, “Juldızıma” sıyaqlı qosıqlarǵa muzıkalar dóretip

xalıqqa inam etken. Bulardan muhabbat haqqında jazılğan shıǵarmalarınan biri “Men umıt deyseń” shıǵarmasın mısál etip alsaq boladı.

Bul shıǵarma mazmunı lirikalıq bolıp muhabbat haqqında keńnen súwretlep bergen J.Xojaniyazov bul qosıq qatarlarında bir ashıq jigittiń gózzal qızǵa bolǵan ıshqı sezimlerin barlıǵı hámde qızdıń onı qálemeytuǵını ayıp ótilgen. Qosıqın mazmunına qarap onıń atın “Meni umıt deyseń” dep at bergen. Dariko Djanabaeva bul qosıqtıń mánisin tereńnen úyrenip bul qosıqtıń muzıkasın dóretedi.

Bul shıǵarmada kompozitor muhabbat temasın óziniń sheberligi menen ashıp bergeni sonshelli, shıǵarmanıń muzıkasın esitip otıra muhabbat haqqında ekenligi sezilip lirikalıq sezimlerdi oyatadı. Qosıqtıń birinshi qatarlarında qız jigittiń oyında oǵan degen sezimleri kúshli ekenin táriyiplep, al qız onnan ketip baratırǵanlıǵı sóz etilgen:

Kózleriń kózimde turadı jaynap,
Nurıńa balqıydı bawırım qaynap.
Júregim tolıq sır ózińdi oylap,
Al ashıǵım sen-meni umıt deyseń.

Qosıqtıń naqıratında, jigit qızdı oyınan shıǵara almaytuǵının kóp oylap bir qararǵa keliwin, onı eslegende ilhamlanıp nama menen jetkeriwin sóz etiledi.

Diydarıń gewdeme jayǵasıp alıp,
Kewlimdi mın túrlı muqamǵa salıp.
Seni tárip eter namalar shalıp ,
Al hasılım sen meni umıt deyseń.

Bul shıǵarma D.Djanabaeva muzıkası J.Xojaniyazov sózine Qaraqalpaq temasında jazılğan. Shıǵarma lirikalıq janrda bolıp muhabbat haqqında dóretilgen. Bul shıǵarma ápiwayı eki bólimli bolıp c-moll c-frigiy ladında Moderato tempinde jazılğan. Kirisiw tórt takt bolıp kirisiwde shıǵarmanıń qısqasha mazmunı berilgen. Ol tórt taktten ibarat bolıp T organ punktine tiykarlanıp, garmoniyalıq fakturasında jazılğan. Kirisiwdiń birinshi akkortı Neapolitan dawıs benen keldi hám Neopalitan akkort sıpatında birinshi bólimde eki márte ushırasadı. T organ punktı birinshi bólimniń birinshi gápinde tolıq kórsetilgen hám aqırında D_{6,5} T ǵa tawsıldı. Tınıq garmoniyaǵa dissanans sekundalardıń qosılıwı zamanagóy dawıslardı beredi hám sóziniń mánisin tastıyıqlaydı.

Muzıkanıń birinshi bólimi eki gápten ibarat bolıp medsopiano (jay dawısta) atqarıladı. Birinshi bólimniń birinshi gápinen baslap qosıq qatarları Medsopiano menen baslanadı. Birinshi gáp segiz taktten ibarat. Birinshi bólimniń ekinshi gápi bir qatar otklanenieler arqalı keńeytirilgen bolıp D_7 g-mollda, Es-durğa hám Neopalıtan septakort arqalı (II_7^{b1}) c-mollğa tawsıladı. Bul gap naqırat etip atqarıladı. (Jetinshi basqısh kvint sekstakorttan subdominant) arqalı B-durda ekinshi bólimge ótiledi.

Ekinshi bólimde eki gápke bólinip birinshi gáp on eki taktten, ekinshi gáp jigirma taktten ibarat. Birinshi gáp (Altınshı basqısh) benen tawsılıp, ekinshi gáp tolıq (Tonika) menen tawsıladı. Bul shıǵarmannıń shıraylı jerleri hámde tereń mazmunı da ekinshi bóliminde sáwlelendirilgen. Ekinshi bólimniń birinshı gápinde hávij ushırasadı. Bul hávijde shıǵarmadaǵı eń biyik notası B-durğa otklaneniye arqalı (ekinshi oktava Miy) sestine shıǵıladı.

Ekinshi bólimge shekem (melodiya medso piano)menen tawsılıp, ekinshi bólim (forte) menen baslanadı. Al, ekinshi gáp naqırat retinde ayılıadı.

Birinshı gápte c-molldan g-mollğa D_7-D (Daminat septakkordtan Daminant)ğa, c-molldan-B-durğa D_7-VII (Daminand sekundakkordtan jetinshi basqısh) arqalı otklanenie ushırasadı. Ekinshi bólimniń ekinshi gápinde c-molldan-E-durğa VII-III (Altınshı basqısh septakorttan Úshinshi basqısh) arqalı ótiledi,

hámde garmoniyalıq akkortlarda ushırasadı. Ekinshi gáptiń aqırında Neopalitan tonallıqqa VII₇arqalı (des-moll) tanallıq penen aqırına keldi. c-moll organ punktı menen T ğa juwmaqlandı.

Bul shıǵarmanıń garmoniyalıq analizinde kóplep otklanenieler, niopaliytan akkort, T organ punktı 6/8 ólshem ushırasqan.

Shıǵarma haqqında aytatuǵın bolsaq shıǵarma ózinde lirikalıq janrdı keńnen ashıp bere alǵan. Bul shıǵarmanıń bálentlerde kóriniwi tek muzıkanıń ózine baylanıslı bolıp qalmaq, atqarıwshı tárepinen de qosıqtıń melodiyasına qarap emes, al qosıqtıń hár bir qatarın júrekteń, sol qosıqtı jan táni menen aytıwı menen de bul shıǵarma óziniń shoqqısına jetedi.

Dariko Djanabaeva usınday miynetleri menen xalqımızǵa óziniń óshpes, shıraylı, muzıkaları menen Qaraqalpaq xalqınıń kórkem ónerine óz úlesin qosıp kelmekte. Dariko Janabaeva óz dóretiwshilik jolında birqansha namalar qayta islep, óziniń hár túrli ásbaplar ushın túrli janrdagı pyesa shıǵarmalar dóretken bolıp, onıń shıǵarmaları xalıq arasında keńnen atqarılıp kelmekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kamalova G. JAMIL CHARHEMOVTIŇ “POPURRI” SHÍǴARMASINIŇ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
2. Kamalova, . G., & Dauletbaeva , G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABIN ZAMANAGÓYLESTIRIWDIN ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
3. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.

4. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIRKOMPOZITOR (D. Djanabaevadóretiwshilikjoli) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
- 5.G.Kamalova. “Kompozitor Dariko Djanabaeva”. Nókis-2024. “ILIMPAZ”

SAODAT QOBULOVA HAYOTI VA IJODI

Odiljonova Sevinchxon Baxtiyorjon qizi,

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali Akademik xonandalik

yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Jaqsimuratova B.

Annotatsiya: O‘zbek opera san’ati tarixida Saodat Qobulovanning o‘rni beqiyosdir. Izlanishlar jarayonida Saodat Qobulovanning hayoti, O‘zbekistonda opera janrining rivojlanishidagi hissasi, nafaqat opera balki milliy ashulachilik yo‘nalishidagi asarlarni ham mohirona ijro etganligi o‘rganildi. Shu bilan birga birinchilardan bo‘lib chet el klassik operalaridan bosh rollarni rus tilida mohirona ijro ergan o‘zbek opera xonandasi ekanligi ham o‘rganildi. Ushbu maqolada Saodat Qobulova ijro etgan asarlari, turli davlatlarga qilgan ijodiy safarlari, sazovor bo‘lgan davlat mukofotlari haqida qisqacha ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, jahon festivallari, dutor, orkestr, an’anaviy vokal san’ati, bayot, dugoh, Benazir, Hurriyat, Mujg‘onlarim, kinofilm, Gulnora, Nodira.

Taniqli opera, milliy ashulachilik san’ati namoyondasi “O‘zbekiston xalq artisti”, “Do‘stlik”, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibasi, professor, pedagog Saodat Qobulova 1925-yil Marg‘ilonda tavallud topgan. Saodat Qobulovanning istedodi yoshlik paytlaridanoq yuzaga chiqa boshlagan. Maktabdagi turli tadbirlarda mumtoz qo‘shiqlarni mahorat bilan ijro etgan. Bo‘lajak san’atkorning onasi dutorini yaxshi chalar edi, otasi ham musiqani yaxshi ko‘rar edi. “Hurriyat” gazetasidan olingan bir intervyuda Saodat Qobulova quydagilarni eslaydi: “Otam rahmatlikni “Qobuljon sartarosh” deyishardi, chiroyli dutor chalardi. Hatto Marg‘ilonda orkestr jamoasi tuzishgan. Birinchi bo‘lib o‘sha jamoada Habibiyning “Mujg‘onlaring” g‘azalini ijro etganimda, tadbirga tashrif buyurgan o‘sha paytning rahbarlaridan biri o‘rnidan turib, meni tabrikladi:

– Barakalloh! Yaxshi qizim! – u Jo‘raxon Sultonov va Ma‘murjon Uzoqov tomonga o‘girilib so‘zida davom etdi: - Men bu ovozni avval ham eshitganman.

Lekin eslolmayapman. Ha, aytgandek, bahorda bo‘lib o‘tgan Toshkentdagi maktab o‘quvchilari ko‘rigida qatnashmaganmidi?

– Qatnashgan, – javob berdi Jo‘raxon Sultonov.

– Ha, esladim. O‘shanda ham shu ko‘ylakda edi, – kuldi katta rahbar. – Xo‘sh, mayli, demak, Jo‘raxon, bu qizga ustozlik qilasiz. Iste’dod - xalqning boyligi, uni bog‘bon noyob gulni parvarish qilgandek asrash kerak. Nega Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro davrlari hali-hanuz nur sochib turibdi. Ular buyuk iste’dodlarning qadriga yetganlar. Har bir qobiliyatli odamning kamolotiga yordam beringlar, – deb qat’iy tayinlabdi. To‘kis kiyinishim va o‘zimni eplab olishim uchun bir yigitdan ikki kiyimlik Marg‘ilon atlasini hamda qog‘ozga o‘ralgan pul berib yuborishibdi. Shu sabab bo‘lib, ustozlar ko‘magi bilan Chaykovskiy nomli Moskva davlat konservatoriyasida vokal ijrochiligi bo‘yicha tahsil oldim. O‘qish tugagach, oliygoh tavsiyasi bilan Muqimiy nomidagi musiqali drama teatriga ishga keldim”– deb eslaydi Saodat Qobulova [1].

Saodat Qobulova 1940-1948-yillarda “Muqimiy” nomli teatrdan ishlay boshlagan. U teatrdagi ilk ijro etgan ro‘li “Tohir va Zuhra” da Qamar va Xorazshoh qizi Mohim edi, keyinchalik Sobir Abdulla “Tohir va Zuhra” musiqali drammasini yaratadi va Zuhra rolini ijro etadi. Saodat Qobulova 1954-yil Moskvadagi o‘zbek opera studiyasi, 1959-yilda Toshkent davlat konservatoriyasi (hozirgi O‘zbekiston davlat konservatoriyasi)ni tugatadi. 1954-yil “Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri”ga yakkaxon qo‘shiqchi sifatida ishga kiradi. Saodat Qobulova chiroyli va jozibali kalaraturniy soprano ovozi bilan barcha tomoshabinlar qalbidan joy olgan sanatkor desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Dastlab T.Sodiqov va R.Glierning “Layli va majnun” operasidan Layli, keyinchalik M.Ashrafiy va S.Vaselenko hamkorligida yaratilgan “Ulug‘ kanal” operasidan Masha, T.Jalilov va B.Borisning “Tohir va Zuhra ” operasidan Zuxra, T.Sodiqov, B.M. Zeydmen, D. Zokirov va Y.Rajabiy hamkorligida yaratilgan “Zaynab va Omon”dan Xuri, S.Boboyevning “Xamza”dan Sanobar, M.Ashrafiy “Dilorom” operasidan Dilorom, T.Sodiqov, R.Glierni “Gulsara” operasidan Asal, S.Yudakov “Maysaraning ishi” hajviy operasidan Oyxon, R.Xamroyev “Zulmatdan ziyo”dan Gulnor partiyalarini mahorat bilan ijro etgan [2: 213]. Saodat Qobulova turli tillarda: Rus, Azarbajon, Ukrain, Tojik, Arman, Mog‘ul, Hind va boshqa tillarda turli asarlarni ijro etgan [2: 212-214].

Saodat Qobulova birinchilardan bo‘lib chet el klassik operalaridan bosh rollarni rus tilida mohirona ijro ergan o‘zbek opera artistidir. Jumladan Verdining “Rigoletta ” operasidagi Jilda, J.Puchinining “Chio-chio - San” operasidagi Baterflayxonim, J.Bizening “Marvarid izlovchilar” operasidagi Layli, J.Rossiynining “Sevilya sartaroshi” operasidagi Rozina, P.Chaykovskiyning

“Iolanta” operasida Iolanta va boshqa partiylarni o‘zgacha mahorat bilan ijro etgan [2: 213]. Saodat Qobulovaning nafaqat opera balki, o‘zbek klassik va maqom ashulalari ham xalqimiz ko‘nglida chuqur iz qoldirgan. Jumladan “Dugonalar” qo‘shig‘ini bilmaydigan birorta o‘zbek bo‘lmasa kerak. “Dugoh”, “Etmasmidim”, “Chapandozi navo”, “Iroqi Buxoro”, “Samarqand ushog‘i”, “Talqini Bayot”, “Bayot 1,2,3,4”, “Saroxbori oromijon”, “Bu kongil”, “Kashmirida” kabi asarlar hech qachon o‘z qadrini yo‘qotmaydi.

Saodat Qobulova 1957-yilda Maskvada bo‘lgan VI Jahon yoshlar va talabalar festivalining sovrindoridir. U 1967 yilda Monrialdagi o‘tkazilgan Jahon ko‘rgazmasidagi konsertda ham muvofaqqiyatli ishtirok etgan [2: 214]. Saodat Qobulova Kanada, Avg‘oniston, Birma, Xindiston, Kompuchiya, Tayland, Polsha va Mongaliya davlatlarida ijodiy safarlarda bo‘lib o‘zbek san‘atini nodir asarlarini mohirona ijro etgan. Saodat Qobulova jonkuyar va talabchan ustoz sifatida 1969-yildan 1986-yilgacha, 1970-yilda esa O‘zbekiston davlat konservatoriyasida pedagog, 1986-yildan umrining oxiriga qadar professor va O‘zbekiston davlat konservatoriyasida Akademik xonandalik kafedrasini mudiri lavozimida faoliyat yuritgan. M.Razzoqova, M.Mamatova, T.Boyjonova, professor R.Allanbayev kabi istedadli xonandalar uning shogirdlaridir. Uzoq yillik mashaqqatli mehnatlarini munosib baholab Saodat Qobulova mamlakatimizning nufuzli ordenlari va mukofatlari jumladan, “O‘zbekiston xalq artisti”, 1997-yil “Do‘stlik”, 2001-yil “Buyuk xizmatlari uchun” mukofotlari bilan taqdirlanadi. Saodat Qobulova 2007-yil 12-oktabr kuni Toshkentda vafot etadi va Chig‘atoy qabristoniga dafn etilgan.

Butun umrini san‘atga bag‘ishlagan Saodat Qobulova qanchadan qancha qiyinchiliklarga uchragan bo‘lsa da, aslo o‘z maqsadlari yo‘lida ortga chekinmagan. Moskvada o‘qib yurgan vaqtlarida ikki qizning (Gulnora va Nodira) onasi bo‘lsada barcha darslarini o‘tkazib yubormagan va ularni yaxshi o‘zlashtirgan tirishqoq va irodali ayol bo‘lgan [3]. U ijro etgan asarlar o‘zbek ashulachilik, opera san‘atining merosi hisoblanadi. Saodat Qobulova bizga vakal san‘atida ulkan maktabni qoldirib ketgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Saodat Qobulova xotirasiga O‘zbekiston Respublikasi Ilmiy Ommabop va Hujjatli Filmlar Kinostudiyasi tamonidan “Saodat Qobulova” (1991) kinofilmi ishlangan. Undan tashqari 2015-yil 16-dekabr kuni O‘zbekiston Milliy kutubxonasida Saodat Qobulova tavalludining 90 yilligiga bag‘ishlangan “Benazir ovoz sohibasi” nomli xotira kechasi bo‘lib o‘tadi. Undan song o‘sha kutubxonada Saodat Qobulova tavalludining 90 yilligiga bag‘ishlangan (Sahnada ko‘nglim kuylaydi) nomli kitob rasimli ko‘rgazma ochiladi. Unda uning hayoti va ijodi haqida hikoya qiluvchi kitoblar, gazeta va jurnallardan maqolalar o‘rin olgan [4].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ziyouz.com saytidan S.Qobulovning “Men dunyoda baxtli ayolman” intervyusidan (2007) “Hurriyat ” gazetasidan olindi.
2. Shokirov Oʻ., Abduqunduzov M. Milliy teatr namoyondalari – Toshkent: Islom universiteti” nashriyoti, 2002.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Ilmiy Ommabop va Hujjatli Filmlar Kinostudiyasi tamonidan “Saodat Qobulova” (1991) kinofilmi dan
4. old.natlib.uz:8101. Alisher Navoiy Nomidagi Oʻzbekiston Milliy Kutubxonasi.

QORAQALPOQ MUSIQA MADANIYATINIG TARIXI

Abatbaeva Rano,

Oʻzbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali dotsenti v.v.b

Annotatsiya: Maqolada musiqa madaniyatining xalqimiz hayotigi oʻrni va qoraqalpoq milliy musiqa sanʼatining asrlar davomida shakllanib, oʻning bizgacha yetib kelishdagi tarixiy bosqichlari haqida soʻz yuritilgan. Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar, jumladan, qoʻshiqchi, baxshi qoʻshiqchi dutor cholgʻusi joʻrligida qoʻshiq va dostonlarni ijro etuvchilar, jirov, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinishi haqida aytilgan.

Kalit soʻzlar: musiqa madaniyati, sanʼat, balet, vokal, raqs, cholgʻu, tadqiqot, tarixiy jarayon.

Mamlakatimizda mustaqillikning ilk yillarida siyosiy tizimida yuz bergan oʻzgarishlar musiqa madaniyatining jamiyat ijtimoiy-siyosiy va maʼnaviy hayotidagi oʻrni va roliga tubdan taʼsir koʻrsatdi. Mustaqillik davrida Oʻzbekiston musiqa madaniyati sohasidagi siyosatning tabiiy ustuvor yoʻnalishi nafaqat dolzarb xalq amaliy sanʼati va musiqa hunarmandchiligini, balki butun majmuani qamrab olgan holda milliy madaniyat asoslari va anʼanalarini tiklash jarayonini qoʻllab-quvvatlashdan iborat edi. Bu borada Oʻzbekiston hukumati tomonidan sanʼat va madaniyat sohasida bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi, faxriy unvonlar va mukofotlar joriy etildi. Oʻzbekistonning allaqachon mavjud boʻlgan madaniyat muassasalari tegishli tarzda qayta tashkil etildi. Xoreografiya bilim yurti Milliy raqs va xoreografiya oliy maktabiga aylantirildi yoki “Oʻzbeknavo”, “Oʻzbekraqs” va boshqa oliygahlarda koʻplab kafedralar tashkil etildi) musiqa sanʼatining anʼanaviy turlari va janrlari boʻyicha (masalan, xalq xonandasi Xoʻja Abdulaziz

yoki B.Zokirovga, baxshi, jirov janri ijrochilari va boshqalarga bag'ishlangan) festival va tanlovlar o'tkazilib kelinmoqda.

Shu nuqtai nazardan tarixga murojat qilsak, musiqa madaniyati ijtimoiy borliq umumiylikining eng samarali va shakllantiruvchi tarmog'idir. Istiqlol davrida musiqa madaniyatiga katta e'tibor qaratilishi bejiz emas, chunki tarixiy o'tmishni tiklash jarayonida nafaqat tarixni, balki o'zlikni ham o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Musiqa madaniyati xalqlarimiz hayoti va madaniyatini o'zaro boyitibgina qolmay, qaysi millat vakili va dinidan qat'iy nazar, xalq va davlatlarni yaqinlashtiradi. Aytish joizki, madaniyatning bu qism vakillarini hech qanday mubolag'asiz "madaniyat va do'stlik xabarchilari" deyish mumkin.

Musiqa madaniyat tarixida doimo muhim rol o'ynagan. Uning tarixining bosqichlari va rivojlanish shakllarini o'rganishning dolzarbligi ushbu tushunchaning mohiyatini tushunishdan kelib chiqadi. Ma'lumki, Sharq o'zining ohangdor sokin va o'lchovli turmush tarzi va hayoti bilan musiqa san'atining beshigi bo'lgan va shunday bo'lib qoladi.

Qoraqalpoq musiqa madaniyati qadimiy va boy tarixga ega. Mashhur cholg'uchi va ijrochilar Jiye jirov, Xalmurat jirov, Shanqay jirov, Nurabilla jirov, Aqimbet baxshi, Muwsa baxshi, Suyew baxshi, Shernazar baxshi, Juman baxshi, Juamnbulbul baxshi, Bekmurat Jorabay uli, Aytjan baxshi, Ibrayim baxshi, Arzi baxshi, Orimbay baxshi, Esjan baxshi, Japaq baxshi, Qarajan baxshi, Qudaybergen baxshi va boshqa taniqli xalqning esida saqlanib qolmagan mualliflarning klassik asarlari bugungi qoraqalpoq musiqasining ajiralmas bir bo'lagi sifatida davom etib keladi. Oradan qancha davrlar o'tsa ham, ularning nomi, ijro qilgan dostonlari, chertgan sozlari, ijro qilgan kuylari, ijrochilik mahorati bilan ajoyib usullari avloddan-avlodga o'tib, bugungi xalq ijodiyoti bilan professional musiqada chuqur o'rin egallaydi.

Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar, jumladan, qo'shiqchi, baxshi qo'shiqchi dutor cholg'usi jo'rligida qo'shiq va dostonlarni ijro etuvchilar, jirov, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Mustaqillik yillarida G'aribniyaz, Yeshbay, Aqimbet, Musa, Suyew, Shernazar, Juman, Esjan, Japaq Orimbay kabi ijodkorlar qoraqalpoq folklori va musiqasi rivojiga munosib hissa qo'shdilar [1].

Musiqa xalq turmushidagi har qanday tarixiy o'zgarishlarga qaramasdan xalqning ma'naviy boyligi bo'lib, xizmat qilib kelgan. San'at xalqqa zavqli umr in'om etish bilan birgalikda, o'zining tinimsiz mehnati orqali yaxshi turmush kechirishga talpindirib, ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlab orzu-istaklariga yetaklaydi. XX asrning birinchi choragida qoraqalpoq musiqa madaniyatidagi

ijobiy o'zgarishlarning biri bu badiiy havaskorlarning hukumatimiz tomonidan e'tiborga olinishi edi. Chunonchi, To'rtko'l, Toshkent, Moskva shaharlarida olimpiadalarning o'tkazilishi bo'ldi. Ammo, har zamonning o'zining siyosiy tizimiga bog'liq turmush tarzi bo'lgani kabi hukumatimiz o'sha davrdagi ijrochilardan o'zlarining g'oyasidagi rejalarini xalqning g'oyasiga singdirib yetkazishi uchun foydalangan. O'sha davrdagi musiqa madaniyatining fidoyilari xalq musiqalarini, ularning tarixini, o'sha davrdagi xalqning turmush sharoitiga moslashtirib, ko'plab asarlarni yaratgan. Masalan, xalq orasidagi yangi ko'rinishdagi "Yangi dehqon", "Kolxoz tashkiloti", "Komsomol", "Pioner", "Yangajon", "Qozi ishon" kabi qo'shiqlar yaratilgan [2].

Albatta, qoraqalpoq xalq qo'shiqlari ham ko'p janrli bo'lganligi sababli musiqasiga, she'r satrlariga va xarakteriga qarab ajratishni musiqashunoslar ma'qul ko'radi. Bunday tadqiqot ishlari qoraqalpoq xalq kuylarini musiqiy jihatdan tahlil qilish ishlarida o'zbek musiqa tadqiqotchisi I.Akbarov o'zining "Qoraqalpoq xalq kuylari" nomli ilmiy asarida bir qator fikrlarni bildiradi. "Qo'shiqlar" va "dostonlar" deb u qoraqalpoq musiqalarini ikki guruhga ajratadi. Kuylarning xususiyatlari haqida undagi kuyni o'zgacha etib turgan melizmlar, ritmika tasviri, ladi va bu kuylarning boshqa qardosh xalqlar musiqasi bilan bog'liqligi haqida musiqa tahlillariga zarur bo'lgan bir nechta nazariyalarni keltirib o'tgan. Qoraqalpoq musiqalari ko'pincha murakkab holatda, keng diapazonda har tomonlama rivojlanib, irg'oqlari milliy koloritga mos bo'lib keladi. Qoraqalpoq xalq qo'shiqlari bir nechta turlarga bo'linadi: lirik, epik, tarixiy, ijtimoiy qarshilik ko'rsatish, zavqli-raqsbop va sozlar singari.

Bugungi professional ijrochilar qadimdan kelayotgan ana shu xalq musiqasini ijrochilik bilan davom ettirib, G'arbiy Yevropa va rus klassik musiqasining namunalaridan ilhom olib, rivojlanib kelmoqda. Bunda milliy musiqaning cheksiz imkoniyatlarini san'atning barcha janrlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shib, bir qancha mashhur asarlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Shulardan, qoraqalpoq simfonizmi, musiqali spektakllar, balet, ko'p sonli vokal, raqs, cholg'u, musiqa, kantata-oratoriyali janr namunalarini rivojlantirib, qoraqalpoq musiqa madaniyati uchun zarur bo'lgan ko'pgina musiqiy shakllarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Istiqlol yillarida qoraqalpoq xalq qo'shiqlarini filologiya fanlari nomzodi S.Bauetdinova [3], hozirgi davr qoraqalpoq urf-odat qo'shiqlari S.Qozoqboyevlar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilgan. Keyingi yillarda yangi davrga oid yaratilgan xalq qo'shiqlarini ilmiy jihatdan o'rgangan Y.Paxratdinov bo'ldi. Bu mehnatlar xalq qo'shiqlarini chuqur o'rganishda nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Folklorshunoslar tomonidan yig'ilgan xalq qo'shiqlari asosan dastlabki chiqarilgan

ko‘p jildlikning beshinchi jildiga kiritilgan. Xalq qo‘shiqlarini o‘rgangan A.Tajimuratov xalq qo‘shiqlarini tasniflaydi. U o‘z tasnifida xalq qo‘shiqlaridan urf-odat qo‘shiqlarini alohida ko‘rsatib o‘tgan. A.Tajimuratovning qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari bo‘yicha ishlab chiqqan tasnifi quyidagicha:

1. Mehnat qo‘shiqlari;
2. Muhabbat qo‘shiqlari;
3. Din egalariga oid qo‘shiqlar;
4. Bolalar qo‘shiqlari;
5. Termalar;
6. To‘lg‘ovlar;
7. Tarixiy jirlar.

Urf-odat jirlarini esa:

1. To‘y jirlari;
2. Mung-qayg‘u jirlari;
3. Aytimlar;
4. Beshik jiri;
5. Aytishuvlardan iborat [4].

Xulosa o‘rvida takidlash joiz Qoraqalpoq milliy musiqa san’ati tarixiga nazar solar ekanmiz qoraqalpoq milliy musiqa san’ati asrlar davomida shakllanib, zamonlar o‘tsa hamki o‘zining ohangraboligi va dilga yaqin sozlarining jilbokorligini yo‘qotmasdan bizgacha yetib kelgan. Shu bois milliy musiqa madaniyati va noyob folklor-etnografik asarlarini asrab abaylash va yanada takomillashtirish bugungi kunning dalzab masalalaridan biri bo‘lib qola beredi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov A., Adambaev T. Ataqli sazgerler. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2012.
2. A.Turemuratova “Qoraqalpoq milliy musiqa san’ati tarixiga bir nazar va uning o‘ziga xos xususiyatlari” "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June 2022. 122-bet.
3. Бауетдинова С. Каракалпак халык косыклары. (XX асирдин 60-90-жыллары) Монография – Нөкис: “Каракалпакстан”, 2019.
4. Qaraqalpaq folklori. Ko‘p tomliq. 5 tom. – Nókis. “Qaraqalpaqstan” baspası, 1980.

DARIKO JANABAEVANING “ALİSTAĞI AĞAYIN” QO‘SHIG‘I TAHLILI

Shukurullayeva Sevinch,
O‘zbekiston davlat konservatoryasi
Nukus filiali “Musiqashunoslik”
mutaxassisligi 1- kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Nodira Rajabova

Anotatsiya: Bu maqolada Dariko Janabaevaning kompozitorlik faoliyatidan vokal asarlari orasida “Alıstağı ağıayın” qo‘shig‘i mazmuni va garmonik tahlillar haqida bayon qilingan. Shu bilan birga asarlarining darsliklarda qo‘llangani haqida ham qisqacha yozilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘shiq, estrada, temp, tonallik, o‘lchov, dinamika, qism, jumla, ovoz, ijro, darslik.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi, birinchi professional ayol kompozitor, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston kompozitorlar uyushmasi a‘zosi, ustoz Dariko Djanabaeva turli janrdagi asarlar muallifi hisoblanadi. Ayniqsa Qoraqalpog‘iston Respublikasida estrada yo‘nalishining rivojlanishiga eng ko‘p hissasini qo‘shgan insonlardan biri hisoblanadi. Kompozitorning barcha qo‘shiqlari lirik xarakterda yozilgan bo‘lib, ishq-muhabbat, vatanga muhabbatni, mehr-muruvvatni ifodalaydi.

D.Janabaeva ko‘plab shoirlar bilan birgalikda ishlagan. Bularga misol qilib Adenbay Tajimuratov, Sag‘iydulla Abbazov, Salmenbay Sadiqov, Uzaqbay Pirjanov, Gulistan Shamuratova, Jalg‘asbay Xoshniyazov, Hikmetulla Ayimbetov, Kenesbay Karimov va N. Badig‘ulov kabi shoirlarni misol qilib olish mumkin. Bu shoirlar orasida N.Badig‘ulov so‘zlari asosida “Alıstağı ağıayın”, “Qarındasım” va boshqa qo‘shiqlarni yozgan. Bu qo‘shiqlar orasida “Alıstağı ağıayın” qo‘shig‘ida olisda yurgan yaqinlariga bo‘lgan sog‘inchi, ularni ko‘rgisi kelib yoniga chaqirishi haqida bayon qilingan.

“Alıstağı ağıayın” qo‘shig‘i N.Badig‘ulov so‘zi va D.Janabaeva musiqasiga Qoraqalpoq temasida yozilgan asar lirik janrda bo‘lib yaqinlariga bo‘lgan muhabbati, sog‘inchi haqida tasvirlangan. Bu asar oddiy ikki qismli shaklda, Moderato (o‘rtacha) tempida, d-moll tonalligida yozilgan. To‘rt taktli kirishuv qismi bilan boshlanadi.

“Alıstağı ağıayın” - yurak izzirobi va sog‘inchni ifoda etgan betakror asar musiqa inson qalbining eng chuqur his-tuyg‘ularini ifodalashning eng kuchli vositalaridan biridir. Ayniqsa, yurak tubidagi dard va sog‘inchni tarannum etadigan

qo'shiqlar har bir inson qalbiga o'ziga xos iz qoldiradi. "Alistağı ağayın"– ana shunday betakror asarlardan biri bo'lib, unda uzoqdagi qadrdonlarni sog'inish, ichki iztirob va orzular aks etgan. Bu qo'shiq faqatgina bir insonning yuragidagi kechinmalari emas, balki butun bir xalqning dardu armonini o'zida mujassam etgan. Qo'shiqning mazmun mohiyati:

"Alistağı ağayın" qo'shig'i insoniy munosabatlar, sog'inch va o'tgan yillar bilan bog'liq armonlar haqida hikoya qiladi. "Ağayın" so'zi qozoq tilida qardosh, aka-uka yoki juda yaqin inson ma'nolarini anglatadi. Qo'shiqda bu inson uzoqda bo'lib, qo'shiq aytuvchi uni sog'ingan holda chaqirmoqda. Matndagi eng ta'sirchan jumalardan biri – "Sađınđan jeter me eken jan salemim?" – bu savol tinglovchini darhol chuqur his-tuyg'ular girdobiga tortadi. Ya'ni, uzoqlardagi insonning holidan xabar olish, unga samimiy so'z yetib boradimi, degan iztirob aks etgan.

Shuningdek, "Jel quğan qanbaqtayın tağdırların" misrasi hayotning beqarorligi, inson taqdirining shamol uchirgan qandakor gul kabi to'zg'ib ketishi haqidagi falsafiy o'ylarni aks ettiradi. Bu satrlar insoniyat tarixida ko'p bora takrorlangan ayriliqlar, musofirchilik va hasratni yodga soladi.

Qo'shiqning asosiy g'oyasi shundan iboratki, inson qancha uzoqlarga ketmasin, yurakdagi tuyg'ular doimo o'zgarmas bo'lib qoladi. Uzoqda bo'lsa ham, inson o'zining qadrdon yurtini, xalqini, yaqinlarini doimo eslaydi va ularni qo'msaydi.

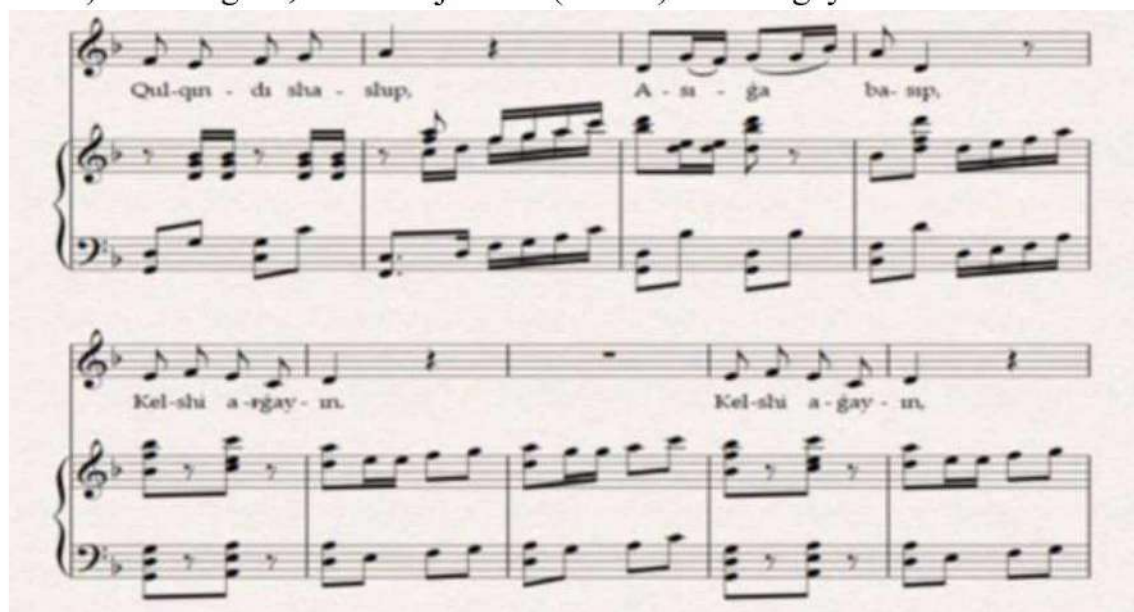
Musiqiy tuzilma va ijro uslubi: Bu qo'shiq Moderato tempida kuylanishi tavsiya qilinadi. Bunday ijro uslubi qo'shiqning sog'inch va iztirob bilan yo'g'rilgan kayfiyatini ochib beradi. Melodik tuzilma: Ilk notalar juda sokin va ehtiyotkorlik bilan boshlanadi, bu tinglovchini qo'shiq kayfiyatiga tayyorlaydi.

Kirish qismi pianissimo (yumshoq, past ohang) bilan boshlanib, Asosiy qism mezzo forte ga o'tadi va bu erda sog'inch yanada yaqqol seziladi, Eng ta'sirchan qism forte (baland ovoz) bilan ifodalanib, tinglovchini hayajonga soladi. Ohang va vibratsiya: Qo'shiqning dramatik jihatini ochib berish uchun vibrato texnikasi qo'llanilishi tavsiya etiladi. Ayniqsa, sog'inch va iztirobni ifodalovchi joylarda ovozni titratish qo'shiq ta'sirini yanada kuchaytiradi.

Qo'shiqni garmonik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, gamafon garmonik fakturada oddiy ikki qismli shaklda yozilgan. Birinchi qism ikki mavzuga asoslangan ikkita jumlagga bo'linib, birinchi jumla D (Dominanta), ikkinchi jumlar (tonika) akordlari bilan tugallanadi.

Ikkinchi qism davra shaklida yozilib toʻrtta jumladan iborat, birinchi jumla 8 taktdan iborat va u variatsiya asosida rivojlanadi. Ikkinchi jumla birinchi qismni mavzusini takrorlaydi va variatsiya asosida rivojlantiradi. Birinchi jumla D (Dominanta) bilan tugasa, ikkinchi jumla t (tonika) bilan tugaydi.

Qoʻshiqning yakuniy qismi t (tonika) akordlari bilan, forte (baland ovoz) bilantugallanadi.

A			B						
a	c		b	b1	c1	c2		c	c
5takt	5t	1t	4t	4t	4t	4t	1t	4t	3t
D	t		D	D	D	t		t	t

Qo‘shiqni ijro etishda quyidagilarga alohida e‘tibor berish kerak: Samimiylik va his-tuyg‘ularni yetkazish: Qo‘shiqni faqat notalar asosida emas, yurakdan kelgan hislar bilan kuylash kerak. Tovush balandligini to‘g‘ri taqsimlash: Har bir satr o‘ziga xos energetikaga ega bo‘lishi lozim. Matnning ma’nosini anglab ijro etish: Qo‘shiq so‘zlaridagi iztirob va sog‘inch tinglovchiga yetib borishi uchun ularni his qilish zarur. Qo‘shiqning tarbiyaviy ahamiyatiga kelsak

“Alista‘gi agayin” qo‘shig‘i nafaqat san’at asari, balki insoniy qadriyatlarni yuksaltiruvchi tarbiyaviy vositadir. U insonlarni o‘z yaqinlarini qadrlashga, vatan va xalqning ahamiyatini tushunishga undaydi. Uzoq yurtlarda bo‘lsa ham, inson o‘zining ildizlarini eslashi, qadrdon yurti va oilasiga doimo intilishi kerakligini eslatadi. Bunday qo‘shiqlar bizga tarixiy xotiralarni jonlantirish, o‘tgan ajdodlarimiz hayotini his qilish va kelajak avlodga bebaho meros qoldirish imkonini beradi.

D. Janabaevaning qo‘shiqlari Qoraqalpoq xalqining qulog‘iga singgib bo‘lgan har doim eshtib yuradigan sevimli qo‘shiqlari hisoblanadi. Shu sababli Qoraqalpoq xalqiga darsliklarni o‘zlashtirish osonroq bo‘lishi uchun turli xil darsliklar yaratilgan. Bulardan biri Nodira Rajabovaning “Ladli salfedjio” kitobidir. Bu kitobda N.Rajabova Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari, shu xalq kompozitorlarining mashhur asarlaridan parchalar olib qo‘shgan. Shularning ichida D. Janabaevaning ham qo‘shiqlari o‘rin olgan. Ja Bularga misol qilib

“Alistağı ağayın”, “Ėazlar ushar”, “Ėn edi ġoy umıqtan”, “Bozataw”, “Kúlimlep kelgil” va “Seni izledim” qo’shiqlarini misol qilish mumkin. Bunday qo’shiqlarni darsliklarga kiritilishi o’quvchilarni o’zlashtirishini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak “Alistağı ağayın” qo’shig’i insoniy tuyg’ularning eng nozik qirralarini aks ettiruvchi san’at asaridir. Unda yurak iztirobi, sog’inch va umid uyg’unlashgan. Har bir notasi yurakni ezuvchi iztirob bilan to’lib-toshgan, har bir so’zi esa inson ruhining chuqur qatlamlarida aks sado beradi. Ushbu qo’shiqni tinglar ekanmiz, yurak tubidan kelgan bir ilinj seziladi – uzoqlardagi yaqin insonlarning bir kuni albatta qaytishi, sog’inchga barham berilishi haqidagi umid. “Kelshi ağayın” – degan so’zlar hayotda insoniy rishtalar hech qachon uzilmasligi kerakligini eslatadi. Demak, qo’shiq faqatgina kuy emas, balki bir butun falsafa, yurak va ruhni o’zida mujassam etgan betakror san’at asari ekanligini yana bir bor his qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kamalova G. JAMIL CHARSHEMOVTIŇ “POPURRI” SHÍĖARMASINIŇ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
2. Kamalova G., & Dauletbaeva G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABIN ZAMANAGÓYLESTIRIWDIN ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
3. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
4. Kamalova G. JAMIL CHARSHEMOVTIŇ “POPURRI” SHÍĖARMASINIŇ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.

5. Kamalova G., & Dauletbaeva, G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDÍN ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
6. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
7. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva Nókis, “Ilimpaz”. 2023. — 86-bet

TÁBIYATTÍ SÚYGEN KOMPOZITOR
(Dariko Djanabaevanın “Sıypaydı erkelete esken samal” shıǵarması
tiykarında)

Kojakulova Indira,
 Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
 Nókis filialı “Muzıkatanıw” qánigeligi
 1-kurs studenti
 Ilimiy basshı: Kamalova Gulmaryam

Annotaciya: Bul maqalada Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist kórkem óner ǵayratkeri, belgili kompozitor, oqıtıwshı, birinshi professional hayal kompozitor Dariko Djanabaevanın vokal janrındaǵı shıǵarmaları, sonın ishinde “Sıypaydı erkelete esken samal” atlı qosıǵının muzıkalıq tárepten talıqlanıwı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózleri: Atqarıwshı, pedagog, kórkem óner, professional , janr, xalıq namaları, xalıq qosıqları, melodiya, qosıq, akkomponiment, talıqlaw.

Muzıka bul - insannın ishki keshirmelerin, oy-pikirlerin yaki emociyalıq tájriybelerin kórsetetuǵın óner túri. Insannın túrli keypiyatın (mısalı; kóterińki, quwanışlı, qayǵılı hám basqalar)ın ózinde jámlestiredi. Muzıka shıǵarmalarda obrazlar óz ara múnásibetleri arasında qalıpleseıedi. Bul procestiń ózgesheligi muzıka mazmunı túrli epikalıq, dramalıq, lirikalıq belgilerge iye bolıwı múmkin. Ásirese insannın aqlı hám gózzallıqtı qalıplestiriw, dóretiwshilikti rawajlandırıwda roli júdá áhmiyetli.

Qaraqalpaq xalqı kóp ásirlik tariyxqa iye bolıp, ata-babalarımızdın miyrasın awızeki dóretpe tiykarında xalıqtın turmısında ushırasatuǵın waqıyalarga baylanışlı salt-dástúr jırlarında, dástanlar payda bolıp, xalıq ishinen shıqqan atqarıwshılar, jıraw hám baqsılar tárepinen bizlerge shekem jetip kelgen, hám áyyemgi dáwirlerden-aq muzıka mádeniyatının birinshi úlğileri rawajlana baslaydı. XX

ásirde ilimpazlarımız tárepinen izertlenip xalıq qosıqları, jıraw menen baqsılardıń repertuarları talıqlanıp, túr ózgesheligi payda bolǵan. Kompozitorlar dóretiwshiliginde xalıq namaların keń qollanıp, ápiwayı romanstan baslap iri janrdagı muzıkalı drama, opera, balet hám taǵı basqa janrlar orın alǵan.

1966-jılı Qaraqalpaqstan Respublikasında Kompozitorlar awqamı ashılıp, rawajlana baslaydı hám kóplegen kompozitorlar jetilisip shıǵıp, kompozitorlarımız qunlı shıǵarmalardı dóretdi. Qaraqalpaq xalıqınıń qosıqları ele de keń tarqalıwına ózleriniń orınlı úleslerin qostı hám usı qatarda Dariko Djanabaevada mádeniyatımızdıń rawajlanıwına ilimiy maqalalar menen, hár qıylı janrdagı qosıqları menen óziniń úlesin qostı. Onıń qosıqları kóbinese estrada jónelisinde jazılǵanlıǵı sebepli, búgingi kúnde estrada qosıqshıları qayta islep te, sol qálpinde de atqarıp kelmekte. Ol kóbinese Zamira Xojanazarova menen birgelikte jumıs islep, “Janım kimdi jaqsı kóreseń”, “Sen bar jerde”, “Seni izledim”, “Kúlimlep kelgil” hám taǵı basqa qosıqların atqarǵan. Ol qaraqalpaq perzenti bolǵanı menen de óziniń dóretiwshiligin hám oqıwın Qazaqstan Respublikası Qurmanǵazı atındaǵı Almatı Konservatoriyasında alıp baradı hám ol jerdi tabıslı tamamlap kelgennen keyin Qaraqalpaqstanda dóretiwshiligin dawam ettiredi. Qaraqalpaqstan radiosı muzıkalıq redaktori, Qaraqalpaq mámleketlik filarmoniyası janındaǵı “Qırq qız” estrada vokal-xoreografıyalıq ansablinıń kórkemlik jaqtan basshısı, J.Shamuratov atındaǵı bilim jurtında ustaz bolıp jumıs isleydi hám kóplegen shákirtler tárbiyalaydı. 1990-jılı shańaraǵı menen Qazaqstan Respublikasına kóship ketedi². Ol jerde qazaq xalıq qosıqların tereń úyrenedi hám usı tiykarda dóretilgen “Sıypaydı erkele esken samal” shıǵarmasın esitken waqtımızda ishimizden hár túrli sezimler ótedi. Aldın bunday shıraylı qosıq hesh jerde nege atqarıлмаǵan dep hayran bolasań hám usı qosıqtı búgingi konferenciyaǵa keńnen talıqlap, shıǵarmanı jańalıq retinde kiritiwdi maqul kórdik.

Marfuga Aytıojına sózine Dariko Djanabaeva namasına jazılǵan “Sıypaydı erkele esken samal” shıǵarması dawıs hám fortepiano ushın jazılǵan. Shıǵarma ápiwayı 2 bólimli formada, I ya frigi ladında, *likikalıq xarakterde*, 6/8 hám 9/8 ózgeriwshen ólshemlerde, Moderatto tempinde, akkordlı garmoniyalı fakturada,

Moderato SÓZI: M. AYTIOJINA

mp *mp* *p*

Sıypaydı erkele esken samal

kuplet formasında dóretilgen. Shıǵarma fortepiano atqarıwındaǵı 2 taktlı kirisiw menen baslanadı. Qosıq 2 gápten ibarat.

Birinshi bólim 12 takttan ibarat bolıp, tolıq emes takt penen baslanadı hám túrli dinamikalıq belgileri qollanılǵan. Shıǵarmanıń dáslepki taktleri gomofon-garmoniyalıq fakturada, al tiykargı bólimi, yaǵnıy dawıs baslangan waqtında akkordlı fakturada jazılǵan [1].

Birinshi bólim tamamlanǵannan soń ekinshi bólim baslanadı. Nama tembri

Moderato

Sıy-pay dı er-ke-le-te es-ken sa-

mal. jı-bek tey o-ra-tıl-ǵan net-ken so-nar, Jut-

jaǵnan sulıw bolıwı ushın *f*, *mp*, *diminindo* sıyaqlı dinamikalıq belgilerinen paydalanılǵan. 1 shi hám 2 bólim arasında baylanıstırıwshı bólim bar (2 takt).

Qoz dı rıp qos qoy lar dı shu ǵa bó lep,

Juwmaqlawshı bólim 2 taktten ibarat bolıp D hám t funkciyalarında juwmaqlanadı.

Juwmaqlap aytqanda, Dariko Djanabaevanıń qálemine tiyisli kóplegen vokal hám kamer saz ásbap shıǵarmaları bar bolıp, olar óziniń ózgeshe mazmunına, kórkemligine iye. Usı shıǵarmaları qatarında “Sıypaydı erkelete esken samal” qosıǵı kompozitor hám shayırtárepinen qánshelli dárejede sheber, sulıw etip jazılǵanın kóriwmizge boladı. Shıǵarma sol dárejede gózzal dóretilgenine qaramastan, hesh jerde atqarıлмаған. Joqarıda aytıp ótkenimizdey, bul shıǵarmanı fortepiano ásbabı járdeminde atqarıp qoymastan, aranjеровка bezewleri menen atqarsa da jaqsı boladı. Bunday biybaha shıǵarmalardı asırıp qalıwımız ushın hárбір atqarıwshınıń repertuarında orın iyelese, bul qosıq maxsetke muwapıq bolar edi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kamalova G. JAMIL CHARHEMOVTIŃ “POPURRI” SHÍǴARMASINIŃ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
2. Kamalova.G., & Dauletbaeva, G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDIŃ ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
3. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
4. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwsilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
5. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva Nókis, “Ilimpaz”. 2023. 86-bet

DARIKO DJANABAEVANIŇ “JULDIZIMA” SHIGARMASI HAQQINDA

Muratbaeva Rayxan,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzikatanıw” qánigeligi

2-kurs studenti

Ilimiy basshı: Kamalova Gúlmáryam

Annotaciya: Bul maqalada Qaraqalpaqstanğa xızmet kórsetken artist kórkem- óner ğayratkeri, belgili kompozitor, oqıtıwshı Dariko Djanabaevanıń vokal janrındaǵı shıǵarmaları, sonıń ishinde “Juldızima” atlı qosıǵınıń muzikalıq tárepten talıqlanıwı haqqında sóz etiledi.

Tayanış sózler: namager, atqarıwshı, pedagog, kórkem óner, professional, xalıq namaları, melodiya, qosıq, akkomponiment, talıqlaw.

Vokal janrınıń rawajlanıwına kompozitor, shayı, qosıqshı hám álbette pedagoglar áhmiyetli orın iyeleydi. Kompozitorlar ózleriniń óshpes qosıqları menen xalıqtıń kewlinen orın alıp, vokal janrın hám sonıń menen tikkeley baylanıslı opera, xor janrların da bayıtıwǵa hám rawajlandırıwǵa ózleriniń salmaqlı úleslerin qosıp kelmekte. Xalıq qosıqlarınıń tiykırı uzaq ótmishke barıp taqaladı. Sebebi qosıqlardıń payda bolıwı hám jangá jaǵımlı nama ırǵaqlarınıń estetikalıq bay mazmunga iye bolıwı, bul óz ózinen payda bolmaǵan. Qosıq adamdı sıyqırlap alatuǵın kúshke iye ekenligi hámmege belgili bolıp, sonlıqtan da sóz benen jetkere almaǵan názik oyların saz arqalı jetkeren.

Qosıqlar tematikası boyınsha hár túrli bolıp, qaraqalpaq xalqınıń turmısında úlken orın tutqan. Haqıyqatında da, olar adam balasınıń tuwılǵanınan baslap ómiriniń aqırına shekem onıń turmısı hám sezimleri menen tikkiley baylanısp keledi. Folklordáǵı shıǵarmalar menen jazba ádebiyattaǵı shıǵarmalardıń óz ara baylanısı bolǵanı menen olardı bir-birinen ayırıp turatuǵın ózgeshelikler bar. Bul shıǵarmalardıń baslı ózgeshelikleri kóbinese xalıqtıń awzında jasap, xalıqtıń kún kórisi, úrp-ádet, dástúrleri, sezimleri menen tikkeley baylanıslı. Xalıq qosıqları degende xalıqtıń awızeki hám jazba dóretiwshisi belgisiz yaǵnıy dástanlardáǵı dóretpeler túsiniledi. Bul qosıqlar mazmunı hám qurılısı, kórkemligi jaǵınan ápiwayılıǵı menen ajıralıp turadı. Ayırım xalıq namalarınıń atamaları dóretiwshi baqsılardıń atları menen baylanıslı. Nama atamalarınıń bir qanshası tariyxta bolǵan waqıyalar menen de ataladı. Kompozitorlarımızda bul temalardı óziniń shıǵarmalarında qollanǵan sonıń menen bir qatarda óziniń avtorlıq temalarında keńnen rawajlandırǵan kompozitorlardıń biri Dariko Janabaevanıń dóretiwshiligindegi “Juldızima” atamasındaǵı vokal shıǵarmasın talıqlawdı maqul

kórdik. Kompozitor dóretiwshilik jolı dawamında kóplegen shayırlardıń dóretpelerine túrli janrdagı shıǵarmalar dóretdi.

Mısal etip aytqanda, Kúnxojanıń sózine “Qaytıp kel”, Ğazlar ushar”, S.Sadıqovtıń sózine “Muhabbatıńnan”, “Qara tallarım”, J.Izbasqanov sózine eń birinshi “Árman” atlı qosıǵın jazadı. Keyin ala “Shaǵalalar appaq shaǵalalar”, “Tuwılǵan topıraq”, J.Xojaniyazov sózine “Men árman etip edim”, “Juldızıma”, U.Pirjanovtıń sózine “Seni izledim”, G.Shamuratovanıń “Janım kimdi jaqsı kóresen”, H.Ayımbetov sózine “Kúlimlep kelgil”, sonday-aq D.Atajanov, Ó.Temirxanov, D.Mámбетmuratov hám xosh hawaz qosıqshı Z.Xojanazarova ushın arnap bunnan basqa da kóplegen estrada atqarıwshıları ushın 70 ten aslam lirikalıq romans-qosıqlar, fortepiano ushın “Elegiya”, “Eksprompt-fantaziya”, fortepiano ansambli ushın “Dembermes”, “Gúlzar”, violonchel hám fortepiano ushın “Adajio”, skripka hám fortepiano ushın ansambl “Fantaziya” hám basqa sáz ásbaplar ushın kamer shıǵarmalar dóretip keń kólemli repertuari menen qaraqalpaq kompozitorlarınan óziniń ózgeshe stili, ráńbáreń ritmikalıq usılları menen ajralıp turadı.

D.Djanabaeva 1975-jılı Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan, 1984-jılı burınǵı kompozitorlar awqamı aǵzası boladı. Kompozitor ómir jolı dawamında islegen miynetleri ushın 1986-jılı “Miynet veteranı” medalı menen, 1988-jılı Qaraqalpaqstan Respublikasına xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri ataǵı menen sıylıqlanadı [9: 9].

1990-jılı D. Djanabaeva shańaraǵı menen Alma- Ata qalasına kóship ketedi hám dóretiwshilik jolın sol jaqta dawam etedi. Ol Qazaqstan Respublikasınıń xalıq bilimlendiriw ministirliginde bas qánige, respublikalıq ilimiy metodikalıq orayınıń direktorı bolıp isleydi. 1995-jıldan baslap húrmetli dem alısında.

D.Djanabaevanıń “Juldızıma” qosıǵı vokal ushın amalǵan shıǵarma bolıp, sózi belgili shayır J. Xojaniyazovtıń qálemine tiyisli. Al eń birinshi atqarıwshısı bolsa xalqımızdıń xosh hawaz hayal qosıqshısı Zamira Xojanazarova hám Qaraqalpaqstan xalıq artistı Igor Baklakov bolıp tabıladı. Bul atqarıwshılar sol waqıtları Berdaq atındaǵı mámleketlik filarmoniyasınıń “Qırq qız estrada ánsamblıne solist bolıp jumıs islep júrip dekadalarda kompozitordıń “Juldızıma” qosıǵın atqarıp júrgen. Al sol dáwirden keyin bolsa bul qosıqtıń xalqımız arasında atqarılıp atırǵanın esitpedik, házirgi waqıtta bizler sol máselege itibar menen qaramasaq bara- bara “Juldızıma” qosıǵı xalqımız arasında umıtılıp ketiwi de múmkin, yaǵnıy bul maqalada kompozitor Darıko Djanabaevanıń “Juldızıma” qosıǵın alıp shıǵıwımızdıń da baslı maqseti qosıq xalqımız arasında umıtılıp ketpewi kerek qayta bul qosıqtı elede rawajlandırıp jaslar atqarıwı kerek degen

pikirdemiz. sol sebepli qosıqtı búgingi konferenciyağa alıp shıǵıwdı durıs dep oyladıq

Juldızıma qosıǵı tiykarınan quramalı ólshemde, 6\8 ólshemde bolıp, tonallıǵı qaraqalpaq kompozitorlarınń eń kóp qollanatuǵın lya-frigiy ladında, jay tempte kuplet formasında dóretilgen. Qosıqtıń xarakteri lirikalı bolıp shıǵarma dawamında bir tonallıqta biraq ózgermeli ólshemlerde dawam etedi. Qosıq mazmunında eki ashıqtıń birin biri qıymaslıq sezimleri sáwlelenedi. Shıǵarmanıń birinshi bólimi 4 takt kirisiw menen baslanadı.

Bul bólim ulıwma 2 gápten turadı. Tiykarınan bas dawsında tonallıqtıń tersiya sestı menen baslanıp kvinta aralıǵında háreket etedi, shıǵarmanıń tiykarǵı temasınıń akkamponamentinde repriza yaǵınıy qaytalaw belgisi qoyılıp 8 takt aralıǵında liga belgisi menen baylanısadı [4: 310]. “Juldızıma” qosıǵı fakturası jaǵınan akkordlı garmoniyalıq bolıp, mazmunı ayralıq temasında jazılıp, melodiya bolsa tolqınsıman bolıp, lya-frigiy ladınıń prima sesinen baslanadı, al akkomponiment terciya hám de tonikanıń aylanısları menen akkord kórinisinde jazılǵan. Nama **mp**, **mf**, **f** sıyaqlı dinamikalıq belgiler menen jáne de qaraqalpaq xalqınıń milliy ırǵaqları menen bayıtılǵan.

1-mısal

Kirisiw bólimi ayralıq leytmativi menen baylanıslı bolıp melodiya lya frigiy ladınıń prima intervalnan al akkomponimenti bolsa sol ladtıń tersiya sestinen baslanǵan. Xalıq ladlarında dóretilgen namalardıń taktler sanı kóbinese tolıq bolmaydı solar qatarı bul qosıqtında forması kvadratlı emes periotda bolıp tabıladı.

2-mısal

mp

Biz-ler ushu - ras pay - mız (háy) tal sa - ya - sın - da

The musical score for '2-mısal' features a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in a single staff with a treble clef, marked 'mp'. The lyrics are 'Biz-ler ushu - ras pay - mız (háy) tal sa - ya - sın - da'. The piano accompaniment consists of two staves (treble and bass clefs) with chords and some melodic lines. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 9/8.

Qosıqtıń vokal partiyası tonikanıń prima intervalı menen, segizlik ólshemdegi pauzalar yaǵnıy dem alıw belgisi menen baslanadı. Shıǵarmanıń vokal partiyasınan keyin eki takt baylanıstırıwshı takt keledi [9: 83]. Qosıq bir tonallıqta dóretilgeni menen shıǵarma dawamında bir neshe máртеbe ólshem ózgeriwı júz beredi yaǵnıy shıǵarma baslangan waqtında quramalı ólshem 6\8 ólsheminde baslanıp tiykargı temadan keyin 9\8 ólsheminde bolıp onnan keyin jáne óziniń basındaǵı ólshemine qaytıp kelgenligin kóriwimiz múmkin.

3-mısal

kó-she - ler boy - lap

The musical score for '3-mısal' features a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in a single staff with a treble clef. The lyrics are 'kó-she - ler boy - lap'. The piano accompaniment consists of two staves (treble and bass clefs) with chords and some melodic lines. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 9/8.

“Juldızıma” qosıǵınıń juwmaqlawshı bólimi 3 taktlı juwmaqlaw menen lya frigiý ladında tamamlanadı. **4-mısal**

The musical score for '4-mısal' features a piano accompaniment. It consists of two staves (treble and bass clefs) with chords and some melodic lines. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 9/8.

Juwmaqlap aytqanda, kompozitordın “Juldızıma” qosıǵı qaraqalpaq xalqınıń belgili atqarıwshıları tárepinen atqarılıp, bul qosıq júdá ájayıp dóretilgen bolıp, bunday qosıqlardı jaratıw álbette nama dóretiwshiniń joqarı bilimge iye ekenliginen, dúnya qarasınıń keńliginen derek beredi. Onıń bunnan basqada shıǵarmaları bar bolıp, tarbiyalıq áhmiyetke iye ekenligin bildiredi. D.Djanabaevanıń qálemine tiyisli kóplegen vokal hám kamer saz ásbap shıǵarmaları bar. Olar óziniń ózgeshe mazmunına, kórkemligine hám tárbiyalı áhmiyetine iye bolǵanlıǵı sebeli, hárbir atqarıwshıǵa óz tásirin kórsetedi dep oylaymız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. T.Adambaeva “Qaraqalpaq muzıkasınıń tariyxınan” “Qaraqalpaqstan” baspası 1985-jıl.
2. T.Adambaeva “Revolyciyaǵa shekemgi qaraqalpaq muzıkası” “Qaraqalpaqstan” baspası 1985-jıl.
3. Kamalova, G. (2023). QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı). *Вестник музыки и искусства*, 1(2), 37-39...
4. Мазель Л.А. Анализ музыкальных произведений II часть. 2005
5. Kamalova, . G., & Dauletbaeva , G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDÍN ÁHMIYETI. *Вестник музыки и искусства*, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
6. Kamalova G. JAMIL CHARHEMOVTIŃ “POPURRI” SHÍĜARMASINIŃ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
7. Kamalova, . G., & Dauletbaeva , G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDÍN ÁHMIYETI. *Вестник музыки и искусства*, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
8. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
9. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva Nókis, “Ilimpaz”. 2023. – 83-bet

KUY VA VOKAL UYG'UNLIGI "QARATAL" QO'SHIG'I MISOLIDA

Madrimova To'xtajon,

O'zbekiston davlat konservatoryasi

Nukus filiali "Musiqashunoslik"

mutaxassisligi 2- kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Kamalova Gulmaryam

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ke'nesbay Karimovning "Qaratal" she'riga Dariko Djanabaeva tomonidan bastalangan qo'shiqning musiqiy tahlili va vokal ifodasi keng yoritilgan. Qo'shiqning melodik va ritmik tuzilishi, akkordlar almashishi, modulatsiya jarayonlari va vokal texnikasi muhim jihat sifatida tahlil qilinadi. Xususan, qo'shiqning asosiy qismi va naqratida re-minor tonalligidan sol-major tonalligiga modulatsiya orqali musiqiy keskinlik yaratilgani, kulminatsion qismda dinamik kuchayish va ovoz balandligining oshishi qo'shiqning emosional ta'sirini kuchaytirishi ta'kidlanadi. Mazmunijihatdan qo'shiqda inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, tug'ilgan yerga mehr-muhabbat, bolalik xotiralari va bahorning yangilanish ramzi madh etiladi.

Tayanch so'zlari: qo'shiq o'lchov, takt, musiqa ritm, melodiya, tabiyat, ovoz, tembr, qaratal, obraz, ijro, qism, dinamika, maktab.

Musiqa inson ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan qudratli san'at turlaridan biridir. Xususan, kuy va vokalning uyg'unligi musiqiy ifodaning yanada chuqurlashishiga, tinglovchining his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatishiga xizmat qiladi. Vokal bilan ijro etiladigan kuylarda ovozning ohangi va kuyning musiqiy tuzilmasi o'zaro muvofiqlikda ishlashi nihoyatda muhimdir. Ushbu maqolada kuyning musiqiy elementlari, vokal partiyalari, hamda ritmik va melodik tuzilish tahlil qilinadi. Asarning vokal va instrumental jihatlari o'rtasidagi muvozanat, ijro uslubi va uning musiqiy mazmuni haqida batafsil to'xtalib o'tamiz [7: 6]. Qo'shiqning nomi "Qaratal" bo'lib Ke'nesbay Karimov so'ziga yozilgan musiqasi Dariko Djanbaevaga tegishli. Ke'nes Karimovning dastlabki she'rlari 60-yillarning o'rtalaridan boshlab chop etila boshlagan. Shu she'rlaridan biri "Qaratal" qo'shig'i. Bu qo'shiqda tabiat, inson va ona yerning go'zalliklarini madh etadigan xalqona lirik qo'shiqdir [7: 41]. Musiqiy va garmonik jihatdan tahlil qilsak. Qo'shiq kubletli formada bo'lib, tuzulishi akkordli gamofoniyalikdir, period formasida yozilgan oddiy 2 qismli 2/4 o'lchovida yozilgan tonalligi re-minorda bo'lib, bu tonallik asarni yorqin, samimiy va qo'shiqni ifodalashga hamohang tarzda kuylashga imkon beradi. Musiqiy tuzilma quyidagicha: Kirish qismi 6 takt bo'lib sokin, yumshoq akkordlar bilan boshlanadi. Asosiy qism va naqrat: Ovoz

balandlashadi, dinamik kuchayish yuz beradi. Bu esa qo'shiqning avj nuqtasiga olib keladi. 6/6 taktdan bo'lib, kvadrasiz bo'ladi. Yakuniy qism: ritmik sekinlashish va dinamikaning pasayishi bilan tugallanadi.

Qo'shiqda akkordlar o'zaro muvozanatli tarzda almashib, musiqiy uyg'unlikni ta'minlaydi. 2 - qismiga kelib akkordlari, ayniqsa, naqrat qismida qo'llanilib, musiqiy keskinlikni kuchaytiradi. Yani sol-major tonalligiga modulatsiya bo'ladi. Bu davr o'z ichiga 4 taktni oladi. Qo'shiqning kulminatsion (avj) qismi "Qaratalm, qaratal" qatorida boshlanadi. Bu yerda dinamik metsa forte kuchayish, ovoz balandligining oshishi va melodiyaning yuqori mi, fa notalarga chiqishi orqali kulminatsiya yaratiladi. Keyingi taktdan re-minor tonalligiga qaytadi. Mazmunan bu qism tabiatning ulug'vorligini va lirik qahramonning o'z ona yurtiga bo'lgan mehr-muhabbatini madh etadi. Kelgusi 8 takt bog'lovchi vazifada kelib avj qismi ijro bilan ham "Qaratalm, qaratal" qatorini ijro etishda ovozga kuch (forte) berish lozim, bu qism qo'shiqning kulminatsion nuqtasidir. Keyingi 5 takt yakunlovchi akkordlar bilan yakunlaniladi. Qo'shiqda lirik qahramon o'zining bolalikdagi tabiat manzaralarini eslaydi, o'zi ekan daraxtning soyasida o'ynab o'sganini g'urur bilan tilga oladi. Bu obraz tabiat bilan insonning chuqur bog'liqligini, tabiatning hayot manbai ekanligini yaqqol namoyon etadi. Qo'shiq matnida inson xotiralari, bolalikning beg'uborligi, bahor kelganda jonlangan tabiatning go'zalliklari juda yaxshi tasvirlanadi. Ayniqsa, "Ózim ekken qaratal" qatorida daraxt ekish orqali tabiatga qo'shilgan hissaning faxrini his qilish mumkin. Mazmun jihatidan qo'shiqda bir necha asosiy g'oyalar ilgari surilgan.

Tug'ilgan yerga sadoqat va tabiat bilan uyg'unlik: Qo'shiqda bolalik yillaridan boshlab daraxtning o'sishi tasvirlanadi, bu inson hayoti va tabiatning o'zaro bog'liqligini ramziy aks ettiradi. Bahor va yangilanish: "Báhár kelse úlkeme, Talim jaqşı dónedi" qatori orqali bahorning kelishi bilan tabiatning qayta jonlanishi, yangilanish va umid uyg'otilishi yoritilgan. O'yin va xursandchilik tasviri daraxt soyasida bolalarning o'ynashini eslaydi, bu esa hayotning soddaligi va bolalik yillarining beg'uborligini ifodalaydi. Mazmun jihatidan bu qo'shiq xalqning hayot tarzi, tabiatga bo'lgan hurmati va insonning o'zi yashayotgan muhitga qanday mehr bilan munosabatda bo'lishi kerakligi haqida chuqur mulohaza yuritishga undaydi. Vokal ijro uslubiga kelsak qo'shiq lirik mazmunga ega bo'lganligi sababli, uni ijro etishda vokal texnikasining quyidagi jihatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Qo'shiq "Moderato" tempida ijro etiladi, bu esa o'rtacha tezlikda, nafasni to'g'ri taqsimlash va matn mazmunini anglab ijro etishni talab qiladi. Naqarot qismida dinamik o'zgarishlar yaqqol seziladi. "Qaratalm, qaratal" qatorini ijro etishda ovozga kuch (forte) berish lozim, bu qism qo'shiqning kulminatsion nuqtasidir. Asarning boshlanishida va yakunida yumshoq, sokin ijro

(mezzo piano) qo‘shiqning lirik ruhiga mos tushadi [6: 310]. Yakuniy qism ritmik jihatdan biroz sekinlashadi, bu tinglovchilarda xotirjamlik va tugallanganlik hissini uyg‘otadi. Qo‘shiqda uzun frazalar mavjud bo‘lganligi sababli, nafasni to‘g‘ri taqsimlash muhim. Masalan: “Japrag‘ında oynaydi, Shawqım salıp shoq samal” kabi qatorlarda nafas olishni so‘z oxiriga kelganda amalga oshirish lozim, aks holda frazaning mazmuni to‘liq ifodalanmaydi. Artikulyatsiya va diksiyaga e‘tiborda bo‘lgan holda qo‘shiqdagi har bir so‘z aniq, ravon va tushunarli bo‘lishi kerak. Ayniqsa, lirik matnning go‘zalligi tinglovchiga yetib borishi uchun artikulyatsiya aniq saqlanishi kerak. So‘zlarni “yutib yubormaslik”, ayniqsa shevaga xos ohanglarni aniq chiqarish muhimdir.

Emotsional yondashuv bilan qo‘shiqni ijro etishda faqat texnik jihatlariga emas, balki mazmun va hissiyotga ham urg‘u berish zarur [1]. “Báhár kelse úlkeme, Talım jaqşı dónedi” qatorlari yangilanish ruhida ijro etilishi lozim. Naqarot qismi esa faxr va minnatdorlik kayfiyatida kuylanadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak “Qaratal” qo‘shig‘i musiqiy va mazmuniy jihatdan boy asar bo‘lib, unda inson va tabiatning o‘zaro uyg‘unligi, bolalik yillarining shirin xotiralari va tabiatning yangilanishi go‘zal musiqiy obrazlar orqali tasvirlanadi. Qo‘shiqni ijro etishda yumshoq, lirik ovoz, to‘g‘ri frazalar va dinamik o‘zgarishlarga e‘tibor qaratish zarur. Ayniqsa, naqarot qismi jonli, emotsional va yuqori kayfiyatda ijro etilishi bilan tinglovchilarga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adambaeva T. “Revolyuciyağa shekemgi qaraqalpaq muzıkası” “Qaraqalpaqstan” baspası 1985-jıl.
2. Kamalova, G. (2023). QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı). Вестник музыки и искусства, 1(2), 37-39...
3. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
4. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.
5. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TENELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
6. Мазель Л.А. Анализ музыкальных произведений II часть. 2005.
7. Kamalova G. Kompozitor Darıko Janabaeva. – Nókis: Ilimpaz, 2023.

DARIKO DJANABAEVA DÓRETIWSHILIGINDE BÚLBÚL OBRAZÍ

Xalniyazova Ra'no,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filiali, “Muzıkatanıw” qánigeliginiń

2-kurs studenti

Ilimiy basshı: Kamalova Gúlmayram

Annotaciya: Bul maqalada Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist, kórkem óner ǵayratkeri, belgili kompozitor, pedagog Dariko Djanabaevanıń “Búlbúl” shıǵarması haqqında maǵlıwmat beriledi. Shıǵarmanıń tariyxı, muzıkalıq ózgeshelikleri hám tásiiri talıqlanadı.

Tayanış sózler: muzıka, ustaz, kórkem óner, folklor, xalıq qosıqları, vokal, qosıq, kompozitor, melodiya.

Muzıka insan ruwxıyatına tikkeley tásir etiwshi kórkem óner túrлерinen biri. Ol tek ǵana sezimlerdi bildiriw emes, al ruwxıy dúnyanı bayıtıw, insan qálbin páklew hám jaqsı sezimlerdi oyatıw quralı bolıp esaplanadı. Kompozitorlardıń dóretken nama-qosıqları xalqımızdıń mádeniy miyrasınıń ajıralmas bólegi bolıp esaplanadı. Búgingi kúnde folklor kórkem óneri rawajlanıp, xalqımızdıń milliy sanası, milliy maqtanışı, xalqımızdıń ruwxıy dúnyası kúnnen-kúнге bayıp barmaqta. Folklor kórkem óneri dástúрлерin jáne de rawajlandırıp, olardı jas áwlad turmıs tárizine sińdirip barıw áhmiyetli esaplanadı hám bunıń ushın barlıq jeterli shárt-sharayatlar jaratılǵan.

Insan áyyemnen qorshaǵan ortalıqta júz berip atırǵan waqıya-hádiyselerge óziniń múnásibetin bildirgen. Bul múnásibet, bárinen burın, hár qıylı is-háreket, dawıslar, arqalı ámelge asqan. Sońınan sózler, sóz jıyındısı, ayaq oynılar arqalı sezimlerdi ańlatqan. Jigit-qızlar muhabbat haqqında qosıqlar jazıp, jırlay basladı. Márt hám batır jigitler haqqında, olardıń ájayıp qaharmanlıqları haqqında ápsana hám ráwiyatlar payda boladı. Búgingi kúnde biz olardı “Xalıq awızeki dóretiwshiligi” dep atawǵa ádetlengenbiz. Xalıq qosıqları Orta Aziya xalıqlarında nota jazıwı bolmaǵanlıǵı sebepli áwladtan-áwladqa, ustaz shákirt jolları menen jetip kelgen. Hár bir qosıq óziniń mazmunı jaǵınan lirikalıq mazmun menen qosıq qatarları saz júrgiziletuǵın sesler ushın jaratıladı. Xalıq qosıqları: miynet, tariyxıy, Watan hám Watandı súyiw, programmalıq, muhabbat, qızlar ushın hám diniy qosıqlar hám basqa da birqansha túrleri bar. Qosıqlar tematikası boyınsha hár túrli bolıp, qaraqalpaq xalqınıń turmısında úlken orın tutqan. Haqıyqatında da, olar adam balasınıń tuwılǵanınan baslap ómiriniń aqırına shekem onıń turmısı hám sezimleri menen tikkeley baylanısıp keledi. Folklorǵa qosıqlar menen jazba

ádebiyattaǵı qosıqlardıń óz ara baylanısı bolǵanı menen olardı bir-birinen ayırıp turatuǵın ózgeshelikler bar. Qosıqlardıń baslı ózgeshelikleri kóbinese xalıqtıń awzında jasap, xalıqtıń kún kórisin, úrp-ádeti, dástúrleri, sonday aq shayırdıń sezimleri menen tikkeley baylanıslı. Nama atamalarınń bir qanshası tariyxta bolǵan waqıyalar menen de ataladı hám kompozitorlarımızda bul temalardı óziniń shıǵarmalarında qollanǵan. Sonıń menen bir qatarda óziniń avtorlıq temalarında kúnnen-kúnge rawajlandırǵan kompozitorlardıń biri Dariko Djanabaevanıń dóretiushiligindegi “Búlbúl” qosıǵın talıqlap ótpekshimiz. Tórende bul qosıqtıń jaratılıw tariyxı, tekstiniń poetikalıq tartımlılıǵı hám muzikalıq ózgeshelikleri haqqında sóz etemiz.

Dariko Djanabaevanıń dóretiushilik jolın eki etapqa bólingen deb ayta alamız. Ol 1968-jılı R.Gamzatov sózine “Gúz” atlı romansın jazıp óziniń dáslepki iskerligin basladı. Kompozitor kóplegen shayırlardıń qosıqlarına túrli janrdıǵı shıǵarmalar dóretdi. Mısal etip aytqanda, Kúnxojanıń sózine “Qaytıp kel”, Ǵazlar ushar”, S.Sadıqovtıń sózine “Muhabbatıńnan”, “Qara tallarım”, J.Izbasqanov sózine eń birinshi “Árman” atlı qosıǵın jazadı. Keyin ala “Shaǵalalar appaq shaǵalalar”, “Tuwılǵan topıraq”, J.Xojaniyazov sózine “Men árman etip edim”, “Juldızıma”, U.Pirjanovtıń sózine “Seni izledim”, G.Shamuratovanıń “Janım kimdi jaqsı kóreseń”, H.Ayımbetov sózine “Kúlimlep kelgil”, sonday-aq D.Atajanov, Ó.Temirxanov, D.Mámbetmuratov hám xosh hawaz qosıqshı Z.Xojanazarova ushın arnap bunnan basqa da kóplegen estrada atqarıwshıları ushın 70 ten aslam lirikalıq romans-qosıqlar jazǵan. Keyingi etabi bolsa 1990-jılı D.Djanabaeva shańaraǵı menen Alma-Ata qalasına kóship ketedi hám dóretiushilik jolın sol jaqta dawam etedi. Ol qazaq shayırlardıń qosıqlarına túrli janrdıǵı shıǵarmalar dóretdi. Mısal ushun, M.Jumabaev sózine “Búlbúl”, G.Shamshieva sózine, “Aman bolshı”, “Jer-Ana”, N.Bádıgulov sózine, “Alistaǵı aǵayın”, “Qarındasım”, M.Aytxojına sózine “Ullı ólkemde”, “Án edi ǵoy umıtqan”, “Jazǵı aspan” “Sıypaydı erkelete esken samal” sıyaqlı qosıqlardıń avtorı bolıp esaplanadı [1: 109].

“Búlbúl” qosıǵı Dariko Djanabaeva dóretiushiliginiń jarqın úlgerinen biri bolıp, sózin Maǵjan Jumabaev jazǵan. Ol ataqlı qazaq shayı, jazıwshı, pedagog hám siyasiy ǵayratker, 1893-jılı Qazaqstanńıń Qostanay wálayatında tuwılǵan. Ol házirgi zaman qazaq ádebiyatınıń eń iri wákillerinen biri bolıp esaplanadı. Maǵjan Jumabaev jaslıǵınan ilimge, ádebiyatqa qızıqqan hám dáslep medresede, soń Omsk muǵallimler seminariyasında oqıǵan. Jumabaevtıń ómiri hám dóretiushiligindegi qosıq hám shıǵarmalarında millet, watan, erkinlik, muhabbat hám adamgershilik sıyaqlı temalar áhmiyetli orın iyelegen. Shayırdıń kóplegen shıǵarmaları milliy oyandı, ózlikti ańlaw mazmunına iye. Tilekke qarsı, Sovet dáwiriniń 1937-1938-jıllardaǵı repressiyalarında Jumabaev qaralanıp, “Xalıq dushpanı” dep járiyaladı

hám qamaqqa alınıp, 1938-jılı ayıpsız óltiriledi. Aradan jıllar ótip, 1957-jılı onıń atı aqlandı hám dóretiwshiligi jáne xalıqqa qaytarıladı. Búgingi kúnde Maǵjan Jumabaev qazaq hám pútkil túrkiy xalıqlar ádebiyatında óshpes iz qaldırǵan dóretiwshi sıpatında qádirlenedi. Onıń qosıqları, hám ádebiy miyrası elege shekem xalıq arasında máńgi jasap kelmekte [6].

“Búlbúl” qosıǵında búlbúl tımsalı arqalı insan qálbiniń eń názik sezimleri sáwlelendiriledi. Búlbúl ádebiyatta hám muzıkada muhabbat, arız-árman hám qıyınshılıq tımsalı sıpatında sáwlelengen bolsa qosıqta da búlbıl obrazı muhabbat hám saǵınıshtı bildiriw quralı sıpatında tańlangan. Bul shıǵarma a formasında 3\4 ólshemde, e-moll tonallıǵında, ortasha tempte, lirikalıq xarakterde bolıp, bastan aqırına shekem bir tonallıqta dóretilgen. Qosıq ulıwma 42 takttan ibarat bolıp, 7 takt kirisiw bólimi fortepiano atqarılıwı menen baslanadı hám bas dawısı gamofon garmoniyalıq fakturada jazılıp, birgelikte atqarıladı. Shıǵarma baslangan waqtında kirisiw bólimi gamofon - garmonikalıq faktura bolǵanı menen shıǵarmanıń tiykargı temasınıń akkamponamentinde repriza belgisi qoyılǵan bolıp, fakturası jaǵınan akkordlı garmoniyalıq bolıp jazılǵan. Shıǵarma f, mp, mf, signo sıyaqlı dinamikalıq belgiler menen jáne de bayıtılǵan.

BÚLBÚL

Sózi: M. Jumabaev Ortasha ekinmen Muzıkası: D. Djanabaeva

[1: 109]

Kirisiw bólim tawsılǵannan soń birinshi bólimniń teması baslanadı hám bas dawısı gamofon garmoniyalıq fakturada jazılıp, birgelikte atqarıladı. Bul bólim 12 takttan ibarat bolıp, shıǵarma yarımliq, shereklik, segizlik hám on altılıq sozımliqlar menen jazılǵan.

mf
Say - ray - sını mún - dı kúy -

mp

men júz qu bil - tıp, Key-de ayan, key-de je - lis, key-de sil

Shıǵarmanıń 13 taktınan baslap, ekinshi bólim baslanadı. Bul bólim shıǵarmanıń eń joqarǵı shıńı esaplanadı.

tıp. Búl-búl qus kó-zim-de jas, kew-dem-de ot, To - lip

mf
men sa - ǵan... kel - dim, i - shim-de shoq, Dár - ti -

“Búlbul” qosıǵınıń juwmaqlawshı bólimi 3 taktlı juwmaqlaw menen tamamlanadı.

Qaytalaw ushın. Juwmaqlaw ushın

joq. Us-ta joq.

p

Sorı

Juwmaqlap aytqanda, “Búlbúl” qosıǵı óziniń mazmun hám forma jaǵınan jetiliskeńligi, muzıkalıq hám ádebiy únlesligi menen Qazaqstan vokal muzıkasında ayırıqsha orın iyeleydi. Shıǵarma Maǵjan Jumabaevtıń tereń mánili qosıǵına kompozitor D.Djanabaeva tárepinen nama baǵıshlangan bolıp, onda óz ara únlesken lirikalıq súwret hám muzıkalıq kórinis kórinedi. Bul qosıq arqalı kompozitor tek ǵana Qazaqstan tábiyatınıń biytákirar gózzallıǵın emes, al insannıń názik hám pák sezimlerin, ishki táshwishlerin de súwretleydi. Búlbúl obrazı arqalı insannıń qálbindegi árman, saǵınış, arız hám mehir sezimleri muzıkalıq til quralında tıńlawshıǵa jetkeriledi. Fortepiano hám vokal partiyaları bir-birin tolıqtırıp, shıǵarmanıń lirizmge bay bolıwına xızmet etedi. Ásirese, fortepiano partiyasındaǵı shıǵıs ırǵaqları hám quslardıń sayrawın nama elementleri shıǵarmaǵa janlı súwret hám háreket baǵıshlaydı. Qosıqtı atqarılıwda atqarıwshıdan úlken sheberlik hám sezim jetkeriw qábiletin talap etedi. Shıǵarmanı tolıq ańlaw hám tıńlawshıǵa tásirsheń jetkeriw ushın, dáslep, onıń poeziyalıq hám muzıkalıq mazmunın tereń úyreniw kerek. Sonday-aq, bul shıǵarma arqalı xalıqtıń tábiyatqa, ana jurt gózzallıǵına, insanıyılıq sezimlerge bolǵan shın muhabbatın hám pák múnásibeti kórsetiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kamalova.G. Kompozitor Dariko Jańabaeva. – Nókis, Ilimpaz. 2023.
2. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ международный научный электронный журнал. Ч.19 Т.5 2024 год. [INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL](#)
- 3.Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiwshilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
4. Kamalova. G., & Dauletbaeva, G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDIŃ ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
5. Kamalova G. JAMIL CHARSEMOVTIŃ “POPURRI” SHÍǴARMASINIŃ ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
6. <https://ru.wikipedia>.

DARIKO DJANABAEVANIŇ “SENI IZLEDIM” SHÍĜARMASI HAQQÍDA

Saparova Go‘zal,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzıkatanıw” qánigeligi

2-kurs studenti

Ilmiy rahbar: Kamalova Gúlmaryam

Annotaciya: Bul maqalada Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti siŋgen kórkem óner ğayratkeri, birinshi professional hayal kompozitori Dariko DjanabaevaniŇ estrada jónelisindegi shıǵarmaları, sonıń menen birge “Seni izledim” atlı qosıqtıń talıqlanıwı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózleri: konservatoriya, kompozitor, professional, kórkem óner, fortepiano, melodiya, akkomponiment.

Orta Aziyada jasawshı túrkiy xalıqlar arasında qaraqalpaq xalqınıń da ózine tán bolǵan ádebiyatı, kórkem óneri, mádeniyatı, milliy saz ásbapları hám xalıq qosıqlarına iye. Bul xalıq qosıqlarınıń tiykarı uzaq ótmishke barıp taqaladı.

Qosıq-dúnyadaǵı barlıq xalıqlardıń awızeki ádebiyatında eń áyyemgi janrlardıń biri esaplanadı. Sonlıqtan da, qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem óneriniń rawajlanıwında qosıq janrı úlken áhmiyetli orındı iyeleydi. İnsan óziniń ishki sezimlerin, tuyǵıların, basınan keshirgen hárqıylı waqıyaların qosıq arqalı sáwlelendirip bergen. Hárbir xalıq qosıqları dúnyadaǵı barlıq xalıqlardıń dóretilishliginde bolǵanı menen hárbir xalıqtıń janrları óziniń bir-birine uqsamaytuǵın ózgesheliklerine iye. Sonıń menen birge vokal janrınıń rawajlanıwında kompozitor, shayır hám qosıqshılar da áhmiyetli orın iyeleydi. Sebebi, shayır kompozitor menen birgelikte ájayıp qosıqlar jaratsa, al qosıqshı bolsa onı ırǵaǵına jetkerip aytadı. Usıday kompozitorlarımızdıń biri Dariko Djanabaeva [5: 4]. Ol Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti siŋgen kórkem óner ğayratkeri, birinshi professional hayal kompozitor bolıp esaplanadı.

Kompozitor dóretilishlik jolı dawamında kóplegen shayırlar menen jumıs alıp barıp, olardıń shıǵarmalarına túrli janrdıǵı namalar dóretdi. Usı shayırlardıń biri Uzaqbay Pirjanov. Ol qaraqalpaq ádebiyatında shayır, prozaik hám awdarmashı sıpatında belgili bolıp, onıń “Muhabbat qosıǵı” (1970), “Onda báhár edi” (1977) atamasındaǵı qosıqlar toplamları, “Súwret”(1974), “Aq tal astında aqsham” (1974), “Aǵıs” (1981), “Gúzgi japıraqlar” (1983) atlı prozalıq kitaplar avtorı bolıp esaplanadı. Kompozitordıń shıǵarmalarına keletuǵın bolsaq Kúnxojanıń sózine “Qaytıp kel”, “Ġazlar ushar”, S.Sadıqovtıń sózine

“Muhabbatınan”, “Qara tallarım”, J.Izbasqanov sózine eń birinshi “Árman” atlı qosıǵın jazadı. Keyin ala “Shaǵalalar appaq shaǵalalar”, “Tuwılǵan topıraq”, J.Xojaniyazov sózine “Men árman etip edim”, “Juldızıma”, U.Pirjanovtıń sózine “Seni izledim”, G.Shamuratovanıń “Janım kimdi jaqsı kóreseń”, H.Ayımbetov sózine “Kúlimlep kelgil”, sonday-aq D.Atajanov, Ó.Temirxanov, D.Mámбетmuratov hám xosh hawaz qosıqshı Z.Xojanazarova ushın arnap bunnan basqa da kóplegen estrada atqarıwshıları ushın 70 ten aslam lirikalıq romans-qosıqlar, fortepiano ushın “Elegiya”, “Eksprompt-fantaziya”, fortepiano ansambli ushın “Dembermes”, “Gúlzar”, violonchel hám fortepiano ushın “Adajio”, skripka hám fortepiano ushın ansambl “Fantaziya” avtorı bolıp esaplanadı.

Kompozitor D.Djanabaevanıń kópshilik qosıqları lirikalıq mazmunda jazılǵan. Mine usı qosıqlardıń ishinde kompozitordıń “Seni izledim” atlı shıǵarmasın talıqlawdı maqul kórdik. Bul qosıqtı eń birinshi márte Qaraqalpaqstan xalıq artisti Dálibay Mámбетmuratov atqarǵan. Al, sózin bolsa belgili shayır, jazıwshı, dilmash, jazıwshılar awqamınıń aǵzası Uzaqbay Pirjanov qálemine tiyisli.

Bul qosıq ápiwayı 3 bólimli formada, re-minor tonallıǵında 4/4 ólshemde, *Allegro Moderato* (tez hám ortasha) tempinde dóretilgen. Fakturası jaǵınan gamofon-garmoniyalıq bolıp, namanıń mazmunı muhabbat temasında berilgen. Shıǵarma qaraqalpaq xalqınıń milliy ırǵaqları menen bayıtılǵan. **1-mısal:**

Nama 5 takt kirisiw mene baslanadı. Soń 19 taktten ibarat bolǵan birinshi bólim baslanadı. Melodiya tonikanıń prima sesinen baslanıp, kadenciya T basqıshı (tonika) akkordı menen tamamlanadı. Qosıqtıń mazmunı tárepine itibar beretuǵın bolsaq qosıq muhabbatdaǵı joytıw hám saǵınısh temasın óz ishine aladı. Lirik qaharmannıń kewil tınıshsızlanıwı hám ármanları súwretlengen. Ol muzlaǵan qıs tábiyat kórinisileri, izsiz joyılǵan baxıt hám muhabbattıń suwıq sayasında qalǵan sezimlerdi kóz aldımızǵa keltiredi. Al endi qosıqtıń obrazına kelsek: “Qarda júrdim, qarda qaldı izlerim”. Bul qosıq qatarı menen shayır ne demekshi? Qosıq qatarında joyılǵan yarın izlew, biraq izlerdiń qarda qalıwı, muhabbatda óz miywesin bere almaǵan qıyınshılıqlardı, úmitsizlikke túskenligin, suwıp qalǵan

sezimin bul obraz arqalı jaqsı súwretlep bergen. Al, atqarıwshıǵa kelsek dawısı jumsaq, biraq dártli ırǵaq penen ayılǵanlıǵı sebepli qosıq qatarlarındǵı bildirilgen sezim jáne de anıq kórsetilgen [5: 86].

mp

5 Taw-da as - qar shıń - ǵa shıq-qan gez - le - rim,
Qar-da júr - dim_ qar - da qal-dı iz - le - rim.

Birinshi bólim tamamlanǵannan soń ekinshi bólim baslanadı. Shıǵarmanıń ekinshi bólimniń birinshi bólimnen ayırmashılıǵı onıń fakturasında bolıp, yaǵnıy ekinshi bólim akkordlı-garmoniyalı fakturada berilgen. Al kanenciyası bolsa T (tonika) basqıshınıń prima sesi menen tamamlanadı. “Muhabbat másliǵı alar erkimdi”. Naqırattaǵı qosıq qatarı ózgeshe mazmunǵa iye. Bul qatarda muhabbat lirik qaharmandı erkinligin sheklewi ideyası ayılǵan.

9 *mf*

9 Bu-laq-tan e - sit - tim er - ke kúl - kiń - di,
13 *cresc.* Mu-hab-bat más - li - gi a - lar er - kim - di,.

Ortańǵı bólim tamamlanǵannan keyin 3 bólimge ótedi. Bul bólim reprizalı bolıp, birinshi bólimniń fakturası qollanıladı [5: 87].

§ Tamamlaw ushın

Usınıń menen belgili kompozitor D.Djanabaevanıń “Seni izledim” qosıǵınıń naması hám sózi bir-birine qánshelli dárejede say etip jazılǵanlıǵı, júdá sulıw bolǵanlıǵı sebepli este qalarlıǵınıń gúwası boldıq. Bizhár bir atqarıwshıǵa bul

qosıqtı ózine tán tárizde hám joqarı estetikalıq normalarda atqarıwdı usınıs etken bolar edik.

Kompozitor D.Djanabaevanıń qosıqlarınıń derlik hámmesi esitken insannıń qulaǵına jaǵımlı, júrek tórinen orın alatuǵın qosıqlar. Bul qosıqlardıń ishinde kópshiligi xalıqtıń ishinde súyip tınlanıp, atqarıladı. Olar hátteki insańǵa ilham yosh baǵıshlaydı. Biraq ókinishli jeri kompozitordıń ayırım qosıqları atqarılmay qalınıp atır. Usı maqalanı ustazım menen jazıwdan maqset kompozitordıń estrada jónelisindegi muzıkası ushın arnalǵan qosıǵı umıtılıp ketpew, jaslar ishinde onı ele de kópshilikke eń jaydıruw, tanıtıruw hám teoriyalıq tárepten jáne de rawajlandırıw edi. Qosıqtı atqarıw ushın hárbir atqarıwshı qosıqtı ózine sińdirip, onıń mazmunın túsiniw hám sulıw ırǵaqlar menen jetkerip berse maqsetke múwapıq boladı. Hárbir qosıqshı sulıw qosıqlardı atqargısı keledi. Biraq, gáp sulıwlıqta emes, balkim, qosıqtıń mazmunında, jáne de qosıqtı kámine jetkerip aytıwında. Al atqarıwshı qosıqtı sulıw ırǵaqlar menen jetkerip berse xalıq ishinde onı ele de tanılıwına sebepshi boladı. Biz házirgi kúnde bul qosıqtı birinshi atqarıwshısınan basqa atqarǵan qosıqshını kórmedik hám usı qosıqtıń túrli atqarıwshılarda qalay aytıluwın kóriwdi qáler edik. Juwmaqlap aytqanda bul qosıq tek bir atqarıwshıǵa ǵana iye. Ol Dálibay Mámbetmuratov. Sonıń ushın da biz joqarıda aytıp ótilgen usınıstı hárbir qosıqshıǵa aytıp ótken bolar edik. Eger bul ámelge assa, qosıq tek bir adamnıń atqarıwı menen baylanıslı bolıp qalmastan, al muzıkalıq miyras sıpatında kópshilikke tanılıwına xızmet eter edi

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kamalova G. QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D. Djanabaeva dóretiushilik jolı) //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.
2. Kamalova G. JAMIL CHARSEMOVTÍN “POPURRI” SHÍĠARMASÍNÍN ÓZGESHELIGI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 4. – С. 52-57.
3. Kamalova, . G., & Dauletbaeva , G. (2024). DUWTAR SAZ ÁSBABÍN ZAMANAGÓYLESTIRIWDÍN ÁHMIYETI. Вестник музыки и искусства, 1(4), 89–94. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/231>
4. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
5. Kamalova G.M. Kompozitor Dariko Djanabaeva. – Nókis: “Ilimpaz”, 2023.

MORIS RAVEL “BALERO” SHIGARMASINIŇ TALIQLANIWI HAQQINDA

¹V.S. Lyubimceva,

²Muratbaeva Rayxan,

¹O'zbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı asisstent oqıtıwshısı

²O'zbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzikatanıw” qánigeligi

2-kurs studenti

Annotaciya: Bul maqalada francuz kompozitorı Moris Raveldiń ómiri hám dóretiwshilik jolı dóretiwshiligindegi “Balero” atamasındaǵı baletiniń kelip shıǵıw tariyxı hám talıqlanıwı haqqında maǵlıwmat beriledi. Tıykarınan “Balero” baletiniń klaviri talıqlanadı.

Gilt sózleri: kompozitor, balet, baletmeyster, varaciya, bólim, talıqlaw, toplam, muzıka, simfoniya, orkestr, garmoniya dúzilis.

Moris Ravel Depyussidiń izin dawamlawshısı edi. Ol 1875-jılda Pireneyda Shveycariyalıq avtomobil injeneri shańaraǵında tuwılǵan. Ákesi kishkene balada muzıkaǵa miyirim oyatǵan. 1889-jılda Ravel Parij konservatoriyasına oqıwǵa kirdi. Jigitke Erik Sati, ispan pianino atqarıwshısı Rikardo Vinye hám Klod Depyussidiń muzıkası úlken tásir kórsetti.

Ravel Rim sıylıǵın alıwǵa birneshe márte urınıp kórdi, biraq hár sapar áwmetsiz boldı. Sońǵı urınıw úlken jánjel menen baylanıslı edi. Arbitrlar komissiyası kompozitorıń tańlawda qatnasıwına ruqsat beriwden bas tarttı sebebi jas sheklewleri, buǵan sebep boldı. Tıp sebep jas kompozitorıń ilimiy dóńgeleklerde túsinişpewshiliklerge sebep bolǵan jumısı edi. Sol waqıtqa kelip Moris Ravel qashannan berli málím bir dańq hám ataǵǵa iye bolǵanlıǵı sebepli, ádalatsız biykarlaw Franciya muzıkalıq jámiyetshiliginde úlken túsinişpewshiliklerge sebep boldı. Morisdiń ózi bul jaǵdayın qabılladı, biraq jánjel jeke dańq hám húrmet kózqarasınan onıń qolına tústi hám usınıń menen birge akademiyalıq muzıka tarawındaǵı oqıwları menen shegaralandı.

Birinshi jáhán urısı waqtında Ravel valantyor túrde frontqa jiberildi. Qaytı bolǵan jora-joldaslarına ol “Kuperin qabri” syuitasın jazadı. Úyge qaytqannan keyin, Ravel Diagilev tárepinen usınıs etilgen “Kómiwis hám Xlo” baletine muzıka dóretdi. Sonday-aq ataqlı “Bolero” shıǵarmasın jazadı. Ravel pionist hám dirijyor retinde Franciya hám basqa Evropa mámleketlerinde keń qamılǵan gastrollarda boladı.

Moris Ravel dóretiwshiliginiń áhmiyeti Ravel Klod Depyussidiń jumısın dawam ettirdi hám francuz mektebiniń hámme tarepinen tan alınğan ustasına aylandı. Onıń dóretpelerinde anıq ritm hám jaqtı sezimtal reń zárúrli rol oynaydı. Ol klassik muzıka formalarına júdá sadıq. Ravel XX ásirdiń birinshi yarımındaǵı kamer-simfoniyalıq usıldıń tiykarın salıwshılardıń biri bolıp, onı orkestr virtuozi dep atawları biykarǵa emes. Usınday talantlı kompozitor hám pianist Moris Ravel 1928-jılda ol Arqa Amerıkaǵa koncertler menen baradı. Kompozitor 1937-jılda dúnyadan kóz jumadı. Bul maqalada kompozitordıń “Balero” baletin talıqlawdı maqul kórdik.

Balero barmaqta shaqırlatıw yamasa taqıllatıw qásiyetine iye bolǵan ispan xalıq ayaq oyını ólshem 3\4. Balero XVIII ásirdiń aqırında payda bolǵan. Kompozitor Moris Ravel 1928-jıldıń basında AQSh mámleketinde gastrol saparında boladı. Biraq saparǵa ketpesinen aldın óz dáwiriniń júdá qábiletli oyınshısı rus ayaq oyın truppasınıń baletmeysteri Ida Rubenshtyennan buyırtpa aladı. Ida Rubinshteyn (1883-1960) tolıq xoreografiyalıq bilim almaǵan. Onıń tábiyiy talantı hám Mixail Fokine menen jeke sabaqları oǵan Kleopatra (Kleopatra, 1909) hám Zobeide (Shaxerazade, 1910) rollerinde Parij rus máwsimlerinde tabıslı qatnasıwǵa imkaniyat berdi. Keyin ala ol francuz saxnasında dramalıq aktrisa sıpatında qatnastı. Ida óz zamanısları sıyaqlı klassikalıq texnikaǵa iye bolmasa da ájayıp atristizm hám shıraylı sırtqı kórinisi menen ajralıp turatın edi. Ida Rubenshteyn kompozitordan balet jazıp beriwin iltimas etedi.

Amerikadan qayıtıp kelip Ravel tez arada shıǵarmanı dóretiwge kirisedi hám “Balero” atamasına iye bolǵan balettiń partiturasın jazıp tamamladı. Ayrım dereklerde kompozitordıń ózi 1928-jılı Rubenshteyn xanım iltimas etkeni ushın shıǵarmanı dóretti dep aytıp ótken maǵlıwmatlarda bar. Bul júdá tez temptegi ayaq oyın bolıp, naǵıslı, garmoniyalıq hám ritmlik jaqtan pútkilley ózgermeydi, ritm baraban tárepinen turaqlı túrde urıladı. 1928-jılı 22-noyabr kúni “Vals” penen birdey aqshamda Parijde “Bolero”nıń premyerası bolıp ótti hám úlken tabısqa eristi. Biraq, Bolero koncert saxnasında tek ǵana tabıs emes, al jáhán dańqın da qolǵa kirgizdi. Sonıń menen birge, Bolero tek onıń eń belgili shıǵarması ǵana emes, al XX ásir muzıkasınıń eń ullı hádiyselerinen birine aylandı. Violalar hám pizzicato violonchelleriniń siyrek júrgiziliwi menen baraban tárepinen urılǵan anıq ritmli figura shıǵarmanı ashadı.

1-mısal

BOLE RO

Transcription
pour Piano à 2 mains
par ROGER BRANGA

MAURICE RAVEL

Bul duple (bul jerde tema kirisiwinen aldın ol eki ret tákirarlanadı) Bolero boylap turaqlı túrde jańlaydı, bul anıq ekige bólinedi, ekinshi bólimi ıshqıpaqlıq, azaplı xarakterge iye. Nama tamamlangannan soń, nay barabańǵa qosılıp, onıń ritmin “Sol” sestı tákirarlaydı hám shıǵarmanı atqarıwda klarnet ásbabı da qosıladı. Keyin ol fagot, sońınan pikkolo klarnet, nay hám truba dueti hám saksafonga ótedi. (Simfoniyalıq orkestr quramına saksof qosılsa, bul siyrek ushırasadı). Bul ayaq oyn ortasha tempte bolıp melodiya, garmoniya hám ritmikalıq tárepinen hesh nárese ózgermeydi jáne toqtawsız baraban urılıp turadı. Bul shıǵarmada ózgeris kiritilgen jalǵız elementi orkestr krishendosı bolıp esaplanadı. 1928-jılı 22-noyabrde Ida Rubenshteyn balet teatrında balettiń birinshi premyerası bolıp ótedi hám joqarı jetiskenlikke erisedi.

Biraq kompozitordıń bul baleti tek ǵana shoqqıǵa shıǵıp qoymastan dúnya júzine belgili boladı. Ol dúzilisi boyınsha ózgerissiz varaciyaǵa uqsas túrde jazılǵan. Varaciyalar tiykarında XVIII ásirdegi ispan xalqı ayaq oynı onsha úlken bolmaǵan xalıq ayaq oynı xarakterindegi melodiya súwretlenedi. Muzıkalıq ásbaplar yaǵnıy alt hám violenchel pitsi katosı únlesliginde kishi baraban tárepinen urılıp turgan anıq ritmikalı forma pyesanı ashıp beredi. Bul tórt takt balettiń sońına shekem úziliksiz atqarıladı.

2mısal

BOLE RO

Transcription
pour Piano à 2 mains
par ROGER BRANGA

MAURICE RAVEL

Balero varaciya formasında dóretilgen bolıp esaplanadı.

Varaciya forması degenimiz - bir tema berilip hám sol tema birneshe márte ózgermli túrde qaytalanadı onıń sxeması A-A1-A2-A3-A4..... varaciya forması eń áyyemgi formaǵa kiredi. Tonallıǵı C-Dur tonallıǵında ritm 3\4 ólshemde tempi moderato assia yaǵnıy tez tempte dóretilgen. Shıǵarma 4 takt kirisiw menen baslanadı kirisiw C-Dur tonallıǵınıń prima sestinen segizlik hám on altılıq sozımlıqlar járdeminde jazıladı. Bul shıǵarmanıń baslı maqseti ritmikalıq teńlikti uslap turıw bolıp sonıń ushında shıǵarma atqarılǵan waqtında baraban áspabı qollanıladı. Shıǵarmanıń kirisiw bóliminen keyin tiykarǵı tema baslanadı tiykarǵı tema bolsa segiz takt aralıǵında dawam etedi. Tiykarǵı temanıń oń qol partiyasında segizlik hám on altılıq nota sozımlıqları menen melodiya berilgen bolsa shep qol partiyasında kirisiwdegi temanı saqlap qaladı hám shıǵarma tamamlanaman degenge shekemgi aralıqta shep qol partiya hesh qanday ózgerislerge ushıramaydı. Bul sózimizdiń dálilin tómendegi mısalda kóriwimiz múmkin.

3-mısal.

Shıǵarmanıń tiykarǵı partiyasınan keyin baylanıstırıwshı partiya keledi, bul baylanıstırıwshı partiyada shıǵarmanıń fakturası azǵana ózgeriske ushıraydı yaǵnıy oń qol partiyasındaǵı melodiya akkordlı garmoniya bolıp ózgergenligin kóriwimiz múmkin. Bul ózgeris bolsa tek ǵana baylanıstırıwshı bólimde eki takt aralıǵında júz beredi, biraq shep qol partiyada kirisiwdegi liytmativ saqlanıp qaladı.

4-mısal

Baylanıstırıwshı bólimnen kirisiw bólimdegi leytmativ rawajlanıp varaciya formasında dóretiledi. Shıǵarma dawamında nota sozımlıqların sozıwshı belgiler hám hár túrli dinamikalıq belgilerden paydalanıladı.

5-mısal

“Balero” varaciya formasında dóretilgenligi sebepli bir tema hár túrli ritmikalıq ózgerisler arqalı rawajlangan túrde dóretilgen bolıp esaplanadı shıǵarmanıń juwmaqlaw bólimi 4 takt juwmaqlaw menen C-Dur tonallıǵınınń prima sestı menen tamamlanadı.

6-mısal

“Bolero” bul Raveldiń ispan temasındaǵı ekinshi orkestr shıǵarması bolıp, birinshisinen pútkilley parıq qıladı, hár tárepleme ogan qarama-qarsı. Belgi estetikası tolıq isenim menen almasırdı, qısqa motivler atqarılıwı óz ornın ásirimiz muzıkasındaǵı eń keń tarqalgan namalardan biriniń turaqlı tákirarlanıwına berdi, impressionistlik hawazlı súwret óz ornın sızıqlı ásbaplarga berdi hám tek ostinato principine sadıqlıq belgili dárejede bul eki qálem kompoziciyasın birlestiredi. Olardı salıstırıp, onıń dóretiwshiliginde júz bergem ózgerislerdiń tolıq áhmiyetin seziw ańsat.

“Bolero” tek Raveldiń emes, al XX ásirdeń pútkil Evropa kórkem óneriniń eń belgili shıǵarmalarınń birine aylandı: ol kútilmegende eń tájiriyesiz tınlawshınıń ańlawı múmkin bolǵan muzıkanıń dóretiwshisi bolıp shıqtı. Heshkim tınısh ashılatuǵın ırǵaq, polat ırǵaq hám turaqlı dinamikalıq qurılıstıń gózzallıǵına

qarsı tura almaydı. Raveldiń aldınǵı simfoniyalıq shıǵarmaları menen salıstırǵanda, Bolero óziniń atap ótilgen garmoniyalıq jazıwı, nama dizaynınıń anıqlıǵı hám intonaciyalıq burılıslardaǵı ózgesheligi menen ajıralıp turadı. Garmoniyalıq dúzilisler, toqımaların quramalılıǵı joq hám orkestrdiń ózi ápiwayı hám izbe-iz qollanılatuǵın principke boysınadı. Raveldiń quramalastırıwdan bas tartıwınıń artında tınlawshınıń túsinigine jaqınlasıw qálewinen kóbirek nárese bar edi: bul sesli material ústinen kúshtiń kórinisi, kompozitordıń ájayıp sheberligi, sheklengen qurallar sheńberinde qalıp, nege erisiw múmkinligin kórsetetuǵın hám qatań qollap-quwatlanatuǵın texnikalıq usıl, bul úlken áhmietke iye.

Bolero teması hám tórt túrli variantta jazılǵan. Saz qaytarıwlarınıń kópligi ciki bólimleri ishinde ishki qaytarıwlar, ishki ózgerisler bar ekenligi menen túsindiriledi. Tema hám dáslepki úsh variant ápiwayı, tákirarlanbaytuǵın, eki bólimli formada qurılǵan.

7-mısal

Hárbir dáwir (8 takt) belgili bir tembr-garmonikalıq ózgerisler menen tákirarlanadı. Aqırǵı, tórtinshi variaciyada ekinshi dáwir birinshiden dárhal keyin keledi. Nátiyjede birinshi hám ekinshi dáwir namaları toǵız márte jańlaydı. Olar barqulla birdey dawıs shıǵaradı, aqırǵı ózgeristiń ekinshi dáwiriniń aqırǵı taktleri buǵan kirmeydi. Usı waqıtta C- Dur tonallıǵınan E-Dur tonallıǵına sezilerli jılıw júz beredi. Nátiyjede birinshi hám ekinshi dáwir namaları toǵız márte jańlaydı.

Intonaciya hám ritm jaǵınan oǵada quramalı, bolǵan “Bolero” temasın tallaw, basqa nárseler qatarında, hár qıylı sinkoplardıń kópligi sebepli páttiń kóp ózgeretuǵınlıǵın kórsetedi. Bul temanıń úzliksizligi hám tegisligine, basqa nárseler qatarında, salıstırmalı az sanlı pauzalar (birinshi dáwirdiń birinshi gápiniń aqırında segizden biri hám ekinshi dáwirdiń birinshi gápiniń ortası hám aqırında segizden biri) arqalı erisiledi.

8-mısal

Eki bólimli forma dáwirleriniń ólshemin - hár biri on jeti takt hám kishi dawamlılıq penen toyınǵan taktlerdiń uzınlıǵın esapqa alǵanda, bul júdá az. Aytıw múmkin, namanıń ózi siyrek ushırasatuǵın dúzilislik hár túrlilik hám rawajlanıw procesinde turaqlı jańalanıp turıwı menen ajıralıp turadı. Saz dúzilisi kóp qırılı hám modal. Birinshi dáwir pútkilley diatonikalıq, tábiyiy majorda, ekinshi dáwir subdominantanıń tonlılıqqa almasıwı menen quramalıraq xromatikalıq hárekettiń súwretin beredi, bunda jańa tonlıq ózgeshelikler payda boladı.

9-mısal

Eki dáwirdiń kadensleri klassikalıq: dominanta - birinshi dáwirde tonik (jetilispegen kadans) - ekinshi dáwirde de tonika. Kadanslardıń bunday ápiwayılıǵı basqa táreplerde júdá quramalı bolǵan ses tásirleniwleriniń kóp qıylı bolıwına járdem beredi. “Bolero”daǵı garmonikalıq ózgeriwshenliktiń ózine tán ózgesheligi tonallıq turaqlılıq, úylesiwde geterotonal variantlardıń joqlıǵı. Bolero aqırındaǵı E-major shıǵarmanıń juwmaqlanıwınıń xabarshısı. Bul jerde kodlardaǵı kútilmegen garmonikalıq almasıwıların eski dástúri, misli basıp ótilgen joldı sáwlelendirip, jumıstıń tamamlanıw waqtınıń áhmiyetine itibar qaratqanday, úylesimlilik tapsırılǵan.

10-mısal

Úshinshi (13-san) hám aqırǵı, tórtinshi variyaciyada (16-san) tema tiykargı sestin melodiyalıq jaǵdayında, eki ese tiykargı ses penen triadalar da háreketlenedi.

11-mısal

Juwmaqlastırıp aytqanda, kompozitor Moris Raveldin “Balero” atlı baleti dúnya júzine belgili bolıp jáhán saxnalarınan orın alǵan shıǵarması desek aljaspaǵan bolamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Акопян Л. Музыка XX века. Энциклопедический словарь. — М.: Практика, 2010.
2. Рене Дюмениль. Современные французские композиторы группы «Шести» / Пер. с фр. И. Зубкова; Ред. и вступ. ст. М. Друскина. — Л.: Музыка, 1964.
3. Говорит Дариус Мийо. — Советская музыка, 1962, № 9
4. Redlich H. F. Alban Berg. Wien, 1957.
5. Adorno T. Alban Berg. Wien, 1968; 2-я ред. 1978
6. Любимцева В.С. Использование инновационных технологий-важное условие для совершенствования профессионального мастерства преподавателя - Вестник музыки и искусства 1 (3) 2024, С.131-135.
7. Любимцева В.С. Музыкальная поэзия в фортепианном цикле «Соприкосновение» Мухаммаджона Атаджанова//Научное сообщество студентов: проблемы художественного и музыкального образования. – 2021. – С. 100-104

О ФОРТЕПИАННЫХ ВАРИАЦИЯХ ДЛЯ ЮНЫХ ПИАНИСТОВ ШЕРЗОДА СОБИРОВА (опыт музыковедческого анализа)

Сидикова Алия Маратовна,
свободный соискатель ИИск АН РУз
преподаватель Андижанского
государственного университета

Шерзод Собиров³ является представителем младшего поколения отечественных композиторов, ученик Ойдин Абдуллаевой⁴. Композитор создает произведения для симфонического оркестра и оркестра народных инструментов, для струнного и смешанных ансамблей. Фортепианных сочинений у Ш.Собирова не много, однако, знакомство с циклом «Прелюдии», миниатюрой «Ташбех» (по мотивам макома «Насри сегох») и Вариациями для фортепиано позволило говорить о незаурядном таланте молодого композитора.

В качестве анализа представим вариационный цикл композитора для юных пианистов, написанный в 2010 году. Светлая распевная мелодия в натуральном минорном ладе (e-moll) служит темой для вариаций лирического характера и принадлежит самому автору. Композитор, создавая мелодию большого дыхания, чередует звуки крупных длительностей с более оживленными в вальсовом движении (размер 3/4), что придает теме и некоторый танцевальный характер.

Ясно выраженная волнообразность мелодической линии (сочетание скачков с последующим заполнением, опевание, подготовка скачка, плавное восходящее и нисходящее движение) и гармония образуют длительную мелодическую фразу – предложение (8 тактов). Вершина (h^2) в течении всей темы встречается три раза: впервые (т.3) - затактовый квинтовый скачок от I к V ступени, подготовленный «раскачивающей» секундовой интонацией; второй раз (т.6) – h^2 достигается поступенно и снова затактовой интонацией от I к V ступени, и, наконец, третья h^2 (т.10) - в отличие от предыдущих ее появлений, не приходится на сильную долю, также подготавливается поступенно, а следующий за этим плавный спад составляет октаву. Поэтому мы не можем утверждать, что кульминация в теме приходится на самый высокий звук, однако, исходя из содержательной стороны темы, логики

³ Композитор родился в 1988 году в г.Бекабад Ташкентской области. Сейчас преподает в Государственной консерватории Узбекистана на кафедре «Композиции и инструментовки».

⁴ Окончил Государственную консерваторию Узбекистана в 2011 году.

развития мысли и принципу «золотого сечения», мы можем предположить, что кульминация темы приходится на ее самый низкий звук – а¹.

В теме для вариаций Ш.Собирова функциональное и фоническое аккордовое сопровождение (половинная нота с точкой) в партии левой руки производит эмоциональный эффект наравне с мелодическими интонациями правой руки. Гармоническое развитие темы представляет собой последовательную цепь диатонических трезвучий и септаккордов в рамках одной тональности – e-moll и образует некий контрапунктирующий мелодии басовый гармонический голос – I – VII – VI – V – IV – III₇ – VI₇ – VII – в первом предложении, I – IV – VII – III₇ – II₇ – II₇[□] -³ – V⁻³ – I – во втором предложении. Во всех трезвучиях отсутствуют терцовый тон, таким образом, в основе аккордов лежат интервалы: октава, квинта и кварта, что придает теме определенный национальный колорит.

По своему строению тема неконтрастная (однородная) и изложена в форме периода (16 тактов), состоящего из двух предложений (по 8 тактов), каждое из которых, в свою очередь, состоит из двух фраз и четырех различных по объему мотивов⁵. Из восьми вариаций структура сохранена в вариациях №1, №2, №3. Первые три вариации видоизменились в строгом стиле, что говорит о том, что интервально-мелодических, ритмических, ладово-тональных, гармонических изменений не произошло. Варьирование коснулось фактуры: в вариации №1 – абсолютно не изменившаяся мелодия темы звучит в сопровождении равнодлительных, обогащенных гармонически полнозвучных аккордов; в вариации №2 – тема «завуалирована» в орнаментальных узорах «скрытой» полифонии в партии правой руки и «прозрачным» гармоническим аккомпанементом в левой руке; в вариации №3 – мелодия темы несколько видоизменяется в партии правой руки, а сопровождение представляет собой фигурированное гармоническое движение.

Следующая вариация №4 (a-moll) несколько расширена (18 тактов) и разомкнута, с отклонением в тональность VII натуральной ступени (g-moll) и дальнейшим закреплением в тональности VI натуральной (f-moll), которая является основной для следующей вариации. Вариация №4 вносит подвижный элемент – в партии сопровождения (лев.р.) фигурации восьмыми сменяются на движение шестнадцатыми⁶, а тема перемещается в более низкий регистр и звучит сначала одногласно, далее в виде квартаккордов,

⁵ Такая структура темы является довольно распространенной еще со времен И.С.Баха.

⁶ Подобную фактуру аккомпанеента мы встречаем в Прелюдии №2 из цикла «Прелюдии» Ш.Собирова, в сонатинах М.Базарова и З.Ходиевой

септаккордов и других аккордов. Отметим динамический нюанс *mf*, придающий особый взволнованный характер.

В вариации №5 (f-moll) от темы остались лишь отдельные интонации, отчего она воспринимается как «отступление» от основной линии варьирования образа темы, а сопровождение повторяет фигурации аккомпанеента из вариации №4, только в правой руке. Вводятся мотивы более импровизационного характера в виде связки между тремя предложениями, составляющими период (6 т. + 7 т. + 10 т.). Вариация №5 завершается на мелодической вершине и фермате – в правой руке *ges*³, в левой – *F*₁.

Вариация №6 начинается внезапно и на *piano* в той же тональности (f-moll), но в темпе *Lento*, в форме периода несколько расширенного, что связано с общей тенденцией нарастания насыщенности музыки движением разного рода, например, мелодико-полифонического и ритмического. Вариация №6 построена на принципе как варьирования характерных мотивов темы, так и введения интонационно и ритмически близких ей (второе предложение периода – тт. 17-33). Первая половина вариации №6 (тт.1-16) контрастируют с предыдущими вариациями своим несколько «хмурым», «мрачным» характером, который достигается сочетанием «просящих» интонаций в монодийном изложении в верхнем регистре и остинатных квинтаккордов в низком регистре, напоминающих *усуль*:

Во втором предложении рассеивается скорбное настроение и появляется полная лиризма мелодия с сохраненным *усульным* сопровождением.

Композитор написал вариацию №7 (*Allegretto*) в полифоническом жанре *Fugato*, что не совсем характерно для детских вариационных циклов, в трехчастной форме (разомкнута) и подобно вариации №5 завершается на вершине-кульминации, естественно подводя к финальной вариации №8, которая, в свою очередь, является кульминацией всего цикла. Тональный план вариации №7 имеет достаточно ясную схему:

Первая часть	Интермед	Вторая часть	Интермед	Третья часть
Тема – g-moll		Тема – e-moll		Тема – a-moll
Тема – d-moll				
Тема – a-moll		Тема – e-moll		

В основе темы *Fugato* (6 тактов) лежит первая фраза темы вариаций, а интермедии, осуществляющие развивающую и связующую функции,

построены на комплексе из восходящих и нисходящих интонаций (в правой руке – квартаккорды, аккорды из октав, квинт и терций, а в левой руке – одноголосное и октавное непрерывное мелодическое движение, основанное на интонационном материале противосложения).

Вариация №8 – финальная и кульминационная, звучит в основной тональности (e-moll), подытоживая музыкальное, образное, содержательное развитие темы. Аккордовое (квартаккорды, трезвучия с удвоенной примой и отсутствующей терцией, кварто-секундовые аккорды) проведение темы вариаций и других ее интонаций, резкие смены регистров, усиление общего динамического плана (от *ff* – *fff*) и общее восходящее движение создают торжественный характер в национальном колорите.

В заключение подчеркнем, ясная, запоминающаяся, светлая и вместе с тем печальная песенная мелодия темы поражает своей естественной красотой, внутренней гармонией и экспрессией. В ней ощутимы черты современной лирической песенности. Композитор строит свой вариационный цикл по образцу западноевропейских композиторов, по типу орнаментальных вариаций (не соответствует лишь тональный принцип: тема – e-moll, вариации №1, №2, №3 - e-moll, вариация №4 - a-moll, вариации №5, №6 - f-moll, вариация №7 - a-moll, вариация №8 - e-moll). Вместе с тем, о национальной принадлежности цикла свидетельствуют средства музыкальной выразительности - мелодия, ритм, гармония, характерная интервальная структура мелодии (секунды, нисходящие терции, восходящий скачок на квинту с заполнением, орнаментальные опевания, форшлаги) и сопровождение (аккорды, состоящие из больших секунд, чистых кварт, квинт, октав), ритмические особенности узбекской музыки (вариация №6), преобладание диатонических аккордовых последовательностей в натуральных минорных ладах, сквозное развитие вариационной формы (связующие мотивы, незамкнутость отдельных вариаций).

Рассмотренные Вариации для фортепиано Ш.Собирова являются интересным примером в детской фортепианной музыке, который демонстрирует - как жанровые, фактурные, структурные особенности европейской музыки естественно взаимодействуют с музыкальным языком узбекской традиционной и народной музыки. По нашему мнению, композитор в этом сочинении проявил свой оригинальный стиль, обогатив при этом отечественную литературу художественно ценным и дидактически нужным сочинением.

O‘ZBEKISTON MUSIQIY TANQIDCHILIGIDAGI MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI

Ibodullayev Azizbek,

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy
musiqa san’ati instituti 2-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Xumoyun Xaydarov

Tanqid yangilishshlikning, garchi inqilobiy bo‘lsa ham quruq
gapning dushmanidir, ammo u haqiqatning eng muhim tayanchi.
U haqiqatning onaizori va doyasidir; u haqiqatning rizq beruvchi
do‘stidir. Haqiqat tanqid bilan tirik.

G. V. PLEXANOV

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston musiqashunosligi sohasida mavjud bo‘lgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, ilmiy-tadqiqotlar yetarli darajada rivojlanmagani, zamonaviy metodologik yondashuvlarning yetishmasligi, musiqiy merosni saqlash va ommalashtirishdagi qiyinchiliklar hamda kadrlar tayyorlashdagi muammolar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu muammolarning mumkin bo‘lgan yechimlari, xususan, ta’lim tizimini takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi yo‘nalishlar asosida tahlil etiladi.

Kalt so‘zlar: musiqa, muammo, yechim, taklif, tanqid, metodologik yondashuv, xalqaro hamkorlik.

Musiqiy tanqid san’atning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, u musiqiy asarlarni baholash, tahlil qilish va ularga obyektiv nazar bilan qarashni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon orqali tinglovchilar musiqiy asarlarning mazmunini va ularning madaniy ahamiyatini to‘g‘ri anglash imkoniga ega bo‘lishadi. Musiqiy tanqidni rivojlantirish nafaqat san’atning sifatini oshiradi, balki musiqashunoslik fanining nufuzini ham oshiradi. Musiqiy tanqid, avvalo, musiqiy asarlarni baholash va ularga ilmiy yondashuv bilan qarashni anglatadi. Uning asosiy vazifasi-asarning badiiy va estetik jihatlarini, kompozitorning asarni yozishdan niyatini ochib berishdan iborat. Bu orqali musiqiy tanqid musiqiy jarayonlarning mazmunini va ahamiyatini tushunishga ko‘maklashadi. Musiqiy tanqidchilar san’atning rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo‘lgan mutaxassislardir. Ular musiqiy asarlarni tahlil qilib, ijrochilik va kompozitsiya sifatini baholashadi, musiqaning san’at va madaniyatga bo‘lgan ta’sirini tushuntiradilar. Tanqidchilar ijodkorlarga

yoʻnalish koʻrsatish, tinglovchilarga esa musiqiy asarlarni chuqurroq anglashga yordam berish orqali sanʼat sohasida muhim rol oʻynaydilar.

Musiqiy tanqidchilarning vazifalari keng qamrovli boʻlib, ular bir nechta yoʻnalishda faoliyat yuritadi:

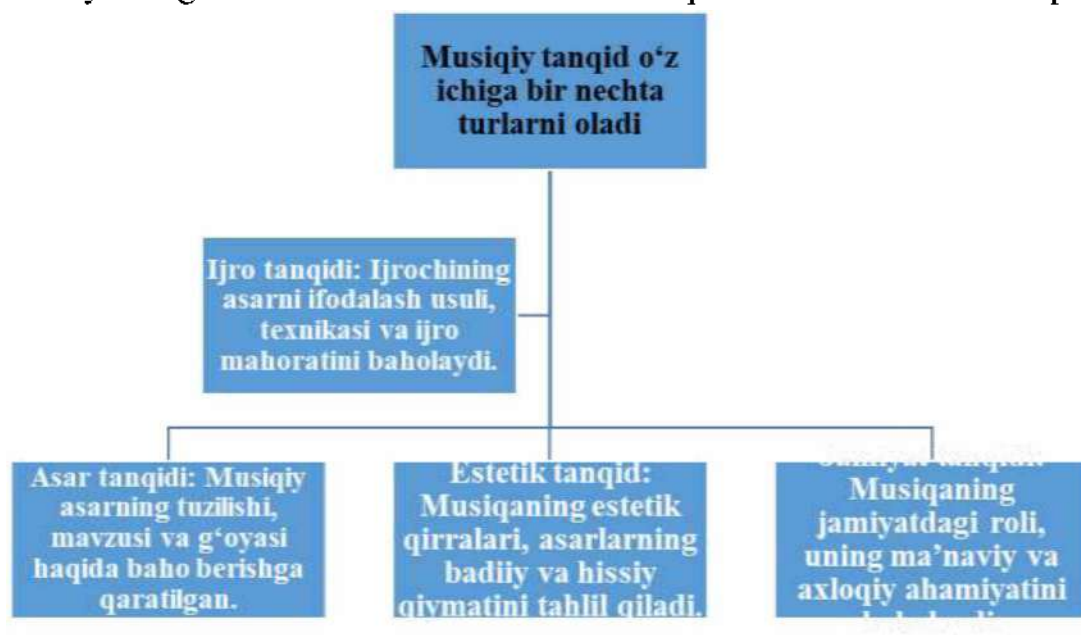

Dunyoda musiqiy tanqidchik sohasida bir qancha yetuk shaxslar faoliyat olib borgan va hozirda ham olib bormoqda. Ular oʻzlarining chuqur tahlillari va oʻziga xos uslublari bilan sanʼat sohasida katta iz qoldirishgan:

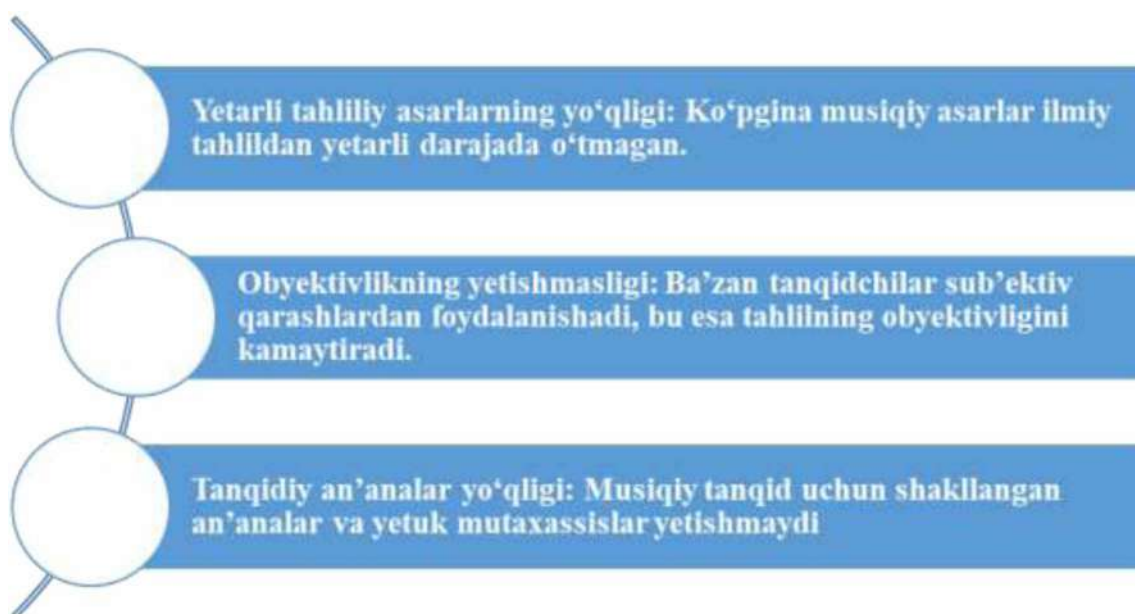
Musiqiy tanqidchilarning oʻrni zamonaviy sanʼatda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular asarlarni tahlil qilib, yangi yoʻnalishlarni targʻib qilishadi va ijodiy jarayonlarni ragʻbatlantiradi. Tanqidchilar tinglovchilarga murakkab asarlarni tushuntiradi, ijodkorlarga esa oʻz ustida ishlash uchun turtki beradi. Shu sababli musiqiy tanqidni rivojlantirish zamonaviy sanʼatning barqaror rivojlanishiga hissa qoʻshadilar. Musiqiy tanqid sanʼat va musiqashunoslikning muhim tarmogʻi boʻlib, uning rivojlanishi milliy va jahon miqyosida musiqiy asarlarning sifatini oshirishga, sanʼatni keng ommaga yetkazishga yordam beradi. Oʻzbek musiqiy tanqidini rivojlantirish uchun ilmiy, texnik va ijodiy yondashuvni rivojlantirish zarur. Bu esa tinglovchilar va ijodkorlar oʻrtasida madaniy va estetik aloqalarni mustahkamlaydi, musiqiy madaniyatning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Oʻzbekistonda ham musiqiy tanqidchilarning oʻziga xos anʼanalari mavjud. Oʻzbek madaniyati va musiqasini oʻrganishda katta hissa qoʻshgan taniqli adib va olim Fitratning maqolalari oʻzbek xalq musiqasi va uning qadriyatlarini anglash uchun muhim manba hisoblanadi. Oʻzbekistondagi zamonaviy musiqiy tanqidchilar oʻzbek xalq musiqasini va maqom sanʼatini asrab-avaylash va rivojlantirish, zamonaviy yoʻnalishlarni targʻib qilishda faol ishtirok etmoqda. Tanqidchilar konsertlar, musiqiy asarlar va ijrochilik sanʼati haqida maqolalar

yozish, ijodkorlarni ragʻbatlantirish va musiqa ixlosmandlariga musiqiy madaniyatning mazmunini tushuntirish orqali oʻz hissalarini qoʻshishadi.

Oʻzbek musiqiy tanqidi hali rivojlanish bosqichida. Koʻplab muammolar mavjud boʻlib, ular orasida asosiylari quyidagilar:

Musiqiy tanqidni rivojlantirish uchun quyidagi choralarga eʼtibor qaratishimiz lozim:

1. Musiqiy tanqid boʻyicha taʼlim berish: Musiqashunoslik va sanʼatshunoslik yoʻnalishlarida musiqiy tanqid boʻyicha maxsus kurslar tashkil etish orqali malakali mutaxassislar tayyorlash mumkin.
2. Tanqidiy seminarlar va anjumanlar: Ilmiy anjumanlar, seminarlar va musiqiy tanqid boʻyicha maxsus treninglar orqali tanqidchilarning ilmiy salohiyatini oshirish kerak.

3. Xalqaro tajriba almashinuvi: Xorijiy musiqiy tanqidchilar va mutaxassislar bilan tajriba almashish, ularning yondashuvlaridan foydalanish orqali milliy tanqidchilikni boyitish mumkin.
4. Mediada musiqiy tanqidga e'tibor qaratish: Gazetalar, jurnallar va internetda musiqiy tanqidga bag'ishlangan sahifalarni kengaytirish va nashrlar sonini ko'paytirish zarur.

Muammo	Yechimlar
O'zbekistonda musiqiy tanqidchilarning soni kam va ularning ko'pchiligi yetarli tajribaga ega emas. Professional musiqiy tanqidchilar tayyorlash uchun musiqiy tanqidchilikka ixtisoslashgan dasturlar va treninglar yetarli emas.	Musiqiy oliy o'quv yurtlarida musiqiy tanqidchilikka oid maxsus kurslar tashkil etish va tanqidchilarga o'z mahoratlarini oshirish uchun xalqaro seminar va treninglar o'tkazish kerak. Bu yosh tanqidchilarni tayyorlashda katta yordam beradi.
Ko'pincha musiqiy asarlar yaratuvchilari tanqidni noto'g'ri qabul qiladilar. Bu esa ijodiy jarayonlarga to'sqinlik qilishi mumkin. Tanqidchilik esa asosan tahliliy yondashuv, ilmiy tahlilga asoslangan bo'lishi kerak.	Tanqid madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun ijodkorlar va musiqiy tanqidchilar o'rtasida o'zaro hurmatli muloqot o'rnatish zarur. Bundan tashqari, tanqidning ijodiy jarayonlar uchun foydali ekanligini tushuntirish uchun ma'ruzalar va maqolalar orqali jamiyatda musiqiy tanqidchilikning ahamiyatini targ'ib qilish kerak.
Ko'p hollarda tanqidchilar o'z fikrlarini ommaga yetkazishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki ommaviy axborot vositalarida musiqiy tanqid uchun ajratilgan joylar kam.	Tanqidchilarga o'z fikrlarini ommaga yetkazishi uchun maxsus platformalar yaratish lozim. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar va internet jurnallari orqali musiqiy tanqidchilikning yangi shakllarini ommalashtirish, shuningdek, televizion va radio dasturlar yaratish orqali musiqiy tanqidchilarga keng imkoniyat berish kerak.
Ba'zan tanqidchilar ijodiy asarlarni faqat yuzaki baholab, ularning ichki mohiyatini to'liq tahlil qilishga yetarli	Tanqidchilarni ilmiy tahlil usullari bilan qurollantirish, ularni tahliliy fikrlash va musiqiy asarlarni

e'tibor bermaydilar. Bu esa tanqidning chuqur ilmiy asosdan uzoqlashishiga olib kelishi mumkin.	mukammal o'rganishga o'rgatish zarur. Maxsus seminarlar, ilmiy tadqiqot loyihalari va hamkorliklar orqali tanqidchilarni tahliliy mahoratga ega bo'lishiga yordam berish mumkin.
O'zbek musiqiy tanqidchiligi xalqaro miqyosda tan olinmaydi va chet ellik tanqidchilar bilan hamkorlik kam. Bu esa o'zbek musiqiy madaniyatini xalqaro maydonga olib chiqish imkoniyatlarini cheklaydi.	Xalqaro musiqiy tanqidchilar uyushmalari bilan hamkorlikni kuchaytirish, chet elda o'tkaziladigan musiqiy festivallarda o'zbek tanqidchilarining ishtirokini ta'minlash, xalqaro ilmiy jurnal va konferensiyalarda ishtirok etish orqali musiqiy tanqidchilikni rivojlantirish kerak.

Xulosa: O'zbek musiqashunosligi sohasidagi muammolarni hal qilish, milliy musiqa merosini saqlash va yosh avlodga yetkazish, musiqiy ta'lim tizimini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali musiqashunoslikning rivojlanishiga katta hissa qo'shish mumkin. Bu esa O'zbekistonning musiqiy madaniyatini yanada boyitadi va xalqaro miqyosda musiqashunoslik nufuzini oshiradi.

Bu muammo va yechimlar o'zbek musiqiy tanqidchilik sohasini rivojlantirish va uning jamiyatdagi o'rnini oshirishga yordam beradi. Tanqidchilarning rivojlanishi orqali milliy musiqiy madaniyatni chuqur tahlil qilish va kelajak avlodlarga o'zgacha bir boylik qoldirish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat. 1997.
2. Sodiqov F. O'zbek musiqa merosi tarixidan. Toshkent: Fan. 2000.
3. To'xtasinov A. O'zbek musiqashunosligining nazariy asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2012.
4. Rizaev B. Sharq musiqa merosi va zamonaviylik. Toshkent: San'at. 2005.
5. Nazarov, A. "Musiqiy ta'lim va uning dolzarb muammolari", O'zbekiston san'ati, №4, 25–28-betlar. 2010.
6. Qodirova M. Musiqiy merosni saqlash va raqamlashtirish masalalari. Toshkent: Madaniyat va san'at nashriyoti. 2018.

7. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris. 2003.
8. Islomova N. “Zamonaviy musiqashunoslikda innovatsion yondashuvlar”, Ilmiy-amaliy jurnal: San’at va madaniyat, №2, 45–49-betlar. 2020.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ВОКАЛ САНЪАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Хожаназаров Толыбек,
Ўзбекистон давлат консерваторияси
Нукус филиали доценти

Аннотация: Ушбу мақолада Қорақалпоғистон Республикасида Вокал санъати негизида опера санъатининг шаклланишини кўришимиз мумкин. Устоз-шогирд анъанаси ушбу йўналиш учун янгилик ҳисобланиб, бугунги кунда ҳам анъананинг давом этаётгани тўғрисида маълумот беришга ҳаракат қилдик. Қорақалпоғистонда опера жанрининг ривожланишида давлатимиз ҳамда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан амалга оширилаётган ислохатларнинг етук опера кадрларини етиштириб чиқаришдаги Олий тоифали мактабни ташкил этилганлигини таҳлил қилишимиз мумкин. қилинаётган сўай-ҳаракатлар замирида келажакимизда дунё ареналарини титратгудек бўлғуси Базарбайлар, Абатбайлар ва Женисбеклар ҳали кўп етишиб чиқишига ишончимиз комил бўлади.

Калт сўзлар: Вокал, Опера, Вокалист, артист, санъат, опера санъати, жанр, устоз-шогирд.

Дунёда ҳар қайси миллат боркий, унинг маданияти ва санъати орқали таниймиз. Масалан, Испанияда помидор жанги “La Tomatina” фестивали, Япония шаҳарларида ҳар йил февраль ойида ўтказиладиган “Қор” фестивали, Буюк Британияда ўтказиладиган “Кушлар” фестивали в.х. лар орқали танийди.

Санъат ҳам худди шунга ўхшайди, масалан балет санъати – Францияда, театр санъати – Грецияда, мақом санъати - Ўзбекистон, жировчилик санъати – Қорақалпоғистон, опера санъати деганимизда – Италия давлатлари кўз ўнгимизда гавдаланади.

Юқорида келтирилган санъатларнинг ичида бир санъат боркий, бутун дунёда авж олган опера санъати бўлиб, бизнинг давлатимизда ҳам бу санъат ўзига хос қизиқишлар марказида туради.

Айниқса, давлатимиз мустақил деб эълон қилинганч биринчи ва амалдаги Президентларимиз томонидан санъат ва маданият соҳасига катта эътибор қаратиб келмоқда. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан маданият ва санъат соҳаси ривожини учун элликга яқин қарор ва фармонлар жорий этилди.

Юртбошимизнинг «Маданият-Мўйноқдан бошлайди» [1] - деган гаплари биз ёшларга катта куч ва ғайрат бағишлайди.

Қорақалпоғистонда театр санъати 1926 йил 8 ноябрь куни Қ.Ауезовнинг «Тилек жолында» драмаси билан очилган бўлса, кадрлар етишмовчилигида муаммолар бор эди. Шу сабабли 1934-1939 йиллар мобойнида бир гуруҳ қорақалпоқ ёшлари ҳукматимиз томонидан Москвага ўқишга юборилади.

1939 йил ГИТИС студиясини битириб келган ёшлар театрда профессионал актёрлар бўлиб ишга киришди. Шу йилнинг ўзида театрга К.С.Станиславский номи берилиб, «Қорақалпоқ давлат мусикали драма ва комедия театри» статуси берилди [2: 36].

А.Шамуратова Қорақалпоғистондан чиққан биринчи СССР халқ артисти театримиз сахналарида, агитбригадаларда қўшиқ куйлаб юрган. Айниқса, 1957 йил Тошкент шаҳридаги декада А.Шамуратованинг бенефисига айланган эди.

Қорақалпоқ вокал санъатини биринчилардан бўлиб бошлаб берган СССР халқ артисти Айимхан Шамуратова бўлди. Ундан кейин эса, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти Базарбай Надиров бўлди. А.Шамуратова Вокал санъатини Қорақалпоғистонга олиб кирган бўлса, уни ҳар тарафлама етук таризда ривожлантирган, Қорақалпоқ санъатида ўзининг вокал санъати бўйича мактабини шакллантира олган буюк баритон овози соҳиби Б.Надиров бўлди.

1937 йил Қорақалпоғистон Республикасининг Нукус тумани «Октерак» овулида дехқон оиласида таваллуд топган.

Қорақалпоқ миллий халқ ва замонавий академик қўшиқчилик санъатининг моҳир ижрочиси ва тарғиботчиси, кучли ва бой калоритга эга бўлган баритонал овоз соҳиби, ҳурматли устоз, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон Республикаси халқ артисти, Бердақ номидаги давлат мукофоти совриндори, Республика халқ таълими аълочиси, ёш санъат гунчаларининг севимли мураббийси Базарбой Надиров қорақалпоқ элининг ардоғидаги санъаткорлардан эди. Неча йиллар давомида ўзининг бекиёс санъати билан элга танилиб қўшиқларни куйлаш баробарида санъатсевар халқимизни рус ва европа композиторларининг мумтоз романс ва операларини сахналаштириш ва тарғибот қилишда улкан хизмат кўрсатди [3: 87].

Базарбай Надировнинг Жапақ Шамуратов номидаги Нукус давлат санъат мактабида ишлаб юрган пайтларида унинг кўлида таҳсил олган, бугунги кунда Қорақалпоғистон Республикасига меҳнати синган санъат арбоби, шуҳрат медали ва дўстлик орденлари соҳиби А.Каллиев, Қорақалпоғистонга хизмат кўрсатган артист Д.Хожабергенов, Б.Жақсимураовалар бўлди.

Устоз-шогирд анъанаси деганимизда албатта бахши-жировчилик санъати биринчи бўлиб ҳаёлимизда гавдаланади. Лекин, вокал санъатида бу анъана биринчилардан бўлиб бошланиши еди, у ҳам аъло даражада амалга оширилди ва оширилиб келинмоқда.

Базарбай Надировнинг шогирди Абатбай Каллиев 1964 йил Қорақалпоғистоннинг Мўйноқ тумани “Қозоқ-дарё” овулида таваллуд топган, бугунги кундаги шогирдлари дунё ареналарида кўзга ташланиб, олий тоифали номинация ва гран-при соҳиблари ҳисобланади:

Ўзбекистон (2021), Қорақалпоғистон (2018), Татаристон (2023), Башқурдистон (2022) Республикалари халқ артисти Женисбек Пиязов;

Қорақалпоқ эстрадасининг булбули, «Ниҳол» давлат мукофоти совриндори, Қорақалпоғистонга хизмат кўрсатган артист, раҳматли Рашид Хожасов;

«Ниҳол» давлат мукофоти совриндорлари ва халқаро ва республика миқёсидаги кўрик-танловлар ғолиб ва совриндорлари: Наўрызбек Махаммадияров, Ш.Турсинбаев, А.Пиязовлар ҳисобланади.

Абатбай Каллиевнинг шогирди Ж.Пиязов 1988 йил 9 майда Нукус шаҳрида туғилган - ўзбек ва қорақалпоқ опера хонандаси (бас), вокалчилар республика танлови, XII “Қозоқ романсиядаси” халқаро танлови, XIII Москва ёш рус романси ижрочилари халқаро танлови 1-ўрин лауреати. Муслим Магомаев номидаги халқаро вокал танловининг Гран-при совриндори (2012) в.х.

А.Пиязов бўлса Италиянинг Осимо (Osimo) шаҳридаги академия дарте лирика академиясида таҳсил олмоқда.

Абатбай Каллиевнинг бугунги кундаги шогирдлари дунё ареналарида номоён бўлиб, олий тоифали номинация ва гран-при соҳиблари ҳисобланади:

Базарбай Надировнинг яна бир шогирди ажойиб баритон овози соҳиби, Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист Д.Хожабергенов бўлса, Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 8 майдаги 291-сон қарори⁷ асосида Нукус шаҳрида ташкил этилган Опера санъатининг кўп асрлик ижро йўлларини пухта ўзлаштириш ва опера санъати бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш

⁷<https://www.lex.uz>

мақсадида 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб Қорақалпоғистон Республикаси Нукус шаҳридаги 24-сон болалар мусиқа ва санъат мактаби негизида опера санъатига ихтисослаштирилган мактаб-интернат ташкил этилган бўлиб, шу мактабнинг директори лавозимида фаолият юритиб келмоқда.

«Ажинияз» операси

Б.Надиловнинг яна бир истеъдодли шогирди Сағдагул Жақсымуратова бўлиб, Ўзбекистон давлат консерваторияси Нукус филиалида “Вокал жролчилиги” фанидан дарс ўтиб, устозининг ўлини давом эттирмоқда.

Юқорида келтириб ўтилган устоз-шогирд наъналари асосида Қорақалпоғистонда опера санъати вужудга келди. Опера санъати мустақилликдан олдинги йилларда шакллана бошлади, бунинг ойқин мисоли Бердақ номидаги қорақалпоқ давлат академик мусикали театрида (ҳозирги номи) 1987 йил Ибрайим Юсуповнинг “Ажинияз” либреттосига композитор Н.Муҳаммеддиновнинг тунғич “Ажинияз” операси режиссёр О.Узаков ва Н.Ансатбаевлар томонидан саҳналаштирилади.

«Тумарис» операси

2013 йилда бўлса Ибрайим Юсуповнинг “Тумарис” либреттосига композитор Қ.Заретдиновнинг иккинчи опера режиссёр Қ.Абдреймов ва Ж.Султабаевлар томонидан саҳналаштирилди.

«Гулайим» операси

2019 йилда Гулистон Матякубованинг “Гулайим” либреттосига Н.Муҳаммеддиновнинг яна бир операси Б.Баймурзаев ва М.Усенлар томонидан саҳналаштирилди.

Қорақалпоғистонда опера санъатини ривожлантириш йўлида бир қанча амалий-ташкилий ишлар амалга оширилмоқда, бошқа ҳеч қайси давлатда учрамайдиган дунёда бирдан-бир опера ва бахшичилик санъатига ихтисослаштирилган мактаб-интернатининг ташкил этилиши, Ўзбекистон давлат консерваторияси Нукус филиалининг ташкил этилиши ва яқин йилларда Қорақалпоғистонда ташкил этилиши кутилаётган Опера ва балет

театри устоз-шогирд анъаналарининг бугунги авлод учун яратаётган буюк неъматни эканлигини унутишга асло ҳаққимиз йўқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Олий мажлисдаги нутқи.
2. Ансатбаев Н. «Театр ҳам актёр», Т – Наврўз. 2020 й. 36-бет.
3. Дошанова М. Базарбой Надиров ижодий меросига бир назар / Мухаббат Дошанова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2019. — № 44. 87-бет.
4. <https://www.lex.uz>

IMPRESSIONISM AGÍMÍ KOMPOZITORÍ KAMIL SIN-SANS DÓRETIWSHILIGI “AKVARIUM” SHÍĠARMASÍ MÍŚALÍNDÁ

Abdikarimova Indira,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Muzıkatanıw” qánigeligi

2-kurs studenti

Ilmiy basshı: Lyubimceva Viktoriya Sergeevna

Annotaciya. Bul maqalada francuz kompozitori Kamil Sen-Sansnıń dóretiwshiligindegi “Haywanlar karnavalı” ciklı ishindegi “Akvarium” shıġarmasınıń talıqlanıwı.

Gilt sózler. kompozitor, cikl, muzıka, súwret, arfa, simfoniya, orkestr, romantizm, garmoniya.

Kamil Sen-Sans - fransuz kompozitori hám pianisti bolıp, 1835-jılda tuwılǵan. Ol romantizm muzıkasınıń eń ataqılı wákillerinen biri esaplanadı. Sen-Sans shıġarmasın jazǵan waqıtta Parijdiń birneshe muzıka festivallarında qatnasıp atırǵan edi hám óziniń dóretiwshilik iskerliginde túrli muzıka formaların sınap kóriw niyetinde bolǵan. “Akvarium” shıġarması, álbette, sol kontekstte jazılǵan bolıp, ol muzıka hám tábiyattı súwretlewdi ózinde birlestirgen bir neshe bólimlerinen biri bolıp tabıladı. “Akvarium” óziniń tilsimli atmosferası menen ajralıp turadı. Bul shıġarmada Sen-Sans, suw astı dúnyasındaǵı turmıstı súwretlew ushın óziniń muzıkalıq qurallarınan jetiliskeń tárizde paydalanadı. Onıń eń ataqılı dóretpelerinen biri 1886-jılda jazılǵan “Haywanlar karnavalı” (Le Carnaval des animaux) ciklı bolıp, onıń ishinde “Akvarium” (Aquarium) shıġarması óziniń arnawlı atmosferası hám muwapıqlıǵı menen ajralıp turadı.

“Haywanlar karnavalı” ciklın Sen-Sans 1886-jılda jazǵan. Bul cikldı jazıw waqtında Sen-Sans óziniń kúshli kompozitorlıq sheberligin, muzikalıq súwretlew quralların hám tábiyatqa bolǵan ayırıqsha jantasıwın sáwlelendirgen. Ol bul cikldı jazǵanında, shıǵarmanı saldamlı muzıka ortalıǵı ushın jazbaǵan - bul dóretpe kompozitordıń jeke dosları hám tanısıları ushın jazılǵan oyun-kúلكi muzıkası retinde islep shıǵılǵan. Sol sebepli cikldıń kóplegen bólimleri kúلكili hám jeńil sesler uyǵınlıǵına iye, biraq “Akvarium” sıyaqlı bólimine, óziniń ápiwayılıǵı hám názikligi menen, jáne de saldamlı hám gózzal súwretler jaratadı. “Haywanlar karnavalı” ciklı dáslep Parijda 1886-jılı atqarılǵan. Bul cikl (arısılanıń kiriwi hám patshalıq marshı, jabayı eshekler, pil, kenguru, akvarium, úyrek, quslar úyi, hám basqada usı sıyaqlı bólekten turadı, hár bir bólekте túrli haywanlar hám tábiyat hádiyseleri súwretlenedi. Cikldıń barlıq bólimleri ayırıqsha kúلكili hám oynalı sesler uyǵınlıǵında jazılǵan bolsa-da, shıǵarmada romantizm hám názik gózzallıq elementleri bar. Onı muzikalıq túrde suw astı dúnyasınıń tınısh hám tilsimli atmosferasını súwretleydi. Men solardıń ishinde Akvarium bólimine názer awdarmaqshıman.

Dóretpe basında arfa hám simfonik orkestrdı birgelikte isletiw arqalı Sen-Sans suwdıń tınıqlıǵı hám tuwrı aǵıwın súwretleydi. Arfa hám simfonik orkestrdıń sesler uyǵınlıqları shıǵarmaǵa suw astındaǵı janlı hám gúńgirtlik sezimin beredi. Bul jerde arfanıń arpedjioların isletiw suwdıń sıvırlaǵan yamasa qıymılǵan súwretin jaratadı.

“Akvarium” shıǵarmasında, ulıwma túrde, jeńil, tınısh temp ústin turatuǵın bolıp, bul muzıkanıń appaq hám jim-jırtlıǵın, suwdıń jumsaqlıǵın sáwlelendiredi. Sen-Sans bul shıǵarmada romantizmnıń ayırıqsha garmonik qásiyetlerinen paydalanadı, bul bolsa shıǵarmaǵa náziklik strukturasını beredi.

Arfa hám simfonik orkestrdıń pizzikato (sımlardı shımshıp shertiw) texnikası, sonıń menen birge, suyıqlıqtı sáwlelendiriwshi basqa muzikalıq elementler dóretpe ishindegi suwdıń shayqalıwın jáne onıń háreketin súwretlewde zárúrli ról oynaydı. Bul texnikalar muzıkanıń jeńil hám sónbes tárizde rawajlanıwına járdem beredi. Legato (sozıp shertiw) texnikası arqalı muzıkanıń “suwda” háreketleniwine uqsas, bir-birine baylanıslı hám úzliksiz ayırıqshalıqlardı jaratadı. Arfa hám simfonik orkestr bul usıldı qollaw arqalı suyıqlıqtıń nátiyjeli súwretleniwine múmkinshilik jaratadı.

“Akvarium” shıǵarmasında melodiya ápiwayılıǵı menen ajralıp turadı, biraq usınıń menen birge onıń ózinde gózzallıq hám jumsaqlıq bar. Melodiya birneshe ret tákirarlanıp, hár qıylı variaciyalarda ańlatıladı, bul bolsa muzıkanıń tınısh hám nátiyjeli rawajlanıwın támiyinleydi. “Akvarium” shıǵarması tınılawshıǵa tınıshlıq hám biymálellik sezimin beretuǵın jeńil hám tilsimli atmosferaǵa iye. Bul

muzikanıń áhmiyetli qásiyetlerinen biri, onıń ápiwayı hám jeńil bolıwına qaramay, uranı hám ishki gózzallıqtı sáwlelendiriwi bolıp tabıladı. Kompozitor Sen-Sans, dóretpе arqalı, suw astındaǵı dúnyaǵa salıstırǵanda sırlı hám tınıshlılıq, sonıń menen birge, tábiyattıń gózzallıǵın súwretleydi.

Shıǵarma 4/4 ólshemde, 3-5 bólimi hám rondo formasına uqsas bolıp, a-moll (lya minor) tonallıǵında Andantino tempinde, kirisiwsiz baslanadı.

Birinshi bólim 2 gápten quralǵan hár bir gáp 4 taktten dúzilgen. Bul bólimde avtor akvariumdı, balıqlardı hám olardıń ómirin súwretlep, insan ruwxıyatın olarǵa uqsatadı. Akvariumda bir Jaydan basqasına ótip, bir-biri menen baylanısta, biraq hár dayım sheklengen boladı. Sonıń menen insan da óz ómirinde bir jaydan basqasına kóship, social hám psixologik átirapta óziniń sheklengenligin sezedi. (1-mısal)

Ekinshi bólimde birinshi bólimdi hesh qanday ózgerissiz qaytalaydı. Bunda birinshi hám ekinshi bólim, ekinshi hám úshinshi bólimniń aralarında bir-birine uqsas bolǵan baylanıstırıwshı bólim bar. (2-mısal)

Úshinshi bólim 2 gápten quralǵan bolıp, bul bólim basqalıran ajırılıp turadı, jáne bul bólimde kóbirek shıǵarmanı sulıw etiw maqsetinde glissandolar isletilgen.

Shıǵarma juwmaǵı 5 takt penen juwmaqlanadı. Bunda kóbineşe oktava seksta hám septima intervalları qatnasqan. Bul shıǵarmada júwmaq sezimin oyatıp tur.

Avtor insannıń akvariumdaǵı balıqlar kibi ózin bazı waqıtları sheklegen. Juwmaq sıpatında “Akvarium” shıǵarması insannıń ishki dúnyası, social sheklewler hám psixologik basqıshların súwretlewge qaratılǵan. Shıǵarma arqalı insannıń ózin-ózi ańlaw hám ishki tınıshlıqqa erisiw jolı kórsetiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Любимцева В.С Использование инновационных технологий-важное условие для совершенствования профессионального мастерства преподавателя - Вестник музыки и искусства 1 (3) 2024, С.131-135.
2. Любимцева В.С. Музыкальная поэзия в фортепианном цикле «Соприкосновение» Мухаммаджона Атаджанова//Научное сообщество студентов: проблемы художественного и музыкального образования. – 2021. – С. 100-104

3. XORMEYSTER MÁMBETOVA ZAMIRA ABDIJABBAROVNANIN QARAQALPAQ MUZIKA MÁDENIYATINA QOSQAN ÚLESİ. (2025). Ustozlar uchun, 65(2),270-273. <https://pedagoglar.org/02/article/view/6998>

4. QARAQALPAQSTANDA XOR RAWAJLANIWINDA XORMEYSTER ÓTENIYAZOVA BÁHÁRGÚL XOJANIYAZOVA TUTQAN ORINI. (2025). Ustozlar Uchun, 264-269. <https://pedagoglar.org/02/article/view/6995>

III BÓLIM. MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDE TÁJIRIYBELI ATQARÍVSHÍLARDÍ TAYARLAW MASHQALALALARÍ

XOR IJROCHILIGI MALAKASI

Axmedov Baxodirxon,
Namangan davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Partiturani o'rganish jarayonida ijro sur'ati haqida umumiy taassurot keltirib chiqariladi, asar (jumalari) qismlari belgilanadi, asarning kulminatsiyasi (eng yuqori darajasi) bir butun holda va bo'lak qismlarda aniqlanadi. Bularni tasvirlash, ifodali ko'rsatish bu yillar davomida egallangan tajribaga bog'liq.

Kalt so'zlar: dirijorlik apparati, orkestr, xor, mushaklar, "Parvoz" harakati, "charxpalak", partitura, metronom, iste'dod, ifoda vositalar, musiqiy eshitish, xotira, temperament, xirgoyi, ritm hissi, musiqiy jumla, tempo-ritm.

Dirijyorlik apparatini qo'yishlari bir qator kamchiliklarni bartaraf qilish bilan bog'liq. Eng ko'p uchraydigan kamchilik bu yelka qismining qisqaligi (yelka, bo'yin, orqa), keyin panjalar qisqaligi yoki shalviraganligidir. Yelka qismini qisqaligi, endi faoliyatni boshlayotgan dirijyor tomonidan qo'llarni erkin holda yuqoriga ko'tarilmasligi, pastga tushira olmasligi, tomonlarga yoyilmasligi, yelka suyaklari va muskullari harakat chegaralanganligidir, ularda to'xtab qolish holatlarini seziluvchanligidir. Ular asosan ko'p ovozli musiqiy asarlarda forte ijrosida ko'proq ko'zga tashlanadi. Bu jarayonda dirijyor uchun kuchli erkin imo-ishoralar zarur.

Odam anatomiyasi va fiziologiyasi, psixologiya fanlarining ta'kidlashicha odam tana qismlari va barcha mushaklari bir-birlari bilan bog'liq bo'lgan holda ularni harakatalarini markaziy oliy nerv tizimi boshqaradi. Shuning uchun ba'zan oldin egallangan malaka va ko'nikmalardan birdaniga voz kechib bo'lmaydi. Demak, texnik kamchiliklarni bartaraf qilishni to'liq mushaklar erkinligidan boshlash zarur. Ularga erishish doimiy o'ziga xos gimnastik va jismoniy mashqlarni bajarish orqali amalga oshadi. Ular dirijorlik texnikasidan to'g'ri foydalanish imkonini yaratadi. Dirijorlik apparatini to'g'rilash jarayonida shug'ullanish haftada 2 marta, 45 minut davomida olib boriladi. Yelka qismini erkin holatga keltirish uchun muskullar holiligi va tinchligiga bog'liq mashqlar tavsiya qilinadi. Stulga bema'lol o'tirish, yelka qismi stul tayanchiga tayangan holda, qo'llar, oyoqlar erkin yerga tushiriladi, ular bukik holda polga tayanadi.

Mushaklar bo'shashtiriladi, juda erkin holda tinchlik seziladi, o'zini dam olish uchun o'tirganday hayol qilinadi. Keyin qo'llarini ko'tarib va ularni tizzaga tashlanadi. Agarda mushaklar yaxshi (yumshoq) holi bo'lsa, qo'llar sekin tizzaga tushmog'i kerak. Birinchi marta mushaklarni to'liq oxirigacha bo'shashgan holatga keltirish qiyin albatta. Mashq davomida eng asosiy harakatlar bir tekislikda, erkin, yengil, qo'l umuman erkinlikda, panjalar pastga yuborilgan, tirsak yarim doira buklangan holatda bo'lishi kerakligiga e'tibor qilish kerak.

Keyin shu o'tirib bajarilgan mashqni tik turgan holda bajarish kerak. Buning uchun erkin va tekis o'rindan turish, barcha siqimlardan holi bo'lish: oyoqlarni bir – biridan uncha katta hajmda o'zoqlikda bo'lmagan holda bir – biriga yaqin qo'yish kerak, qo'llar tana tizimida, keyin qo'llarni to'la cho'zilgan holda bosh qismidan yuqoriga ko'tarish va ularni o'ziniki emas kabi tuyg'u bilan yerga tashlash.

Qo'llar tushirilishi bilan bosh qism ham egiladi. Bu mashq oldin bir qo'lda keyin boshqa qo'l bilan va ikkala qo'l bilan birgalikda bajariladi. Bu jarayonlarda ham o'tirib bajargan usullar qo'llanilishi mumkin.

Yelka suyaklarini holilashtirishni qo'l mushaklarini bo'shatish, o'zingizni holi, bo'sh qo'yish. "Parvoz" harakatini sezish uchun qo'llarni aylanma harakat "charxpalak" mashqlarini bajarish kerak. Qo'llar erkin holda tana bo'yicha nisbatan pastga yuborilgan - qo'llar sokin va tekis holda bosh qismidan yuqoriga to'g'ri tekislikda ko'tariladi. Shunday qilib qo'l havoda doira hosil qiladi. Bunday doira hosil qilishni tekis holda bir qancha marta takrorlash kerak, qo'l charchamasligini nazorat qilish zarur. Bu mashq oldin bir qo'l bilan, keyin ikkala qo'l bilan birgalikda bajariladi; oldin sekin tempda, keyin asta - sekinlik bilan harakat tezlashtiriladi. Bu jarayonda qo'l harakati tempiga qaramasdan nafas olish nazoratda bo'lgan holda tekis va ravon bo'lishi kerak.

Bu mashqni vals musiqasi sadosi ostida "bir, ikki, uch" hisobi bilan bajarish ham yaxshi natija beradi.

"Charxpalak" mashqini qo'lni aylanishini yelkadan, keyin yarim qo'l harakatini tirsakdan, keyin faqat panjalar aylanishi asosida bajarish mumkin. Bu mashq aylana bo'ylab oldinga va orqaga harakat bilan bajariladi. Keyin qo'l harakatlari almashtiriladi o'ng qo'l chap qo'lni, aksincha chap qo'l o'ng qo'lni ma'qullaydi va aylanma harakat o'ng yoki chap qo'l panjasi bilan amalga oshiriladi. Bu mashq qo'lni barcha qismlarini harakatlantirishi va yelka, yelka oldi, panja harakatining erkinlik egallashlari, dirijorlik imo - ishoralarining aniqlik va ravonlik kabi dirijorlik texnikalarini egallash uchun yordam beradi.

Bunday mashqlar turli tuman bo'lib, ularni bajarish dirijorning o'ziga bog'liq bo'lib, bunday mashqlarni o'zi tomonidan ham yaratilishi mumkin. Buning

uchun dirijyor jismoniy mashqlar mazmuni bilan tanish bo'lishi kerak. Shuning uchun biz qo'llanma oxirida foydalangan adabiyotlar ro'yhatiga bir qator jismoniy madaniyat bilan bog'liq bo'lgan kitoblar ro'yhatini ham berdik. Ular bilan tanishib chiqqan dirijyor dirijorlik apparatini qo'yishi uchun zarur bo'lgan qo'l og'irligini sezishni o'rganish, barcha harakat erkinligini sezish, qo'l mushaklarini ifodalash kabilar haqida yetarli tushunchalarga ega bo'ladilar. Eng asosiysi, dirijyorning qo'llari erkin, kuchli, qayishuvchan (egiluvchan), anjalar harakatchan va yumshoq bo'lishi kerakligiga e'tiborni tortadigan mashqlarni tanlagan holda o'z ustida tizimli, mustaqil ishlashni amalga oshirishdir.

Dirijyorning tayyorgarlik ishlari xor partiturasini (xor asarida barcha ovozlarning yig'indisi) har tamonlama tahlil qila bilishdan boshlanadi. Chunki ijrochilik ko'rgazmalarini bera bilish doimo ishonchlilik, o'z fikriga ishonishdan boshlanadi.

Birinchidan, partituraning tahlil qilish musiqiy va badiiy asarni yaxshi o'rganish, uni aniq tasavvur qila bilishdan boshlanadi. Ikkinchidan, partituraning tahlili texnik, vokal jihatlarini, uchraydigan qiyinchiliklarni aniqlash uchun zarur. Chunki ular xor ijrochiligida uchrashi mumkin. Uchinchidan, tahlil asosida dirijyor tomonidan ijrochilik rejasi tuziladi va uni amaliy jihatdan amalga oshirish uchun aniq ifodalangan vositalar ajratiladi. Dirijyor asar haqida imkoniyati boricha barcha jihatlarini bilishi kerak.

Partitura ustida mustaqil ishlashni taxminan to'rtta asosiy qismga ajratish mumkin: vokal (ashula) qismi, akkompagnement (jo'rnovoz) qismi, annotatsiya asarni (analiz, tahlil qilishga doir) va oxirgisi dirijorlik. Ular hammasi tabiiy holda bir – birlari bilan bog'liqdir. Asarni mohiyatini asta-sekinlik bilan chuqurroq o'rganishga qaratilgan bo'lib, uchinchi asarning asosiy badiiy obrazlari (siymolari) haqida umumiy tushunchaga ega bo'lishga qaratilgan. Nihoyat, to'rtinchi qismida dirijorlik imo-ishorasini tanlash amalga oshiriladi va barcha kerak bo'lgan dirijorlik vositalari tanlanadi. Ularning hammasi partituraning badiiy mazmunini ochib beradi. Ular orasida mantiqiy birdamlikni amalga oshirish diqqat markazida bo'lishi shart. Xor ovozlari, akkordlarini, partituraning fortepionida o'ynash, analiz (tahlil qilish). Dirijorlik ko'nikmasi tashqi mo'ljal, taqlid qilish uslubi asosida egallab boriladi, natijada ularni bir asarda o'rganilganligi ikkinchi asar uchun nomuvofiq bo'ladi. Bular faqat dirijorlik uchunгина taalluqli bo'lib qolmasdan, balki asar ustida ishlashning boshqa tomonlariga ham taalluqlidir. Xor partiturasini ongli ravishda o'rganish usullari bo'lg'usi almashtirish davomida juda qo'l keladi. Bularning natijasi musiqaga hissiy javob bera bilish, asardagi g'oyaviy obrazlar mazmunini tushunib yetishga va kompozitor hayolini sezishga olib keladi. Xor partiturasini bilan ishlashning birinchi bosqichi uni ko'rish orqali sezish va ichki eshitish yordamida o'rganish (tekstni hayoliy tiklab bilish), ovoz partiyalarini

hayoliy kuylab bilish. Ko'rish sezgisi xorning turi va shaklini aniqlaydi, xor ovozlarning diapazonini (kengligini), nozik rejasi, asosiy xati, temp (tezlik), ovozga kirish tasnifi, muallif taklifi, muallif ko'rsatmasini ochib beradi. Bunday tahlil asarning g'oyaviy ma'nosini, she'riy matnning o'ziga xosligini bilishga yordam beradi.

Ashula adabiy matnini, tekstni yodlash va ta'sirli qilib o'qib bilishi ham kerak. Kompazitorning ijodiy faoliyati bilan tanishish, asarni yaratish tarixini bilish, muallifning boshqa asarlarini eshitib ko'rish ham katta ahamiyatga ega. Bularning hammasi musiqiy asarni chuqur o'rganishga yordam beradi. Xor jo'rligida aytilayotgan asarni tekshirish xor ovozlarni yuqoriga va eniga, jo'rni bir partiyadan boshqa partiyaga, bir ovozdan boshqa ovozga o'tishda hamda xor jo'rligidagi ijroni bir partiyaga birlashtirish bir vaqtning o'zida ovozlardan birini partiturada birgalikda chalishda amalga oshirish orqali tekshirish mumkin.

Partiturani o'rganish jarayonida ijro sur'ati haqida umumiy taassurot keltirib chiqariladi, asar (jumalari) qismlari belgilanadi, asarning kulminatsiyasi (eng yuqori darajasi) bir butun holda va bo'lak qismlarda aniqlanadi. Bularni tasvirlash, ifodali ko'rsatish bu yillar davomida egallangan tajribaga bog'liq. Tajriba orqali har bir dirijyor o'zining dirijorlik uslublarini tanlash va asarning ifodali ijro qilish qobiliyati, mahorati va salohiyatini rivojlantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. -Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
2. Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U. Yu. Musiqa nazariyasi. – Adabiyot uchqunlari. 2018.
3. Mark Feezell. Music Theory Fundamentals - High-Yield Music theory, vol. 1. Copyright © 2011 All Rights Reserved.
4. Abizova Ye. N. Garmoniya. Moskva, 2008. (Elektronnyy).
5. Trigulova A.X. Musiqa nazariyasi (Musiqa asarlari tahlili). T., 2022.
6. Botirkhanovich, Shokirkhanov Bakhtiyorxon. "The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN 5.1 (2024): 19-22.
7. Gaziyeu J. J., Aliyeva N. R. Dmitriy dmitrievich shostakovich life and work //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1181-1185.
8. Syfiddinovich, A. B. (2024). MUSIQA CHOLG 'ULARINING ILK SHAKL VA TURLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 92-96.

BOLALAR VA YOSHLAR TA'LIM-TARBIYASINING SHAKLLANISHIDA MADANIYAT VAZIRLIGI TASARRUFIDAGI MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIM MUASSASALARINING AHAMIYATI

Pirnazarov Saubet,

Qoraqalpoq davlat universitetining
13-00-01 – pedagogika nazariyasi. Pedagogika
ta'limotlari tarixi yo'nalishi bo'yicha
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi shahar va tumanlarida bolalar ta'lim-tarbiyasini shakllantirishda teatr san'atining o'rni va ahamiyati batafsil ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, bolalar teatrini rivojlantirishga qaratilgan fikr-mulohazalar yoritiladi. Maqolada, shuningdek, yurtimizda bugungi kunda mavjud bo'lgan mafkuraviy g'oyalar va bu g'oyalarning bolalar tafakkuriga teskari ta'sirini bartaraf etishga qaratilgan strategiyalar ham bayon etiladi. Teatr san'ati orqali bolalarga o'zlarini ifoda etish, ijodiy fikrlash va ma'naviy qadriyatlarni o'rgatishning yollarini ochib berish maqsad qilingan. Bu orqali, bolalar madaniy va ma'naviy jihatdan boy insonlar sifatida shakllanadi.

Kalit so'zlar: Teatr san'ati, bolalar ta'limi, bolalar teatrining rivojlanishi, ideologik g'oyalar, negativ ta'sir, o'zini ifoda etish, ijodiy fikrlash, ruhiy qadriyatlar, madaniy rivojlanish.

Bugungi kunda yosh avlodning tarbiyasi va ta'limi jamiyatimizning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nafaqat akademik bilimlar, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, madaniyat va san'at asoslari ham muhim rol o'ynaydi. Aynan shu nuqtai nazardan, Madaniyat vazirligi tasarrufidagi madaniyat va san'at ta'lim muassasalari bolalar va yoshlar ta'lim-tarbiyasida alohida ahamiyatga ega.

Madaniyat va san'at ta'lim muassasalari – bu san'at va madaniyat sohalarida bolalar va yoshlarni yetuk mutaxassislar sifatida tarbiyalovchi muassasalardir. Ular san'at, musiqachi, rassom, aktyor va boshqa ijodkorlarning tayyorlanishida muhim o'rin tutadi. Bunday muassasalarda ta'lim berish jarayoni faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmay, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi.

Ma'naviy Qadriyatlarni shakllantirishda bo'lsa madaniyat va san'at ta'lim muassasalari bolalarga milliy qadriyatlarni, urf-odatlarini va an'analarga hurmat ko'rsatishni o'rgatadi. Bu esa ularni o'z madaniyati va tarixi bilan birga rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, bunday muassasalar orqali tarbiyalangan yoshlarning jamiyatga faolligi va madaniyatga bo'lgan qiziqishi

oshadi, bu esa kelajak avlodlarni yanada kuchli va madaniyatli insonlar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu muassasalar orqali bolalar o'z ichki dunyosini kashf etish, qo'shni madaniyatlar bilan tanishish va global jamiyatda o'z o'rnini topish imkoniyatiga ega bo'ladi. Madaniyat va san'at ta'lim muassasalari kelajak avlodni tarbiyalashda bevosita va bilvosita ishtirok etishadi va ularni umummadaniy tafakkurga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillikdan so'nggi davrda teatr faoliyatida yuz bergan tub o'zgarishlar, avvalo, repertuar siyosatining mazmun-mohiyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, sahnalashtirilgan spektakllarning janrlari kesimida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, bu yillar davomida teatrlar tomonidan asosan drama va komediya janridagi asarlarga ustuvorlik berilgan.

Takror sahnalashtirilgan spektakllar ham hisobga olingan holda o'rganilgan statistik ma'lumotlarga ko'ra, umumiy sahnalashtirilgan asarlar orasida drama janri 61% ulush bilan eng ko'p namoyish etilgan. Komediya janridagi spektakllar esa 33% ni tashkil qilgan bo'lsa, tragediya janriga tegishli sahna asarlari atigi 6% ni tashkil etgan. Bu holat, o'z navbatida, tomoshabinlarning talab va qiziqishlaridan kelib chiqib, teatrlar repertuarini shakllantirishda dramatik va yumoristik elementlarga boy asarlarga ko'proq e'tibor qaratilishi bilan izohlanadi.

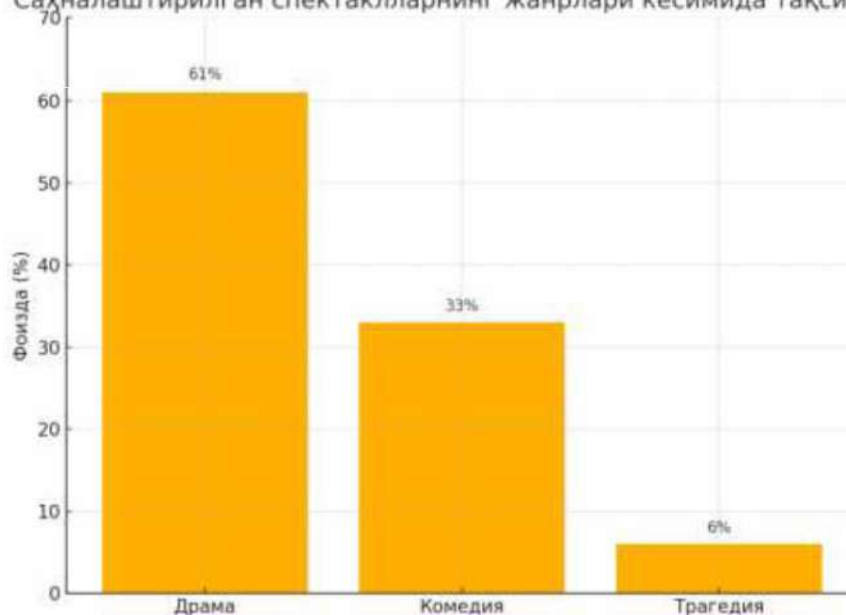
Bundan tashqari, drama va komediya janridagi asarlarning tomoshaboblighi, keng auditoriyani qamrab olishi, jamiyatdagi dolzarb muammolarni badiiy obrazlar orqali ifoda etish imkoniyati yuqori ekanligi ham teatrlar uchun ushbu janrlar manfaatli ekanini anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, drama va komediya asarlari nafaqat teatr xazinasini boyitidi, balki teatr san'ati orqali ijtimoiy-axloqiy masalalarni yoritish, ma'naviy tarbiya berish, estetik didni shakllantirishdek muhim vazifalarni ham amalga oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilganini aytish mumkin.

Tragediya janrining nisbatan kam sahnalashtirilishi esa bir qancha omillar bilan bog'liq bo'lib, avvalo, bunday asarlarning chuqur falsafiy mohiyati, og'ir psixologik yuki, keng omma tomonidan qabul qilinishiga to'sqinlik qiluvchi faktor sifatida qaralishi mumkin. Shu boisdan ham, zamonaviy teatrlarda tragediyalarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashiladi.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tasarrufiga kiruvchi madaniyat va san'at muassasalari deganimizda, avvalo oliygohlar, madaniyat va san'at texnikumlari va bolalar musiqa va san'at maktablari kirishini anglab olishimiz kerak. Biz ayni shu o'rganish mobaynida O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali, O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali, Nukus ixtisoslashtirilgan madaniyat maktabi va Nukus shahri hamda tumanlardagi bolalar

musiqa va san'at maktablarining teatr san'ati bo'yicha o'quv rejalari va dars mashg'ulotlarini tahlil qilishga urinib ko'rdik.

Саҳналаштирилган спектаклларнинг жанрлари кесимида тақсимои

Tahlillar yakuni shuni ko'rsatmoqdaki, asosan tuman madaniyat markazlari teatr to'garaklarida bolalar va yoshlar ta'lim-tarbiyasini shakllantirishda ularda, sog'lom ijodiy muhitni barpo etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Aktyorlik mahorati darsi uchun maxsus auditoriya:

- a) O'lchami 10x6 bo'lgan, balandligi 20-30 sm bo'lgan o'quv auditoriyalari;
- b) Ushbu sahnaning old to'miga ochilib-yopiluvchi parda, yon tomonlariga ikkitadan yoki uchmadan, orqa tomonni to'liq yopib turuvchi pardalar zarur;
- c) Kiyim almashtirish xonasi va veshilkalar.

2. Tuman madaniyat markazlarida tashkil etilgan drama to'garaklarini moddiy bazasini mustahkamlash, bunda:

- a) Teatr taburetkalari;
- b) Teatr uchun maxsus shirmalar;
- c) Teatr darsi uchun maxsus kubiklar;
- d) O'quvchi-yoshlarning gavdasini to'g'rilashda foydalaniladigan maxsus o'qlovlar;

3. Sahna harakati mashqlari uchun:

- a) Maxsus yog'och qurol-qaroqlar (qilich, qalqon, pichoq va h.k);
- b) O'quvchilar uchun maxsus oynalar (bunda gavda harakatlarini to'g'ri amalga oshirish uchun zarur);

Yuqorida sanab o'tilgan maxsus o'quv auditoriyalari hamda anjom va uskunalar bilan ta'minlash jarayonidan so'ng o'quvchi-yoshlarda teatr san'atiga

qiziqish doirasini oshirishga hamda ularda ishtiyoh paydo qilishda katta o‘rin tutadi.

Yangi O‘zbekistonda yangi g‘oyalarni amalga oshirish orqali o‘quvchi-yoshlar ta’lim-tarbiyasini mustahkamlash hamda ularda yod g‘oyalardan ogoh bo‘lishida, bu kabi proektlar katta ahamiyat kasb etadi. Zeroki, bugungi o‘sib kelayotgan yosh avlod, ertangi kunning poydevori sanaladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мамутов П. А. Обеспечение профессиональными кадрами каракалпакского государственного театра //Проблемы современной науки и образования. – 2023. – №. 3 (181). – С. 104-111.
2. Pirnazarov S. M., Mamutov P. A. History And Development Of Karakalpak National Ethnogenesis //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – Т. 7. – С. 193-195.
3. Pirnazarov S. M. Qaraqalpaq teatrinin' professionalliqqa o'tiwinde da'slepki adimlar (1930-1939). Ilm hám jámiyet. 62-64-bet.
4. Pirnazarov S. M. A PERIOD OF FORMATION OF THE KARAKALPAK THEATRE (1922-1930). Science and Education in Karakalpakstan. 93-94-bet.

ИЛМ ОЛИШ ВА ЎРГАНИШ ЗАМОН ТАЛАБИ

(Чолғу ижрочилиги усуллари, товуш ҳосил қилиш)

Бахтиёр Азимов,
ЎзДК “Муסיкий педагогика”
кафедраси доценти,

Аннотация: Муסיка ижрочилигида сифатли товуш ҳосил қилиш муҳимлиги, чолғу ижрочилигини мукамал эгаллаш БМСМларидан бошланади. Бунда дарс жараёнида устозлар вазифаси, замонавий талаблар асосида ўқувчиларга назарий - амалий билимлар бериш, тарбиялаш, ривожлантириш ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: муסיқа, чолғу, ижро, товуш, билим, маҳорат, замонавий талаблар.

Тил, адабиётда сўз, уни тўғри ишлатишга аҳамият берилса, муסיқа санъатида товуш муҳим ўрин тутди. Чунки муסיка товуш орқали тингловчига етказилади. Шунинг учун машғулотларда ижрочилик санъатига масъулият билан караш, ўзи танлаган ихтисосликни эъзозлаш, севиб ўрганиш, устоз созандалар ижро йўллари, услубларини ўзлаштириш муҳим

аҳамият касб этади. Бунда асарлар танлаш, ўқув тарбия жараёнини тўғри ташкил этиш ва ижро кўникмаларини шакллантиришда ҳар бир ўқувчининг БМСМда, Олий ўқув юртида талабанинг шахсий имконияти, мусиқий қобилияти, мусиқий билим доираси, ижрочилик имкониятлар даражасини эътиборга олиш тавсия этилади.

Аксарият ҳолларда Европа композиторларининг мураккаб асарларидан тўғридан-тўғри фойдаланиш ҳоллари учрайди. Бундай ёндашув нотўғри бўлганлиги боис кўп ҳолларда кутилган натижа бермайди ва асар маромига етказиб ижро этилмайди. Бундай ҳолларда ҳар бир миллий чолғу имкониятларини инобатга олиб ёндашиш зарур. Ўзбек ва қардош халқ композиторларининг асарларини ижро этишда ҳам шундай ёндашув керак. Қардош халқ композиторининг асари қайси миллий чолғуга мўлжаллаб ёзилган бўлса, бундай асарлар шунга турдош, ўхшаш чолғуга мослаштириб ўзлаштирилиши лозим. Асарнинг умумий характери, тоналлиги, бадиий образ йўналиши, умумий тузилишини аниқлаб ўзлаштириш, асарни тўлақонли ижро этишда ёрдам беради. Бу маълумотлар ўқитувчи раҳбарлигида аниқланади, амалга оширилади. Асар назарий жиҳатдан ўзлаштирилиб, сўнг амалий ижрога ўтилади. Мусиқа асарлари бошидан охиригача бир хил қийинчиликда бўлмасдан, унинг баъзи қисмлари бошқаларига нисбатан ижро жиҳатдан мураккаброқ бўлиши мумкин. Бунда шу қийин қисмлар алоҳида ажратилиб, уларнинг ижроси устида машқлар ўтказиш тавсия этилади. Лекин бундай ишлаш жараёни узоқ давом этмаслиги лозим. Агар шу қийин қисм мустақил равишда ижрочи томонидан бекаму кўст ижрога эришилса ҳам, кўп ҳолларда асарни бошидан охиригача ижро этишда худди ана шу қисм асарнинг умумий йўналиши билан қўшилмасдан, алоҳида ажралиб қолиши мумкин. Шу сабабли қийин қисмларни такрорлашда шу қисмдан бир неча такт олдинги ва кейингиларини қўшиб ижро этиш тавсия қилинади. Асар ўзлаштирилаётган дастлабки вақтда ижрочининг имкониятларига мос бўлган тезликни танлаш, шу тезлик бир маромда бўлишига эришиш лозимдир. Мусиқа асари устида ишлашни тўғри ташкил этиш - ижро маҳоратини ошириш омилларидан биридир. Синфдаги ишдан асосий мақсад, мусиқа асарининг умумий мазмуни билан танишиш – асар суръати, динамикаси, зарблари (штрих), аппликатура каби ижро кўникмаларини ўзлаштириш ва шулар асосида асарда баён қилинмоқчи бўлган мусиқий кечинмаларни чолғу ёрдамида талқин эта олишдир. Мусиқа педагогикасида бундай синф ишларига алоҳида эътибор берилади ва у ўқув жараёнининг махсус шаклини ташкил этади.

Синф ишида мусиқа асарларини ўзлаштириш учун ажратилган вақт чегараланганлигини ҳисобга олиб, асар устида ишлаш жараёнини

тезлаштиришни англатади. Бунда: ўқувчи-талаба олдида муайян материални қисқа, чегараланган вақт ичида ўзлаштириш вазифаси туради. Бу ўқувчи-талабага янги материаллар билан танишиш, олдинги ўтилган материалларни бир хилда такрорламаслик имкониини яратади. Синф иши учун ажратилган мусиқа асарлари устида ишлашда нотага қараб ижро каби машғулотнинг ўхшашликлари мавжуд. Бу икки ҳолда ҳам ўқувчи-талаба турли мусиқа асарлари билан қисқа вақт ичида танишиш имкониятига эга бўлади. Айни пайтда, синф иши билан нотага қараб чалиш машғулоти маълум даражада бири-биридан фарқ қилади. Нотага қараб чалишда ўқувчи материал билан бир марта эпизодик танишиш имкониятига эга бўлса, синф иши жараёнида у асар билан тўлароқ ва асосли танишиб ўзлаштириши мумкин. Синф иши билан шуғулланаётган ўқувчи мусиқа асарини бир неча бор такрорлаши натижасида ўзи учун шу асарнинг моҳияти, мазмуни, тузилиши ва бошқа сифатларини тўлароқ очиши мумкин. Шу асосда асарнинг ижодий ғояси ва ундаги баён этилаётган бадиий фикрлар ўқувчига тобора тушунарли бўлиб боради. Синф иши учун танланадиган репертуар ўзининг характери, тузилиши, мазмуни ва бошқа кўрсаткичлари жиҳатидан ранг-баранг бўлиши зарур. Бундан ташқари, шу репертуардан ўрин олган асарлар ўзининг шакли, ундаги баён этиладиган ҳис-туйғуларнинг бойлиги билан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Муҳими шуки, синф иши учун танланган асарлар ўқувчиларга ёкиши, қизиқиш уйғотиши керак. Агар асосий репертуар ўқувчи учун мажбурий асарлар бўлса, синф ишидаги асарларни ўқувчининг хоҳиши бўйича танлаш мумкин. Шу боисдан ҳам бунда ўқитувчи ўқувчининг истагига қарши эмас, балки унга нисбатан хайрихоҳ бўлиши мақсадга мувофиқ.

Синф ишида фойдаланадиган мусиқа асарларининг мураккаблиги эса маълум даражада ўқувчининг ҳақиқий имкониятларига нисбатан қийинроқ бўлиши мумкин. Бу асарлар концертда ёки имтиҳонда ижро этилмаслигини ҳисобга олсак, ўқитувчи юқорида айтилган тамойилни қўллаши тўғри бўлади. Синф иши машғулоти дастлаб, албатта ўқитувчининг иштироки, назорати остида ўтади, кейинчалик ўқувчининг тажриба, кўникмалари ҳосил бўлиб, ўқитувчи иштироки камайиб боради, мусиқа асарлари билан танишиш ўқувчининг мустақил машғулоти ишига айланиши ҳам мумкин. Бунда ўқитувчи ўқувчига умумий кўрсатмалар бериш билан чегараланади. Муҳими, мусиқа асари билан танишиш иши ўқувчи томонидан тўғри ташкил этилиши ва натижасидир. Асосий дастурдаги асарларни ўзлаштириш мақсадида ўқувчи мунтазам шуғулланади, қийин жойларини такрорлаб, уни ёд олади. Синф ишидаги асарлар ижросида эса, у ўз эътиборини мусиқа асаридаги бадиий

мазмун-образларни яхлитлигича талқин қилишга, асар шаклини ўз ижроси билан умумлаштиришга қаратиши, асардаги барча кўрсатма, белгиларга тўла риоя этишга муҳим. Ижрога шундай ёндашиш ўқувчи билимининг ошиши, умумий ривожланишига ижобий таъсир этади. Ўз мақсадимизга эришиш учун ҳамиша ҳаракатда бўлмоғимиз зарур. «Ҳаракат заиф бўлган жойда кучли билим фойдасиздир. Ҳаракатсиз билим, ипсиз камон ўқидир» (Аз-Замахшарий). Шунинг учун ўқитувчи-устоз ва ўқувчи-шогирд доим ўз устида ишлашда ҳамкор, ҳамфикр, бир мақсад йўлида ҳаракатда бўлиши зарур. Энди чолғуда товуш ҳосил қилиш ҳақида сўз юритамиз.

Чолғуда товушни тиниқ, равшан ижроси устида ишлаш.

Маълумки, ҳар қандай мусиқа асари бу бадиий асар. Уни бадиий асар даражасида ижро этиш созандадан пухта билим ва юксак маҳорат талаб қилади. Ўқитишнинг дастлабки даврлариданок имкони бориша шу чолғуга мос ва яхши жаранглайдиган, ўқувчига ёқадиган асарларни ўқув дастурига доимий киритиб бориш лозим, чунки ҳар бир чолғу ўзига хос хусусиятга эга. Чолғуда ижро этишда товушни равон, тиниқ ижро этиш учун чолғу имкониятларини назарий - амалий жиҳатдан ва уларда ижро этиш кўникмаларини ўзлаштириш талаб этилади. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчи-талабага ўз ижросини мукаммал даражада бўлишига ёрдам беради. Ижро этилаётган асарларни қисмларга, қисмларни жумла (фраза)ларга бўлиб ўзлаштириш орқали асарнинг аниқ ижро этилишга олиб келади. Янги асарларни ўзлаштиришда ҳар бир жумла учун алоҳида товуш кучи талаб этилиши мумкин. Созанда товушининг кучи, сифати ижрони бадиий ифодалайдиган асосий мезонлардан ҳисобланади. Созанданинг ижро маҳорати қанча юқори бўлса, у асарнинг бадиий хусусиятларини очиб бера олади, тингловчида яхши таассурот қолдиришга эришади. Бунинг учун созанда ўз чолғусини яхши билиши, ижро услубларининг ифодалилиқ хусусиятларини пухта эгаллаши, тиниқ, оҳангдор товушни ҳосил қила олиш, уларни керакли даражада қўллаб, бошқара билиш каби малакаларни тўлиқ ўзлаштириш талаб этилади.

Бундай малакаларни ўзлаштириш учун чолғу ижрочилиги синфида ўқитувчи ҳар бир машғулотда ўқувчининг мусиқани ҳис қилиш, уни сезиш каби нозик туйғуларини мунтазам тарбиялаб бориши мақсадга мувофиқ. Товушлар жарангини олдиндан ҳис эта олиш, асар ижроси жараёнида ҳаётий воқеиликни кўз олдида келтириш, тасаввур қилиш, ҳис этиб товуш жарангини олдиндан англаш ва шу жарангдорликка эришиш учун ўз имкониятларидан самарали фойдалана олишга алоҳида эътибор қаратиш маҳорати муҳим ҳисобланади. Шунингдек, нотаниш асар текстларини эркин ўқиш

Ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишлари учун зарур ва муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Нотаниш текст ёзувларида тез ва бемалол ориентир ола олишлик, аниқ, шунингдек, ҳатосиз уларни ўқий олиш келгусии фаолият, яъни ансамбл, оркестр ижросига тайёргарлик уларни концерт ва оркестр фаолиятларида муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун мутахассислик дарсларида нотаниш, янги нота текстларини ўқиш, диққатни жалб қилиш, келгусида ижро малакаларини ошишида, шунингдек, концерт ижро репертуари кенгайишига замин яратади.

Санъат инсон тарбиясида жуда муҳим ўрин тутиши “Муסיқа тарбияси” бўйича халқаро жамиятнинг IХ конференциясида - муסיқа инсоннинг маънавий дунёсига чуқур таъсир кўрсатади, унга ўзининг ҳар қандай фаолият соҳасида, ҳар қандай касб-корида зарур бўлган ижодий қобилиятларини намоён этиш, гўзалликни эмоционал тасаввур қилишда ёрдам беради, деб таърифланган.

Ўқув даврида ўқув режадаги асарларни ўрганиш жараёнида юқоридагилардан келиб чиқиб, ўқувчининг муסיқий онги, хотирасини ўстириш, ритмни ҳис этиш, эшитиш қобилиятларини тарбиялаб, ривожлантириб боришга алоҳида аҳамият бериш лозим. Бу ўқитувчидан дарс жараёнида ўқувчиларни синчковлик билан кузатиш, мақсадга эришишга креатив, ижодий ёндашиш имкониятларини излашни назарда тутати. Масалан:

1. Ўқувчига асар танлашда мақсадли ёндашиш - асар ўқувчи билим доирасини кенгайтиришга хизмат қилсин.
2. Ўқитувчи ўзи асарни ижро этиб сўнг биргаликда таҳлил этиш, бадий томонларини тушунтириш, муסיқий жумлаларни образли киёслаб, ўқувчи ҳис - туйғуларини уйғотиш.
3. Дастур асарларида ўзбек халқ куйларидан ҳам киритиб ўқувчилар билан нотасиз, оғзаки анъанада ўрганиш, ижро этиш.
4. Аудио-видео ёзувлардаги асарларни ўқувчилар билан тинглаб, муҳокама қилиш, чолғудаги турли ижроларни солиштириб, уларнинг фарқлари, камчиликлар, афзалликларини таҳлил этиш.
5. Фақат муайян чолғу асарларини таҳлил этиб чекланмай, турли чолғулардаги ижроларни концерт ёки ёзувлардан тинглаш, бадий ифодалилиқ имкониятлари, воситалар, зарб (штрих)ларни солиштириш, таҳлил қилиш.
6. Ўқув муассасаси доирасида синф ва ундан ташқарида концертларда қатнашиш, тинглаш ва албатта ўқитувчи концертдан сўнг ижрони таҳлил қилиб бериши, ундаги яхши томонларни ўқувчиларга

кўрсатиши яхши самара беради. Лекин, шунга қарамасдан тажрибали созанда-ўқитувчиларнинг таъкидлашларича ўқувчига тушунтирилаётган мусикани ўқитувчининг ўзи қандай тушунтирган бўлса шундай ижро этиб, кўрсатиб бериши ўқувчининг материални тез ўзлаштиришида асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Биз штрихлар бобида ҳар бир штрих муайян асарда турли характерга эга деб, айтиб ўтган эдик. Овропа классиклари асарларини чолғуда ижро этганда, аввало ўқувчи асар ва асарнинг муаллифи, яратилган даври, жанри, йўналишини тушуниб етгандагина асарнинг бадиий характерини очиб бера олади. Масалан, бундай асарларини ижро этишда товуш майин, тиниқ, оҳангдор сифатларга эга бўлиши лозим. Қўл ҳаракати енгил бўлса, ўзбек халқ куйлари ва маком намуналари ижросида зарблар кўрсатмаларга асосан урилса, жарангдор, тиниқ товушга эришилади. Шуларга амал қилган созандаларимиз дунё миқёсида ўтказилаётган танлов, фестиваль, тадбирларда ютуқлари эришиб, чолғуларимизнинг ижро имкониятлари ошаётганлигини намоён этмоқдалар. Лекин, айрим ёшларимиз Ватанимиз ўтмиши, қаҳрамонлари, халқимиз анъаналари, байрамлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга эмас. Шу муносабат билан шундай маълумотлар дарс жараёнида тақдим этиб бориш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.. Чунки, «Фикр тарбияси энг керакли, кўп замонлардан бери тақдир қилиниб келган, муаллимларнинг диққатларига суялган муқаддас бир вазифадур» (Абдулла Авлоний).

Инсонлар бир-бирига ўхшамаганидек, уларнинг фикрлари ҳам хилма-хилдир. Биз устоз-муаллимлар Ватан, ватанпарварлик нимадан иборатлиги ҳақида ёшларга тушунча беришга, тўғри йўл кўрсатишга масъулмиз. Машғулотларда замонавий технологиялардан фойдаланиш, уни тўғри қўллай олиш, Янги Ўзбекистон ёшларини бошқа ривожланган давлатлар ёшлари каби мукамалроқ тарбиялаш, уларга ўз қизиқишлари асосида қисқа муддатда касбий фаолиятга тайёрлаш замонавий устоз-педагоглар вазифаси деб қарашимиз, уни амалга оширишда фаол бўлишимиз замон талабидир. Мақсад ёшларга замон талаби асосида таълим бериш, тарбиялаш, ривожлантиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир”. (Президент Мирзиёев Шавкат Миромоновичнинг Ўзбекистон ижодкор

зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси). – “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил, 4 август.

2. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегиясидир. 5- йўналиш “Маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш”

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора тadbирлар тўғрисида” ги №ПҚ-112 Қарори (2022 йил 2 февраль)

4. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирининг “Болалар мусиқа ва санъат мактабларининг таълим йўналишлари бўйича ўқув режаларини ҳамда ўқув режаларига тушунтиришларини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғи. Т. 2019.

5. Азимов Б. “Ёшлар тарбияси ва мусиқа санъати” ЎЗДК илмий –амалий конференция 2015 йил 27 февраль.

SIMFONIK ORKESTRNING TALABALAR MANAVIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Tnibaev Polatbay,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqola simfonik orkestrda ishlashning yoshlar ma’naviyatiga ta’sirini va uning ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada orkestrda ishlashning yoshlarni ijtimoiy, estetik va ma’naviy jihatdan qanday rivojlantirishi, orkestrda ishlash orqali o‘rganiladigan jamoaviy ish, o‘zaro hamkorlik, madaniyatlararo aloqalar, va ilmiy yondashuvlar haqida so‘z yuritiladi. Orkestr musiqasi yoshlarning estetik sezgilarini rivojlantirishga, ular uchun ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada simfonik orkestrning yoshlarni ilm-fan, texnologiya va zamonaviy metodlarga qiziqtirishdagi roli haqida ham fikrlar bildirilib, musiqaning ma’naviy kamolotdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: simfonik orkestr, yoshlar ma’naviyati, musiqiy tarbiya, estetik rivojlanish.

Bugungi kunda ta’lim tizimida nafaqat kasbiy bilim, balki ma’naviy-axloqiy kamolot ham muhim o‘rin tutmoqda. Talabalarni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda san’at, ayniqsa musiqiy san’at alohida ahamiyatga ega.

Simfonik orkestr bu jarayonda nafaqat badiiy, balki pedagogik vosita sifatida ham xizmat qiladi.

1. Simfonik orkestrning estetik va axloqiy ta'siri

Simfonik musiqa murakkab tuzilishga ega bo'lib, inson ruhiyatiga bevosita ta'sir etadi. Bunday asarlarni tinglash orqali talabalar:

- go'zallikni his qilishni,
- murakkab tuyg'ularni anglashni,
- ijobiy emotsiyalarni boshdan kechirishni o'rganadilar.

Bu esa ularning estetik tafakkuri va axloqiy qarashlarining shakllanishiga olib keladi.

2. Madaniy meros va tarixiy xotirani anglash vositasi

Simfonik orkestr repertuarida ko'plab milliy va jahon bastakorlarining asarlari mavjud bo'lib, ular o'z zamonasi, xalqining ruhiy holati, tarixiy voqealarini musiqiy til orqali ifodalagan. Bu talabalar uchun:

- o'z milliy madaniyatiga hurmatni shakllantirish,
- boshqa xalqlarning madaniyatini tushunish,
- tarixiy ongni boyitish imkonini beradi.

3. Ijtimoiy ong va ma'suliyat hissini shakllantirish

Simfonik orkestr jamoaviy ijro san'ati bo'lib, u orqali talabalar:

- hamjihatlik,
- intizom,
- mehnatsevarlik,
- mas'uliyatlilik kabi ijtimoiy fazilatlarni o'zlashtiradilar.

Bu ko'nikmalar nafaqat sahnada, balki kundalik hayotda ham foydalidir.

4. Ma'naviy immunitetni mustahkamlashda musiqaning roli

Zamonaviy axborot oqimi, g'arblik madaniyatning ommaviylashuvi sharoitida yoshlarni salbiy ta'sirlardan himoya qilish dolzarb masalaga aylangan. Simfonik orkestr orqali ular:

- chuqur ma'noli, g'oyaviy boy san'at bilan tanishadilar,
- ruhiy barqarorlikni topadilar,
- salbiy madaniy ta'sirlarga qarshi ma'naviy immunitet hosil qiladilar.

Simfonik orkestr musiqasi – bu nafaqat san'atning eng yuqori shakllaridan biri, balki yoshlarga o'zlarining ichki dunyosini anglash, estetik tuyg'ularni rivojlantirish va ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarni o'rgatish imkonini beradi. Orkestrda ishlash yoshlarning ma'naviy kamoloti, bir-biriga bo'lgan hurmati va o'zaro muvofiqlikni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada simfonik orkestrda ishlashning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri va uning ularga qanday foyda keltirishi haqida so'z yuritamiz.

Simfonik orkestrda ishlash: Musiqa va ijtimoiy koordinatsiya. Simfonik orkestr-bu turli asboblari, musiqachilar va ularning individual qobiliyatlarini birlashtirgan katta ijtimoiy tizimdir. Orkestrda ishlash nafaqat musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi, balki o'zaro hamkorlik va jamoaviy ishni ham o'rgatadi. O'zaro tinglash va har bir musiqa asbobining ahamiyatini tushunish yoshlar uchun muhim pedagogik jarayonni anglatadi. Orkestrning asosiy prinsipi — barcha musiqachilarning o'zaro muvofiqligi va to'liq sinxronlashuvidir. Musiqa orqali yoshlar individual emas, balki jamoa sifatida ishlashni o'rganadilar. Har bir asbobning, har bir notaning o'z o'rnini bor va bu holat yoshlarni individual ehtiroslaridan ko'ra, jamoadagi umumiy muvaffaqiyat uchun ishlashga undaydi [1:18-20].

Simfonik orkestrning ma'naviyatdagi roli ko'plab yondoshuvlardan iborat. U nafaqat musiqiy, balki estetik va axloqiy qadriyatlarni o'rgatadi. Orkestr musiqasi insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uni to'g'ri yo'nalishda rivojlantirishga yordam beradi. Musiqa yoshlarning estetik sezgirligini, ijodiy fikrlashini va ma'naviy qadriyatlarni anglashini kuchaytiradi. Shuningdek, orkestr ijrosi orqali yoshlar o'z hissiyotlarini boshqarishni, o'zgarishlarga moslashishni va musiqiy ifodalar orqali o'zini anglashni o'rganadilar. Orkestrda ishlash, o'zgaruvchan va murakkab musiqiy asarlarni ifodalash yoshlarning ichki dunyosini boyitadi, ularga o'zlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi [2: 51]. Bu jarayon, ayniqsa, adabiyot, san'at va falsafaga qiziqqan yoshlar uchun muhimdir.

Orkestrda ishlashning yana bir muhim jihati, madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishda ahamiyatlidir. Simfonik orkestrda dunyoning turli millatlariga mansub musiqachilar va kompozitorlarning asarlari ijro etiladi. Bu esa yoshlarni turli madaniyatlarni qabul qilishga, boshqalarni hurmat qilishga va global qarashni rivojlantirishga undaydi [3:66]. Musiqa orqali qilingan hamkorlik, madaniy muhitlarga hurmatni oshiradi va ularga o'zaro bog'lanish hissin beradi.

Simfonik orkestrda ishlash, yoshlarni ilm-fan va texnologiyaga qiziqtiradi, chunki musiqiy asarlarni yaratishda zamonaviy texnologiyalar va ilg'or musiqiy nazariyalar qo'llaniladi. Bu yoshlarni nafaqat san'atga, balki ilmiy tadqiqotlarga ham jalb qilish imkonini beradi. Musiqiy tahlil qilish va texnik yondashuvlar yoshlarning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Umuman olganda, simfonik orkestrda ishlash yoshlar uchun nafaqat musiqiy yutuqlarni, balki ma'naviy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishning asosiy omillarini ham taqdim etadi. Bu jarayon yoshlarni o'zaro hurmat, hamkorlik, kreativlik, estetik tuyg'u va ilm-fanga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi. Orkestr musiqasi orqali yoshlar, turli musiqiy turlar va kompozitorlar asarlarini o'rganish bilan birga, o'zlarining ichki dunyosini va ma'naviy qadriyatlarini boyitadilar.

Yoshlarning ma'naviyatini rivojlantirishda simfonik orkestrning o'rnini nihoyatda katta. Orkestrda ishlash nafaqat musiqa, balki hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonova H. Jahon klassik kompozitorlari asarlarining bolalar tarbiyasidagi o'rnini. «Ta'lim fidoiylari». 2021 yil. 1-qism.
2. Mozart A., Hojibuv R., & Dustov, S. (2022). THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(1), 51-56.
3. Ярашев Журабек Тураевич. ПРАВСТВЕННОЕ И ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ С СЕМЬЕЙ И ШКОЛОЙ//Academy. 2021. №3(66).

MILLIY OYIN-QOSIQLARIN UYRETIWDIN TARBIALIQ AHMIYETI

Madreymov Baxtiyar,

Jaqsilikov Asilbek,

Ajiniyaz atindagi NMPI Muzika
talmi ham korkem oner qanigeligi
2-basqish magistrantlari

Annotaciya: Maqalada qaraqalpaq xalqi azelden bala tarbiyasina ayriqsha kewil bolip kelgenligi ham bugingi kun balalarina xalq muzika doretpeleri ham qosiqqlarin uyretiwdin tarbialiq ahmiyeti haqqinda soz etiledi.

Gilt sozler: xalq muzika korkem oneri, nama, ayaq-oyin, besik jiri, psixologiyaliq, estetikaliq, adep-ikramlilik.

Qaraqalpaq xalqinin milliy qosiq ham oyinlari, namalari neshe asirlerdi basip otip, hazirgi kunimizge de jetip keldi. Xalq awizeki doretpeleri, xat, siziw, jaziw rawajlanbagan dawirde de xalqtin biybaha ruwxiy gaziynesi bolip keldi ham hazirgi dawirde de oz kushin joytqani joq. Xalq namalari ham oyinlari ozinin sezimtalligi, jurek tuygilarindagi sezimleri arqali mektep jasina deyingi balalardin irlasin ozine tartip, aqil-oy ham pikirlew sezimini qaliplesiwine bir qansha tasirin tiygizedi. Milliy oyinlardi uyretiw ham namalardi uyreniwde pedagogikalik onerdin qatarina kiredi. Qaraqalpaq xalqi azelden bala tarbiyasina ayriqsha kewil bolip kelgenligi qaraqalpaq balalar milliy oyun ham qosiqqlaridan koriwge boladi.

Tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan milliy oym-qosıqlarımızdıń balalar tárbiyasında tutqan ornı úlken. Basqa xalıqlar sıyaqlı qaraqalpaq xalqında da milliy oymnardıń payda bolıwı hám rawajlanıw tariyxı uzaqtan baslanadı.

Qaraqalpaq xalıq qosıqları barlıq waqıtta adamnıń gózzallıqqa degen súyispenshiligin arttırıp, óziniń eń jaqsı ideyaları menen xalıqqa estetikalıq tárbiya berip otıradı. Búǵan ápiwayı mısál: adam adamnan tuwılıp, dúnyaǵa kelgennen baslap onı ananıń “besik jırı” kútip aladı. Sonnan baslap sol adamnıń balalıq dáwirinde, jaslıq shaǵında, onıń miynetke qatnasında, ulıwma barlıq bir pútin ómirinde qosıq onıń menen ayrılmaz joldas boladı. Adamnıń ómiri qanshelli bay mazmunga iye bolsa, xalıq qosıqların da sonshelli dárejede joqarı bay mazmunga kóteriledi. Óytkeni, qosıq saz tvorchestvosı adam ómiriniń obraz iskusstvosındaǵı kórinisi.

Házirgi waqıtta milliy qosıq hám namalarımızdıń, oymnardıń tárbiyalıq áhmiyeti bilimlendiriw hám tárbiyaǵa engizilip atır.

Jas áwladlardı erteńgi kúngi xalıq mápine ayanbay xızmet etetuǵın, hár tárepleme shınıqqan kámil insan etip tárbiyalaw búgingi kúnniń úlken wazıypası bolıp esaplanadı. Bul wazıypanı ornlawda balanı júdá jas waqıttan dene tárbiyasına úyretiw olardı qosıq penen atqarılatuǵın oymnlar arqalı muzikalıq jaqtan tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Bul áhmiyetli jumıstı balanın kishkentay waqtınan baslasa, sol qurım jemisli bolatuǵınlıǵın ilim is júzinde anıq dálillep atır. Balalardı kishkene waqtınan baslap tárbiyanıń barlıq túri menen baylanıstırıp ilimiy tiykarda júrgiziw mektepke shekemgi balalar mekemeleri aldında turǵan úlken wazıypa bolıp esaplanadı. Balalar tárbiyasında milliy oymnardıń áhmiyeti júdá úlken. Házirgi waqıtta balalar milliy oymınıń 80 nen aslam túrleri bar. Bul oymnlar bir-birine uqsamay belgili dárejede ayırılıp turadı. Mısalı: balalar milliy oymnaranan: áwelemen-dúwelemen oymı, qawın-qawın oymı, asıq tiygiziw oymı, aǵa-biy oymı, pıshıq-tishqan oymı, asıq-úlesiw oymı, teppek oymı, aq súyek oymı, tamǵa urmaq oymı, suwda qalak oynaw oymı, jasırınbaq oymı, qasharman top oymı, taq-taq oymı, juppa-taqpa oymı, arqalaspaq oymı, bas barmaq, balan úyrek oymı, aq terekpe, kók terek oymı, qaqpan oymı, qoy soqpaq oymı, top penen teppek oymı, xan talasıw oymı, qıyiw oymı, suwdı tókpe oymı, hákke qayda oymı, pıshıq-quyırıq oymı, aylanba dúrre oymı, bes qasıq oymı, toptı dóńgelekke túsiriw oymı, shortanlar hám sazanlar oymı, toptı usla oymı, tez kel oymı, arpa-gúrpe oymı, arqan aylandırıw oymı, top shókelespek oymı, top jumalatiw oymı, san ataması boyınsha jarıs oymı, qız júziw oymı, qır qalaq hám suw qalaq oymı, kim qaqshıydı oymı, qawındı qaqshı oymı, gúller oymı, jer, suw, hawa oymı, ne ózgerdi oymı, kim ekenin tabasań oymı, sıbırlaspaq oymı, aylanba top oymı, kóz baylamaq oymı, qol shappatlaw oymı, darwaz oymı, jasırınbaq oymı, toptı taslamaq oymı, bektas

oyını, shır aylanba oyını, quwalama top oyını, bos orın oyını, mańlay shertpek oyını, ayqulash oyını, aydama top (ańgalaq) oyını, qoshqar oyını, túlki menen qasqır oyını, qasqır hám qaqpan oyını, ğazlar hám túlki oyını, kim birinshi bayraqqa jetedi oyını, ayaz-ata oyını, quwır-quwır quwırmash oyını, almaq-salmaq oyını, tez artqa tur oyını, kimler tez oyını, dawısınan tawıp bil oyını, haywanlar qalayınsha dawıslaydı oyını, tayaq jıǵıldı oyını, pár oyını, saqıyna oyını, dórdiya oyını, kapustama suw quydım, soqır teke oyını, úy-úy oyını, harlamay oyını, ayn-ğayn gúbelek oyını, ay kórmek oyını, gúresi w oyını, aq tawıq, kók tawıq oyını. Bul oynlardıń házirgi waqıtları kópshiligi umıtılıp ketkenligi sebepli, kópshiligi oynalmaydı. Bular belgili bir mazmunga, maqsetke, oyn qaǵıydalarına, shártlerge, metodikalıq kórsetpelerge hám pedagogikalıq tásirge, tárbiyanıń hár qıylı túrine tiykarlangan joqarı sapalı oynlar.

Biz qay dáwirdi alıp qarasaqta, balalar óz oynları arqalı ózleriniń uqıplılıǵın arttırıp bargan. Usı oynlarǵa baylanıslı qaraqalpaq balalar muzıka folklorında qosıqlar dóregen. Bul qosıqlar arqalı xalıq óz perzentlerin psixologiyalıq, estetikalıq, ádep-ikramlılıq sezimlerge tárbiyalagan. Olar óz qosıqlarında ózleri jasap atırǵan ortalıqta bar ápiwayı qubılıslardı olarǵa da, usı qubılıslar arqalı kóp hádiyselerdi bayanlap beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Мақсетов Қ. Фольклор хәм әдебият - Н.: Қарақалпақстан, 1975.
2. Қарақалпақ фольклоры I-III томлар. - Н.: Қарақалпақстан, 1980.
3. https://kaa.wikipedia.org/wiki/Qaraqalpaq_xal

MUSIQA SAN'ATIDA MALAKALI IJROCHILARNI TAYYORLASH MUAMMOLARI

Rejepov Sharifjan,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

2-bosqish magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada fortepiano ijrosi yo'nalishida malakali ijrochilarni tayyorlash muammolari tahlil qilingan. Mutaxassis o'qituvchilar yetishmovchiligi, zamonaviy metodikalardan foydalanish kamchiligi, repertuar tanlashdagi muammolar va ijrochilarning psixologik tayyorgarligi kabi masalalar o'rganilgan. Shuningdek, innovatsion ta'lim usullarini joriy etish, xalqaro tajriba almashish va kontsert faoliyatini kuchaytirish kabi yechimlar taklif etilgan. Ushbu tadqiqot fortepiano ijrosi ta'limidagi dolzarb muammolarni bartaraf etishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Forteplano ijrosi, malakali ijrochilar, musiqa ta'limi, pedagogika, repertuar, ijodiy mahorat, kontsert faoliyati, innovatsion metodlar, xalqaro tajriba, psixologik tayyorgarlik.

Musiqa san'ati insoniyat madaniyatida muhim o'rin tutadi. Xususan, klassik musiqa ijrosi madaniy va estetik merosning ajralmas qismi hisoblanadi. Malakali ijrochilar tayyorlash nafaqat musiqa ta'limi muassasalari, balki umumiy madaniyat taraqqiyoti uchun ham muhim vazifa hisoblanadi.

Forteplano ijrosi musiqa san'atining eng nufuzli yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda ijrochidan yuqori texnik mahorat, musiqiy his va professionallik talab etiladi. Biroq, bu borada bir qator muammolar mavjud. Ushbu maqolada malakali ijrochilarni tayyorlashdagi muammolar tahlil qilinib, ularning yechimlari taklif etiladi.

Forteplano ijrosini o'rgatishda o'qituvchi malakalari katta ahamiyatga ega. Har bir o'quvchiga individual yondashuv talab qilinadi, lekin ba'zi ta'lim muassasalarida malakali pedagoglar yetishmaydi. Bu esa o'quvchilarning ijrochilik ko'nikmalarini to'liq shakllantirishga to'siq bo'ladi.

Klassik musiqa ijrosini o'rgatishda an'anaviy uslublar keng qo'llanilsa-da, zamonaviy metodlardan foydalanish kam. Masalan, multimedia texnologiyalar, virtual forteplano dasturlari va onlayn darslar kam qo'llaniladi. Bunday texnologiyalar yordamida o'quvchilarning mashq jarayonini samarali tashkil qilish mumkin.

Forteplano ijrosi bo'yicha o'quv dasturlari ko'pincha standart kompozitsiyalarga asoslangan bo'ladi. Lekin talabalar ijodiy izlanishi va individual

uslubini shakllantirish uchun repertuar kengroq tanlanishi kerak. Zamonaviy va milliy musiqa asarlarini o'quv dasturlariga kiritish zarur.

Fortepiano ijrochisi nafaqat yaxshi texnik mahoratga ega bo'lishi, balki sahnada o'zini erkin his qilishi ham muhim. Ko'pgina yosh ijrochilar sahnada o'ziga ishonmaslik, hayajonlanish muammosiga duch kelishadi. Buni bartaraf etish uchun maxsus tayyorgarlik mashg'ulotlari va psixologik treninglar o'tkazish kerak.

Hozirgi kunda musiqa ta'limida interfaol usullar keng qo'llanilmoqda. Masalan:

- Multimedia vositalari – notalarni interaktiv shaklda o'rgatish, onlayn fortepiano simulyatorlari
- Virtual darslar-taniqli ijrochilar bilan master-klaslar
- Talabalarning shaxsiy ijodiy izlanishlarini qo'llab-quvvatlash

Ko'pgina xorijiy konservatoriyalarda malakali ijrochilar tayyorlashda innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. O'zbekistonda ham xalqaro festivallar, onlayn kurslar va stajirovkalar orqali talabalar malakasini oshirish mumkin.

Talabalar uchun faqat dars mashg'ulotlari emas, balki turli musiqa festivallari, ijodiy kechalar va jonli ijrolarni tashkil qilish orqali ularning ijrochilik tajribasini oshirish mumkin. Bu ijodkorlik muhitini yaratishga va ijrochilarni ruhlantirishga yordam beradi.

Fortepiano ijrosi bo'yicha malakali ijrochilar tayyorlash uchun ta'lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy metodlarni joriy etish va ijrochilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash kerak. Quyida ushbu yo'nalishni rivojlantirish bo'yicha bir nechta takliflar keltiriladi:

1. Mutaxassis o'qituvchilarning malakasini oshirish – xorijiy tajribani o'rganish, xalqaro stajirovkalar tashkil qilish;
2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish – onlayn kurslar, virtual fortepiano mashg'ulotlari;
3. Psixologik tayyorgarlikka e'tibor qaratish – sahna mahoratini oshirish bo'yicha maxsus treninglar;
4. Talabalarni kontsert faoliyatiga jalb qilish – jonli ijrolar, ijodiy musobaqalar tashkil etish;
5. Repertuarni kengaytirish – klassik, zamonaviy va milliy musiqa asarlarini o'rgatish.

Fortepiano ijrosi nafaqat texnik mahoratni talab qiladi, balki ijrochidan chuqur hissiy taassurot va ijodkorlikni ham talab qiladi. Shuning uchun ushbu sohada to'g'ri yondashuvlar orqali malakali ijrochilarni yetishtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бекназаров, У. Замонавий мусиқа таълим методикаси, - Тошкент: 2022.
2. Мирзаев Ш. Фортепиано ижроси ва унинг услубий хусусиятлари. – Самарқанд: 2021.
3. Халқаро мусиқа таълими бўйича мақолалар (www.imta.org)
4. Онлайн мусиқа платформалари ва видеодарслар

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА УЧЕНИКА

Расулов Фазлиддин,

Преподаватель «кафедры труба-валторна»
Военного Музыкального академического лицея
Республики Узбекистан Национальной гвардии

Аннотация: В данной статье представлена информация о важнейших элементах самостоятельной работы и приобретение навыка самоконтроля. Методы достижения хороших результатов как в техническом, так и в художественно-звуковом отношении.

Ключевые слова: педагог, самостоятельная работа, занятие, звук, знание, навык, самоконтроль.

Задача педагога – не только обучать игре на валторне, но и воспитывать навыки самостоятельной работы, организуя, направляя и контролируя домашние занятия ученика. Это особенно важно потому, что занятия в классе, под наблюдением педагога составляют лишь небольшую часть учебного процесса; остальное время, большая часть его – самостоятельная работа в домашних условиях. Самостоятельная работа частично начинается уже в классе. Педагог должен приучить ученика на уроке заниматься так же свободно, как он делает это дома, без педагога, и дома – так же сосредоточенно, как на уроке, в классе.

При организации самостоятельной работы ученика надо учитывать степень его способностей и подготовки, музыкальное развитие, индивидуальные особенности. В основном успех самостоятельной работы зависит от четырех факторов: регулярности занятий, последовательности овладения материалом от простого к сложному, сознательного усвоения заданий, трудолюбия [4].

Первое и главное условие прочности знаний и навыков, получаемых в классе, - регулярные домашние занятия. Необходимость ежедневных занятий

вызывается тем, что работа органов дыхания, губ, языка и пальцев в процессе игры на валторне приобретает специфический характер, то есть она резко отличается от их действий в обычных бытовых условиях. Исполнительский аппарат валторниста должен постоянно находиться в подготовленном к работе состоянии, что достигается систематической, ежедневной тренировкой. Пропущенный день занятий отрицательно отражается на успеваемости. Систематическая, ежедневная работа должна стать твердым правилом.

Заниматься рекомендуется в два-три приема (утром, днем, вечером), постепенно удлиняя время каждого занятия или, наоборот, постепенно сокращая. Лучше всего начинать выполнение домашнего задания в день его получения на уроке в классе. Примерная длительность ежедневных занятий в первый год обучения: в первом полугодии не более часа с перерывом после каждых 5 – 10 минут занятий, а во втором - от 1,5 до 2 часов; общая продолжительность (не считая перерывов) распределяется на 3 срока. На втором году обучения длительность занятий увеличивается до 2,5- 3 часов, на третьем году – до 3 – 3,5 часов и больше. Этот приблизительный расчёт не является обязательным регламентом, а лишь помогает ученику рационально распределять бюджет времени на домашнюю работу [1].

В первоначальный период домашние занятия следует начинать с самоконтроля правильности постановки, точного выполнения советов педагога о положении корпуса, а также рук, держащих инструмент, приготовленный к игре. Иногда надо несколько минут заниматься перед зеркалом.

Время, уделяемое техническим упражнениям, зависит от степени подготовки и способностей ученика. Основное время посвящается работе над звуком. При выполнении домашнего задания очень важно стараться играть красивым звуком. Домашние занятия лучше всего распределить так, чтобы начинать выполнение задания в утренние часы, наибольшей степени обеспечивается бодрость, восприимчивость, сосредоточенность, необходимые для успешного усвоения материала. В основном утренние часы посвящаются работе над звуком – игре гамм, арпеджио, упражнений; очень полезно разбирать и читать с листа полный текст, заучивать наизусть новые произведения, чередуя медленные, кантиленные с более подвижными. Занятия днём отданы повторению упражнений, гамм, арпеджио. Вечерние часы отводятся подготовке к сдаче задания педагогу на предстоящем уроке.

Важнейший элемент самостоятельных занятий – упражнения по развитию дыхания с одновременным исполнением протяжных выдержанных звуков. Исполнение не должно быть механическим, сухим, однообразным;

каждый звук будет полноценным, музыкальным, если ученик начнёт его уверенной атакой, на хорошем дыхании, соблюдая ровность звука и главное – законченность, закругленность, постепенно ослабляя, сводя на нет. Чтобы не потерять интереса к этим занятиям из-за кажущегося однообразия и утомления, необходимо играть медленные части знакомых, нетрудных пьес. Работая таким способом над развитием дыхания и приёмами звукоизвлечения, ученик следит за качеством звучания, улучшает его, добивается чистоты интонации, устойчивости звука при изменении динамики. Чередую гаммы и упражнения с художественными произведениями, ученик воспитывает в себе навыки выразительного исполнения; технические приёмы, применяемые в упражнениях, из формальных превращаются в содержательные, раскрывающие музыкальный смысл пьесы [2].

Далее следует работа над этюдами. Если упражнения только проигрываются, то в отличие от них, этюды тщательно разучиваются несколько уроков подряд или с перерывами. Цель такого разучивания – постоянное улучшение качества звучания, точности интонации ритмической устойчивости и выразительности. Чтобы достичь хороших результатов как в техническом, так и в художественно-звуковом отношении тщательно отрабатываются все детали фактуры, различные технические приёмы, используемые как средство музыкальной выразительности, отрабатываются до такой степени готовности, которая требуется для экзамена по технике исполнения или ученического концерта.

Следует заметить что ученики ДМШ не могут весь день играть на валторне. Они должны расти духовно и физически развитыми людьми, а для этого нужно много читать, ходить в театр и кино, заниматься спортом и т. п. Поэтому очень важно научить ребят ценить время, правильно распределять его. Педагоги должны следить за этой важной стороной работы ученика. Он должен помочь ученику в составлении примерного дневного расписания и посоветовать, как более успешно выполнять его. Педагог должен постоянно заботиться о том, чтобы ученик соблюдал эту последовательность, обращал внимание на повышение качества домашних занятий музыкой. Характер и длительность домашних занятий зависит от задания педагога и первоочередных задач, стоящих перед учеником.

Важной частью самостоятельной работы является приобретение навыка самоконтроля, умения внимательно слушать собственное исполнение и отдавать себе отчёт в том, что из сыгранного удалось, а что требует доработки, исправления, в каких местах возникают неверные ноты,

нарушается темп, не хватает дыхания для ровного окончания фразы, отчётливости звукоизвлечения и т.д. Необходимо приучить ученика не только констатировать неудачу, но и выяснить её причину [1].

На качество самостоятельной работы ученика во многом влияют условия, в которых он занимается дома. Большое значение имеют даже такие «мелочи», как хорошее освещение пюпитра, соблюдение тишины домашними, соответствующая температура и чистый воздух в комнате. Правильно делают те педагоги, которые считают необходимым побывать дома у своего ученика, узнать, в каких условиях он живёт, познакомиться с родителями, узнать их отношение к занятиям сына музыкой, в частности – к занятиям на валторне. Надо посоветовать родителям приобрести валторну хорошего качества, и что инструмент будет нужен не только в школе, но и на концертной эстраде, когда он станет музыкантом-профессионалом. Если материальные условия родителей не позволяют купить валторну, то надо купить хороший мундштук, так как от качества мундштука зависит успех учения валторниста. В лице родителей замешают воспитатели и репетиторы, которые тоже занимаются с учениками, следят за ними при выполнении домашних заданий.

Литература:

1. В. Н. Солодуев. Практическое пособие по изучению гамм, интервалов, арпеджио. (1937 г.)
2. Д. А. Слепокуров. Основные вопросы обучения игре на духовых инструментах.
3. В. Буяновский "Валторна" Москва 1971г.
4. В. Буяновский "Педагогический репертуар для валторны".

ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ SKRIPKA ÓNERI RAWAJLANÍWÍ TARIYXÍ

Paxratdinova Liza,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı assistent oqıtıwshı

Annotaciya: Maqalada skripka saz ásbabınıń kelip shıǵıw tariyxı, sabaq barısında paydalanıw, kóplegen izertlewshilerdiń tartqıshlı ses shıǵarıw usılınıń payda bolıwı haqqında muzıka shıǵarmalarınń materialları tiykarında skripka ásbabı ushın jaratılǵan muzıkalıq janrdagı shıǵarmalardıń qalıplesiwi mazmunın tereń mengeriw máseleleri jarıtıp berilgen.

Gilt sózler: Skripka, kompozitor, orkestr, simfoniyalıq muzıka, simfoniyalıq orkestr, Ózbekstan, Qaraqalpaqstan.

XX ásirde simfoniyalıq orkestr hám simfoniyalıq muzıkanın barlıq janrları Batis hám Shıǵıs mámleketlerinde keń rawajlandı. Olar qatarında Ózbekstanda hám dáslepki simfoniyalıq shıǵarmalar XIX ásirdeń aqırlarında kirib keledi [1]. Simfoniyalıq namalar Ózbekistonda payda bolıwı rawajlanıw dawamında ózine tán úsh dóretiwshilik basqıshlardan ibarat. Birinshi basqısh - bul simfoniyalıq janr, atqarıwshılıq dóretiwshiliginiń Ózbekstangá kirip keliwi hámnda rus kompozitorlari tárepleriniń ózbek muzıka únlesiwi tiykarında da bir qatar simfoniyalıq janrlarǵa mas shıǵarmalardı jaratıw menen baylanıslı. Ekinshi basqısh milliy kompozitorlıq mektebi payda bolıwınıń simfoniyalıq shıǵarmalardı túrli janrlarında payda bolıwı. Úshinshi basqısh ózbek simfonist kompozitorlarınń payda bolıwı hám jáhange belgili jetik shıǵarmalar jaratılıwı menen baylanıslı.

XX ásirdeń 20-40-jılları Ózbekstanda simfoniyalıq muzıka, tiykarınan, rus kompozitorlarınń dóretiwshilik jumıslarında júzege keledi hám rawajana bashladı. Olar jergilikli xalqlardıń milliy nama miyrası tiykarı, milliy ruwhda simfoniyalıq shıǵarmalar jaratıwda dóretiwshilik izleniwler hám dáslepki ret simfoniyalıq namanı túrli forma hám janrlarında shıǵarmalar jaratdı. V.Uspenskiy, A.Kozlovskiy, G.Mushel hám R.M.Glier siyaqlı kompozitorlar jarqın simfoniyalıq shıǵarmalar menen XX ásir ózbek naması tariyxında jańalıqlar ashıp berdi.

XX ásirdeń 20-40-jıllarında respublikamızda simfoniyalıq namalardı rawajlandırıwda K.Abdullayev, M.Ashrafiy, M.Burhonov, T.Sodiqov, Sh.Ramazonov, Ğ.Qodirov, I.Hamrayev, M.Leviyev, S.Yudakov, S.Boboyev kibi talantlı kompozitorlar hám ózleriniń dáslepki simfoniyalıq shıǵarmaların jaratıwǵa

miyassar boldi. XX ásirniń 50-60-jıllarında zamonagóy ózbek kompozitorların Ikrom Akbarov, Fattoh Nazarov, Doni Zokirov, Abdurahim Muhammedov, Hamid Rahimov, Dadali Soatqulov, Rashid Hamroyev, Tolqin Qurbonov, Sayfi Jalil, Sulton Hayitboyev, Matniyoz Yusupov, Enmark Salixov, Aleksandr Berlin, Sovet Varelas, Feliks Yanov-Yanovskiy, Shoxida Shoimardonova, Dilorom Saidaminova, Zumrad Tóychiyeva, Rumil Vildanov, Albert Malaxov, Vladimir Milov kibi talantlı jas kompozitorlar qosıldı.

XX ásir 70-80-jıllar ózbek simfoniyalıq namaları dóretiwshiliginde jańa atlar hám shıǵarmalar jaratılıwı menen baylanıslı. Bul úshinshi basqısh dáwirinde kekse hám orta buwında tiyisli kompozitorlar júzleri joqarıda payda etilgen kompozitorlardıń úshinshi hám tórtinshi izbe-izligi qosıla basladı: Mirsodiq Tojiyev, Mirxalil Mahmudov, Ulugbek Musayev, Sobir Karimxojayev, Nadim Norxojayev, Najmiddin Muhameddinov, Rustam Abdullayev, Mustafó Bafoyev, Habibulla Rahimov, Dilorom Omonulayeva, Anvar Ergashev, Avaz Mansurov, Abdusaid Nabiyeu, Nuriddin Ğiyosov, Muhammad Otajonov, Qahramonjon Rahimov sıyaqlı kompozitorlar ózbek simfoniyalıq namasınıń rawajlanıw barısında alǵa qádem taslap kirip keldi.

XX ásirniń 70-80-jıllarda simfoniyalıq syuita janrına kompozitorlar kem múraját etti. XX ásirniń 50-jıllarınan baslap Ózbekstan kompozitorları poema janrına hám usınıs ete basladı. Ózbek kompozitorları milliy ruwıda poema jaratıwda quramalı esaplangan “sonata allegrosı” formasın qollawda izlendi hám tiykarınan simfoniyalıq poemalar jaratıwǵa miyassar boldı. Olardan: A.F.Kozlovskiydiń ózbek xalq milliy naması tiykarında jaratǵan “Tanovar” hám “Bayram tantanası”, D.Zokirovniń “Hamza”, H.Rahimovniń “Yoshlik”, G.Qodirovniń “Poema-ballada”, S.Boboyevniń “Segoh”, L.Akbarovniń “Shoir xotirasiga” hám “Epik poema” hámde tarlı sazları orkestri ushın, fleyta, arfa, litavra ushın “Poema” shıǵarmaları, B.F.Gienkonıń “Mirzachol, M.Ashrafiydiń “Temur Malik” poema-rapsodiyası, S.Yudakovniń “Yoshlar poemasi”, T.Qurbonovniń “Osiyo”, N.Muhammadiyevniń “Simfoniyalıq poema”sı, M.Tojiyevniń “Shoir muhabbati”, R.Abdullayevniń úsh simfoniyalıq poemaları hám “Alisher Navoiy”, P.Xaliqovniń “Saodat”, E.Salixovniń “Erjigitovning jasorati” hám “General Rahimovni xotiralab”, M.Mahmudovniń “Xotira”, N.Zokirovniń “Mening Vatanım”, U.Musayevniń “Tantanavor”, A.Mansurovniń “Simfoniyalıq poema”si, N.Giyosovniń “Poema improvizatsiya”si, M.Bofoyevniń “Shiroq haqidagi afsona”, A.Hasanovniń “Simfoniyalıq poema”sı, A.Hoshimovniń “G‘ani botir” sıyaqlı simfoniyalıq poemaları iqlasbentlerdiń diqqat itibarına muyassar boldı hám simfoniyalıq orkestrlerdiń repertuarların bayıttı.

Asirese XX ásirniń 60-80-jıllarda kompozitorlar dóretiwshiliginde uvertyura janrı jeteli dárejede rawajlana basladı. Kompozitorlar zamanımızdıń abstraklı namaların kórsetiw ushın jańa-jańa quramalı ańlatpalar keń ráwishde paydalanıp, kórkemli, joqarı dárejedeги uvertyura muzıka ıqlasbentlerine inam etti. Bul orında A.Malaxovtıń ózbek xalıq namaları tiykarında jazılğan “Kolxoz uvertyurası” (1962), M.Yusupovtıń milliy koloritli, jedel usıllar hám kóterińki ruwh penen jaratılğan “Qahramonlik uvertyura”sı (1963), Ózbekstannıń 40 jıllıq toyına bağıshlangan A.F.Kozlovskiydıń “Shodiyona uvertyura”si (1964); T.Qurbonovtıń “Shodiyona uvertyura”sı (1972), S.Anvarovtıń úlken simfoniyalıq orkestr uchun “Uvertyura”ları jarqın misal bola aladı. 1977-jılı kompozitor M.Bofoyev “Bayram uvertyurası” sı muzıka ıqlasbentlerine inam etildi. Shıǵarma sonata allegro formasında jazılğan.

XIX ásirniń ekinshi yarımınan baslap, ásirese XX ásirde insaniyat kórkem oy órisi jańadan-jańa filosofiyalıq tárepten payda bola basladı. Muzıka kórkem ónerinde realizmniń túrleniwi baslanadı. Romantikalıq ideallar, abstrakt ulıwmalasıwlar, impressionizm, ekspressionizm sıyaqlı dóretiwler, málim estetikalıq tárepleri hám jónelis boyınsha túrleniw barısı orın aldı. Bulardan tisqari: “Serial”, “Aleatorika”, “Puantilizm”, “Sonorizm”, “Elektron musiqa” kibi avangard atalıwshı namalar hám orın aldı. Nátiyjede bul dáwirge kelip “Tonallıq hám notonallıq” texnika payda boldı. Dóretiwshilik maydanında qaysı usılda shıǵarma jaratıw tańlaw yaki qaysı birin qollaw kompozitordıń ózine baylanıslı.

Házirgi kúnde ózbek skripka óneriniń birneshe jıllar dawamında jumıs islep kelgen tanıqlı skripka atqarıwshıları: Marat Rustanbekov, Sovet Afanasevich Varelas, Anatoliy Sovetovich Varelas, Valeriy Vladimirovich Magay, Dinara Sabitova, Atabek Xojaev, Ulugbek Xudaybergenov, Elena Nikalayevna Matveeva, Nodir Xoshimov, Dmitriy Petrovich Ovchinnikov.

1937-jılı Qaraqalpaqstanda Tórtkúl qalasında birinshi balalar muzıka mektebi ashıldı. Onnan soń 1950-jılı Nókis qalasında R.Glier atındaǵı muzıka mektebi ashıldı. Qurbanbay Námetullayev R.Glier atındaǵı balalar muzıka mektebinde skripka saz ásbabınan sabaq bergen. Qurbanbay Námetullayev, Nájimaddin Muhameddinov Tashkent qalasında Xamza uchilishesin pitkerip, qaraqalpaq jaslarına nota sawatqanlıǵı menen birinshilerden bolıp skripka ásbabında atqarıwdı úyretken. Birinshi Mandarin tórt tarlı ásbabı payda bolıp onda slux penen shertip úyretilgen keyin ala notaǵa qarap oqıtılğan.

Qurbanbay Námetullayev, Sharapatdin Paxratdinov

Qaraqalpaqstan xalıq artisti Kamal Meñlibayev Berdaq atındaǵı muzikalı teatrında simfoniyalıq orkestrdın birinshi pultında otırǵan skripka ásbabında sheberlik penen atqarǵan.

Jumamurat Yangibayev Berdaq atındaǵı muzikalı teatrında simfoniyalıq orkestrdın alt ásbabında namalardı unison (juplanıw) etip atqarǵan. Ansabllerde shıǵarmalardı kámiline keltirip atqarǵan. Palwanıyaz Abjamilev Berdaq atındaǵı muzikalı teatrında simfoniyalıq orkestrdın skripka ásbabında shertken. Sol jılları dirijiyorlar Álimjan Xalimov keyin Ábdireyim Sultanov bolǵan. Qaraqalpaq xalıq baqsısı Eshjan baqsınıń balaları Jarılqarǵan Eshjanov, Qurbanbay Eshjanov Berdaq atındaǵı muzikalı teatrında simfoniyalıq orkestrde jumıs islep, skripka ásbabında shertken. Zamir Allambergenov, Qállibek Áliev, Maxkambay Saparov skripka ásbabında, Qalbay Tólegenov alt ásbabında sheber mengerip atqarǵan.

1972-jılı Tanzip Esirkepov, Maxset Tarixov, Sharapatdin Paxratdinovlar Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasına oqıwǵa kiredi. Muxtar Ashrafiy bul úsh skripka atqarıwshılarını oqıwǵa alıw kerek ekenin ayıp eń jaqsı ustazlarda tálim alıw kerek dep aytqan. 1972-1977-jıllar aralıǵında oqıwdı tabıslı tamamladı hám Tanzip Esirkepov, Maxset Tarixov, Sharapatdin Paxratdinov Nókis qalası muzıka uchilishesine jumısqa kiredi. Sonıń menen qatar Berdaq atındaǵı muzikalı teatrdın simfoniyalıq orkestrında jumıs islep spektakllerge namalar atqarǵan. 1980-jılı Qaraqalpaqstanda birinshi bolıp tarlı kvartet quramı dúziledi. Onıń birinshi atqarıwshıları Valeriy Lontov, Maxkam Saparov, Maxset Tarixov, Shamshet Ayımbetov boldı. Olar atqarılǵan namalardı gosteleradio da hár kúni muzıka ıqlasbentlerine qoyıp esittirgen.

Valeriy Liontov, Maxkam Saparov, Maxset Tarixov, Shamshet Ayimbetov.

1980-jılı simfoniya orkestr jámaátı dúzıldı. Onda birinshi dirijiyor Saparbay Palwanov onıń ornbasarı Qurbanbay Zaretdinov boldı. Sol dáwirde qaraqalpaq kompozitorları Ğayıp Demesinov, Najimaddin Muhameddinov simfoniya orkestr jámaátı ushın simfoniya janrında shıǵarmalar dóretken. Sonday aq, simfoniya orkestr jámaátı kompozitor Álimjan Xalimovtıń “Súymegenge súyenbe” muzıkalı drama spektakline namalar atqarǵan. Onnan soń simfoniya orkestr jámaátı kompozitor Najimaddin Muhameddinovtıń “Ájiniyaz” atlı birinshi qaraqalpaq operanı atqaradı.

Qaraqalpaqstanda skripka ásbabında tereń mengerip birneshe jıllar dawamında jumıs islep kelgen belgili skripka atqarıwshıları: Qaraqalpaqstan xalıq artisti Kamal Menlibaev, Qurbanbay Námetullaev, Jumamurat Yangibaev, Maxkambay Saparov, Qalbay Tólegenov (alt), Sharapatdin Paxratdinov, Tanzip Esirkepov, Maxset Tarixov, Qállibek Aliev, Tamara Berdibekova (alt), Barshın Ilyasova, Murat Nuftullaev, Zamir Allambergenov, Sveta Bruxman, Liza Paxratdinova, Dosbergen Reymov, Azamat Nuftullaev, Álibek Kulchigaev (alt).

Juwmaqlap aytqanda, Ózbekstan hám Qaraqalpastanda házirgi kúnde skripka saz ásbabı ushın hár túrli janrda shıǵarmalar dóretilip, xalıq arasında keńnen tanııp barmaqta. Orkestr - grek tilinen muzıka shıǵarmaların saz ásbaplar járdeminde jámaát penen birgelikte atqarıw mánisin bildiredi. Namalardıń túrleri hám dúzilisine qarap orkestrler simfoniyalıq orkestr, xalıq sazları orkestr, kamer orkestr, tarlı saz ásbaplar orkestr, estrada orkestr, djaz orkestr hám basqa túrlerge bólinedi. Ózbekstan hám Qaraqalpastanda orkestrdiń barlıq túrleri bar.

Simfoniyalıq orkestr-simfoniyalıq namanı atqarıwshı sazandelerdiń jámaátı bolıp tabıladı. Onıń toparı 50, 70 den 120 sazandegede deyin boladı. Onıń toparında tarlı tartqıshlı, 1-2 arfa, úlep shertiletuǵın ásbaplar, urıp shertiletuǵın ásbaplar toparı kiredi. Simfoniyalıq orkestrdiń tiykarınan tarlı tartqıshlı ásbapları ásirese skripkashılar 16 dan 32 ge deyin quraydı. Kishi toparı hám keńeytirilgen, aralas orkestrler boladı. Kamer tarlı saz ásbaplar orkestrine tiykarınan skripka, alt, violanchel kontrabas hám olarǵa akkamponement bolıp turıwshı fortepiano, arfa, urıp shertiletuǵın ásbaplarda kiredi. Onıń quramı onsha úlken bolmaǵan 4-12, adam yamasa barlıq jónelistegi saz ásbaplar qosılǵanda 20-40 dana jámaát bolıp atqarıladı.

SOUNDTRACK inglis tilinen alınıp, bul qandayda bir materialdıń dizaynı ushın kerekli bolǵan muzikalı janr. Mısalı, filmler, dástúrler, seriallar, multfilm ushın namalardan úzindilerdi atqaradı. Rossiyada sauntrek sózi XXI ásirde qollanıla basladı. “Kino muzıkası” rus kinosınıń belgili bastakorları (Andrey Petrov, Mikael Tariverdiev, Alfred Shnittke, Eduard Artemyev, Maksim Dukovskiy, Grigoriy Gladkov, Grigoriy Gladkovlar) bul janrǵa rus muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına óz úlesin qosıp, tamashagóylerge kino kórip otırıp birgelikte nama tıńlawda tásin seziniwge qızıǵıwshılıq oyatadı. Sonday aq, házirgi kúnde simfoniyalıq orkestr, kamer saz ásbapları orkestrlerinde de kinofilmlerden alınǵan sauntrek namalar atqarılıp kelinbekte.

Dirijiyor-orkestrdi basqarıwshı, qánige, sonıń menen qatar hámde shıǵarma dawamında yadlawǵa durıs atqarıwǵa járdem beriwshı ózine juwapkershilikti alıwshı insan. Dirijiyor tek ǵana sazandeler menen islesip qalmaq, atqarıwshılar menen de jumıs isleydi.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Jabborov A., Begmatov S., Nazarova M. Ózbek musiqasi tarixi. – Toshkent: 2018.
2. Григорьев В.Ю., Гинзбург Л.С. История скрипичного искусства в трех выпусках-выпуск 1.
3. Чулаки М. «Инструменты симфонического оркестра» издание третье «Музыка» - Москва: 1972 г.
4. Abdisultonov J. “Arnawlı saz”, - Nókis: «Pimpaz», 2023.
5. Броун А.В. Очерки по методике игры на виолончеле учебное пособие. А.В. Броун. - Москва: Музыка, 2011-277с
6. Берлянич М. Вопросы музыкальной педагогики. Смычковые инструменты: Учебное пособие. М. Берлянич, А. Юрьев.
7. Гольденберг А. Начальный этап обучения игре на скрипке. Уч.метод.пособие – Саратов: 2010г.

SHIMOLIY XORAZM (ERONIY) USLUB DOSTON IJROCHILIGI XUSUSIDA

Botir Matyaqubov

Yunus Rajabiy nomidagi Milliy
maqom san’at instituti professori,
San’atshunoslik fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada Xorazm Eroniy va Shirvoniy uslublari haqida soʻz yuritiladi. Qadimgi oʻtgan ustoz baxshilar ular qoldirib ketgan Nomoddiy madaniy merosi haqida eslanadi. Xususan Eroniy uslub namoyandalari Axmad baxshi Matnazar oʻgʻli, Xudoybergan baxshi, Yoʻldosh baxshi, Jumaboy hamda Tursun baxshilar ijodi eslab oʻtiladi. Maqola muallifi hozirgi davrga kelib ushbu uslub yoʻqolish arafasida turganligini bohrga urib taʼkidlaydi. Uni tezroq qayta tiklash yoʻllarini izlaydi. Amudaro va Mangʻit shahar BMSM larida baxshi sinflarini ochish masalasini koʻtaradi.

Kalit soʻzlar: shirvoniy, eroniy, eshvoy, mulaqqab, qurt, dorchi.

Maxsus til ifodasi va oʻziga hos musiqiy xususiyatlari jamlanishi nuqtayi nazardan Xorazm dostonchiligida ikkita yirik uslub mavjud boʻlib, buni baxshilarning oʻz iboralari bilan aytganda **Shirvoniy** va **Eroniy** (yaʼni janubiy va shimoliy) Xorazm uslublari deb yuritiladi. Fikrimizcha bunday atamalarning kelib chiqishi Xorazmning qadim zamonlardayoq Eron va Ozarbayjon (Shirvon)

mamlakatlari orasidagi tarixiy-madaniy aloqalari sarchashmalarining mushtarakligidan darak beradi. Ustoz baxshilarni, xususan Bola baxshining qayd qilishicha, ushbu dostonchilik maktabi uch qismdan tashkil topadi. Bu baxshilar tilida do'kon^[8] deb yuritiladi. Ular Amudaryo oqimi bo'ylab yuqori, o'rta va Pastki (oshoq) do'konlarga taqsimlanadi. Bu taqsimotda Eroniy uslub Amudaryo oqimining quyi oqimiga to'g'ri keladi.

Eroniy uslubning yirik namoyandalaridan biri Xudoybergan baxshi O'taganov (1901-1983) 1901 yilda Mang'it tumanining Musofir qishlog'ida tug'iladi. Musiqaga chuqur ixlos qo'ygan Xudoybergan o'z hayotini san'atga bag'ishlaydi. U Uzoq yillar Ahmad baxshining yonida bulamonchilik qiladi. Ustozi vafot etganidan keyin esa o'zi mustaqil doston kuylashga boshlaydi. Uning repertuarida "Sayotxon Hamro", "Huriliqo va Hamro", "Baziryon", "Xirmondali", "Avaz olib qochgan", "Avaz uylangan" kabi va boshqa dostonlari qoraqolpoq folklorshunoslari tomonidan yozib olingan.

Yo'dosh baxshi Do'simbetov (1919-1996) Eroniy uslub an'alarini yaqin kunlarga davom qildirib kelgan Yo'dosh baxshi 1919 yili Mang'itnong Qal'ali Ushoq degan joyida tug'ilgan. Ettinchi sinfni bitkazib oddiy kolxozchi bo'lib ishlagan. O'sha davrda u Xudoybergan baxshiga shogird tushadi. Undan "Qirq minglar", "Avaz uylangan", "Arab tang'an", "Bazirgon", "Xirmondali", "Oshq G'arib", "Sayotxon Hamro", "Yusuf Ahmad" kabi dostonlarni o'rgangan. Undan fan doktori, professor ustoz Safarboy Ro'zimboyev 1987 yilda "Avaz uylangan", 1992 yili "Arab tang'an", dostonlarini yozib olgan.

Jumaboy Xudoyberganov-Sakrak baxshi (1909-1985) Jumaboy baxshi 1909 yilda Gurlan tumanining Vazir qishlog'ida tug'ilgan. Otasi kurash tushuvchi polvonlardan bo'lib, o'g'lini o'zi bilan to'y-sayillarga birga olib yurgan. Bu tadbirlardagi baxshilarning chiqishlari Jumaboyda yoshligidanoq dostonchilikka havas uyg'otadi. U Mang'itlak mashhur dostonchi Axmad baxshiga, keyinchalik Xo'jayoz baxshiga shogird tushadi. Jumaboy baxshi Go'ro'g'li turkumi dostonlaridan yigirmaga yaqinini to'la bilgan. Bundan tashqari "Yusuf va Ahmad", "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Yusuf va Zulayho" dostonlarini ham mahorat bilan ijro qilgan. U doston kuylaganda voqealar oqimiga shunday kirishib ketganki, ba'zan o'rnidan turib, ba'zan dutorni taqqa erga qo'yib, qo'lini paxsa qilib, asar qahramonlari faoliyatini harakat qo'shib hikoya qilgan. Musiqa ritmiga hamohang ravishda tebranib dutorni ustalik bilan chalgan. Ana shu harakatlariga

⁸ Do'kon – forscha manzil, qo'ningoh, magazin ma'nolarini bildiradi. "Prsidsko – russkiy slovar" pod red. Y. A. Rubinchika. Izd. Sov. Ensiklopediya. M., 1970 y. 755 b.

ko'ra uni "Sakrak" baxshi deb yuritishgan. U dilkash, sho'x, yumorga moyil kishi bo'lgan. Jumaboy Xudoyberganov 1983 yildagi viloyat va 1985 yili bo'lib o'tgan Respublika ko'rik tanlovlarida yuqori o'rinlarni egallagan. Go'ro'g'li turkumining juda ko'p shaxobchalari uning ijrosida yozib olingan. Jumladan "Go'ro'g'lining qaytish bo'lishi" dostoni faqat Sakrak baxshi repertuaridagina saqlanib qolgan. Ushbu dostonni boshqa baxshilar o'rganmaganlar. Buning asosiy sababi mazkur doston to'ylarda ijro etilmagan. Biz bu dostonni yozib olishda juda ko'p muammolarga duch keldik deydi, Pofessor, Doktor Safarboy Ro'zimboyev:- "baxshi avvalo bu dostonni ijro etishni istamadi. Qolaversa dostonni kuylash uchun, albatta, bulamon va g'ijjak chaladigan maxsus sozandalar bo'lishi lozimligini, bu cholg'ularni boshqa kishilar mazkur doston nomalari bilan bog'liq kuylarga moslab chala bilmasliklarini aytdi. Biz o'sha sozandalarni topib kelgandan keyingina, baxshi "Go'ro'g'lining qaytish bo'lishi" dostonini ijro qildi va biz uni yozib oldik", deydi ustoz.

Tursun baxshi Jumaniyozov (1922-2001) Tursun baxshi 1922 yilda Mang'it tumaniga qarashli Bo'yjik ko'l qishlog'ining Quvsiroq ovulida tug'iladi. O'z qishlog'ida to'liqsiz o'rta ma'lumot oladi. Ish faoliyatini oddiy dehqonchilikdan boshlaydi. Keyinchalik agronomlik qiladi. O'sha yillaridayoq dostonchilikka, kuy-qo'shiqqa ixlos qo'ygan va bu yo'lda erinmasdan mashq qila boshlagan edi. Tom ma'nodagi baxshichilik faoliyatini u 1949 yildan boshlaydi. Bu borada unga ustozlik qilgan kishi mashhur Axmad baxshining shogirdi va bulamonchisi Xudargan baxshi O'taganov bo'lgan. Tursun baxshi musiqa san'atini juda yaxshi tushunar, Doston kuylayotganda barcha narsani unutib, voqe'alar girdobiga sho'ng'ib, to'lib-toshib ketar edi. Uning repertuarida "Avaz olib qochgan", "Arab tamng'an", "Avaz uylangan", "Baziryon", "Xirmondali", "Oshiq G'arib va Shohsanam" kabi dostonlar bo'lgan. Biz ustoz Pofessor, Doktor Safarboy Ro'zimboyev, Prinston (AQSh) universiteti Professori Uolter Feldman va satrlar muallifi ushbu dostonlarni 1990 – yili boshlang'ich qismini yozib oldik. (Tursun baxshi kasalligi sababli) davomini ijro qila olmadi. Tursun baxshi Xorazm Eroniy uslub dostonchiligi kuy-nomalarini juda yaxi bilar edi. Uning bergan axborotidan ilgari ushbu dostonchilik maktabi vakillarining repertuarida "Ming tuman", "Sulton buvaning me'roji" degan diniy dostonlar ham bo'lgan ekan. Mazkur dostonlarni kuy-nomalarini ijro qila biladigan dostonchilargina haqiqiy baxshi hisoblangan. Tursun baxshi Jumaniyozov 2001 yil 5-oktyabrda Mang'it shahrida vafot etgan.

Xorazm vohasi dostonchilik an'analariining ikki alohida guruhga bo'linishi xalqning etnogenezi bilan chambarchas bog'liq. Bu xususiyat ikki dostonchilik an'anasining musiqasi masalasida ham ko'zga tashlanadi. Birinchi navbatda

Janubiy Xorazm Shirvonjiy uslubida doston kuylovchi baxshilar xususan Bola baxsh ham 1929 yilgacha dutor joʻrligida doston kuylagan. Ustozi vafot etgandan 5 yildan keyin 1934 yildan boshlab Bola baxshi-Qurbonnazar Abdullaev (Xiva kolxoz-Covxoz teatri ansambliga musiqa rahbari etib tayinlanishi natijasida, ansamblni boshqarish uchun oʻziga tor cholgʻisini joʻrnavor sifatida qabul qilgan va dostonlarni ham tor joʻrligida ijro qila boshlagan). Uning bu novatorlik tashabbusi va tajribasi bilan shivoniy uslub baxshi shogirdlari oʻzlariga tor cholgʻusini joʻrnavor cholgʻu sifatida qabul qilganlar. Keyinchalik butun Oʻbekiston va Markaziy Osiyoda xonandalarning joʻrnavor cholgʻusi sifatida yoyilgan.

Ammo Eroniy va Shirvoniy uslublardagi kuy-nomalarning mushtarak tomonlaridan tashqari alohidaliklari ham mavjud. Tursun baxshining bergan maʼlumotiga koʻra Eroniy uslub dostonchiligi nomalari 32 kuy-qoʻshqni tashkil qiladi. Shimoliy uslub dostonchiligi esa 72 nomani tashkil qiladi va ushbu anʼanasining tub ildizlari qadimgi Poʻrsi (hozirgi Turkmaniston hududi) dostonchiligi bilan bogʻlanadi. Ushbu anʼanalar 1908 yilda Xivaga kelgan A.Samoylovichning bergan maʼlumotlariga qaraganda XX-asrning boshlarigacha davom etgan boʻlib, uning soʻnggi vakili Suyav baxshidir. Mangʻit dostonchiligining atoqli vakillari Ahmad baxshi, Xoʻjayoz baxshi, Xudargan baxshi, Yoʻldosh baxshi va boshqalar boʻlib, eng soʻnggi namoyandasi Tursun baxsh Jumaniyozovdir. Bu hudud dostonchiligini baxshilar oʻzlari Eroniy uslub dostonchiligi deb nomlashadi. Eroniy uslubning bosh xususiyatlaridan biri:

- a) baxshi asosan dutor bilan doston aytadi. Koʻpincha unga bulomon va gʻijjakchi joʻr boʻladi. Doirachi qatnashmaydi. Ayrim hollarda baxshi yakka oʻzi, yonida sozandalarsiz xaloyiq oldiga chiqib doston kuylay beradi.
- b) Eroniy uslub baxshilari kuylaydigan dostonlari aytim-nomalarining ayrimlari Janubiy Xorazm-Shirvoniy uslubda uchramaydi. Undan farqli oʻlaroq sodda musiqiy vazni, vazmin ijro surʼati, tovush koʻlamini cheklanganligi, koʻpincha kichik tersiya boʻylab yuqoriga va pastga qarab sakrama harakat qilishi, septimaning yuqoriga voʻnalishi va orttirilgan sekundalarning miqdori bilan ajralib turadi. Eroniy nomalarning kuy oʻrtalarida bir soʻz boʻgʻinining bir necha zarblarga taqsimlanib choʻzilgan holda kuylanishi kuzatiladi. Eroniy uslub baxshisi doston boshlashdan oldin, “Sarparda” kuyini chaladi va unga “Toʻrgʻay” kuyini ulaydi. Tinglovchilar xohishini soʻrab javobini olgandan keyin talab etilgan dostonni boshlaydi. Doston yakunida “Eroniyning sayqali” chalinib kuy asta-sekin “Yelpasalandi”ga oʻtadi va asar yakunlanadi.

- c) Eroniy hudud baxshilari kuylaydigan dostonlarning ayrimlari Shirvoniylar uslub baxshilari repertuarida uchramaydi. Xuddi shu dostonlar hajmi jihatidan ham ancha salmoqlidir. Masalan Tursun baxshidan yozib olingan "Huriliqo va Hamro dostoni" Xiva baxshilari repertuarida yo'q. Hajmi jihaddan esa bu doston ancha keng ko'lamga ega bo'lib, uni baxshi 5-6 soat davomida ijro qiladi.
- d) Xorazm Shirvoniylar uslub baxshilari repertuarida keng tarqalgan dostonlarning aksariyati yozma nusxalar asosida kirib kelgan bo'lsa, Eroniy uslub ko'pgina dostonlarning qadimdan beri og'zaki ravishda ustozdan-shogirdga, otadan-o'g'ilga o'tib kelganligi seziladi. Ayrim dostonlarni hajmi kattaligini sabablaridan biri ham shundadir. Bu hudud baxshilar repertuaridagi aksariyat dostonlar she'riy parcha bilan yakunlanadi.
- e) Binobarin Eroniy uslub baxshilarining kuylaydigan dostonlari hajman keng bo'lishi, nasriy qismning salmog'i nazm qisminikidan qolishmasligi, final yakuniy qismining ko'pincha sh'eriylar tarzida yakunlanishining sabablari aholining etnik tarkibi bilan bog'liq. Bu hududda yashovchi o'zbeklar vohaga kelib o'rnatilgan paytda ulardagi baxshilarning doston kuylash an'anasi bo'lg'izdan kuylashga yaqinroq bo'lgan. Keyinchalik asta-sekinlik bilan tashqi ovozda kuylashga o'tganlar. So'ngra dostonlar hajmi va kuy-nomalarida o'zgarishlar sodir bo'la boshlagan. Lekin baribir eski an'analarning izi butunlay yo'qolib ketmagan.

Ushbu ta'riflar Qoraqalpog'istonlik taniqli folklorshunos olim Qalli Ayimbetov o'zining "Xalq dalalari" kitobining 5-8-sahifalarida aytganidek: "Qoraqalpog' baxshilik san'ati ular Xorazm hududiga ko'chib kelganlaridan keyin, Xorazm va qo'shni Turkmanlar bilan aralashib yashaganliklari natijasida Qoraqalpog' baxshichilik san'ati paydo bo'lgan"ligini dalillaydi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash mumkinki, yuqorida keltirilgan ma'lumotlar baxshilar faoliyatini o'rganilishiga doir ayrim masalalarga oydinlik kiritishga qaratilgan. O'tgan asrda ro'y bergan tarixiy shart-sharoitlarda Dostonchilarning har bir vakili zamon taqozosi bilan o'z davri san'ati, xususan baxshichilik ijrochiligiga dadil kirib kelib, bu sohada haqiqiy maktabini shakllanishi, zamon zaylida ravnaq topishiga ulkan ulushini qo'shdilar. Bular: Suyav, Ahmad baxshi Matnazar o'g'li, Bola baxshi va boshqalar misolida katta ijodiy merosni bugun kasbiy va jamoatchilik doiralari, ommaviy axborot vositalarida keng targ'ib etish Joiz. Ayniqsa, dostonchilik maktab va uslublari faoliyatining davriy kengligi uni ichida sodir bo'lgan ichki va tashqi transformatsion jarayonlarni kuzatish uchun ham zamin yaratishi mumkin. Masalan, Amudaryo va Gurlan tumanlari, Mang'it va Nukus bolalar musiqa va san'at maktablarini bir-biridan farqli jihatlarini o'rganib

xududlarning hozirda hayot ustoz baxshi va jirovlarini tashkil qilgan holda avlod vakillarini o'qitish dasturlarini bir-biriga taqqoslab moslashtirish lozim (shunda hozirgi kunda hayot eroniy uslub baxshilari faoliyati bilan vaqt kengligi borasida deyarli bir asrni qamrab olish mumkin bo'ladi). Bu borada hali hech qanday ish olib borilayotgani yo'q. Bu ish lozim bo'lgan tadqiqotlarda tarixiy va zamonaviy ma'lumotlarni (davlat tasarrufidagi arxiv hujjatlar, bevosita kekxa uztozlar bilan olib borilgan intervyu va suhbatlar va h.) yig'ish va tizimlashtirish, retrospektiv tahlil asosida uzluksiz tarixiy ketma-ketlik zanjirini tiklash va ko'rsatish, qiyosiy va solishtirish tahlillari yordamida butun ikki uslub vakillari a'zolarining faoliyatlarini tadqiq qilish, farqi va umumiyligini ochib berish, kasbiylik borasida qo'lga kiritgan yutuqlari, musiqiy kasbiy mezonlar va an'analarga tayanishi, genetikadan kelib chiqqan holda o'ziga xos talqin yo'llari va baxshilari xayotini o'rganilishini taqozo etadi. Yuqorida keltirgan ustoz shogirdlik usul va vorisiylik masalasini o'rganishda festivallar va anjumanlar o'kazish kamlik qilishi aniq. Zero, har bir uslub o'zining vakilini mazkur sohaga taaluqli bo'lishida tashqi omillar (Xorazm viloyati, Gurlan tumani, Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahri va Amudaryo tumani Mang'it shahri madaniyat bo'limlariga qarashli Bolalar musiqa va san'at maktablari, qiziqishlari, tafakkur darajasi ham hal qiluvchi vazifani bajarishi mumkin). Aynan shu bois, dostonchilar an'alarini ilmiy o'rganishda *interdissiplinar* yondashuvi, ya'ni o'zga soha vakillari – genetika masalasi bilan shug'ullanuvchi tibbiyotshunoslar, musiqashunoslar, sotsiologlar va ruhshunoslar kabi keng soha vakillarini jalb qilishi muhimdir. Shirvoniy va Eroniy dostonchilarini o'rganish borasida ilmda maxsus ishlar deyarli amalga oshirilmagan. Biroq, baxshilarning ustoz-shogirdlik ana'nasi bot-bot o'zi haqida eslatib turar ekan, monografik izlanishlarda turli musiqiy oilalarning taniqli vakillarining ijodi va faoliyati misolida bu jarayon qisman bo'lsada yoritilgan.

Davlatimiz tomonidan bu borada olib borilayotgan izchil siyosat, barkamol va har tomonlama yetuk yoshlar, professional san'at egalarini tarbiyalash va voyaga yetkazish bilan birga ustoz-shogirdlik an'alarini rivoji uchun keng imkoniyatlar ochib bermoqda. Baxshilar an'alaridek murakkab hodisani o'rganish esa uning negizida yotgan va musiqa san'ati rivoji va istiqboli uchun muhim bo'lgan oilaviy institutining kasbiy va axloqiy qadriyatlarini targ'ib etish, zamonaviy san'at, ilm va musiqiy pedagogika sohalarning muammoli masalalarini yechishda amaliy ko'mak berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'aniyeva M. O'zbek xalq dostonlari poetikasi. Toshkent: Fan. 1993.
2. Matyoqubov O. O'zbek og'zaki musiqa ijodi. Toshkent: Ma'naviyat. 2005.

3. Sultonova F. "Shimoliy Xorazm dostonchilik an'analari", Folklor va og'zaki ijod, №3. 2014.
4. Roziyev R. Go'ro'g'li dostonining variantlari. Toshkent: San'at. 2008.
5. Boybo'latov J. Qoraqalpoq dostonchiligida eroniy unsurlar, Qoraqalpoq folklori jurnalidan, №2. 2010.

XX ASR POLSHA MUSIQA MADANIYATI (Madaniyatning kuchli matonati)

Saidxonov Abdullo,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali "Cholg'u ijrochiligi"
kafedrasi dotsent v.v.b

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zining tarixdan jozibador, iliq xislarga boy bo'lgan Polsha musiqa madaniyati tarixi haqida so'zlaydi. Maqola asosan XX asrlarda bo'lib o'tgan turli hodisalar va shu davrda yashab Polsha musiqiy madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shgan ijodkorlar to'g'risidagi ma'lomotlarni qamrab oladi. Maqola san'atshunoslik va ijrochilik sohasi vakillari, o'quvchi-izlanuvchilari uchun o'quv material bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: modernizm, neoklassitsizm, avangardizm, sonorizm, fortepiano, skripka, vokal.

Yurtimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan jadal rivojlanish strategiyasi bugungi va kelajak avlodni jamiyatdagi o'rnini topa olishi, keng tafakkurga ega shaxs bo'lib yetishishi, vatanga, oilaga bo'lgan hurmatni va uni ko'z qorachig'idek asarashi kerakligi kabi vazifalarni o'zida mujassamlaydi. Tabiiyki jamiyatda bilim olish, bilimli bo'lish har bir insonning ham vazifasi ham burchidir.

San'at va madaniyat sohalarida musiqa ta'limining o'ziga yarasha chuqur vazifa va maqsadlari bor. Ushbu vazifalardan biri musiqa ijrochiligi sohasini keng targ'ib qilish, milliy va jahon musiqasi durdonalarini ijro etishdir. Bu o'z o'rinda bugungi kun soha vakillarini o'ziga jalb qilmay qolmaydi. Bir musiqiy asarni ijro etish ijrochi oldiga bir necha vazifalarni qo'yadi. Va albatta bu vazifalarning barisi ijroni yuqori saviyada bo'lishiga qaratilgan, zero, ijodkor kompozitor musiqiy asarni aniq bir voqea-hodisalilik yoki ssenriy asosida bastalashi hammamizga ma'lum. Ushbu maqola shunday masalalarning aksariyatiga yechim bo'la oladi degan fikrda izlanildi va tahlil qilindi.

XVIII asr o'rtalarida Polsha davlat sifatida inqirozga uchragan paytda, madaniyat va san'at ham tushkunlikka yuz tutdi. 1795-yildagi Polshaning uchinchi va so'nggi bo'linishi musiqa rivojlanishini ma'lum muddatga to'xtatib qo'ydi. Biroq uch asrlik samarali taraqqiyot kelajak uchun mustahkam zamin yaratdi va polyak bastakorlarining eng buyugi Fridrix Shopen (1810-1849) uchun yo'l ochib berdi. U polyak musiqasi rivojlanishiga bevosita va tabiiy ravishda ta'sir ko'rsatdi.

Butun musiqiy o'tmishda aynan Shopen ijodi so'zning eng chuqur va olijanob ma'nosida shubhasiz polyak uslubiga xosdir. Polyaklar uchun Shopen nafaqat polyak musiqasidagi haqiqiy buyuklikning ramzi, balki o'zining ajoyib san'ati bilan har bir buyuk ijodkorning asosiy muammosini hal qilgan Ustozdir. U shaxsiy xususiyatlari yoki milliy o'ziga xosligini yo'qotmasdan, o'z asarlarida chuqur va umumbashariy qadr-qimmatning mukammal ifodasiga erishishni uddalagan. Qo'shimcha qilsak, Shopen musiqasi yangi va juda samarali milliy harakatning boshlanishi bo'ib, u Polsha vatanparvarligini yo'q qilishga intilgan siyosiy zulmga qaramay, katta kuch bilan rivojlandi.

XIX asrda Polsha musiqiy yutuqlarida Frederik Shopen hukmronlik qilgan bo'lib, u bilan birga kamroq tanilgan Stanislav Monyushko (1819-1872) ham faoliyat yuritgan. Shuningdek, bu davrda skripkachi Genrik Venyavskiy (1835-1880) ham ijod qilgan. Asr oxiriga kelib, Polsha musiqasi aniq konservativ yo'nalishga ega bo'lib, madaniy va siyosiy jihatdan Germaniya ta'siri ostida qolgan. Bu davrda Vladislav Zelenskiy (1837-1921) va Feliks Novoveyskiy (1877-1946) kabi kompozitorlar ijod qilishgan. O'sha davrning eng mashhur polshalik musiqachisi xarizmatik muvaffaqiyatga erishgan pianinochi Ignatiy Yan Paderevskiy (1860-1941) edi. U 1919-yilda yangi Polsha davlatining birinchi prezidenti bo'lgan. Paderevskiyning eng mashhur asari Tatra tog'larida joylashgan voqealar asosida yaratilgan "Manru" operasi bo'lib, u birinchi marta 1901-yilda sahnalashtirilgan.

XIX asr boshida Polsha musiqasidagi konservativ yo'nalishlarga qarshi kurashish maqsadida bir qator kompozitorlar "Yosh Polsha" guruhini tashkil etdilar. Guruh asoschilari orasida eng taniqli shaxs Mechislav Karlovich (1876-1909) edi. "Yosh Polsha"ning qisqa muddatli faoliyati yozuvchilar va rassomlarni o'ziga jalb etdi, shuningdek, Shopen dan keyingi eng muhim polshalik bastakor Karol Shimanovskiyni (1882-1937) ham o'z safiga qo'shdi. Dastlab Reger va Shtrauss ta'sirida ijod qilgan Shimanovski, keyinchalik Debyussi asarlari va Shimoliy Afrika musiqasi bilan tanishgach, hissiyotga boy, g'aroyib uslubni yaratdi. Bu uslub o'z ichiga eng nafis va maftunkor musiqiy asarlarni qamrab olgan.

1950-yillargacha boshqa polshalik kompozitorlar orasida kuchli taassurot qoldirganlar kam edi. Biroq, Aleksandr Tansman (1897-1986) asarlari ba'zan eshitilib turardi. Uning ijodi 1920-yillarda (Parijda yashagan paytida) eklektik⁹ modernizm bilan ajralib turgan bo'lsa, 1946-yilda Polshaga qaytganidan so'ng neoklassik yo'nalishda ijod qilgan.

1939-yilda natsistlar Polshaga bostirib kirganida, Polsha musiqa madaniyatining qayta tiklanishiga ishora qiluvchi va asosan fransuz neoklassik uslublarga ergashgan bir qator yosh kompozitorlar paydo bo'la boshladi. Natsistlarning zulmi madaniy faoliyatni bo'g'ib qo'ydi, garchi Andjey Panufnik (1914-1991) kabi kompozitorlar katta jasorat bilan asarlar yaratish va konsertlar uyushtirishni davom ettirsalar-da, kompozitorlarning bu yosh avlodi 1950-yillar oxirigacha xalqaro miqyosda tanilmadi. Ikkinchi jahon urushidan keyin kommunizmning o'rnatilishi san'atni qatag'on qilishni davom ettirdi, ijtimoiy realizmni joriy etdi va polshalik kompozitorlarni Yevropaning boshqa hududlaridagi yangiliklardan ajratib qo'ydi. Tadeush Berd (1928-1981), Yan Krenz (1926-2020) va Kazimej Serotskiy (1922-1981) "49-guruh"ni tashkil etishdi. Ular go'yoki "elitaga qarshi" bo'lgan va tinglovchi bilan aloqada bo'lgan musiqani targ'ib qilish uchun bu guruhni tuzishgan, ammo zamonaviy garmoniyalardan voz kechishni istamasliklarini ta'kidlaganlar.

Kompozitorlarning aksariyati Polshada qolgan bo'lsa-da, eng iste'dodlilaridan biri bo'lgan – Andjey Panufnik 1954-yilda Polshani tark etib, Britaniyadan qo'nim topadi. Roman Haubenshtok-Ramati (1919-1994) esa 1950-yilda Isroilga, 1957-yilda esa Venaga ko'chib o'tadi. Biroq, 1956-yilda Varshava Kuz festivalining¹⁰ ta'sis etilishi Yevropaning boshqa hududlari bilan aloqalarning kuchayishiga sabab bo'ladi. Buning dastlabki natijasi Bartok singari bastakorlar musiqasining qayta kashf etilishi bo'ldi. 1958-yilgi Varshava kuz festivalida esa Per Bulez, Jon Keydj (John Cage), Olive Messian va Karlxaynts Shtokhauzenning asarlari bilan bir qatorda, Xenrik Goretskiy (1933-2010) kabi yosh polshalik tajribachi kompozitorlarning asarlari ham ijro etildi.

Polsha musiqasining qariyb yigirma yil davomida yakkalanishining oqibatlaridan biri Shonbergning o'n ikki tonli texnikasini (Dodekafoniya) bilmasliklari edi. Yozef Koffler (1896-1943) Shonberg bilan ta'lim olgan va neoklassik asosda o'n ikki tonli asarlar yaratgan, biroq natsistlar istilosi davrida halok bo'lgan. Berd va boshqalar 1950-yillarning oxirida o'n ikki tonli asarlar yozgan bo'lsa-da, qat'iy o'n ikki tonli yoki Anton Veberndan keyingi serializm

⁹ Eklektika – musiqada o'tmishdagi turli uslublarning xususiyatlarini o'ziga singdirib olgan yo'nalishdir.

¹⁰ "Warsaw Autumn International Festival of Contemporary Music" hozirga qadar yevropaning yetakchi zamonaviy musiqa festivallaridan biri hisoblanadi.

umuman Polsha avangardiga xos emas edi. Buning o'rniga, ularning unsurlari G'arb akademik kompozitsiyasining ba'zi quruq ortiqcha intellektualligidan qochishga erishgan umumiy uslubga singdirildi. Asosiy xususiyat bir polshalik sharhlovchi sonorizm¹¹ deb atagan hodisa bo'lib, unda ohangdorlik, rang o'zgarishlari va g'ayrioddiy tembrlar asosiy o'rinni egallaydi. Natijada, 1960-yildan buyon Polsha musiqasi Yevropadagi eng sarmazmun musiqalardan biriga aylandi. Unga Vitold Lutoslavski (1913-1994) va Kshishtof Penderetskiy (1933-2020) boshchilik qiladi, ular barcha zamonaviy kompozitorlar orasida eng mashhurlaridan hisoblanadi.

Karol Shimanovskiy. Karol Shimanovskiy o'z musiqiy uslubini (80 dan ortiq asar muallifi sifatida) asrlar almashinuvining notinch davrida shakllantirdi. U turli manbalardan foydalanib, keng ko'lamli ilhomlarni o'zlashtirdi. Shimanovskiy 1882-yil 3-oktyabrda Rossiya imperiyasining Kiyev guberniyasidagi Chigirin tumaniga qarashli Timoshovka (hozirgi Timoshivka) qishlog'ida, sobiq Polsha chegaralarida (hozirgi Ukraina hududida) tug'ilgan. U yoshligidanoq musiqaga oshno bo'lgan - Timoshovka qo'rg'onining mehmonxonasi doimo musiqa bilan to'lib-toshardi. Otasi Stanislav Korvin-Shimanovskiy pianino va violonchel chalardi hamda Karolning birinchi ustози edi. Shimanovskiy bolaligidayoq uyda ijro etish uchun fortepiano asarlar va qo'shiqlar yozgan, hatto "Oltin cho'qqi" nomli bolalar operasini ham yaratgan. Aslida, Shimanovskiyning beshala farzandi ham badiiy jihatdan iste'dodli edi. To'ng'ich qizi Anna rassomchilikni tugatdi, o'g'li Feliks pianinochi, qizi Sofiya yozuvchi va tarjimon, Stanislava esa qo'shiqchi bo'lgan.

Gustav Noyxaus nomidagi musiqa maktabida (hozirgi Ukrainadagi Kropyvniyskiy shahri, avvalgi Elisavetgrad) ta'lim olib, o'rta maktabni tugatgach, Shimanovskiy 1901-yilda Varshavaga yo'l oladi. U yerda ikki yil davomida Marek Zavriskiydan xususiy tarzda garmoniya fanini o'rganadi, shuningdek, butun bir avlod polyak kompozitorlariga ustozlik qilgan Zigmunt Noskovskiydan kontrapunkt va kompozitsiya darslarini qunt bilan o'ganadi. Varshava filarmoniya orkestrining mashq va konsertlarini tinglab, u orkestrlashtirish san'atini o'zlashtiradi hamda turli cholg'ularni chalish texnikasi bilan chuqur tanishadi. Shu yillarda Shimanovskiy yangi asarlar yaratadi, jumladan fortepiano uchun ikkita variatsiyalar turkumi va si-bemol minordagi etyud. Varshavadagi bu birinchi davri uning hayotida keyinchalik muhim rol o'ynagan san'atkorlar - dirijyor Gjegoj

¹¹ Sonorizm – zamonaviy kompozitorlik texnikasining bir turi bo'lib, u asosan balandligi aniq farqlanmaydigan rang-barang ohanglardan foydalanishga asoslangan. Bu usul, ko'pincha, tovushlarning balandlik jihatidan emas, balki ularning rangi va jilosi bo'yicha idrok etilishiga e'tibor qaratadi.

Fitelberg, skripkachi Pavel Kochanskiy va pianist Artur Rubinshteyn bilan do‘stlashishiga sabab bo‘ldi.

Varshavaning musiqiy muhiti juda an’anaviy bo‘lsa-da, yosh kompozitorning qiziqishlari poytaxt musiqiy hayoti taqdim eta oladigan chegaralardan ancha tashqarida edi. Shu bois, u va do‘stlari o‘z davrining yangi musiqasi haqida asosan notalar orqali - Rixard Vagner yoki Rixard Shtrauss asarlarining fortepiano ko‘chirmalarini o‘rganib bilib olishardi. Yosh kompozitorlar (Shimanovskiydan tashqari, Gjedorj Fitelberg, Ludomir Rojitskiy va Apolinariy Sheluto) tezda o‘zlarining keyingi musiqiy rivojlanishlari uchun mahalliy muhitdan tashqariga chiqish zarurligini anglab yetishgan. Ular birgalikda o‘z asarlarini keng doirada taqdim etishni ta’minlaydigan, shu bilan birga yangi Polsha musiqasini targ‘ib qiladigan yo‘lni tutdilar. Natijada, 1905 yil kuzida "Yosh polyak kompozitorlari nashriyot kompaniyasi" nomi ostida uyushma tashkil etishdi. Guruh homiysi knyaz Vladislav Lubomirskiyning sezilarli moliyaviy ko‘magi tufayli Berlinda nashriyot tashkil etish imkoni tug‘ildi. Buning natijasida Shimanovskiy asarlarining ilk bosma nusxalari Yevropa musiqa bozorida paydo bo‘ldi va ular Varshava hamda Berlin konsert sahnalarida ham ijro etila boshladi.

Keyingi yillarda Shimanovskiy kechki romantik nemis musiqasiga kuchli qiziqish bildirdi. Biroq, Vagner, Shtrauss yoki Maks Reger uslublari ta’sirida yaratgan asarlari tanqidchilar tomonidan e’tirof etilmagani sababli, kompozitor ijodiy inqirozni boshdan kechirdi. U bu qiyinchilikni o‘z ijodining ushbu bosqichini o‘ziga xos tarzda uyg‘unlashtirgan va individual uslubining shakllanishini namoyon etgan asarlar yaratish orqali yengib o‘tdi (masalan, 1909-1910-yillarda yozilgan 2-simfoniya va 1911-yilda yaratilgan 2-forte-piano sonatasi). Shu orada u "Erlar uchun lotereya" yoki "69-raqamli qallic" nomi ostida Vena sahnalarini zabt etishga mos barcha xususiyatlarga ega bo‘lgan operetta ham yozdi. Biroq, bu asar o‘sha paytda sahnalashtirilmadi va uning premyerasi deyarli bir asr o‘tgach, Krakov operasida bo‘lib o‘tdi.

Shimanovskiy ijodidagi Birinchi jahon urushidan oldingi yillar umuman "Vena davri" deb ataladi. Bu davr uning faoliyatida muhim o‘rin tutgan va unga nemis madaniyatining deyarli tanqidsiz maftun bo‘lgan doirasidan tashqariga chiqib, yangi ilhom manbalarini taqdim etdi. Aynan shu davrda u Sergey Diagilevning mashhur balet truppasi tomoshalari orqali Klod Debyussi va Igor Stravinskiy musiqasi bilan tanishdi. Shimanovskiyning 1910 va 1911-yillar bahorida Italiyaga qilgan ikki safari uning ijodiy tamoyillarining o‘zgarishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi.

1927-yilda Qohiradagi konservatoriya direktori lavozimini rad etib, Varshavadagi shunga o‘xshash vazifani qabul qildi. Biroq konservativ fikrli musiqa

jamoatchiligi vakillarining ko‘plab hujumlari hamda sog‘lig‘ining yomonlashuvi sababli ikki yildan so‘ng iste‘foga chiqishga majbur bo‘ldi. Shveysariyada olgan davolash sil kasalligining rivojlanishini ma’lum muddatga to‘xtatdi. Shu bois, Varshava konservatoriyasi akademik huquqlarga ega Oliy musiqa maktabi maqomiga ko‘tarilgach, Shimanovski islohotlarni yakunlash umidida u yerga qaytib keladi. U konservatoriyaning birinchi rektori lavozimini egallaydi. Bu yosh kompozitor talabalar uchun g‘oyat muhim edi, chunki ular uni nafaqat badiiy, balki axloqiy jihatdan ham shubhasiz obro‘li ustoz deb bilishardi. Ammo 1932-yilda ziddiyatlar kuchayib ketgach, u yana iste‘foga chiqishga qaror qildi.

Keng tarqalgan hurmati, yuqori mavqei va olgan sharaflariga qaramay, Shimanovski hayotining so‘nggi yillarida moliyaviy qiyinchiliklarga duch keldi. U mohir ijrochi bo‘lmasa-da, ko‘plab konsertlar berdi, chunki og‘ir sil kasalligi bilan kurashish qimmatbaho davolanishni talab etardi. Inqiroz 1937-yilda yuz berdi. Kompozitorni qutqarish uchun qilingan harakatlar (uni Lozannadagi sanatoriyga olib borishgan) o‘sha paytda kech bo‘lib qoldi va 29-mart kuni yarim tundan Karol Shimanovski singlisi Stanislavaning quchog‘ida hayotdan ko‘z yumdi. Dafn marosimi bir haftadan ortiq davom etdi. Marosimning bir qismi Varshavada o‘tkazildi, so‘ngra tobut Krakovga olib ketildi va 7-aprel kuni Skalka cherkovidagi Eng Buyuk Polyaklar daxmasiga dafn etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidkhonov, Abdullo. “The Introduction and Popularization of the Era of Romanticism” Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science 4.6 (2023): 142-147.
2. Saidxonov, A. S. “CHOLG‘U KONSERT JANRI TARIXI VA TARAQQIYOTI”. Вестник музыки и искусства 1.1 (2023): 105-109.
3. Зарубежная музыка XX века. Материалы и документы. Редактор и сос. Нестьева И. В. М.: Музыка – 1975 год.
4. Кокорева Л. М. Музыкальная культура Польши XX века М.: Редакционно-издательский отдел, 1997 год.

QARAQALPAQSTANDA “OPERA” JANIRINIŇ PAYDA BOLIW TARIYXI

**Pirnazarov Jasurbek,
Ózbekstan mámleketlik
konservatoriyası Nókis filiali.**

Annotaciya: Maqalada Qaraqalpaqstanda opera janrınıń kelip shıǵıw tariyxı, opera janrı rawajlangan mámleketler haqqında dúnya júzlik birinshi operalardıń kelip shıǵıw tariyxı, qaraqalpaqstanda belgili akademik vokal atqarıwshılarınıń túrli obrazdaǵı qaharmanlardıń ariyalar atqarǵanlıǵı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: opera, operetta, akademiyalıq vokal atqarıwshıları, Italiya, Rossiya, Ózbekstan, Qaraqalpaqstan.

Qaraqalpaqstanda jaslarǵı mádeniyatqa, mánáwiyatqa rawajlandırıwǵa keń túrde itibar kúsheymekte. Studenttiń bilim alıwı, kásip-óner iyelewı ushın qolaylıqlar jaratılǵan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev Qaraqalpaqstanǵa keliwinde qatar jańa jańalanıwlar boldı. Qısqa waqıt ishinde keń kólemli isler ámelge asırıldı. Balalar muzıka hám kórkem óner mektepleri rawajlanıwların jaqsılaw maqsetinde jańa ásbaplar menen támiyinlendi. Nókis qalası 24-sanlı Balalar muzıka hám kórkem óner mektebi negizinde opera kórkem óneri hám qánigelestirilgen mektep internatı ashıldı. Qaraqalpaq jasların muzıka hám kórkem óner jónelisinde joqarı maǵlıwmatlı kadrlardı tayarlaw keńeytiriw máselelerine jedel itibar qaratılmaqta. 2008-jılǵa mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı ashıldı. 2021-jılı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasınıń Nókis filiali ashıldı. Tez arada ashılıw múnásibeti menen rejelestirilgen jańa oqıw orını 2 koncert zalı, biri 400 orınlı biri 150 orınlı boladı hámde 300 orınlı jataqxana menen támiyinlenip student jaslarǵa shárayatlar jaratıladı.

Dawıs shıǵarıw waqtındaǵı nápes apparatınıń háreketleri gegirdek hám aytılıw aǵzaları menen bekkem baylanıslı boladı. Sol sebepli atqarıwda nápes jolları jumısın bólek úyreniw shárt. Sebebi, dawıs payda etiw procesinde erkin dem shıǵarıw waqtında onıń jolın tosıp turıwshı aǵza dawıs bayamları bolıp tabıladı. Dawıs payda etiw waqtındaǵı dawıs bayamlardıń shayqalıwında tikkeley nápes qatnasadı. Sol sebepli qosıqshılıq nápesi haqqında sóz júrgizilgende álbette, áyne, sol waqıtta gegirdektiń minez-qulıqları názerde tutıladı. Vokal-stilistikalıq ádebiyatlarında nápes máselesine bólek orın ajratıladı.

Biraq bul másele boyınsha pedagog hám qosıqshılardıń qarawları túrlishe. Olardan Ayırımları (M.Garsia, F.Lamperti) kórkem ónerde dem alıwdan tuwrı paydalana biliw qosıqshılıq kórkem óneriniń tiykar dep bilse, basqa birleri eger

tamaq hám aytıw jumısı tuwrı shólkemlestirilse, dem alıwdıń ózi iykemlese baradı hám birlesip ketedi, degen kózqaraslardı ilgeri súredi. Qosıqshı hám pedagoglardıń pikiri tek bir orında - qosıqshıda uzaq múddetli dawıs jańlawın támiyinleytuǵın jaǵımlı hám uzın dem shıǵarıwdı rawajlandırıw zárúr - degen kózqarasta birdey. Dem alıw xarakteri túrli tariyxıy shárayatta tiykarınan opera muzıkası xarakterine baylanıslı. Mısalı, XVII ásirde jaratılǵan birinshi operalardagı vokal partiyalar óz atqarıwı menen sóylew hám qosıq ortasında bolǵanlıǵı sebepli dem alıw túri kókirek qápesi arqalı ámelge asırıladı. XIX ásirde vokal partiyaları quramalasıp, bir qansha mazmun tárepte bayıp, kulminaciya diapazonnıń joqarı bólimine kóshedi, orkestrlar quramı keńeyedi hám olardıń jańlawı kúsheyedi.

Opera, teatr hám koncert zalları úlken etip qurıladı, qosıqshılar, áyne er dawıslar dawıs jabıw usılınan paydalana baslaydı, bulardıń hámmesi dem alıw túrin diafragmatik (qarın) hám kókirek-diafragmatik (kókirek-qarın) nápesine ótiwin talap etdi. Solay etip, nápes túrleri vokal partiyalardıń xarakteri, olardı atqarıw ushın talap etilgen dawıs sapaları, onıń ushın kerek bolǵan vokal-texnikalıq usıllardan kelip shıqqan halda rawajlangan. “Opera” latin tilinen alınıp miynet jemisi, shıǵarma degen mánisti ańlatadı. Opera bul teatr, shayırshılıq, ayaq oyn, súwretlew óneri hám muzıkanı birlestiriwshi sintetikalıq janr. Operanıń ádebiy tiykarın libretto quraydı. Opera XVI ásirde Italiyanıń “Florenciya” qalasında payda bolǵan. Opera 3 túrge bólinedi:

1. Opera seriya bul úlken, awır opera
2. Opera buffa bul komik opera
3. Opera semiseria bul aralas opera

En birinshi opera shayır Ottavio Rinuchchini hám kompozitor Yakopo Peridiń “Dafna” (1598-jılı saxnalastırılǵan) hám “Evredika” (1600-jılı Genrix IV hám Mariya Medichilardıń toyında saxnalastırılǵan) operaları esaplanadı. XVIII ásirde bolsa kóbirek qaharmanlıq obrazları ushın jaratılǵan operalar payda bolǵan. Sonday aq Amir Temur obrazına dóretilgen “Tamerlan” birinshi qaharmanlıq opera bolıp tabıladı. XIX ásirde romantik opera payda boladı. Bunda Karl Mariya fon Veber, Vincezno Bellini, Domenico Gaetano Donitsetti sıyaqlı ataqlı kompozitorlardıń operaların atap aytsaq boladı. Onnan soń Franciyada “Operetta” janrı payda boladı. Operetta bul – ápiwayı, qızıqarlı syujetli muhabbat hám satirik sıyaqlı kishi shıǵarmalardan turadı. Operettanıń túrleri lirik hám komedik kórinislerge iye. Klaudio Monteverdi operaǵa uvertyura hám duetlerdi kiritip bul janrdıń kólemin jáne de keńeytedi. Onnan soń operanıń jáne de kóp túrleri payda boladı: Jazz opera, opera oratoriya, opera kantata, kamer opera, mono opera, rok opera hám grand opera [1:4].

Rus muzika mádeniyatının rawajlanıwında birinshilerden bolıp opera janrına óziniń belgili úlesin qosqan ullı rus kompozitori Mixail Ivanovich Glinka. Kompozitordıń “Ivan Susanin” hám “Ruslan hám Lyudmila” operaları házirgi kúnge shekem muzika ıqlasbentleriniń kewlinen orın alıp kelmekte. Sonday aq 1930-jıllarǵa shekem Ózbekstanda rus kompozitorları menen birgelikte ózbek kompozitorları muzikalı dramalar jaratqan bolsa, sol jıldıń aqırına kelip ózbek kompozitorlarınıń dóretiwshiliginde de opera janrına degen qızıǵıwshılıq oyana baslaydı. Birinshi milliy ózbek operası “Buron” atlı opera bolıp onıń librettosın Komil Yashin namasın kompozitor Muxtor Ashrafiy hám onıń ustazı Sergey Vasilenko menen birgelikte jazǵan. Onnan tısqari Ashrafiydiń “Dilorom”, “Buyuk kanal”, Uspenskiy hám Musheldiń “Farxod va Shirin”, Tóxtasin Jalilov hám Boris Brovtınnıń “Tohir va Zuhra” operaları sol dáwirde birinshi iri shıǵarmalar bolıp xızmet qılǵan.

XX ásirdiń 70-jıllarınıń ortalarında opera janrına degen qızıǵıwshılıq Qaraqalpaqstanlı kórkem óner tarawı qanıǵeleriniń jańa janrǵa qol urıwına sebepshi boladı. Atap aytqanda, xalqımızdıń ullı klassik shayırı Ájiniyaz Qosıbay ulınıń 150-jıllıq yubeleyinde “Ájiniyaz” atlı eń birinshi operanıń dáslepki variantı payda boladı. “Ájiniyaz” operasına xalıq namaların tiykar etip alıp, óziniń qálbinen qaynap shıqqan jarqın reńli saz aǵımı menen suwǵarıp, rawajlandırıp, úlken simfoniyalıq orkestr ushın tıńlawshılardı erksiz ózine tartatuǵın professional muzika ǵaziynesin jarattı. 1974-jılı belgili kompozitor Nájimatdin Muxammeddinov avtorlıǵında, Ózbekstan qaharmanı, Qaraqalpaq shayırı I.Yusupov librettosı tiykarında jazılǵan bul shıǵarma Qaraqalpaq muzika mádeniyatında belgili orındı iyeleydi. Sebebi, bul operanıń dóretiliwi menen qaraqalpaq muzika kórkem óneriniń bir basqısh joqarı kóteriliwine sebep boladı. “Ájiniyaz” operası 1974-jılı birinshi márte saxnaǵa tolıq emes variantı qoyıladı. 1987-jılı bolsa tolıq variantı saxnaǵa qoyıladı. “Ájiniyaz” operası 3 aktlı hám 7 kartinalı. Operada dáslepki obraz jaratqan Tolıbek Xojanazarov, Maxset Xojaniyazov, Keńesbay Serjanov, Bazarbay Nadirov, Roza Qutekeeva, Mirzagúl Sapaeva sıyaqlı belgili vokal atqarıwshıları ózleriniń ájayıp hawazları menen ıqlasbentlerdi tán qaldırdı [1:207].

I.Yusupovtıń Tumaris poeması tiykarında 2013-jılı jazılǵan Qurbanbay Zaretdinovtıń Tumaris operası, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik muzikalı teatri saxnasında birinshi márte qoyıldı. Tumaris obrazın Ózbekstan xalıq artisti Mirzagúl Sapaeva, Ózbekstanǵa xızmet kórsetken artist Eliza Aytıniyazovalar, Spargapis obrazın Abat Qalliev hám Ótemis Jumaniyazovlar, El aǵası obrazın Dáribay Xojambergenov, Qayqırsaw Kir áyyemgi parsı patshalıǵına tiykar salǵan Jahangirshax patsha obrazın Ózbekstan xalıq artisti Bazarbay Uzaqbergenovlar

atqarip, iqlasbentlerdiń kewlinen orın alǵan. Qaraqalpaqtıń birinshi etno-operası “Gúlayım” kompozitor N.Muxammeddinov tárepinen dóretilip muzıka mádeniyatına úlken burılıs jasadı. Opera 3 akt 11 kartinalı. Libretto avtorı Qaraqalpaqstan xalıq shayırası Gúlistan Matyakubova bolǵan bul etno-operada birinshi ret jıraw menen baqsı janlı hawazda simfoniyalıq orkestrge qosılıp, saxnada kórinedi. “Qırq qız” dástanı tiykarında jazılǵan bul etno-opera 2019-jılı teatr saxnasında qoyıldı hám tamashagóyler tárepinen jaqsı kútip alındı.

Kompozitor Qurbanbay Zaretdinov tárepinen jazılǵan “Edige-Toqtamısxan Ámir Temur” operasınıń premyerası bolıp ótti. Tariyxıy temadaǵı bul shıǵarması ushın kompozitor “Algıs–2023” sıylıǵınıń “Jıldıń eń jaqsı saxna shıǵarması” nominaciyası menen sıylıqlandı. Onnan tisqari kompozitorıń “Xalıq ushın” operası Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı teatrında birneshe ret saxnaǵa qoyılıp, xalıqtıń kewlinen ayrıqsha orın alıp kelmekte. Kompozitor muzıka mádeniyatı rawajlanıwına úlken úles qosıp jaqında qaraqalpaqtıń birinshi “Aralım meniń” atlı mono-operasını dóretdi. Operanıń premyerası 2024-jıl 12-avgustta Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrında bolıp ótti [1:86].

Juwmaqlap aytqanda házirgi kúnde Qaraqalpaqstanda opera janrınıń rawajlanıwı jedellesip, oǵan degen qızıǵıwshılıq artıp barmaqta. Sonday aq qaraqalpaq vokal atqarıwshıları Bazarbay Nadirov, Tolıbek Xojanazarov, Maxset Xojaniyazov, Keńesbay Serjanov, Sapargúl Kenjalieva, Abat Qalliev, Roza Quteekeva, Eliza Aytıniyazova, Baǵdagúl Jaqsımuratovalar óziniń atqarıwshılıq sheberligi menen qaraqalpaq opera janrınıń qaharmanları sıpatında túrli kórinistegi obrazlardı jaratıp sheberlik penen atqaradı. Házirgi kúnde muzıka iqlasbentleriniń kewlinen orın alıp, búgingi kúnde elimizge belgili shákirtler tayarlap, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı student jasları ushın oqıw qollanba hám ilimiy jumıslar islep óz úlesin qosıp kelmekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Galina Muxamedova Qosıqshılıq sabaq beriw usılları – Nókis: «Iлимпaz» 2023.
2. Trigulova A.X. Xorijiy musiqa adabiyoti. – Toshkent: – “ILM ZIYO” – 2009.
3. Nadirova A. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. – Toshkent: “Sano-standart” baspası, 2018.
4. Muxammeddinov N. Qaraqalpaqstan kompozitorları, muzıka dóretiwshileri hám izertlewshileriniń antologiyası. – Nókis: “Qaraqalpaqstan” 2024.

BASPASÓZDI MONETIZACIYALAW: METOD HÁM PRINCIPLERI

Marziyayev Janabay,

Kudaybergenova B,

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Annotaciya: Bul maqalada baspasózdi monetizaciyalawdıń zamanagóy metodları hám principleri qaraladı. Avtor baspasóz basılımlarınıń ekonomikalıq gárezsizligin sáwlelendiriwde monetizaciyalawdıń áhmiyetin ayıp ótedi. Maqalada reklama, baspaǵa jazılıw, premium kontent, kraudfanding hám digital platformalar arqalı tabıs tabıw sıyaqlı monetizaciyalaw ámelleri analiz etiledi. Hár bir metodtıń páydalı tárepleri menen kemshilikleri de ushırasadı. Maqalada sonıń menen birge, oqıshınıń isenimin saqlap qalıw, jetik principlerge tıykarlangan monetizaciyalaw jolları da usınıladı. Bul jumıs baspasóz salasınıń waqıtqa say jańalanıwı hám úlken ekonomikalıq áhmiyetke iye bolǵan máselelerdi túsiniw, tıykarǵı strategiyalardı belgilewge baǵıtlanǵan.

Gilt sózler: baspasóz, monetizaciyalaw, zamanagóy metodlar, princip, mediabazar, informaciya.

Búgingi kúnge kelip mediaindustriya tezlik penen rawajlanıp atırǵan bizneske aylanıp úlgerip, basılımlardıń mediabazardaǵı tabısı onıń monetizaciyası menen tikkeley baylanıslı bolıp qaldı. Degen menen, ózi ǵalaba xabar quralları kontentlerin biznes sıpatında túsiniw múmkin be? – degen pikir de joq emes. Sebebi, kontent, maǵlıwmat, xabar, informaciya qalayınsha tovar bolıwı múmkin? Onı qolǵa uslap, mazasın tatıp, iyiskelew yaki bolmasa turmıstaǵı qanday da xızmette paydalanıw múmkin emes. Aytayıq, almanıń dámin seziw, jewge boladı. Al, qol telefonı bolsa alıstı jaqın etedi, baylanıs quralı xızmetin atqaradı. Yaması ápiwayı shókkishti shegeni qaǵıwǵa paydalanıw múmkin. Al, informaciyanı bunday usılda paydalanıp bolmaydı. Olay bolsa, informaciya qalayınsha tovar bolıwı múmkin. Onı qalayınsha mediabazarǵa alıp shıǵıp satıwǵa boladı sıyaqlı júzlegen, mınlaǵan sawallar tuwıladı. Degen menen, biznestiń tiykarı tovardı islep shıǵarıw, satıwdan payda alıw bolatuǵın bolsa, házirgi kúnde informaciya da tabıs deregine aylanǵanı sır emes. Demek, informaciyanı da tovarǵa jatqarıwǵa boladı eken. Solay da, mediabiznes tarawı dástúriy ekonomikalıq processlerge tuwra kele bermeydi. Onıń tiykarı joqarıdaǵı juwmaq, yaǵnıy informaciya qádingi bizler tovar sıpatında qabıl etetuǵınlardan ulıwma ajralıp turadı.

Burınları GXQnıń tabıs deregi jazılıw hám reklamdan kelgen bolsa, búgingi kúnde jańa usıl hám jolları payda boldı hám bular eski usıllardıń áhmiyetin joǵaltırıp barıwına úlesin qosıp atırǵanı da sır emes.

Búgin baspasózdi monetizaciyalawdıń eski usılları áste-aqırın, jańa hám quramalı usıllarına ornın bosatıp bermekte. Bul processler sırt ellerde ádewir erte baslanıp, házir rawajlanıw jolına túsken, jańa monetizaciyalaw usılların oylap tabıw, onı ilimiy tárepten izertlew boyınsha jeterli tájiriybe toplap, ilimiy izertlewler júrgizilip atırǵan bolsa da, respublikamızda bul baǵdardaǵı jumıslar biraz arqada qalǵan. Elege shekem jazılıw-reklama baspasózdiń tiregi, olsız baspasóz kún kórisi joq degen eski túsinipler, sociallıq tarmaqlar, onıń jańa zamandaǵı baspasóz monetizaciyasına paydalı táreplerin ańlap jetpew basım bolıp atır. Temanıń aktuallıǵı hám teoriyalıq áhmiyeti menen birge, dúnyanıń rawajlangan ellerdegi monetizaciya menen respublikamızdaǵı jumıslar, bir-birinen ayırmashılıq hám jetiskenlikleri bar.

Baspasóz ózine tán media sistema sıpatında Baspasózdi monetizaciyalawdıń dáslepki kórinisleri adamzat payda bolıwı menen onda túrli jańalıqlardı biliwge, dúnyanı tanıwǵa degen qızıǵıwshılıq payda boldı. Bunıń ushın dáslep qarım-qatnas xızmet etti. Waqıttıń ótiwi menen qarım-qatnas sheńberi uzayıp, átiraptaǵı waqıya-hádiyselerdi biliwge degen umtılwshılıq áste-aqırın basılımlar gazeta-jurnallardıń payda bolıwına alıp keldi. Adamlar jańalıqlardı usınnan biliwdi basladı. Olardıń basqa adamnan xabar esitiwden ayırmashılıǵı uzaq aymaqtı qamtıp alıwı, óziniń awılında emes, al alıs úlkelerdegi jańalıq, waqıyalardan xabardar bolıwı edi. Sonday-aq, baspasózde tómendegi abzallıqlar bar:

- sanga kirgen hárbir material menen tez tanısw múmkinshiligi;
- oqıwdı qálegen waqıtqa qaldırıw múmkinshiligi;
- qaytadan oqıw hám saqlap qoyıw múmkinshiligi.

Jańalıq esitiw jaqsı, biraq sol jańalıqtı támiyinleytuǵın gazeta-jurnalǵa ketetuǵın qárejetler bar edi. Bul endi olardıń monetizaciyası bolıp tabıladı. Dáslepki jıllarda gazetalar usaqlap satılıwdan túsken qárejet penen, sońınan áste-aqırın monetizaciyasınıń jańa jolı – reklam beriwshilerdiń reklamaları arqalı qarjılandırıw kirip keldi. Iri kompaniyalar, isbilermenler auditoriyası kóp basılımlarǵa óz reklamaların alıp kele basladı, usılayınsha basılım – auditoriya – reklama beriwshi túsiniǵı payda boldı. Yáǵnıy basılımlar ózi toplaǵan auditoriyanı reklama beriwshilerge sattı, al reklama beriwshi bolsa bunıń ushın redakciyaǵa aqsha tóledi.

Monetizaciyanıń rawajlangan ellerdegi tariyxı menen ózimizdiń redakciyalardaǵı kóp jıllar dawamında hám sońǵı jıllarda qalıplesken monetizaciyalaw jolların kórip shıqtıq. Ekewiniń abzallıq hám kemshiliklerin anıqladıq. Sonday-aq, olardıń arasındaǵı keskin ayırmashılıqların sanap óttik hám baspasózdi bunnan-bılay da rawajlandırıw procesinde monetizaciyalawdıń áhmiyetine toqtap óttik.

Baspasóz, gazeta-jurnallar uzaq jıllar dawamında dúnya júzinde mámlekettegi júrgiziletuǵın hár qıylı reformalar, siyasiy procesler, tárbiya, bilimlendiriw hám basqa da tarawlardáǵı jumislardı alıp barıwda tiykarǵı derek bolıp keldi. Jámiyette payda bolǵan hár qanday mashqala, bolǵan waqıyalardı auditoriya basılımlardan bilip otırdı, gazeta-jurnallar bolsa olarǵa auditoriyanıń maqalaları arqalı pikirlerin bildiriw deregine aylandı. Informaciyanı jetkeriwshi basılımlardı saqlaw, órisin keńeytiw ushın bolsa qarǵı talap etiledi. Sonıń ushın da monetizaciya, yaǵnıy olardı qarǵı menen támiyinlew túsiniǵi kirip keldi. Dáslep usaqlap satıw menen jazılıp gazetanı qolǵa alıw sıyaqlı monetizaciya usılları payda boldı. Bara-bara iri siyasatshılar, shou-biznes iyeleri gazeta-jurnal xalıq minberi ekenligin ańlap jetti hám ózin, kompaniyasın reklama etiw deregi ekenligin túsiniw jetti. Usılayınsha basılımlar biznes, reklama beriwshiler menen arasındǵı bekkem baylanıslar kelip shıqtı.

Usı jumısta biz respublikamız baspasózinde hám sırt ellerde bul máseleler qalay sheshilgenin kórip shıqtıq.

-respublikamız baspasóziniń uzaq jıllar dawamında májbúriy jazılıwdan paydalanganı, soǵan jarasa bir ideologiya ushın xızmet islegenin, jańa dáwirde baslap monetizaciyalawdıń jańa usılların ózlestiriw dáwirlerin izertledik, onıń abzallıq hám kemshiliklerine toqtap óttik.

-sırt ellerde, ásirese, rawajlangan ellerdegi basılımlarǵa jazılıwdıń qalay payda bolǵanı, bul boyınsha mámleket qanday kómek bergenin anıqladıq. Mısalı, AQShta uzaq jıllar dawamında mámleket senatı baspasóz boyınsha zárúr qararlar qabıllanıwın maqullagan, basılımlardı tarqatıwdı arzanlatıwǵa kómegin berip kelgen. Al, Franciyada bolsa jas auditoriyanı qalıplestiriw boyınsha mámleketlik baǵdarlama islep shıǵılǵan, yaǵnıy jas jazılıwshılardı biypul jazılıwǵa qarǵı ajratqan. Sonday-aq, ayırım ellerde jaslar, pensionerlerge jazılıwda jeńillik jaratılǵan, jazılıwshılardı qollap-quwatlaw ushın olarǵa túrli sawǵalar úlestirilgen. Usı processlerge tereńirek toqtap, eki baspasózdi bir-biri menen salıstırdıq, bul boyınsha óimizdiń pikirimizdi aytıtq.

-Reklama beriwshilerdi tartıw ushın sırt el basılımlarınıń islegen jumisları menen olarda qalıplesken tájiriye: reklama dizayni, reklamalı basılıwǵa jaylastırıw máselelerin kórip shıqtıq. Bul baǵdardáǵı respublikamız baspasózinde islegen jumislar menen birge kórdik, bahamızdı berdik.

Dáslepki waqıtta xalıqtı informaciya menen támiyinlewdi óz monopoliyasına aylandırgan baspasóz benen básikege túsetuǵın dáslep radio, izinshe televidenie kirip keldi. Olardıń ayırmashılıqları birin informaciya hám reklamalardı audio túrinde berse, ekinshisi audio-video arqalı jetkerip beretuǵın boldı. Al, jigirma birinshi ásirde ǵalaba xabar quralları arasına tezlik penen kirip

kelgen internet, sociallıq tarmaqlar baspasózdiń informaciya bazarındaǵı buringi ústinligin barınsha sheklep qoymastan, onı qarjılandırıw, monetizaciyalawǵa úlken zıyanın tiygizdi. Sebebi, onıń múmkinshilikleri radio-televidenieden de artıqmashılıqqa iye edi, xabar tez, hátte sol waqıttıń ózinde tarqatıladı. Barlıǵın onlayn kórip, bahalap barıw múmkin. Bul processler baspasózge jańasha oylaw, jańa texnologiyalardı ózlestiriwin talap etti.

-Mashqalalar sırt ellerde hám respublikamızda qalay sheshilip atırǵanın kórip shıqtıq.

-Sırt ellerde álleqashan baspasóz óziniń sociallıq tarmaqlarındaǵı orınlarına iye. Feysbuk, instagram, telegramm, túrli saytlarda óz akkauntı, oqıwshısına, usı boyınsha monetizaciya máselelerin sheship atırǵanına toqtadıq.

-Sırt el baspasózi búgingi kúni eski usıllar jazılıw-reklama, sonday-aq sociallıq tarmaqlardı jawlap alıw menen sheklenip qalmastan, jańadan-jańa jolların izlestirip atırǵanı gúwası boldıq. Bul klub aǵzalığı, tólemli kontentler, túrli aktsiyalar shólkemlestiriliwi hám basqalarda óz kórinisin tabadı.

-Respublikamız baspasózinde elege shekem eski usıllar jazılıw-reklamaǵa súyeniw basımlıǵın anıqladıq. Sotsiallıq tarmaqlar auditoriyanıń kóp jeri ekenligi álleqashan anıqlanǵan bolsa da, redakciyalarda buǵan jeterli kewil bólinbey atırǵanday. Respublikalıq basılımlardıń sociallıq tarmaqlarda óz akkauntı, kanalı bolıwına qaramastan, rawajlanıw kózge taslanbaydı. Kanal hám akkauntlardı basılımdaǵı informaciylar menen toltırıwdı kózge taslanıp, bul olardıń auditoriyasınıń artıwına xızmet etpey atırǵanın bilip aldıq.

Qullası, respublikamız baspasózi misalında tómendegilerdi kórip ótsek:

-Klub aǵzalığınıń ózimizge jolın islep shıǵıw. Azǵana tólemli klub ashıp aǵzaları menen ushırasıwlar shólkemlestiriw, olardı belgili adamlar, qosıqshılar, sportshılar menen ushırasıwlarǵa mirát etiw. Sonday-aq, klub aǵzaların gazeta-jurnaldıń tayarlanıw, shıǵıw processleri menen vizual tanıstırıw sıyaqlı jumıslardı alıp barıw, redakciyanıń aǵzalarına basılımnıń logotipi túsirilgen kepka sawǵa etiw hám taǵı basqalar.

-Redakciyada islewshi tájiriybeli jurnalistler xızmetinen paydalanıp túrli qısqa waqıya hám tárbiyalıq áhmiyetke iye rolklerdi sociallıq tarmaqlarǵa jaylastırıw.

-Qızıqlı waqıyalar, ataqlı adamlar, ayırım adamlardıń basınan ótken qızıq-qızıq, tárbiyalıq áhmiyetke iye waqıyaları syujetin islep shıǵıw, video etip kórsetiw.

-Analitikalıq maqalalardı tek tekst túrinde berip qoymastan, búgingi auditoriya talabınan kelip shıǵıp belgili hawaz iyelerine oqıtıw.

- Sociallıq tarmaqlarda informaciya menen shegaralanıp qalmastan, dúnyadaǵı qızıqlı waqıyalar, hádiyselerdi, túrli bas qatırmalardı berip barıw. Auditoriya menen qarım-qatnastı bekkemlew, olarǵa óz pikirlerin aytıw ushın maydan jaratıp beriw.

GAZETA TA'SIRCHANLIGINI TA'MINLASHDA SARLAVHA DIZAYNINING TUTGAN O'RNI

Perdebaeva Kumar,
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Tadqiqotchi maqolada gazeta sarlavhalarini to'g'ri bezatish masalalarini ko'rib chiqadi. Muallif gazeta illyustratsiyasi jarayonida uni bezatishning muhimligini ko'rsatadi.

Kalt so'zlar: gazeta, sarlavha, matbuot, dizayn, dizayn elementi.

Bugungi kunda matbuotning jamiyatimizda tutgan o'rni, gazeta tirajining o'sishida uning dizayni va jurnalistlarning o'z fikrlarini illyustratsiyaviy bezaklar bilan ochib berish mahorati masalalariga keng to'xtab, tegishli xulosalar chiqarish dolzarb masalalardan biri bo'lmoqda.

Media tasirchanligini orttirish, ayniqsa gazetalarning radio va teleko'rsatuvlarning dizaynini o'rganish, hozirgi vaqtli matbuotning illyustratsiyaviy bezaklariga baho berib, mavjud kamchiliklarga ilmiy jihatdan fikr va takliflar ishlab chiqish vakti keldi deb hisoblaymiz. Shuning bilan birga, zamonaviy mediaga quyiladigan talablarni o'rganishda quyidagi vazifalarga etibor qaratish lozim deb hisoblaymiz:

- globallasuv sharoitida medianning o'rnini aniqlash, imkoniyatlari, tasirchanligi va samaradorligini qiyosiy o'rganish;
- hozirgi zamon mediaga quyiladigan talablarni nazariy materiallar asosida tahlil qilish;
- mediada illyustratsiyaviy bezaklarga umumiy baho berish;
- gazeta sahifalarida materiallarning maketlik tuzilishidagi faoliyatini o'rganish;

Bugun gazetxonlar malumotlarni internet orqali olishga o'rganib bormoqda. Lekin shunga qaramasdan o'quvchilarning malum qismi gazetalar o'qishni xo'sh ko'radilar. Ularning talabini qoniqtirishda bosma mutaxassisleri doimo mahoratini oshirib borishi shart. Uning muhim tarkibiy qismi dizayn hisoblanadi. Biz ushbu maqolamizda sarlavhalarning bezatishi masalasini qarab chiqamiz.

Sarlavha gazeta dizaynining ikkinchi elementi hisoblanadi. Jami bunday elementlar 3 ta: kolonka, sarlavha va illyustratsiya. Sarlavha illyustratsiya o'rtasida turadi. U yani sarlavha tom manoda tekst ham emas, illyustratsiya ham emas. Ammo shu 2 ta dizayn funktsiyani dizayni o'zida birlashtiradi. Sarlavha 1-2 asrdan beri gazetaning nomi bilan birga auditoriya diqqatini o'ziga tortadigan vosita agar

gazetaning nomi o'zgarmay ketsa, sarlavha eng ko'p o'zgaradigan usuldir. U kichik shriftdan misol 12-14-shriftdan 24-shriftgacha borishi mumkin. Sarlavha tanlash qoidalari: 1. Razmeri materialning katta kichikligiga bog'liq; 2. Sarlavhada nechta so'z bo'lishi, so'zlar soni materiallarning hajmiga va gazetaning xarakteriga bog'liq; 3. Sarlavha uchun shrift tanlash material xarakteriga bog'liq, agar bu jiddiy rasmiy material bo'lsa, shriftning ham og'ir vazmin shakli tanlanadi. Agar material sanat, sport mavzusida bo'lsa, sarlavhaning engilroq "o'ynoqi" shakli tanlanadi.

Sarlavha gazetxonga gazeta nomerlarida orentatsiya qilish uchun asosiy vazifani bajaradi. Odatda gazetxon gazeta nomini ko'rib nashrni tanlasa, ushbu nomerni ko'rish uchun sarlavhalarga ko'z yugirtib chiqadi va qaysi sarlavha unga qiziqarli tuyilsa, o'sha materialni o'qiydi. Mazmun jihatidan sarlavha odatda qo'yidagicha bo'ladi:

1. Bir-ikki, ko'pi bilan uch-to'rt so'zdan iborat;
2. Sarlavha nomi oddiy, tushunarli, murakkablashtirilmagan bo'lishi kerak;
3. Sarlavha aniq bo'lishi shart, oldig'qochdi bo'lmasligi kerak;
4. Har bir sarlavha ularning ko'pligiga qaramasdan, individual, orginal bo'lishi shart;
5. Sarlavha bilan material mazmuni bir-biriga bog'liq bo'lishi zarur, biri bog'dan, biri tog'dan kelmasligi kerak.

A2 farmattagi gazetada 2, 3 kolonkali material uchun odatda 16-24-punktgacha sarlavha tanlanadi. Umuman olganda, keng diapazonda 12-48 punktgacha bo'lishi mumkin. Sarlavhaning kontrastligi 3 turda bo'ladi:

1. Tekstga nisbatan;
2. Boshqa sarlavhalar bilan qiyoslaganda;
3. Bir sarlavha ichida so'zlarni bir-biridan ajratish.

Tagsarlavhalar. Ko'p hollarda sarlavhalar faqat o'zi emas, balki tagsarlavhalar bilan beriladi. Nisbatan, umuman olganda, Qoraqalpog'iston gazetalarida Toshkentda chop etiladigan nashrlarga nisbatan tagsarlavhalar kamroq ishlatiladi. Keng miqiyosda tagsarlavhalar «Yangi Wzbekiston», «Pravda Vostoka», «Xalq so'zi» gazetalarida qo'llaniladi. Misol, «Yangi Wzbekiston» gazetasining 2023-yil 13-iyul kungi chiqqan gazetaning 2-sahifasida sarlavha "Prezident saylovi – demokratiya sari tanlangan katta qadam" deb nomlansa, uning tagsarlavhasida "Ovoz berish jarayoni xalqaro kuzatuvchilar nigohida" deb nomlangan. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasining 2022-yil 10-sentyabr sonidagi gazetaning 2-sahifasida "Timishliq ha'm tatilo'liq biybaha bayliq" nomli materialning "Oni qa'sterlep-asirao' – ha'mmemizdin' minnetimiz" nomli tagsarlavhasi bor.

Tagsarlavhalar mavzu bo'yicha xizmat qiluvchi va ichki bo'limi mumkin mavzuni tagsarlavha asosiy sarlavhadagi mavzuni davom ettiradi. Bu erda sarlavhadagi axborot kengaytiriladi, chuqurlashtiriladi, rivojlantiriladi. Xizmat qiluvchi tagsarlavhalar axborot manbaini yoki janrni ko'satadi, ichki sarlavhalar esa katta materialning ichki qismlardagi alohida sarlavhalari bo'ladi. Masalan, "Yangi O'zbekiston" gazetasining 2023-yil 10-iyul soni 6-sahifasida sarlavhaning barcha turlari bor, rubrikadan tortib ichgi tagsahifalargacha bor. Sahifa nomi "Nigoh", rubrika "Xorijdagi vatandosh" ostida material sarlavhasi esa "O'zbek yigiti Amazon kompaniyasida" deb nomlangan bo'lsa, tagsarlavha nomi "U eng kuchlilar qatoriga qanday qo'shildi?" va ichki sarlavha "Yangi muvaffaqiyatli loyiham...", "Mahalliy kompaniya dasturchiligidan "Amazon" gacha", "Katta tajriba maydoni" deb berilgan.

Tagsarlavhalar odatda asosiy sarlavhadan farqlanadigan shriftlarda teriladi. Jumladan razmeri va bezalishi nuqtai-nazaridan. Rubrika so'zi ikkita manoni anglatadi, gazeta sahifalarining bo'limi nomi yoki janr nomi. Misol, gurring yoki hotira. Odatda ular rubrikalar 10-12 punktda teriladi. "Qaraqalpaqstan ekologiyasi" gazetasi 2021-yil 31-dekabr maxsus yangiliklar soni 7-sahifasida rubrikalarga ortiqcha buyoq berilgan. Natijadagi rubrikadagi birinchi qismdagi so'zlarni o'qib bo'lmaydi.

Gazetaning eng katta sarlavhasi butun sahifaga tegishli bo'lib, shapka deb nomlanadi. Bunday shapka ostida to'rtta, beshta va undan ko'proq materiallar berilishi mumkin. "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetasining 2022-yil 10-dekabr kunidagi 4-sahifasida materiallar "Esleo' keshesi" shapkasi bilan chiqqan va ushbu sahifada sakkizta material berilgan.

2022-yil 10-sentyabr kuni "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetasining 1-beti "Jan'a O'zbekstanda el aziz, insan aziz!" shapkasi chiqdi. Bu sahifada oltita material joylashtirilgan. Shapka odatda ikki-to'rt so'zdan iborat bo'ladi. A2 formatdagi gazetalarda shapka uchun 20-48 punktli shriftlar ishlatiladi. Ammo, 72 punktli shriftlar ham bor. Sarlavhalar ikkinchi rangda ham berilishi mumkin. Bunday sarlavhalar avvalgi davrlarda bolalar gazetalari va haftalik gazetalarda ishlatilgan bo'lsa, bugungi kunda boshqa gazetalarda ham ko'rinmoqda.

Qo'ldan chizilgan gazetalarda ham ko'payib bormoqda. Bular xam alohida, ham malum bir bosma bilan berilishi mumkin. Sarlavhalardan foydalanishning shunday ham qonuniyati borki, ularning yordamida o'quvchilarni aldash mumkin emas, yani mazmunan ikkinchi darajali materialga yorqin chiroyli sarlavha berish bu auditoriyani aldash degani.

Endi sarlavhaning joyi haqida gaplashamiz. Sarlavha qaerda joylashishi mumkin, albatta materialning ustida beriladi. Bunday holda sarlavha materialni to'liq yoki qisman qamrab olishi mumkin.

Shuni takidlab o'tmoqchimizki, hozirgi davrda gazetxonlarning e'tiborini o'ziga tortishda sarlavhalar dizayni kundan-kunga muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunga qaramasdan mahalliy gazetalarda bu masalaga alohida e'tiborni kuchaytirish lozim deb hisoblaymiz. Buning uchun mamlakatimizdagi, shuningdek, jurnalistikasi rivojlangan ilg'or davlatlar nashrlaridan andoza olish foydali bo'ladi. Bu esa, gazetxonning nashrga qiziqishini kuchaytiradi.

Adabiyotlar:

1. Tulupov V.V. Texnika i texnologiya mediadizayna. Pressa. Moskva, Aspekt-press, 2018. 208 s.
2. Muminov F.A. Texnika sredstv massovoy informatsii i propagandi (oformlenie periodicheskix izdaniy). Tashkent, Universitet, 1986. 48 s.
3. Marziyayev J.K., Atajanov X.A. Mediada dizayn ham vizualizatsiya // oqiw qollanba. –Nokis. ILIM NUR. 2024. – B. 96

MAZMUNÍ

KONFERENCIYANÍŇ PLENAR MÁJILISI BAYANATLARI

Normuminova Gulmira Komiljonovna, Navoi Specialized School of Culture. THE IMPORTANCE OF PIANO SUBJECTS IN HIGHER EDUCATION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE MUSIC TEACHERS.....	4
Gulmanov Ibadulla Shukrullayevich, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍŇDA DÁP SAZÍN OQÍTÍW PROTSESI.....	6
Karimova Indira Ibaratovna, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. MUZÍKA FORMASÍNÍN EN ZÁRÚRLI AŇLATPALARÍNÍN ÁHMIYETI..	10
Жаксылыкова Хурлиман Муратбаевна, Нукуский филиал Государственной консерватории Узбекистана. СТИХОТВОРНЫЙ ТЕКСТ В МУЗЫКАЛЬНОМ ВОПЛОЩЕНИИ.....	14
Yendirbayev Davronbek Gulman uli, Nókis mámleketlik pedagogika instituti. XALÍQ DÓRETIWSHILIGINÍŇ BÚGINGI ZAMANAGÓY JASLARGA TÁSIRI HÁM TARBIYASÍ.....	23
Tlepov Ixambek, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. QARA JORGÁ TEMASÍNA “FANTAZIYA”	26
Quwanishbayeva Rayxan Baxadır qızı, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. INDIRA KARIMOVA “AT SHABAR” SHIGARMASINÍŇ TALIQLANIWI HAQQINDA.....	32
Tursinbaeva Umida Salamat qızı, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. MUZÍKA OQÍW ORÍNLARÍŇDA MUZÍKA ÁDEBIYATÍ PÁNIN OQÍTÍW USÍLLARÍ HÁM WAZIYPALARÍ.....	37

I BÓLIM: MUZÍKALÍO PÁNLERDI OQÍTÍWDÍŇ PEDAGOGIKALÍO

TIYKARLARI

Jaksimuratova Baǵdagúl Qoshibaevna, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. MILLIY QOSÍQLARDÍ OQÍTÍW PROCESINDE ZAMANAGÓY TEKNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW SHEBERLIGI.....	42
Артыкбай Ережепов, Гулайым Тилепова, Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, Нукуский государственный педагогический институт имени Ажинияза. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО.....	48
Sevinch Shukurullayeva, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. “URGANCH IXTISOSLASHTIRILGAN SAN’AT VA MADANIYAT” MAKTABI HAQIDA.....	53
Немирова Вера Вениаминовна, Нукуский филиал Государственной консерватории Узбекистана. ВЗАИМОСВЯЗЬ МУЗЫКИ С ЧЕЛОВЕКОМ И ЕЕ МЕТОДЫ ИСПОЛНЕНИЯ.....	58
Matimuratov Sag‘inbay, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. QO‘SHIQ IJRO QILISH VA UNING TURLARI.....	66

Jumaniyazov Iskander Rozumetovich, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. XALQ CHOLG‘U ASBOBLARINI O‘QITISH METODIKASI.....	70
Кульчигаева Махида Махсетовна, Нукусский филиал Государственной консерватории Узбекистана. О МЕТОДИКЕ РАБОТЫ С ХОРОВЫМ КОЛЛЕКТИВОМ.....	74
Kurbanazarov Polatbay, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. KLARNET TURLARINING FARQLARI.....	77
Zuxurov Maxmud, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. FRANCUZ VIOLONCHEL MEKTEBINIŇ VIOLONCHEL TARIYXÍNDAGÍ ORNÍ HÁM ÁHMIYETI.....	82
Qutekeeva Roza Artikovna, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. AKADEMIK VOKAL MASHQLARIDA NAFASNI TO‘G‘RI OLISH USTIDA ISHLASHNING AHAMIYATI.....	87
Djumaniyazov Uktam Madrimovich, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. MILLIY MUSIQIY NAMUNALAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNI ESTETIK TARBIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	90
Muratbaev Alisher, Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti. ORFF METODÍ TIYKARÍNDÁ MUZÍKA SABAQLARÍNDÁ SAZ ÁSBAPLARDAN PAYDALANÍW.....	93
Aliev Nursultan, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. QADIMGI MISR SIVILIZATSIYASIDA MUSIQA VA MUSIQA ASBOBLARI.....	98

II BÓLIM. MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDEGI MASHQALALAR HÁM OLARDÍŇ TEORIYALÍQ SHESHIMLERI

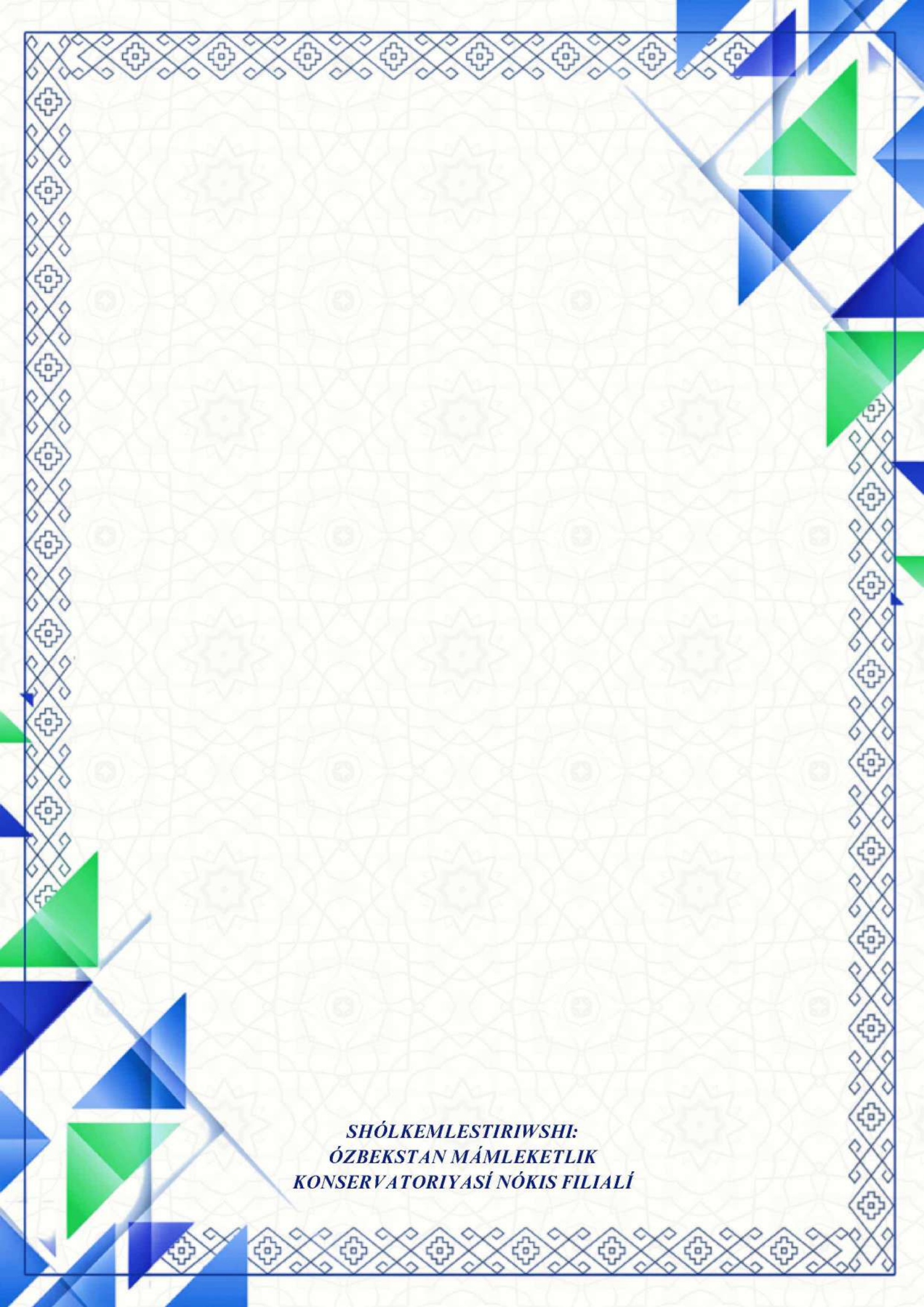
Polatbekova Dilaraxan, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. KOMPOZITOR DÓRTIWSHILIGINDE “WATAN” TEMASÍ.....	102
Jalğasbaeva Shiyryn Erejepbaevna, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. ROMANTIZM KOMPOZITORLARI.....	105
Qalenderov Quyash, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. DARIKO DJANABAEVANÍŇ “MENI UMÍT DEYSEŇ” SHÍĞARMASÍ HAQQÍNDÁ.....	108
Odiljonova Sevinchxon Baxtiyorjon qizi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. SAODAT QOBULOVA HAYOTI VA IJODI.....	112
Abatbaeva Rano Allambergenovna, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. QORAQALPOQ MUSIQA MADANIYATINIG TARIXI.....	115
Shukurullayeva Sevinch, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. DARIKO JANABAEVANING “ALISTAĞI AGAYIN” QO‘SHIG‘I TAHLILI.....	119
Kojakulova Indira, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. TÁBIYATTÍ SÚYGEN KOMPOZITOR (Dariko DjanabaevanıŇ “Sıypaydı erkelete esken samal” shıǵarması tiykarında).....	124
Muratbaeva Rayxan, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. DARIKO DJANABAEVANÍŇ “JULDIZIMA” SHÍĞARMASI HAQQÍNDÁ.....	128

Madrimova To'xtajon, O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. KUY VA VOKAL UYG'UNLIGI "QARATAL" QO'SHIG'I MISOLIDA.....	132
Xalniyazova Rano Quanishbay qizi, O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. DARIKO DJANABAEVA DÓRETIWSHILIGINDE BÚLBÚL OBRAZÍ.....	135
Saparova Go'zal, O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. DARIKO DJANABAEVANÍN "SENI IZLEDIM" SHÍĠARMASÍ HAQQÍNDÁ.....	141
Lyubimceva V.S., Muratbaeva R. O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. MORIS RAVEL "BALERO" SHÍĠARMASINÍN TALIQLANIWI HAQQÍNDÁ.....	145
Сидикова Алия Маратовна, Андижанского государственного университет. О ФОРТЕПИАННЫХ ВАРИАЦИЯХ ДЛЯ ЮНЫХ ПИАНИСТОВ ШЕРЗОДА СОБИРОВА (опыт музыковедческого анализа).....	153
Ibodullayev Azizbek, Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti. O'ZBEKISTON MUSIQIY TANQIDCHILIGIDAGI MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI.....	157
Хожаназаров Толыбек, Ўзбекистон давлат консерваторияси Нукус филиали. ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ВОКАЛ САНЪАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ.....	162
Abdikarimova Indira, O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nókis filiali. IMPRESSIONIZM AGÍMÍ KOMPOZITORÍ KAMIL SIN-SANS DÓRETIWSHILIGI "AKVARIUM" SHÍĠARMASÍ MÍSALÍNDÁ.....	166
<u>III BÓLIM. MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDE TÁJIRIYBELI ATQARÍWSHÍLARDÍ TAYARLAW MASHQALALARI</u>	
Axmedov Baxodirxon, Namangan davlat pedagogika instituti. XOR IJROCHILIGI MALAKASI.....	171
Pirnazarov Saubet, Qoraqalpoq davlat universiteti. BOLALAR VA YOSHLAR TA'LIM-TARBIYASINING SHAKLLANISHIDA MADANIYAT VAZIRLIGI TASARRUFIDAGI MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIM MUASSASALARINING AHAMIYATI.....	175
Бахтиёр Азимов, Ўзбекистон давлат консерваторияси. ИЛМ ОЛИШ ВА ЎРГАНИШ ЗАМОН ТАЛАБИ (Чолғу ижрочилиги усуллари, товуш ҳосил қилиш).....	178
Tnibaev Polatbay, O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. SIMFONIK ORKESTRNING TALABALAR MANAVIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI.....	184
Madreymov Baxtiyar, Jaqsilikov Asilbek, Nókis mamleketlik pedagogika instituti. MILLIY OYÍN QOSÍQLARÍN ÚYRETIWDÍN TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI.....	187
Rejepov Sharifjan, O'zbekiston davlat konservatoriyasi. MUSIQA SAN'ATIDA MALAKALI IJROCHILARNI TAYYORLASH MUAMMOLARI.....	190

Расулов Фазлиддин, Военного Музыкального академического лица. САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА УЧЕНИКА.....	192
--	------------

IV BÓLIM. MUZÍKA TARIYXÍ PÁNLERIN OQÍTÍW METODIKALARÍ

Paxratdinova Liza Sharapatdinovna, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ SKRIPKA ÓNERI RAWAJLANÍWÍ TARIYXÍ.....	196
Matyaqubov Botir, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi. SHIMOLIY XORAZM (ERONIY) USLUB DOSTONCHILIGI XUSUSIDA.....	202
Saidxonov Abdullo, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali. XX ASR POLSHA MUSIQA MADANIYATI (Madaniyatning kuchli matonati).....	208
Pirnazarov Jasurbek, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali. QARAQALPAQSTANDA“OPERA” JANÍRÍNÍN KELIP SHÍGÍW TARIYXÍ.....	214
Marziyaev Janabay, Kudaybergenova Barshinay, Qaraqalpaq mámleketlik universiteti. BASPASÓZDI MONETIZACIYALAW: METOD HÁM PRINCIPLERI.....	218
Perdebaeva Qumar, Qoraqalpoq davlat universiteti. GAZETA TA’SIRCHANLIGINI TA’MINLASHDA SARLAVHA DIZAYNINING TUTGAN O’RNI.....	222

***SHÓLKEMLESTIRIWSHI:
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK
KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍ***